וולומין

פרקי יידיש מתורגמים לעברית

מתוך: ספר זכרון קהילת וולומין

2018

הפרקים המתורגמים בספר זה נכתבו ביידיש ונדפסו בתוך:
ספר זכרון קהילת וולומין
תל אביב: ארגון יוצאי וולומין בישראל, 1971

פורמט דיגיטלי

2018

תרגום ועריכה: אסתר וינשלבוים

ספר זכרון

קהילת וולומין

העורך:
שמעון קאנץ

הוצא לאור ע"י ארגון יוצאי וולומין בישראל
תל-אביב תשל"א 1971

לזכרם

דברי המתרגמת

וולומין, עיירה קטנה מזרחית לוורשה. כשאר הערים והעיירות בפולין, חלקה אף היא את גורלם המר והאכזר של היהודים.

"ספר זכרון קהילת וולומין" ראה אור בשנת 1971, חלק ניכר ממנו נכתב ביידיש. עתה, ארבעים ושבע שנים לאחר צאתו לאור, מוגש בזה למתעניינים תרגום לעברית של הפרקים שנכתבו ביידיש.

ארגון יוצאי וולומין בישראל איננו פעיל עוד כפי הנראה, ולא יכולתי לשתף אותם ולקבל את ברכתם.

אני בת ליוצאי ווהלין. נסיעותיי לאוקראינה הותירו בי חותם שהוליך אותי למסע מסוג אחר, מסע בספרי זיכרון.

ההתחלה הייתה ספר קוריץ – קיוויתי למצוא בדל מידע על משפחת אבי – ובהמשך ספרי זיכרון נוספים, במטרה לסייע למי ששפת יידיש זרה להם ולהחיות לעוד רגע של קריאה עולם שחרב.

תרומתי הצנועה לשימור זכר הנרצחים – בהם מרבית בני המשפחה של הוריי – בפוגרומים ובשואה הגדולה במאה ה-20.

לאחר מספר שנים של תרגום פרקי יידיש מתוך ספרי זיכרון של קהילות בווהלין, פניתי גם לקהילות במחוזות אחרים, סמוכים לווהלין.

להלן רשימת הקהילות: קוריץ, לודמיר, מלינוב-מרוויץ\טרוביץ, סארני\רוקיטנה, לודביפול, דומברוביצה, קרמניץ, לובומל, אוסטילה, רוז'ישץ, שומסק, קמין קושירסקי, אוליקה, וישניביץ – כולן בווהלין. לונינייץ-קוז'נהורודוק, פולסיה; צ'ורטקוב, גליציה המזרחית; פשיטיק, מזוביה פולין; וויסלוויץ, לובלין פולין.

*

המאמרים המתורגמים נערכו בסדר הופעתם בספר הזיכרון של קהילת וולומין, בציון שם פרק ועמודים. התצלומים בקובץ התרגום לקוחים מספר הזיכרון ושולבו לפי הקשרם.

בספר חזרות רבות, בחרתי לכבד את שיקולי מערכת ספר הזיכרון בשעתה, ולהותירן על כנן.

ההערות בקובץ מובאות בגוף התרגום.

הערות בסוגריים עגולים ( ) הן מן המקור, של הכותבים או של המערכת. הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן שלי, ובהן הבהרות קצרות וגם סימני שאלה וקריאה.

א' ו'

תמוז תשע"ח

הרצון להמשכיות, לחיים וליצירה בעתיד, כרוך תמיד בחוש מחוזק ליופי ולערכיות של העבר, לקורות העם, לרוחני בבית שהיה בעבר, ואז חש כל אחד בנחיצות העזה של: "והגדת לבנך!"

דרישה זו, להעביר לדורות הבאים את המקורות החיים שמהם שתו אבותינו וסבינו, קיננה בקרב יהודי וולומין בכל מקום בו נמצאו לאחר החורבן הגדול, בישראל, בשתי האמריקות ובארצות שונות באירופה.

כל אחד מאתנו היה חדור רצון להנציח את חיי עיירתנו וכיליונה.

יוצאי וולומין היו פזורים בערים וארצות שונות עוד לפני מלחמת העולם השנייה, ונשאו עמם בנשמתם את החמימות הלבבית של ביתם הישן, את האידאליזם, את היוזמה והפעילות של הנוער שלנו, אשר העניקו להם תנופה והיקף גם בנכר. יהודי וולומין נטלו חלק בפעילות חברתית בכל מקום אליו באו.

כך היה גם בישראל. היינו מעטים ופעילותנו הייתה מוגבלת תמיד, הסתפקנו בסיוע מורלי ולעתים גם חומרי לעולים החדשים.

אך תמיד הערכנו, כי אנחנו מפגרים אחר שארית הפלטה של קהילות אחרות שחרבו בפולין, שאיננו פורעים את החוב הגדול שאנו חבים לקדושים שלנו.

נשאנו חוב זה עמוק בלבותינו, אך היינו מעטים מדי, דלים מכדי שנוכל לפרעו כראוי ולממשו.

יש להדגיש, בפעם המי יודע כמה, לא שכחנו לרגע את חובנו כלפי הקדושים. זימנו לאזכרה מדי שנה. עשינו זאת בישראל, בדיוק כמו יוצאי עירנו באמריקה, בארגנטינה.

מעידות על כך ההודעות בעיתוני יידיש המקומיים, בהן קריאה אל יוצאי וולומין לקראת 14 באוקטובר, יום הזכרת הנשמות, יום השנה לבני וולומין שנרצחו בידי הגרמנים. בהודעות אלה נקראו יוצאי וולומין לא לשכוח להדליק נר ולתת כבוד ל-5,000 היהודים שעשו ביום

החוא את דרכם האחרונה, מיער סוסנובקה אל הגיהינום של טרבלינקה.

אמת, טרדות היום-יום, צרכים ותכופות גם צרות, מאלצים אותנו לשכוח את האסון הגדול שפגע בעמנו. קורה גם שאיננו מסוגלים לקלוט את האובדן האכזר שפגע בביתנו לשעבר.

אך בא היום, אשר בו אנו מתייחדים עם הקדושים שלנו. כולנו, יוצאי וולומין המצויים בישראל ובארצות אחרות ברחבי העולם, נזכרים בקדושים שלנו, ביקרים והאהובים עלינו ביותר, שבעבר הקרוב, לפני כמה עשרות שנים, חיו וקיוו לראות בעתיד חיים טובים, שלווים ויפים יותר.

הם לא זכו.

עלינו להזכיר ולדאוג לכך שלא יישכחו, לזכור ולהזכיר את כל היהודים המסורים של עיירתנו, שחייהם נגדעו באכזריות כה רבה.

אנחנו חייבים לזכור כי שם, בטרבלינקה – מקום בו נפתרה באופן נורא כל כך, בידי המרצחים הגרמנים ועוזריהם הפולנים, שאלת היהודים בוולומין – מוטלות בקבר אחים ענק עצמותיהם של אלה שמשאלתם האחרונה בצאת נשמותיהם הקדושות הייתה שאנחנו, השורדים, בכל מקום בו נימצא, נשמור את זכרם, נהיה מאוחדים בהזהרה ובהזכרה לעולם את רצח העמים האכזר ביותר בקורות האנושות.

אנחנו מזכירים בהכרת תודה את פעילותם של יוצאי וולומין באמריקה, אשר נרתמו ברצינות רבה וביראת כבוד לסייע לנו בהוצאה לאור של ספר הזיכרון. הם עשו זאת לא במימון בלבד, אלא גם בתמיכה מורלית, עודדו ודרשו מיוצאי וולומין, לסייע לנו בחומרים, בגביית עדות, במסמכים ובתמונות.

להלן קול קורא, מן האחרונים שפרסם הוועד באמריקה אל יוצאי וולומין:

הודעה לכל בני וולומין

באוכרה האחרונה, שהתקיימה ב-12 באוקטובר 1969, הוחלט להאריך עד אמצע ינואר 1970 את המועד לקבלת חומר, כדי לאפשר למי שעד כה לא שלחו. אך אנו מוסיפים, מי שלא יתקשר בזמן זה עם החבר יהושע איידלזון, עליו לדעת, כי הוא מוציא עצמו במו ידיו מהנצחת יקיריו וקרוביו ויהא זה חטא שאין לו מחילה ואיש לא יוכל להתלונן.

הערה:

1. שבו מיד לכתוב מה שאתם מוצאים לדאוי. אינכם צריכים להיות ברורים בכתיבתכם, כי אדם מיוחד יתקן את הכתוב.

2. בתמונות יש לציין את שמות המצולמים בהן.

על כל בן עיר לשלוח על דף נייר נפרד את שמות בני משפחתו שנספתה. אתם רשאים לכתוב בכל שפה שחרצו. את החומר יש לשלוח אל החבר:

S' Adelson, 1836-48th Street, Brooklyn, N.Y. Tel. UL 4-6636

נ.ב. זו ההודעה האחרונה.

בכבוד
הוועד

אנחנו השורדים, מודעים לחוב הקדוש להקים מצבה למי שלעולם לא נשכח. אנחנו רוצים לעשות זאת בספר הזיכרון לעיירתנו שנכרתה, וולומין.

כפועל יוצא, הפצנו מכתבים, חוזרים וקריאות לכל יוצאי עירנו בישראל ובעולם.

להלן אחת הקריאות ששלחנו לפני שלוש שנים, לפני הופעת ספר הזיכרון:

אל יוצאי וולומין בעולם!

אחים ואחיות יקרים,

חלפו כבר 24 שנים מאז חורבן עירנו וולומין. הלבבות עדיין כואבים ואין נחמה.

שחיטה מבעיתה, שאין דומה לה בקורות המרטירים של עמנו, בוצעה בידי הכנופיות ההיטלריסטיות בעירתנו.

מִדורות של יהודים ויהדות נוחרו קברי אחים עקיים בלבד, ללא מצבה, ללא כל זכר שיזעק אל העולם את הטרגדיה הנוראה שאירעה שם.

אנחנו מחפשים ומחטטים כבר שנים, לעשות תיקון לאימהות, לאבות, לאחים, לאחיות שלנו ולכל הקרובים שעצמותיהם מתגוללות וטרם הובאו לקבורה – מיער סוסנובה עד טרבלינקה, מיידנק וסיביר.

היקרים והאהובים עלינו לחשו ודאי בדגעיהם האחרונים בשפתיים מנואלות בדם "זכרו אותנו!" לכן החלטנו להנציח את זכרם בפרסום ספר זיכרון אשר יהיה תיקון לקדושים שלנו, ולדורות הבאים – מזכרת לעולם ועד.

עלינו לקבץ כל מה שקשר אותנו עם ביתנו היקר המושרש, כדי שנוכל להקים מצבה.

עלינו הוטלה השליחות להנציח את היקרים והקרובים לנו שנרצחו באכזריות כה רבה.

תהא קריאה זו לנגד עיניכם עד שמשימה קדושה זו תמולא.

כל בן עיר מתבקש לשלוח חומר על הבית הישן (החיים הדתיים והחברתיים, דמויות וטיפוסים) ועל החורבן, גם הספרים על הנרצחים והמתים, מלווים בתמונות מתאימות ובמסמכים, לכתובת המזכירה:

ד"ר שרה מנדלברג, רחוב מונטיפיורי 44, תל אביב, ישראל
ארגון יוצאי וולומין בישראל

עלה בידנו לצרף למלאכה הקדושה את העורך שמעון קאנץ, ושמחנו מאוד להיווכח כיצד נדבק בהתלהבות שלנו, אף שעדיין לא היה לנו אז כל חומר לצורך הספר. לפי הנחיותיו הסדורות הפנינו את מאמצינו לאיסוף מסמכים וזיכרונות, אפיזודות ותמונות. אט-אט צמח הבניין הצנוע שמייצג ספר הזיכרון להנצחת עיירתנו וולומין.

איננו כותבים מקצועיים, לא היסטוריונים. הייסורים המזעזעים נוכח האובדן המחריד, הם שפתחו את שפתותינו האילמות לדבר. כל רשימה, אפילו נכתבה בחיוך רך, היא הרי ביטוי לרגש מרוכז של צער. לכן, יש לכל זיכרון, לכל שורה, מקום וערך בספר-מצבה זה להנצחת הקרובים והיקרים לנו ביותר.

הלב בוכה על המעונים, האבודים, אך זכרם המאיר דורש מאתנו לב חזק ואמיץ, כדי שמותם יזכה לתיקון בתקומתנו העתידית.

בספרנו על כל הדמויות האלה חדורים לבותינו אהבה וגעגועים למי שהיו ואינם עוד. בדברנו עליהם, אנחנו הרי רואים גם את פני הורינו, אחינו, אחיותינו, אלה שהם חלק מגופנו ונשמתנו.

אנחנו, שזכינו להינצל מן השחיטה האכזרית, ניצב לעינינו תמיד הצו העתיק שנותר חקוק באותיות של אש ודם:

"זכור את אשר עשה לך עמלק!"

עמלק של המאה ה-20.

זהו למעשה תפקידו וייעודו של ספר זה:

לא סתם ספר זיכרונות של העבר הרחוק והקרוב, לא רק נר זיכרון לנשמות הזכות הקדושות, אשר נספו בכל מיני מיתות מחרידות. ברושמנו את זיכרונותינו חשנו בצורך לחשוף את האור המיוחד של היהודים העממיים בעיירתנו.

ייתן הספר לדורות הבאים מושג עמוק על היופי היהודי שנשמד.

בראשים מורכנים, פוכרים ידיים, אנו ניצבים לפני המצבה הצנועה לקהילתנו היהודית שהושמדה בוולומין, ואנחנו מתאחדים בזיכרון הקדוש של הקדושים שנרצחו.

תהא הזעקה העולה מספר זיכרון זה, לא מושתקת ולא תחדל לתבוע לדורי דורות.

הם, האבות והסבים שלנו, עם חיי הנשמה יתרה שלהם, בכל הצבעים המופלאים של היופי היהודי, העניקו לנו את האמונה במהלך ההיסטורי שלנו, את ההבנה ואת רגש האחריות הגדול, המנחה את משימותינו.

נוכח הנר האדום של דמם השפוך אנחנו נשבעים: לעולם לא נשכח!

ועד הספר
ארגון יוצאי וולומין בישראל

יעמדו על הברכה מי שהפגינו את מסירותם וחפצם הנלהב בהופעת ספר הזיכרון של יוצאי וולומין בעזרה מורלית וכספית, בפעילותם באיסוף חומר ובעידוד שנתנו לנו במילה ובמעשה:

יחיאל-יהושע איידלזון, שמעון וישנייווסקי, סאול רוזנבלום – אמריקה.

שמואל וינוגורה, אליעזר וגמן, שמואל מאננה, נח שולץ – ארגנטינה.

ע' 10 – 16.

שמואל צוקר **יזכור**
סגן יושב ראש ארגון יוצאי וולומין בישראל

היכן הם היהודים היקרים שלנו?

משנה לשנה מכסה אבק הזמן את עצמותיהם, מגטו וולומין עד יערות סיביר.

היכן הם היהודים שהשמש, הרוח והכפור השחימו את פניהם, זקניהם פרא ומגפיהם רחבים. מדשדשים עייפים, רדומים למחצה, הם נחפזים לאמירת פרק תהילים, במבט נוגה כלפי שמים ובתקווה למחר טוב יותר?

היכן הם לייביש פרבר ואפרים אברי [עברי], בפנים חיוורים ישבו ללמוד לפני גמרות שחוקות גדולות ובילו בפלפולים עד עיצומו של היום?

היכן הם מתפללי השחרית, עיניהם מוטרדות וכבויות בשל דאגות הפרנסה, מתרפקים על הטלית ותפילין כמו על רכוש גדול – מניין ראשון, שלא לאחר לעבודה כדי לפרנס את נשותיהם וילדיהם?

היכן האבות והאימהות שקראו בכאב לאלוהים, לעזור לחתן את בנותיהם שנותרו ברווקותן עד שהאפיר שערן?

היכן הרוזות והחנות – מוכרות החלב, שיצאו ממיטותיהן כבר עם שחר, לשאת את כדי החלב מבית לבית להשתכר פת לחם דלה?

היכן הם נערי החדר, שהמלמד פישלה הצביע בפניהם במחוון העץ על אל"ף, בי"ת בסידור בלוי?

היכן הם בחורי בית המדרש, לחייהם כחושות וחיוורות, שנטלו ידיים בדממת בקרים אפלוליים, למדו לפני נר עד שעות הלילה המאוחרות הקרות, ועמוק בלבבותיהם חקוקות המילים "אשרי האיש?"

היכן הנוער שהתכנס בשעות אחר הצהריים של שבת קיצית תחת עצים ירוקים ביער עם ספרים מספרות יידיש וספרות אירופה וחלומות על אידאלים יפים?

היכן הנוער שמילא את מועדוני "גורדוניה", "השומר הצעיר", "החלוץ הצעיר", "הציונים הכלליים", "מכבי", "י' ל' פרץ", "מקס נורדאו" ואחרים, נוער שמילא את הרחובות שירה, ריקודים, ויכוחים, וגם אלה שהקריבו עצמם למען דגלים אדומים ואידאלים אחרים?

כבוד לזכרם.

ע' 21 – 22.

שמעון קאנץ **קורות העירה**

הקהילה היהודית בוולומין [Wołomin] היא מן הצעירות בפולין. בגשתנו עתה למתן סקירה היסטורית על היישוב היהודי שהושמד בוולומין, עלינו לקבוע בצער, מצב המקורות מאפשר מתן תמונה היסטורית חלקית בלבד, ובשום אופן לא ממצה, על עברו של היישוב היהודי בוולומין. מלאכת ההיסטוריון דומה למלאכתו של איש הפסיפס, המשתדל לחבר פיסות ופירורים לתמונה שלמה.

חסרים מקורות שיאפשרו לנו לקבוע מתי נתהווה היישוב היהודי בוולומין ומתי קם היישוב וולומין. משמו יש להסיק כי נתהווה בימים קדומים ככפר באזור שדות על אדמה דשנה, מקום בו רעו פרים. כיוון שסביב היה סבך יערות, שנמצאו בהם זאבים רבים, היה המרעה מלווה סכנות גדולות. וול-אומין בפולנית הוא אזהרה לעקוף מקום זה ולהישמר מן הסכנות האורבות לאדם ובהמה.

סביר כי בימים קדומים היה כאן יישוב כפרי וביערות הסובבים ארגנו מלכים, דוכסים ומושלים למיניהם מסעות ציד אחר חיות. אך בימים ההם היה למסעות הציד תכופות גם אופי פוליטי והם היו חלק מתכני חצר סבוכים ותכניות מחטף; הקדמה וסיום להסכמים חשאיים. במובן זה קורות וולומין דלים למדי. עם זאת, יש אפיזודות שמצאו ביטוי בוורשה, וחוטים דקים נמתחו גם אל וולומין, היו הדים פוליטיים מסוימים ומעת לעת נארגו בהם דמויות יהודיות ואירועים בעלי אופי מסוגים שונים.

הקשר הראשון בין יהודים ובין וולומין

לפני למעלה מתשעים שנים [סוף המאה ה-19] ראה אור הספר "קורות מזוביה" מאת ההיסטוריון הפולני וויצ'ך דז'יצקי. הוא כותב על צו אשר שחרר, במאה ה-18, יהודים מדוכסות ורשה משירות צבאי פעיל והמיר את "חוב הדם" בשטרי כסף. כעבור חמישה חודשים חצה הקיסר הצרפתי נפוליון בונפרטה את הנהר ניימן [Niemen]. החלה המלחמה הפולנית השנייה כנגד רוסיה.

מנקודת המבט של ההתפתחות ההיסטורית הייתה פלישה צרפתית לרוסיה פרוגרסיבית כמו שהיה קודקס נפוליון ביחס לקובץ החוקים

הרוסי. ממילא היו גם הזיקות הפולניות מבוססות על יסודות אלה. היהודים נמצאו בסיטואציה קשה. פוליטיקה יהודית בשנת 1812 יכלה לכל היותר להתבטא בתמרון, כדי למנוע תליות משני הצדדים.

האווירה בוורשה הייתה אנטי-רוסית במפורש. שלושה ימים לאחר שחצה נפוליון את הרוביקון הגורלי שלו, את הנהר ניימן, הוכרזה בוורשה הקונפדרציה הכללית של פולין, שהציבה לעצמה מטרה: חידוש הרפובליקה הפולנית בגבולותיה ההיסטוריים. קונפדרציה זו הייתה למעשה לא יותר מהסכמה דקורטיבית למלחמת נפוליון.

קדחת מלחמה אפפה את ורשה. מתנדבים החלו להתייצב לצבא, בהם גם יהודים. אף שהצו מיום 29 בינואר 1812 שחרר יהודים והמיר שירות בכופר, נשארו יהודים רבים בצבא. חלק מן המתנדבים הועלו לדרגות קצונה, חלק נעלמו עם מאות ואלפים אחרים במי הנהר ברזינה [Berezina], קפאו למוות בשטחי רוסיה הרחבים הקרים.

עדותם של קרבנות אלה אבדה בימים הסוערים הללו, בדיוק כפי שהחייל היהודי היחיד בטל בשישים בגדודים ובדיוויזיות.

קשה עד מאוד היה לראשי קהילת ורשה להחליט על האוריינטציה הפוליטית שלהם. לעומת זאת היו יהודים יחידים שהשתייכו למחנות שונים. בדרכם מזרחה חלפו דרך העיר צבאות עצומים אשר ייצגו הרבה לאומים ולשונות. החיילים, לרוב זרים, התנהגו בוורשה כמו במדינת אויב. במיוחד הצטיינו בזה החיילים הווסטפלים, כלומר הגרמנים אשר שירתו אצל אחיו של נפוליון, ז'רום מלך וסטפליה. פיצוי לכעס על החובה לשרת תחת ממשל זר ביקשו בביזת יהודים ולא-יהודים, באונס נשים ואפילו בהרג למטרת שוד.

כליזמרים יהודים, שבידרו את החיילים בשירה ובנגינה במסבאות הצבאיות, נמצאו הרוגים ושדודים ברחובות.

בעת ההיא מוצאים אנו סימן יחיד מן הזמן ההוא, המזכיר קשר בין יהודים ובין הכפר וולומין.

בזיכרונותיו של הברון הגרמני פון לֶהְסיטן, "בחצרו של המלך ז'רום", שראו אור בברלין בשנת 1905, מסופר על שני כליזמרים יהודים שנמצאו הרוגים בכפר וולומין. בעובדה זו מבקש הברון להוכיח כי

האיכרים בכפר זה היו פרו-רוסים והם כנראה הרגו את הכליזמרים היהודים שבידרו את החיילים הווסטפלים בשירים ובנגינה.

לפי כל היגיון נפלו הכליזמרים קרבן לחיילים שיכורים ששפכו עליהם את זעמם ופרקו את יצר הרצח שלהם.

סבירות זו ניתן לאשר בתיאור של ההיסטוריון הגרמני א' קליינשמידט בספרו "תולדות מלכות וסטפליה", ראה אור בשנת 1893. הוא מספר שם על האימה שאפפה את האוכלוסייה היהודית, החנוונים היהודים, מפני החייל דובר הגרמנית. הסופר הפולני אנתוני מָגֶרו, בספרו "תמונת ורשה בסוף המאה ה-18", מתאר סצנה קומית: חנוונים יהודים מנסים למצוא שפה משותפת עם חייל דובר גרמנית, במחשבה שיוכלו לעשות אתו עסקים, אך חוטפים ממנו מכות.

עובדה היסטורית זו מספרת לנו כי היהודים בוורשה ידעו על קיומו של הכפר וולומין וייתכן שהיו גם קשרים אחרים עם הכפר, שנקטעו לימים בשל העמדה העוינת של האוכלוסייה הכפרית כלפי אלמנטים פרו-צרפתיים, בהם כללו גם את היהודים.

סחר ורצח

לאחר המפלה ברוסיה – כשבא נפוליון לוורשה ב-10 בדצמבר 1812 ועזב את העיר כעבור ימים אחדים – ידעו כי המלחמה אבודה ובא הקץ לדוכסות ורשה.

ב-18 בפברואר 1813 קיבלה משלחת של העיר, ליד המחסום, בברכה את כניסת הניצחון של הגנרל הרוסי ברון פון קוֶרף. מרבית היהודים הביטו בחוסר אמון אל עתידם, הניסיון המר לא הצדיק תקוות גדולות.

בתוספת לחוקה שנתפרסמה בסוף 1815 נאמר כי מי שאינו אזרח המדינה אינו יכול ליהנות מזכות פוליטית. כיוון שיהודים אינם אזרחים, אין להם זכות אזרח. הדבר התבטא בחיי היום-יום של היהודים בוורשה, דחק אותם מפרנסותיהם ואילץ אותם לחפש דרכי פרנסה אחרות. כנראה אז החלו יהודים לחפש קשרים עם הכפר, באו אל האיכרים עם סחורתם ואגב כך נפלו גם קרבנות.

הכפר וולומין נזכר שוב בזיכרונות הסופר הפולני קאייטן קז׳מיאן, המתאר את התנגדות הכפר הפולני לחנוונים היהודי. כהוכחה הוא מביא את העובדה, שביער סמוך לוולומין, במרחק 10 ק״מ מוורשה, נמצא חנוונים יהודי הרוג, זה הרתיע יהודים אחרים מרצונם לבקר בכפרי האזור.

בשנים 1815-1830 הייתה צמיחה כלכלית עצומה בפולין הקונגרסאית. קודם כול הודות לעובדה שנפתחו שוקי מֶכר גדולים באימפריה הרוסית. בשנת 1819 הוסר המכס בין רוסיה ופולין. כעבור שלוש שנים הוא הוחזר, כי חשדו שפולין אינה מייצרת את כל הסחורות, אלא משלימה תוצרים חלקיים המיובאים מפרוסיה. כשהשתכנעו שהדבר אינו נכון שוב ביטלו את המכס בשנת 1823.

התעשייה הפולנית מצאה מיד נתיב למזרח. במדינה החלה להתפתח תעשיית השמן, שיהודים לא מילאו בה תפקיד גדול. לעומת זאת חלקם של היהודים בסחר בחומרי גלם היה משמעותי. גם בסחר התבואה, שבשנים ההן היה 27% מכלל היצוא, היה חלקם של היהודים חשוב.

בטריטוריה של ורשה נטלו היהודים חלק בייצור אריגי צמר. בשנת 1820 פתחה הממשלה מפעל לאריגי צמר בפינת הרחובות סְמוצ׳ה-גֶנְשה, בשנת 1822 היו בו 54 עמדות אריגה ו-180 עובדים. בשנת 1824 רכש את המפעל הבנקאי סמואל-ליאופולד פרנקל בשותפות עם שני גרמנים. המפעל העסיק לימים 600 עובדים, בהם כמה עשרות יהודים.

הייתה אז תקופה מתאימה לפרולטריזציה של יהודים בוורשה. עם זאת היו גם חנוונים יהודים רבים, שלא היו מסוגלים להסתדר בלי הכפר. האוכלוסייה הכפרית החלה אף היא לחיות טוב יותר, אחדים גם באו אל העיר לרכוש תוצרים שונים, שהעשירו את משקי הבית שלהם.

הכפר וולומין השתייך כפי הנראה לדלים ביותר, משום שכמעט אינו נזכר בפרסומים השונים על התפתחות הכלכלה בעת ההיא. פעם אחת בלבד מזכיר ההיסטוריון הפולני ולדיסלב ריחְמנסקי את המשפט שניהל חנוונים יהודי כנגד בעל אחוזה בשם סאחצ׳נסקי מוולומין, על אי-תשלום חוב בגין כמות גדולה של אריגי צמר.

זה היה בשנת 1827. בשנים ההן מילאו היהודים תפקיד גדול במסחר של ורשה. היו סוחרים יהודים גדולים וקטנים. היה גם איגוד של שכירים יהודים במסחר, אשר התפתח במרוצת הזמן לאיגוד גדול שהיה קיים עד 1939.

הנוסע הגרמני ה' הרינג, שביקר בוורשה בשנת 1830, מתאר את רחוב הפרנציסקנים עם החנויות היהודיות משני צדי הרחוב, שהיו מלאות כל טוב. "ניתן להשיג בחנויות היהודיות כל מה שהלב חושק בו, הטוב והמשובח ביותר, באים לקנות שם אנשי צבא ובעלי אחוזה עשירים, המזמינים את היהודים לבוא לכפריהם. אך היהודים אינם מגלים חשק רב בגלל שנאת האיכרים הצמיתים, הרואים ביהודים בני שטן והם מלאים אמונות תפלות".

בספר ההוא מתוארת האווירה ששלטה בפולין בשנת 1830. מסופר על חורף קשה וכפור עז, אך הורגש כבר להט ההתקוממות כנגד רוסיה, שגבר מדי יום, לא בשל החיוניות שהפגינו המתקוממים הפולנים, אלא משום שפטרבורג לא נחפזה ולא עשתה דבר. זה נראה כמו המתין הצאר ניקולאי הראשון שיפרוץ המרד מעצמו, כאלומות קש מוצת, לאחר מכן ייגשו גדודי הצאר למלאכה וישיבו את הסדר על כנו.

בפטרבורג ידעו בבירור כי האוחזים בהגה הפולנים אינם מאוחדים ביניהם. הדור המבוגר, בעיקר הפריצים, שדאגו לפריווילגיות שלהם בלבד, נגררו אל המרד בניגוד לרצונם, ולא היו להוטים להרחיק לכת. לנלהבים ביותר השתייכו גם צעירים יהודים, שחתרו לשרת במחלקות המורדים וללכת אל תוך האש.

תיאור זה זוכה להשלמה בספרו של אלכסנדר נוביצקי "תמונות מן הכפר הפולני 1830-1931" [?]. אנו קוראים שם על תחינתו היוקדת הנכנעת של סטניסלב ורניש, תלמיד הסמינר הרבני בוורשה, אל המנהיג הראשי, גנרל חְלופיצקי, שיכירו סוף-סוף בפטריוטיות היהודית; שפטריוטים יהודים מוכנים להקריב את חייהם למען פולין. סטניסלב ורניש היה בן של חנווני ברחוב הפרנציסקנים. כשרבו הידיעות כי לוחמי חופש פולנים תוקפים ובוזזים חנויות של יהודים, הלך אביו של "מורד" זה לכפר זא[נש]צ'ינקי [?], מרחק 5 ק"מ צפונית לוולומין, הסתתר שם בבית בעל האחוזה קוּנָצֶ'רסקי, שבעצמו גר בוורשה ומסר את ביתו לחנווני היהודי. איכרי הכפר התנפלו על יהודי זה, כשיצא

באחד הערבים לטיול, ורצחו אותו. הדבר לא מנע מן הבן לכתוב שירים פטריוטיים נלהבים ואת המכתב הידוע לגנרל הפולני.

הלגיון היהודי

ניתן להסיק מכך כי וולומין הייתה בדיוק כמו כפרים אחרים סביב ורשה, אשר בעת ההיא לא הכניסו אליהם יהודים, לא סבלו אותם, הפגינו שנאה כלפי כל יהודי שביקש להתקרב אליהם.

באווירה המתוחה ההיא החלו יהודים להשתדל שיתירו להם להתגייס ללגיון יהודי. בינואר 1839 החלה קבלת יהודים לגוורדיה הלאומית, בתנאי שיהיו לבושים בסגנון אירופי, יהיו מגולחים. רק מספר קטן של יהודים הסכימו לתנאי זה, והנהגת הקהילה היהודית בוורשה תמכה ברעיון של גוורדיה יהודית שהיו בה יהודים אדוקים שהצטיינו בקרבות בגבורתם.

בשנת 1831 נכנס המפקד הרוסי איוון פסקיוויץ' לוורשה, וחלק מן הנוער היהודי הלוחם עזב את העיר. גנרל אוסטרובסקי, מפקד הגוורדיה הלאומית בוורשה, כתב לימים כי פגש ביער, בקרבת וולומין, קבוצת צעירים יהודים שעזבו את ורשה, לא היה להם מקום להתיישב בו והם עוררו רושם עלוב.

לא מסופר מה אירע ליהודים אלה. האם חזרו לוורשה או נתפסו והוגלו לסיביר או נותרו מפוזרים בכפרים שונים. עובדה כי בשנים הבאות מדובר שוב, בדוחות של קצינים רוסים ופולנים, על צעירים יהודים ביערות המקיפים את ורשה, בין השאר נזכרת וולומין וגם זאנשצ'ינקי, חלארניקי, כפרים שנמחו לימים מן המפה, הפכו יישובים עירוניים או התמזגו עם פרוורי ורשה. הנוסע הרוסי, וֶנְסטרוב, מזכיר ברישומי מסע שלו משנת 1835, חוכר יהודי על דרך זאנשצ'ינקי וולומין.

מגפת השמד

בעת ההיא השתוללה בפולין מגפת שמד. לא רק בקרב גבירים, משכילים, מעורים בחברה הפולנית, גם בקרב פשוטי עם חדרה מגפת השמד. בקרב דלת העם פעלו מיסיונרים שבאו מאנגליה לחטוף נשמות יהודים, נתנו בסתר כסף, מזון, בגד, הבטיחו גדולות ונצורות.

המשומדים הגבירים סברו כי באמצעות המרת דת יוכלו לעשות קריירה, ביקשו להם משרות רמות. היו גם בחורים יהודים פשוטים, בעלי מלאכה למחצה, שוליות, שלא ראו תכלית לעצמם או התאהבו בבנות כפר נוצריות.

ב"שאלות ותשובות" הרב של קאלדין [?קאלשין Kałuszyn], ר' שמואל-לייב אפשטיין, בעל הספר "עולת שמואל" [? חיים-יהודה-לייב הלוי, בעל "פרי חיים"], יש התכתבות עם רב הכולל בוורשה בעת ההיא, ר' שלמה-זלמן ליפשיץ, מחבר הספר "חמדת שלמה", על הצער הגדול בשל מגפת השמד שאחזה, רחמנא ליצלן, בבחורים יהודים רבים, "משתחווים לצלב, נאחזים בפיסת עץ שממשותה פחותה מקש".

הסוגיה שעוררה את ההתכתבות בין שני הרבנים, הוא המעשה בבחור שהתיישב, לאחר שהשתמד, בוולומין, שם התחתן עם בת כפר, התגורר אתה חודשים אחדים, שב לוורשה ופנה לרב בבקשה לשוב להיות יהודי. נידונה שם שאלת מתן גט לאישה נוצרייה, אגב כך נחשפת הטרגדיה של המשפחה שממנה בא האיש הצעיר. אביו, בעל מלאכה פשוט, נגר, לא עמד בחרפה ומת מעוגמת נפש, האם נותרה לבדה והבן המומר היה המפרנס היחיד.

הרב הוורשאי ביקש דרכים להקל על האיש הצעיר ולקבלו לכלל ישראל עוד קודם שגירש חוקית את אשתו הנוצרייה שנותרה בוולומין.

בילויים יהודיים בפאתי וולומין

רב הכולל בוורשה, ר' שלמה-זלמן ליפשיץ, היה למדן גדול. הוא נולד בפוזנן, ויחד עם עקיבא אייגר ור' יעקב מליסה [Lisa], מחבר הספר "חות דעת", ייצג את השלישייה הגדולה של בעלי סמכות רבנית בפולין. לאחר שהיה רב בנשילסק [Nasielsk] (1804), בא בשנת 1819 אל פְּראגה ומשם אל ורשה.

בספרו הקלסי "חמדת שלמה" הוא מדבר בכאב על מגפת הריקודים והבילויים שנפוצה בקרב הנוער היהודי בוורשה. הוא אפילו פנה אל הרשות המוניציפאלית וביקש עזרה. הרב התלונן כי בזמן האחרון החל הנוער היהודי להרשות לעצמו לחלל שבת וחג. הם מבלים את זמנם "בדברים ריקים כמו ריקוד ובילויים אחרים בגנים ובמסבאות, ונראים לעתים נדירות יותר בבתי הכנסת ובמניינים. העובר על דיני אמונתו,

אינו יכול להיות אזרח נאמן. לכן על רשויות העיר לעזור לרבנות לעצור את ההפקרות".

מועצת העיר הסכימה לכך. עד פרוץ המהפכה, בשנת 1830, ראתה ורשה מדי שבת וחג פשיטות על נערות ובחורים יהודים שנהגו ללכת לגנים לרקוד.

הדבר כמובן לא הועיל לריסון הנוער והימנעותו מבילויים. הנערות והבחורים היהודים נאלצו להעתיק את בילוייהם לפאתי העיר, בקיץ – ליערות בפאתי ורשה, על פני המסילה עד אוטבוצק [Otwock] וגם בצד וולומין. בעל "חמדת שלמה" מתלונן על תופעה זו, מביא את זעקת אבא-אימא, שבנם יצא לתרבות רעה ובא להיפגש ביער ליד וולומין. אחרים, הוא מספר, שטים בסירות על פני הנהר ויסלה, הוא אומר בין השאר, כי לשטן יש גויים משלו, המעמידים פנים שהם ידידי יהודים, קוראים ליהודים להתקרב אל הנוצרים. לאמתו של דבר כוונתם להשחית את הנוער היהודי ולהובילו לשמד.

כהוכחה הוא מביא את הסופר הפולני הזקן, יוליאן אורסין נייצוויץ', אשר ברומן שלו "לייב ושרה" רומן ראשון בנושא השכלה בספרות הפולנית, קרא ליהודים להיפגש חברתית עם הפולנים. אך עשר שנים קודם לכן כתב נייצוויץ' זה אוטופיה אנטי-יהודית, איך תיראה ורשה בשנת 3333. העיר תיקרא מושָקפוליס ובפולין תשלוט השושלת של מושקה (במקום מיישקה).

מתמונות נפרדות אלה ניכר כי הכפר וולומין היה ידוע לאוכלוסייה היהודית בוורשה כבר בראשית המאה ה-19, אך ליהודים לא הייתה דריסת רגל שם. ליחידים בלבד היה קשר עם הכפר.

עובדות בודדות אלה, יש לקבל, לא היו היחידות. ודאי אפשר למצוא במקורות שונים עובדות דומות נוספות, המאשרות שחיים יהודיים לא היו שם. אופייני לפולין, שחרף הקרבה לוורשה, בכפר עדיין ראו ביהודי שד, שטן, אויב לנוצרי.

לעומת זאת קיבלו שם בזרועות פתוחות יהודי מומר. התעמולה המיסיונרית התנהלה בעת ההיא באופן מחוכם מאוד, לא בקרב יהודים בלבד, אלא גם בקרב פולנים, בעיר ובכפר, לקבל יפה יהודים מומרים. האריסטוקרטיה הפולנית בוורשה לא חסכה כסף לקניית מתנות

למומרים, אשר "זכו" אפילו לבחור לעצמם סנדקים מקרב האצולה הפולנית. בעלי אחוזה פולנים הזמינו חנוונים יהודים לארמונותיהם, בתקווה שישתמדו.

אווירה זהה הייתה גם בקרב האיכרים הפשוטים. אך המיר היהודי את דתו התייחסו אליו כאל אח. אך נישואי תערובת היו בעיקר בקרב עשירים ולעתים נדירות יותר אצל פולני פשוט. לכן נדיר לראות מומרים יהודים בכפרים. וולומין לא יצאה מכלל זה. גם המשומד הנדיר לא היה מסוגל לשהות שם זמן רב.

איכרים יהודים בוולומין

אירוע רדף אירוע, מרידות, התקוממויות, מהפכות. האירועים והזעזועים בצרפת, בפרוסיה, באוסטריה, הדהדו כמובן למרחקים והגיעו לרוסיה, לאזור הסְפר של פולין. בעיקר ציפו למשחו היהודים, קיוו להקלה. יהודים בוורשה החלו לגלם תפקיד גדול יותר בהתפתחות הכלכלית במדינה. התעשייה צמחה, במיוחד של סוכר, נייר ומכונות חקלאיות. יהודים מתקדמים מילאו בהתפתחות זו תפקיד חלוצי. מִקרב היהודים הוורשאיים העשירים החלה לצמוח אט-אט בורגנות יהודית. יהודים ספורים קיבלו רישיונות לקנות אחוזות, בתים.

בעת ההיא רכש הגביר הוורשאי, אייזיק גולדשטיין, עשרות דונמים של קרקע מבעל האחוזה בוולומין, ולדיסלב קוז'יצקי, אך לא יצא מן העסקה דבר, כי הממשלה הציבה תנאי: בעל אחוזה יהודי חייב ליישב בנחלה שלו 25 משפחות יהודים, כדי לנייד יהודים לעסוק בעבודת אדמה. לא היה זה מן הדברים הקלים, היהודים, שברצון החליטו להיות איכרים, לא היו מסוגלים לשאת את נכלולי הסביבה הנוצרית, הותקפו תכופות בידי שכניהם. לכן לא היו מסוגלים לדבוק זמן ממושך אפילו באדמה יהודית שהרבה שולם עבורה.

מתקוממים יהודים בוולומין

השנים 1861-1862 כונו "המהפכה המוסרית", משום שהביאה "שלום" בין היהודים והפולנים בוורשה. השתדלו לשכוח את האירועים העגומים של 1859 ואת המלחמה בין הפולנים השמרנים והנוער היהודי המתבולל. יהודים נטלו חלק בהפגנות רחוב ובפעילויות פוליטיות שונות.

באה שנת 1863. בבתי הכנסת ובבתי המדרש בוורשה קראו, ביידיש ובעברית, את המנשרים שפרסמה הממשלה הפולנית המחתרתית ליהודים. צעירים יהודים רבים עזבו את בתיהם בחשאי ובמכתבים נלהבים-תמימים הסבירו להורים מדוע הם הולכים להקריב עצמם למען פולין. לורנס אליפנט, שהיה אז כתב עיתון אנגלי בוורשה, מספר על האהדה הגדולה של היהודים למרד. בין השאר הוא מספר כי הז'נדרמריה הרוסית הניחה ידה על מחסן נשק בוולומין, שנשמר בידי קבוצת מורדים יהודים צעירים. שלושה הצליחו לברוח, שניים נפצעו קשה בקרב עם הצבא הרוסי ומאוחר יותר נתלו ברחוב מוּרנוב בוורשה.

בסוף 1864 חוסל המרד לחלוטין. החורבן בקרב יהודי ורשה היה גדול. ההיסטוריון היהודי, ד"ר י' שצקי, מעריך כי בוורשה בלבד השתתפו למעלה מאלף יהודים במרד. הוא מוסיף כי גם עשרות יהודים בסביבות ורשה נטלו חלק פעיל בקרבות, אך אינו מציין את שמות היישובים היהודיים. לעומת זאת מדבר על כך המורד הפולני גוסטב וָרינסְקי שהוגלה לסיביר וכותב על פגישותיו עם מורדים יהודים גולים מוורשה ומעיירות אחרות בהן גם וולומין.

זה לפי שעה האישור ההיסטורי היחיד כי בעת ההיא כבר גרו יהודים בוולומין וכי ליישוב כבר היה אז אופי עירוני.

במה עסקו היהודים בוולומין בעת ההיא ומה היה מספרם, התקשיתי עד כה להיוודע. אך אין זה מן הנמנע כי אפשר להיוודע פרטים נוספים בארכיון ורשה, אך לא קיבלנו כל מענה לפניותינו.

סמלי הוא מה שגוסטב ורינסקי זה כותב על שיבתו מסיביר ובואו לוורשה בשנת 1881, ביום בו בוצע פוגרום ביהודים. לאחר כל מה שעבר עליו – קרבות שכם אל שכם עם מורדים יהודים ולאחר מכן הפגישות בסיביר – הוא מתבונן עגום בחייתיות של עמו כלפי היהודים, שהוא הביא פריסות שלום חמות מאחיהם ובניהם הנמקים בסיביר הרחוקה.

עם זאת עובדה היא, כי הייתה לשנים 1861-1863 השפעה גדולה על גידול האוכלוסייה היהודית בוורשה. התרחשו שינויים עמוקים ביחסי פולנים-יהודים. זו הייתה תוצאה של אוריינטציה חדשה, שהחלה עם

חיסול השקפת העולם הרומנטית, והקריאה לגישה חדשה כלפי המציאות הפוליטית. החלה התנועה של פוזיטיביזם פולני, שהיהודים נטלו בו חלק נמרץ.

החלו לבוא אז לוורשה יהודים מערים ומעיירות אחרות וגם מרוסיה. מוסדות הממשל המקומי והמרכזי החלו לחשוש שוורשה תיעשה עיר יהודית. אמנם נעשו מאמצים לא לחסל בבת אחת את הרובע היהודי הרשמי, וברחובות הלא-יהודיים ניתנו אישורי מגורים רק ליהודים שכבר היו "אירופיים", אך הלהיטות היהודית אחר ורשה הייתה חזקה, ופקידי הממשל ביקשו דרכים לדחוק את היהודים לכפרים ולעיירות שסביב ורשה.

יהודים מתחילים לבנות בתים בוולומין

ין רבָסקי מספר בספרו "התפתחות ורשה" כי הנהלת העיר רצתה להוציא לפועל החלטה לחסל את תופעת הקפוטה הארוכה ברחובות ורשה, אך השלטון המרכזי הרוסי לא אפשר את מימוש ההחלטה, משום שבאה מצדם של הפטריוטים הפולנים, שרבים מהם נותרו במשרותיהם לאחר המרד. היסטוריון העיר ורשה מֵצר מאוד על אי-ביצוע ההחלטה ומצביע על כך שהיהודים קיבלו זאת כמובן מאליו והחלו להתיישב ביישובים הסמוכים, מרחק לא רב מוורשה. בין היישובים הוא מונה גם את וולומין, אסאליצה, וואדאוולינה. הוא מוסיף בנימה ארסית: "...הקפוטות הארוכות שלהם ודאי לא יסייעו לייבש את הבוץ, אך המקומות ההם מתאימים להם יותר מרחובות ורשה היפים".

זה אומר בבירור כי בשנים ההן כבר היו יהודים בוולומין, ודווקא יהודים אדוקים, שעם כל להיטותם אחר ורשה סירבו להסיר את הקפוטה הארוכה ולהיות "אירופיים".

יש לקבל כי היהודים ההם בוולומין הצטיינו במרץ וביוזמה לא פחות מאלה שהצליחו להתיישב בוורשה. הם ודאי לא עסקו בעבודת אדמה בלבד ובמלאכות אחרות, אלא גם במסחר ובבניית בתים.

לפי ד"ר י' שצקי היה קצב החדירה היהודית לתוך ורשה היה כה מהיר, שכבר לא היו לפטריוטים הפולנים אפשרויות לדבוק בחוקים האנטי-יהודיים. משנה לשנה גדל מספר הבתים שבנו יהודים, כי ההכנסות היו

גדולות. כך זה נראה לא רק בוורשה, אלא גם בסביבתה, וממילא גם בוולומין, שם בין כה וכה לא היו דירות מרווחות והיהודים שנוספו נאלצו לבנות בעצמם את דירותיהם.

לשינויים הגדולים שהתרחשו במדינה כולה, הייתה השפעה גם על התפתחות הקהילה היהודית בוורשה. באה תקופת לודוויג נתנזון בקהילה, שנמשכה 25 שנים. מקהילה פרובינציאלית קטנה היא צמחה למוסד עירוני רב היקף. הוקמו מוסדות שונים, דתיים, כלכליים, תרבותיים-חברתיים; הונהג מס קהילה, אך לא כל יהודי היה מסוגל לשלמו, לא אחת הייתה זו סיבה נוספת שהניעה יהודי עני לחפש לעצמו דירה בסביבה שבפאתי ורשה, במקום בו הוצאות המחייה היו זולות בהרבה מאשר בעיר הגדולה.

בשנת 1870 שוב החלו לנשב בפולין רוחות רעות של שנאת ישראל. עיתונאים פולנים החלו לתאר את הליברליזם הכלכלי כתנועה יהודית. הם ויתרו על פיתרון השאלה היהודית באמצעות התבוללות והחלו לכתוב שהיהודים הניחו ידיהם על התרבות הפולנית. האנטישמי הפולני הידוע, ין ֶלינסקי, פתח בתעמולה לסילוק היהודים מן המסחר והתעשייה והעברתם לידיים פולניות. בשנת 1881 פרצו בוורשה פוגרומים שנמשכו שלושה ימים והקיפו למעלה מחמישים רחובות, למן הדלים ביותר עד לעשירים ביותר, היו הרוגים ופצועים. הנזק החומרי הוערך לימים במיליון רובלים.

רבים מן הנפגעים היהודים נאלצו אז לעזוב את ורשה ולחפש גג לראשם בסביבה הקרובה. בין השאר מצאו אותו גם בוולומין, שם קיבלו אותם באחווה חמימה יהודים בקפוטות ארוכות.

נתנזון, ראש קהילת ורשה, יצא אז בהכרזה כי אין תרופה למכת האנטישמיות אלא בהתקרבות אל השכנים הפולנים: לחדול לדבר יידיש, להשליך את הלבוש היהודי, כל הסממנים החיצוניים המקימים מחיצה בין יהודי ולא-יהודי. עד מהרה השתכנעו היהודים כי גם תרופה זו היא מלאכותית. פטריוטים פולנים החלו לחשוש מפני המתבוללים היהודים, המגוננים על התרבות הפולנית. לעומת זאת היהודים בקפוטות הארוכות, שחיו בחבורות נבדלות, חשו טוב יותר. רבים החלו להעתיק מגוריהם אל היישובים היהודיים הקטנים בפאתי ורשה, ביניהם וולומין, שהחלה עם השנים לתפוס מקום ניכר.

ציונים פעילים ראשונים

בשנות ה-90 של המאה ה-19 החלו הלאומנים הרדיקלים לעסוק באיכרים, לקרב אותם אל העם. השפעת נגד לתעמולה של הממשל הרוסי, שתיארה את הפולנים כפריצים נצלנים, אדונים ואצולה גאוותנית המתייחסת אל האיכר כאל עבד. הלאומנים הפולנים שוב החלו להשתמש בסוס האנטישמי בתעמולה שלהם, הסיתו את האיכרים כנגד הסוחרים היהודים. שוב הקרין הדבר על היהודים בוולומין, אשר החלו לגלות יוזמה לפיתוח העיר. חוסר האמון, שהלאומנים הפולנים זרעו בקרב האוכלוסייה הכפרית, בלם את התפתחות העיירה.

האנטישמיות המסורתית, כפי שעיצבו אותה סטניסלב סְטאשיץ וין ילינסקי, קיבלה בשנים הבאות אופי חריף יותר. בשנת 1909 קבע רומן דְמובסקי, מנהיג האנ-דקים [המפלגה הלאומית הדמוקרטית. מפלגה ימנית אנטישמית] הפולנים, כי היהודים רוצים לכפות את מושגיהם ושאיפותיהם על החברה הפולנית וכי אין כל תקווה להתבוללות מוחלטת של היהודים בפולנים. ברחוב היהודי התחזקו רעיונות של ציונות, בונד. בצד העולם הישן החל להפציע דור חדש שנשא עמו חזון של עולם חדש, להאדיר תנאי חיים חדשים.

זה השתקף גם בעיירה היהודית, אך וולומין נראתה במובן זה נחשלת. שם שלטו חיים יהודיים מסורתיים, שהחזיקו מעמד עד מלחמת העולם הראשונה, כשצצו בוולומין הציונים הפעילים הראשונים והחלו לפתח את השלבים הראשונים של פעילות תרבותית חילונית.

מתוך הפרק: העיירה וקורותיה, ע׳ 37 – 51.

יעקב סיגלוב חיי בוולומין

באתי אל וולומין לראשונה בשנת 1915 ומצאתי שם יישוב יהודי קטן ודל, ומיד חשתי אליו קרבה כמו אל אנשים יהודים לבביים. בוורשה השתייכתי לחברה מתבוללת, חלקה גם פולנים טהורים, אך עמוק בלב חשתי געגועים אל אנשים יהודים אמתיים. חיה בקרבי רוחו של סבי, שהיה גבאי אצל ר' חדל מטולנה [Tolna] והתנגנו בי הניגונים ששמעתי בבית אבי. בעיירה שלנו, גולובניווסק [Golovanevsk] סמוך לאומן [Uman], ידעו לשיר. שרו זמירות במלווה מלכה ובסעודה שלישית, אך חסידי טולנה שרו ביתר התלהבות, ביתר להט, בשמחה, בתענוג.

היו גם ניגונים מלאי כיסופים. סבא אמר: "נשמה נכספת אל שורשה". עוד הייתי אז ילד, אך מילים אלה והניגונים נחקקו בזיכרוני ובנפשי. כשבאתי אל וולומין ונפגשתי עם יהודים אמתיים, התעוררו בי לתחייה הכיסופים של ניגוני טולנה וחב"ד של אבי, אף שהיו כה שונים מאלה ששרו החסידים הפולנים.

בין היהודים הראשונים שנפגשתי עמם בוולומין, היה ר' נחמיה מנדלברג, מראשי והתנהגותו עוררו דרך ארץ. תענוג היה לדבר אתו. עם בעלי-הבתים החשובים נמנו גם ברנדס, שטראובוים, גולדשטיין; מן החסידים היו קרובים לי משה גרודז'יצקי, יענקל מרגוליס [מרגלית, מרגליות], בוים, שבנו חי בתל אביב. כולם היו אנשים ערכיים בעלי לב יהודי, סוחרים נבונים, בעלי חכמת חיים.

במשך היום כולו הייתי טרוד בעסקיי, בבית היציקה שהתחלתי להפעיל וניהלתי משא ומתן עם פועלים, עם סוחרים. בערבים שבתי לוורשה. אך קרה לפעמים שעברתי בערב ליד "חדר" בו למד המלמד עם הילדים תורה. גם בבית המדרש היו החלונות פתוחים ונשמעו משם ניגוני נמרא. בחורים ישבו סביב לשולחנות, התעמקו בלימוד, שרו, מי חרש ומי בקול. רגע נותרתי מרותק ולא הייתי מסוגל לזוז ממקומי. נמשכתי לשם, לבית המדרש, כאילו שם היה השורש שלי, אשר ממנו נתלשתי.

גברו עליי זיכרונות מעיירת הולדתי, והמעשיות השונות שסיפרו על אודות בית הכנסת ובית המדרש, על נשמות צדיקים קדושים הבאים

לשם בלילות, מביאים עמם ספר תורה של אש. מתאספים מלאכים ושרפים. הצדיקים מתפללים, המלאכים אומרים שירה, השרפים אומרים: קדוש, קדוש...

סביבה רוחנית

וולומין, העיירה הקטנה שהיו בה אז לא יותר משני רחובות: ורשה, קושָׁצֶ'לנה, נראתה לי לפתע מקודשת בתורה ובמעשים טובים. האוויר היה מלא שירה. גם הציפורים מצטרפות לשירת ניגוני הגמרא מעודדי הכיסופים של בחורים אחוזי דבקות.

ברגעים ההם הצטערתי שאינני אחד מאותם בחורים אחוזי דבקות, שברמ"ח אבריהם הם שוהים בעולמות עליונים, בעולם הנאה של שירה ומוסר נעלה.

שריקת הרכבת עקרה אותי מהרהורים אלה. אז עוד היה עליי לשוב מדי ערב לוורשה, מקום בו הייתה דירתי הקבועה, מקום בו סביבתי הייתה שונה לחלוטין, מתבוללת ופולנית. שם היו השגות שונות לגמרי על החיים. התפתינו להאמין שאנחנו מרוחקים מרחק רב מן העיירה, שהגענו לתרבות גבוהה ויש לנו הבנה לאידאלים גדולים.

בסביבה ההיא דיברו פולנית בלבד. הם תמהו מאין באה אליי, יהודי רוסי, פולנית כה טובה. בשאלה זהה הייתי נתקל בפגישותיי עם האינטליגנציה הפולנית בוולומין. הגנרל בדימוס מרְקובסקי, חותנו של ד"ר צָ'פְליצקי, שישב אתי ברצון, סיפר על מעשי הגבורה שלו וניסה להפגין את ייחודו האריסטוקרטי ואת הכבוד הפולני בשפה הפולנית. ממפגשי התכופים עם האינטליגנציה הפולנית בוורשה הועשרה שפתי, זה עורר את התפעלותו של הגנרל, אף שהבחנתי בזוויות פיו בחיוך מלנכולי. "אוח – אמר – השפה הפולנית אצלך עשירה מאוד והמבטא כלל לא כמו אצל יהודי".

לאמתו של דבר לא הייתה זו רק הפולנית הטובה שבפי. יותר מן השפה עוררה את תמיהתו הגאווה הלאומית שהפגנתי בגלוי. בשיחות אחרות נזדמן לי תכופות להצביע בפניו על יופייה וייחודה של הסביבה היהודית בעיירה. חרף העובדה כי וולומין הייתה כה קרובה אל ורשה, היה לעיירה, כבר אז, תוכן ייחודי מלא, ובלט לעין כוחה המיוחד לעצב אישיות אנושית. עם כל היגיעה והמרדף אחר הפרנסה כבר הייתה שם

סביבה יהודית רוחנית. השפעת וולומין היהודית פשטה גם בעיירות ובכפרים סביב, מקומות בהם חיו יחידים או משפחות ספורות.

הבית היהודי

הבית היהודי בוולומין היה ממלכת תרבות מאורגנת. כך יש לנהוג, זאת יש או אין לעשות. הילדים הקטנים והקטנים יותר, לא היו פילוסופים, לא תאולוגים, לא שקועים בהרהורים, אך היו רחוקים מפחזות, מהפקרות. סמכות האב הייתה גדולה, זקן ונער חשו בעול היהודי על עצמם. גורל זהה חיבר אותם יחד באיתנות ורתם אותם באותו עול.

הפולני לא תמיד רצה לוותר, רצה להוכיח לי כי "החדר" הוא מוסד חינוך ימי-ביניימי. אך די היה שאצביע בפניו על האנשים שצמחו והתחנכו בחדר, להשתיקו. חרף חריצת המשפט שלו, פולני בעל כבוד, גילה דרך ארץ רבה ליהודים כמו נחמיה מנדלברג, דוד גולדשטיין ואחרים, שראה בהם יהודים ערכיים, שמוחם חריף וחכמת חייהם רבה.

בוולומין דיברו יהודים יידיש. וכי לא משום שהיו גאים? חייתה זו גאווה פנימית שאפילו לא מסרו לעצמם דין וחשבון עליה. הגנרל בדימוס התקשה תחילה לעכל: הכיצד מדברים יהודים יידיש בגאווה? אך אט-אט החל להקשיב לדבריי ביתר רצינות. סיפרתי לו בפולנית מליצית כי גם אחי דיברו יידיש בבית. ילדים שמדברים עמם שפה זרה, גדלים עם שפה דלה מאוד, גם אם השפה בה מדברים אתם היא עשירה ויפה ובעלת תרבות עשירה. ילדים כאלה נותרים דלים רגשית.

הכרתי כבר את השירה של מיצקביץ' ושל סְלוֹבַצקי והוכחתי לו מה טוב יכול להיות אצל ילדים דוברי יידיש החוש לשירה, ליופייה של שפה בכלל, ובדרך זו לאומנות ולתרבות בכלל.

שיחות כאלה ודומות להן נזדמנו לי גם עם פולנים משכילים אחרים בעיירה, עם מהנדס הבנייה צ'ייקובסקי, עם ד"ר צ'פליצקי, עם קופיוביש, נציג איגוד הסוחרים הפולני, שהיה לימים המארגן הראשי של חרם אנטי-יהודי בסיסמה: סְבויי דו סְוֶוגו [אנחנו אל שלנו, לשון אחר: פולנים קְנו אצל פולנים], אך בעצמו קנה את כל הסחורות אצל הסוחר היהודי יחיאל-מאיר צַ'חְנוביצקי, ולאחר מכן מכר אותן לסוחרים פולנים אחרים.

אך בשנים הראשונות ההן עדיין לא חשב איש מן הפולנים על חרם, אף שהאנטישמיות שבאה מוורשה הדביקה גם את הפולנים בוולומין. הארס של צורר היהודים שווינטוחובסקי ושל דמובסקי חדר אל שכבות שונות באוכלוסייה הפולנית. היו מי שהייתה להם אוריינטציה רוסית. הם ראו במניפסט של ניקולאי ניקולאיוויץ', דודו של הצאר, המפקד העליון של הצבא הרוסי, את ניצחונם. המניפסט קרא לעם הפולני לסייע במלחמה כנגד הגרמנים, האויב ההיסטורי של העמים הסלבים. יזכור העם הפולני – נאמר במניפסט – את ימי גרונוולד ויכה באויב הגרמני. הניצחון יביא למימוש שאיפת העם הפולני לתחייה לאומית, בתנאי שלא ייפגעו זכויות המיעוטים.

הפולנים הדמוקרטים-לאומיים פירשו זאת כהבטחה לאיחוד פולין המבותרת. הפְּסקה על המיעוטים – סברו – מכוונת אל הבלרוסים והאוקראינים. העיתון Dwa Grosze [שתי פרוטות] יצא במאמר שהסביר כי המניפסט אינו מכוון ליהודים, התלויים ברצונם הטוב של הפולנים בלבד. הידיעות, שנתקבלו מן הערים בהן היו לרוסים ניצחונות, סיפרו על פוגרומים, הרג וחורבן. בפולין הקונגרסאית נפוצו מעשיות על הבגידה היהודית, שיהודים מרגלים לטובת הגרמנים, נותנים להם אותות וידיעות בטלפונים חשאיים. כל עירוב היה טלפון חשאי כזה. החברה הגבוהה בוורשה קיבלה ברצון את המעשיות ועוד הגזימה אותן. הם אלה שהסיתו את הפולנים לפני המלחמה, שהיהודים תומכים ברוסים. עתה זעקו שהיהודים מסייעים לגרמנים. יהודים – אמרו – שונאים את הפולנים ומתלכדים עם כל שונאי פולין.

יהודי וולומין מקבלים אליהם פליטים

גלי רדיפות קשות, גירושים, מאסרים, תליות ותפיסת בני ערובה הציפו את היהודים. ורשה מלאה פליטים שנסו הן מפני הרוסים והן מפני הגרמנים. זרם פליטים זה רבץ כמסה כבדה על קהילת ורשה. רבים מן הפליטים התפזרו בעיירות הסביבה ובאו גם אל וולומין.

היהודים בוולומין קיבלו את הפליטים במלוא החמימות של רחמנים בני רחמנים. סידרו אותם בבתי משפחות יהודיות וארגנו למענם עזרה מרחיקת לכת.

הוועד הפולני המרכזי בוורשה סירב לעזור ליהודים, אך בוולומין הצלחתי לקבל את תמיכתם של פולנים מתקדמים מסוימים, שהבינו כי בתעמולה האנטישמית רק מסייעים לרוסים, המאמצים ברצון את המעשיות על ריגול יהודי ומצדיקים בזה את מפלותיהם בשדה הקרב.

הוועד הציוני החשאי, שנוסד בוורשה, יזם פעילות חינוכית נמרצת כנגד העלילות הכוזבות. נשלחו שליחים מיוחדים, שבאו בקשרים עם האינטליגנציה הרוסית והפולנית המתקדמת, והסבירו להם מה כוזבות היו הדרכים אליהן פנו האנ-דקים הפולנים.

התמסרתי בכל להט הנעורים שלי לפעילות זו בסקטור שלי בוולומין, לעזור לפליטים ולהסביר לפולנים מה טיפשי לחשוד ביהודים בריגול. לא היה זה דבר קל, כי האנ-דקים המציאו בקביעות עלילות חדשות. מאוחר יותר הפיצו שמועות שהיהודים ברוסיה מזיקים לאינטרסים של פולין, בבדותם כי פולין מוצפת אנטישמיות. בכך – אמרו – מבקשים היהודים להכפיש את פולין בעיני האלמנטים של השמאל. חיפשתי עזרה אצל תומכי פילסודסקי, אך הם שתקו, למרות שלחמו באנ-דקים ובאוריינטציה הרוסית שלהם. הם ראו כי עלילות הריגול כנגד היהודים זוכות בהצלחה והן מסיטות את תשומת הלב מן הרוסים ומובילות לעיסוק מופחת בפעילות הלגיונות של פילסודסקי, שהוקמו באזורים הכבושים.

כשכבשו הגרמנים את ורשה יצאו הארגונים המחתרתיים מחשאיותם ונטלו לידיהם את ההגה, החלו להפיץ בגלוי את האוריינטציה הגרמנית-אוסטרית שלהם. תחילה קיבלו היהודים בידידות את הצבא הגרמני, קיוו כי החיים ישתפרו. צליל השפה הגרמנית היה מוכר. אך מיד החלו הפולנים להאשים את היהודים באהדה לרוסיה. המנצחים הגרמנים לא נזקקו אז לעלילות על ריגול. היו להם ניצחונות. קצינים וגנרלים השתכנו בבתי יהודים עשירים. גם קצינים זוטרים התגוררו בחפץ לב אצל יהודים, כי הייתה להם שפה משותפת טובה יותר אתם.

לאחר תקופת תנודות ויתר הממשל הגרמני האזרחי על הרעיון להפוך את היהודים הפולנים מכשיר לגרמניזציה ולמשענת פוליטית לגרמניה. בו בזמן הם באו למסקנה שחייבת לקום מדינה פולנית שתהיה קשורה עם החלק באירופה המנוהל בידי גרמניה. אך על היהודים ליהנות מתנאים נוחים להתפתחותם התרבותית ולפעילותם בתחום ההגנה

הסוציאלית. החל תהליך העברת השלטון לידי הנציגות הפולנית הרשמית. צעד ראשון בכיוון זה היה החוק של הנהגה עצמית בערים, שהתבסס על שוויון זכויות לכל האזרחים במדינה.

משהחלה מערכת הבחירות, הוכרז הצורך בחזית מאוחדת של פולנים ויהודים. היהודים היטיבו לזכור את הבחירות לדומה הרביעית הרוסית וחששו ממהומות אנטישמיות אם ירצו ללכת לבחירות לבד ולמצות את האפשרויות הגדולות שהעניקה להם החלוקה למחוזות. התנועה הציונית הייתה בעד חזית מאוחדת, לכן נאלצו יהודים באזורים רבים לוותר על מנדטים אחדים.

כך זה נראה בוורשה וכך גם בוולומין, שם, לפניית הרב, הסכמתי להציג מועמדות ונבחרתי למועצת העיר וולומין.

היהודים הראשונים בבתי היציקה

הפשרות, שהיהודים הסכימו להן, לא הרתיעו את הפולנים מהמשך ניהול ההסתה האנטישמית שלהם כנגד המסחר היהודי. לכן נזדמן לי תכופות לעמוד על משמר הגנת האינטרסים של הסוחרים, החנוונים ובעלי המלאכה היהודים.

גם אצלי בבית החרושת נאלצתי להוביל מאבק כנגד פועלים פולנים שסירבו לתת גישה ליהודים לעבודה בבית היציקה. מדובר היה בשישה יהודים שקיבלתי לעבודה, ונתקלו בהתנגדות עיקשת מצד הפולנים.

מיד זימנתי אספה של כל הפועלים. היו שנהגו בחוצפה, חזרו על דברי התועמלנים האנטישמיים על הסכנות המאיימות על פולין כתוצאה מן המספר הגדול של יהודים השולטים בכלכלת המדינה ודוחקים את הפולנים מכל עמדה. אך היו גם כאלה שתמכו בדעתי. דחיתי נמרצות כל מגמה לאפליה, הסברתי את חוסר ההיגיון בדיבורים ובעלילות האנטישמיות שמנהלים פוליטיקאים מרושעים. אגב כך הסברתי באופן הברור ביותר כי אני לצדם של הפועלים החכמים והמתקדמים, המבינים מה מסוכנת גישה מרושעת אנטישמית כזו, ואלחם בכל כוחי על זכותם של יהודים לעבודה.

אירע שהז'נדרמים אסרו יהודי, שנתפס מבריח בשר לוורשה או בעברה אחרת. הז'נדרמים היו פושטים על הרכבות הבאות ומבצעים ביקורות.

תכופות היו קרבנות, ונזדמן לי להתערב. לרוב עלה בידי לשכנע את מוסדות הממשל בחפותו של הקרבן.

לא קל היה להתווכח עם הפולנים בתקופות שונות של שיתוף הפעולה שלי אתם. "היהודים שיתפו פעולה עם הגרמנים – ביקש מרקובסקי להוכיח לי – הם סחרו, היו ביחסים טובים ביותר עם הגרמנים, לא נאבקו למען פולין חופשית". אך נאלץ להשתתק ולהשפיל את עיניו, כשהצבעתי בפניו על היערות שכרתו פועלים פולנים למען הגרמנים, עזרו להם להטעין את העץ על רכבות במשלוחי ענק. כל זה הלך לחזית, לפוטנציאל הצבאי הגרמני, לעורף הגרמני. פועלים פולנים לאלפים הועסקו בזה ואיש לא העלה בדעתו להתנגד.

ניצחון המהפכה הרוסית, הדחת שושלת רומנוב וההכרזה של הממשלה הרוסית הזמנית כי היא מכירה בעצמאותה של המדינה הפולנית – זירזו את תהליך העברת השלטון במדינה לפולנים. הוקמה ממשלה פולנית בראשות ין קוחָז'ווסקי. הוא שמר על שנאתו ליהודים עוד מן הימים בהם, בשל הצבעת היהודים, נכשל בבחירות לדומה הרביעית. מיד הצהיר כי יש לחפש דרך לפתור את הבעיה היהודית. אך נזהר מהבהרה באיזה כיוון ייעשו החיפושים. אך אנחנו הערכנו כי הכיוון לא יהיה לטובת היהודים.

בינתיים באה משלחת הצבא האמריקאי לצרפת. גרמניה, לאחר שהוכתה קשות, נכנעה. הממשלה הגרמנית החדשה שחררה את פילסודסקי ממבצר מגדבורג והוא שב אל ורשה. מיד ניתן האות לפעולה נחרצת. בלובלין הוכרז על התהוות המדינה הפולנית בראשות ממשלה זמנית שהייתה מורכבת מסוציאליסטים ואיכרים. בוורשה נטל לידיו פילסודסקי את השלטון, גייס את חברי הארגון החשאי הצבאי פה-או-וו Polska Organizacja Wojskowa [הארגון הצבאי הפולני] ופרק מנשקם את החיילים הגרמנים. הם לא התנגדו ומסרו בעצמם את נשקם לנציגי פילסודסקי. היו מקרים שחיילים גרמנים בודדים מסרו את נשקם ברחובות ורשה לכל צעיר מזדמן, אפילו לקטינים שנטפלו אליהם. אך כבר בימים הראשונים לשחרור פולין החלו הפולנים להכות יהודים ברחובות ורשה והדבר זלג במהירות גם אל וולומין.

"הכה ביהודים!"

מארגני מעשי האלימות כנגד היהודים רצו להוכיח ליהודים כי הם בידיהם ואין להם לסמוך עוד על שום כוח שיגן עליהם. היהודים בוולומין, בדיוק כמו בוורשה, לא היו מוכנים לתקיפות כאלה, לא ארגנו כל הגנה עצמית, והנוער הפולני פשוט הרשה לעצמו להשתולל, התגרה בחופשיות בעוברי אורח יהודים והכה אותם. סיסמתם הייתה: "יחי פילסודסקי, הכה ביהודים!"

בין נציגי הממשל החדש בוולומין היו תומכי פילסודסקי ואנ-דקים, והייתה סכנה כי יתחילו להתחרות ביניהם בתקיפת יהודים. האווירה הייתה מתוחה. האנ-דקים צעקו כי הבולשביזם מונהג בידי יהודים. רפטריאנטים פולנים, ששבו מרוסיה, סיפרו מעשים נוראיים על בולשביקים יהודים, ומעשיות אלה הרעילו עוד יותר את האווירה בערים ובעיירות היהודיות. בחריפות מיוחדת חשו בזה בוולומין, מקום בו היו האנ-דקים כוח חזק.

היהודים בוולומין חשו נדכאים, מופלים ולא בטוחים ביום המחר. מרקובסקי, הנציג האנ-דקי במועצה הלאומית – אישית היו יחסינו טובים – עשה בפעילותו הפוליטית הכול כדי לבצע את שאיפות מפלגתו. הוא העריך בבהירות כי באוויר מרחפת סכנה של מלחמת אזרחים בין תומכיו הסוציאליסטים של פילסודסקי ובין האנ-דקים שגייסו את כל כוחותיהם, זימנו אספות המונים והדגישו בתעמולתם את הגורם היהודי. המעצמות המנצחות תמכו ב[איגנצי ין] פדרבסקי ובדמובסקי משום שחששו כי פילסודסקי יפנה לדרכי המהפכה הרוסית.

זה הניע לבסוף את מחנה פילסודסקי להסכים לפשרה עם פדרבסקי, דמובסקי וקורפנטי. ממשלתו של מרצ'בסקי התפטרה ובמקומה בא פדרבסקי שנהנה מאמון האמריקאים והם הבטיחו לו סיוע. הסוציאליסטים והאיכרים הרדיקלים נסוגו. לממשלה נכנסו אחדים מתומכי פילסודסקי.

פשרה זו, הייתה לה גם השפעה על היחס ליהודים. השתדלתי שהידיעות שלא באו לידי ביטוי בעיתונות הפולנית, אך ניתן לקוראן בין השורות, יגיעו אל אנשי המועצה מן המפלגות השונות ואל אחרים

מן האינטליגנציה הפולנית, בעלי השפעה מסוימת על האוכלוסייה. הפניתי את תשומת לבם להרכב המשלחות של המדינות המנצחות שביקשו לעזור לפולין כלכלית וצבאית. ביניהם היו גם יהודים בעלי השפעה רבה והם נגעו בשאלת זכויות שוות למיעוט היהודי. זה בלם את המגמות האנטישמיות בממשלה ובסיים.

האנ-דקים בוולומין, אשר דיברו תחילה בגלוי על הגבלת זכויות היהודים, החלו להבין כי הסיסמה בתנאים החדשים אינה סחורה עוברת לסוחר.

מאבק למען זכויות יהודים

למן היום הראשון לעבודתי במועצה הלאומית של וולומין לחמתי נחרצות למען זכויות היהודים. לא החמצתי הזדמנות לגנות כל צו שהיה מכוון כנגד התושבים היהודים במטרה להחליש את עמידתם ולהשליכם מעמדותיהם הכלכליות, העלובות גם כך.

אך היו רגעים בהם הייתי חסר ישע, במיוחד כשהצווים באו מלמעלה, מן הממשלה בוורשה, שחששה כי בעיירות בהן היהודים מהווים רוב, ייפול השלטון במועצות הלאומיות בידיים יהודיות. לכן הרחיבה הממשלה את המחוזות, הוסיפה לכל עיירה כפרים בהם הייתה האוכלוסייה פולנית טהורה. האנ-דקים בוולומין ניצלו חוק זה, כדי להפחית ככל האפשר את מספר הנציגים היהודים במועצה הלאומית. מחצית הפכה לשליש.

צצה בעיה של "ליטאים" הכוונה הייתה ליהודים מתחום המושב ברוסיה, שממשל הצאר הבריח אל פולין מתוך רצון שיהיו להם שם אנשים בעלי זיקה. האנ-דקים יצרו אגדה בדבר מאות אלפי יהודים כאלה בפולין. לימים החלו אף הם עצמם להאמין בזה והדביקו את כל המפלגות הפולניות.

גם בוולומין החלו אנשי מרקובסקי וויצ'חובסקי להציק ליהודים שבאו מרוסיה, ורצו לקחת מהם את הזכות להיות אזרח. הפעיל ביותר היה וויצ'חובסקי, בעברו מנהל הדואר בוולומין.

פעמים אחדות נזדמן לי להתערב בעניינים כאלה. הבעיה הייתה קיימת גם בוורשה ובערים אחרות. היו לכך הדים גם מחוץ למדינה, הודות

לעזרת יהודים רבי השפעה הופעל לחץ על פולין לקבל את ההסכם הנספח להסכם השלום הכללי. בהסכם זה נקבע כעיקרון כי היהודים, שהיו אזרחי המדינות שחלקו ביניהן את פולין, הם בעלי זכות לקבל אזרחות פולנית.

בפגישותיי עם נציגי המפלגות הפולניות, אנ-דקים וגם סוציאליסטים, הם ניסו לפרוק את כעסם עליי. הם חזרו בגלוי על ההאשמה של החוגים הפולניים, שיהודים הכפישו את שם פולין בחוץ לארץ. היהודים אשמים שראו בפולין מדינה נחשלת, ללא תרבות אירופית, ללא מסורת מכובדת; מדינה שאינה יודעת לנהוג ביושר במיעוטים. אותי האשימו כי אני אחד מן המגזימים במעשיות על אנטישמיות ופוגרומים.

ד"ר צ'פליצקי אמר לי אז: "הפולנים הם עם נדיב, ואתם, היהודים, מאשימים אותנו בדברים שאיננו עושים. מכל אירוע אתם עושים בעיה ומרימים קול זעקה בעולם כולו. הנה, אתם הרי חיים כאן בוולומין כמו בגן עדן. מי נוגע בכם לרעה לכם?"

העיקרון שלי בוויכוחים עם העסקנים הפולנים היה לא לאבד את שיווי המשקל. לא להתכעס. בשליטה ובחיוך קל השבתי לו:

"אני מתייחס ברצינות לדבריך, אדוני הדוקטור. במהרה תהיה לכם הזדמנות להפגין את נדיבותכם כלפי היהודים".

ההסכם הנספח, שפולין נדרשה לקבל, לא פורסם בקודקס, כדי שלא יהיה לו תוקף חוקי פנימי ולא ישמש כיסוד לשוויון זכויות ליהודים. הרוב בסיים עיוות את מושג הקביעות והוסיף דרישה פורמלית: "הליטאים", אלה המסיתים את היהודים הפולנים התמימים, שעה שהתיישבו בפולין בתקופת השלטון הרוסי, היה עליהם לזכור כי פולין היא מדינה נפרדת, אף שהיא כבושה; לכן היה עליהם להירשם בספרי מרשם [האוכלוסין] המיוחדים, כדי להוכיח שהם מכירים בנבדלותה של פולין. כיוון שלא עשו זאת, הצהירו בכך על זרותם במדינה ולכן אינם יכולים להיות עתה אזרחים. שר הפנים וויצ'חובסקי, ממנהיגי האיכרים בפולין הקונגרסאית, רצה ליצור רובד של יהודים שאינם אזרחים, אלא תושבים החייבים לשאת בכל החובות אך ללא זכות אזרח.

גם עליי ניסו להערים קשיים משום שהייתי אזרח רוסי ורצו לסגור לי בגלל זה את בית החרושת בוולומין, חרף העובדה שהשטח עם מבנה בית החרושת היו שייכים לאבי, שרשם אותו על שם חתנו, וולף קראפמן. כשפרצה המלחמה העביר גיסי את המכונות אל יקטרינוסלב, כיום דנייפרופטרובסק. על סמך זה נטלתי לידיי, כשבגרתי, את בית החרושת והפעלתי את בית היציקה.

זיכיון שהושג במאבק

לאחר שנטלו הפולנים לידיהם את השלטון, סירב הסטרוסטה של וולומין, אורלובסקי, לנפק לי זיכיון לבית היציקה. ראוי להעיר, בדרך כלל היו אורלובסקי ועוזרו פיוטרובסקי סובלניים כלפי יהודים.

זמן רב התייגעתי בבעיה זו עד צאת החוק, שכל העוסק במשך שלוש שנים בפעילות חברתית, הופך אוטומטית אזרח פולין ונהנה מכל הזכויות. באה לעזרתי פעילותי רבת השנים בוולומין, לאחר סדרת בדיקות, שביצעה ועדה מיוחדת, קיבלתי את הזיכיון.

הנציגים היהודים בסיים ניהלו מאבק מר בחוק זה, אך לא השיגו הרבה, רק הקלות מסוימות. בוולומין ניסו האנ-דקים פעמים אחדות להעלות בעיה זו במועצה הלאומית. כאן בא לעזרתי צ'פליצקי, שממנו תבעתי את הנדיבות הפולנית שהתפאר בה.

שאלת האזרחות נפתרה לימים, לאחר הסכם השלום עם רוסיה הסובייטית, לפיו קיבלה פולין חלקים מתחום המושב מצפון ומדרום לפולין הקונגרסאית. צ'פליצקי זה אמר לי לאחר מכן, גאה ועוקצני לחצאין:

"רואה אתה, 600,000 'ליטאים' קיבלו אזרחות פולנית. האם יעריכו היהודים לפחות את נדיבות העם הפולני ?"

הטרור כנגד היהודים, שהחל יחד עם התהוות פולין, לא פסק למעשה. הלרצ'יקים [חיילי הגנרל יוזף הלר Armia Hallera] התנפלו על יהודים וגזרו או תלשו זקנים ופאות, תכופות עם הבשר. לפי כל הסימנים יד נעלמה ארגנה אירועים אלה. המשטרה לא הגיבה, לא הגנה על היהודים. הממשל הבכיר לא נקט אף הוא אמצעים תקיפים. הם הכחישו כי ההתנפלויות מאורגנות, אמרו כי אלה שעשועי חיילים.

מקרים כאלה אירעו גם ברחובות וולומין, בבית הנתיבות, ברכבות. היו ימים, בהם הייתה סכנה ליהודי בעל זקן ופאות להיראות ברחוב.

כשהחלה המלחמה עם הצבא האדום הפכו פורענויות אלה קשות יותר. התעמולה האנטישמית בצבא התנהלה באין מפריע ומטרתה להציג את הבולשביק הרוסי כיהודי או כמי שנשלח והוסת בידי יהודים. טרוצקי הפך סמל לקומוניזם הרוסי. החיילים הפולנים שחלפו בוולומין הפיצו קריקטורות של טרוצקי, כמפיסטו היושב על ערמת ראשים ומחייך בסרקסטיות, בשביעות רצון עצמית. בוולומין, כמו בערים רבות אחרות, הדהדה הריגת הרב של פלוצק [Płock] בירייה כמרגל.

עלילות

שוב החלו להלך בקרב האוכלוסייה הפולנית בוולומין מעשיות על יהודים היוצרים קשר עם האויב בטלפון מחתרתי ומוסרים סודות צבאיים. שוב העלילו עלילות בדבר בוגדים יהודים והשמחה בה קיבלו היהודים את הידיעה שהצבא האדום כובש את כל פולין ובא אל וולומין. אנשי המועצה הפולנים עוד השתדלו לנהוג כראוי ולא חזרו על העלילות בנוכחותי. עם זאת חשתי באווירת פוגרום. נוצרה פסיכולוגיה של המונים, הנכונה לכול: לשדוד, לשרוף, לרצות. הם חרי ידעו כי בעיירות אחרות עושים זאת.

הייתי מודע לסכנה הגדולה באותם ימים. היו שיעצו לי לא להרבות בהתחייבויות, עדיף להישאר שבועות אחדים בוורשה. בעיר הגדולה, סברו, הסכנה פחותה. אך אני חשתי כי נוכחותי בוולומין נחוצה והשתדלתי לבלות יותר עם מנהיגי החברה הפולנית ולהוביל את השיחות למצב האוכלוסייה היהודית. תחילה לא נעם להם לומר לי בגלוי את דעתם על יהודים, אך בהדרגה פתחו את פיותיהם ודיברו על יישוב חשבונות. הקשבתי בשימת לב לווריאנטים השונים של רכילות קולקטיבית ורשעות. מביטול ולעג עברו לכעס ולאיומים.

דבריהם לא הפתיעו אותי ולא איבדתי את האיזון שלי, בשלווה ובשליטה עצמית הוכחתי להם כי עצם הרעיון של החתמת עם כבוגד ונחות מוסרית, היא הפקרות. אך גם הרבה אנשים ישרים אינם מודעים לחטאם בהכללות מגושמות שכאלה. כשהתחלתי למנות את שמות יהודי וולומין, שכולם הכירום כאנשים ערכיים ואציליים, ניסה פלוני

להסתמך על ביאליסטוק, על עיירות אחרות ברוסיה הלבנה, בהן ירו, כפי שטוענים, יהודים על חיילים פולנים, שפכו מים חמים מן הגגות על הצבא הפולני הנסוג.

רכילות קולקטיבית ורשעות קולקטיבית היו ממש קללת העת ההיא. לרשעים קולקטיביים נחוץ היה אויב קולקטיבי. כל העם היהודי היה אשם במפלות הצבא הפולני. שנאה היא חוליגניות מוסרית, וחוליגניות הופנתה בראש ובראשונה כנגד האדם הטוב, כנגד הקולקטיב החלש. עם היוצר פולחן מסוג זה של חוליגניות פותח בכך את ירידתו, גדולה וחזקה ככל שתהיה ארצו.

מחשבות אלה הבעתי בפני בני שיחי הפולנים, בהם גם אנ-דקים עיקשים, והם השפילו ראשיהם. מישהו מהם ניסה לומר את הביטוי האנטישמי המוכר: "אילו היו כל היהודים כמוך..." הסברתי להם מה מכאיב לשמוע דיבורים כאלה מאנשים בעלי השכלה גבוהה, פקוחי עיניים, הרואים את חיי שכניהם היהודים, המבקשים בכל כוחותיהם ליטול חלק במלחמה כנגד האויב המשותף. בוורשה ביקשו הסטודנטים היהודים להצטרף מרצונם לצבא הפולני, אך גדודי פוזנן הודיעו כי לא יילחמו יחד עם היהודים, בהם הם רואים קומוניסטים ואויבי פולין.

אפליה

מצב הביטחון של היהודים בשנותיה הראשונות של פולין החדשה, היה בכי רע. בסיים ניהלו הנציגים היהודים, בראשם יצחק גרינבוים, מאבק בלתי פוסק כנגד המדיניות האנטישמית של הממשלה. לאחר הניצחון על הצבא האדום נחלשה מעט האנטישמיות, פעולות הטרור של הצבא ושל ההמון היו נדירות יותר. אך הקו הכללי לא השתנה. האנטישמים המשיכו לנצל כל הזדמנות לדחוק את היהודים מעמדותיהם הכלכליות.

כל זה השתקף, אמנם בהיקף קטן יותר, גם בוולומין. הוטלו על הסוחרים היהודים מסים ברמה שלא היה באפשרותם לשלם. האפליה הייתה גלויה. אצל הסוחר והחנווני היהודי בוצעו תכופות בדיקות, עיקולים, הציבו אותם בקטגוריות הגבוהות ביותר בתשלום מסים.

הפקידים הפולנים עשו כל זאת בחסות החוק כביכול. כשהערכתי לאילו קטסטרופות זה עלול להוביל, התחלתי ללמוד באינטנסיביות את החוקים והצעדים המנהליים, כדי שאוכל להיאבק בכל חריגה מן החוק

מצד הפקידים במוסדות הממלכתיים והמוניציפאליים. במקרים רבים הצלחתי בזה. אם לא הצלחתי להניעם לדון במידת הרחמים, לשים לב למצב העגום של הסוחר היהודי, דרשתי מהם להקפיד על החוקים והצווים, בהם היו תכופות פסקאות שעשויות היו לשמש לטובת היהודים, שלא יקבלו יחס גרוע מזה שמקבלים סוחרים נוצרים.

במשך פעילותי במועצת העיר של וולומין דבקתי בעקרונות ובמטרות שהצבתי לעצמי: להיאבק באפליית התושבים היהודים, במסים הלא-צודקים, למען התחשבות בצורכי האוכלוסייה היהודית, לתמיכה במוסדות יהודיים יחסית למה שנהנים ממנו הפולניים. למן ההתחלה סירבתי להתיר הפיכת פעילותי לשתדלנות. לחמתי כנגד כל עוולה בנפרד, כנגד עוולות בכלל, בשם החוקים שהבטיחה החוקה למיעוטים.

הסיים והממשלה הפולנית הוכרחו להכניס לחוקה פסקאות שהסכם השלום חייב אותן. אך בו בזמן עשו הכול שהפרשנות בפועל תהפוך פסקאות אלה לאותיות מתות. כך קרה עם חוק הבחירות, שלא הגביל את זכויות היהודים, אך מחוזות הבחירה חולקו באופן שלא יהיו ליהודים יותר מארבע-חמישה מקומות בסיים. היהודים יצרו גוש עם מיעוטים אחרים, כדי להבטיח לעצמם נציגות גדולה יותר בהתאמה למספרם במדינה. בקרב האוכלוסייה בוולומין התבטא הדבר ברוגז ובשנאה. "שוב הוכחתם שאתם שונאינו" – אמר לי מרקובסקי כשפרסמה העיתונות את ההסכם. הרוגז עוד החריף כשהגוש תמך במפלגות השמאל בבחירות הראשונות לנשיאות פולין. כתוצאה מכך נבחר נרוטוביץ', שנרצח לימים.

החיים היהודיים – צנינים בעיני שונאי ישראל

כשהופעתי בימים ההם במועצה הלאומית קיבלו אותי חברי המועצה האנ-דקים ברוגז ובכעס, צעקו כי אין להרשות שמיעוט פולני, הנתמך בידי יהודים, ישלוט במדינה. זו התקפה על האינטרסים הנעלים של העם הפולני.

"אתם עיוורים משנאה – השבתי להם – ואינכם רואים כי השנאה מכה בכם עצמכם, מזיקה לענייני המדינה". עיטרתי את טיעוניי בעובדות, הן מן העיר שלנו והן מערים אחרות בפולין, בהן סייעו היהודים בבניית המדינה, התעשייה, כל הכלכלה.

אך בתנאים ההם הייתה האנטישמיות גורם מכריע בכל השאלות שהייתה להן נגיעה ליהודים. אמת, בדרגים הגבוהים היו מודעים לנזק הרב שהאנטישמיות גורמת להתפתחות הפוליטית והכלכלית במדינה. היה רגע שאפילו ביקשו דרך לדו-קיום עם היהודים והחלו לנהל משא ומתן עם הנציגות היהודית בסיים, אך לא היה ביכולתם לקיים את ההבטחות הקטנות שנתנו. זה התרחש בשנים הבאות. לפי שעה השתוללה האנטישמיות לצורותיה השונות ומיררה את חיי היהודים. יותר מאשר בערים הגדולות חשו בכך היהודים בעיירות הקטנות, בהן חיים יהודיים היו לצנינים בעיני שונאי ישראל.

יחד עם לימוד החוקים והצווים למדתי גם את תולדות הכלכלה הפולנית ובהופעותיי נזדמן לי תכופות להביא דוגמאות היסטוריות. ניצלתי כל הזדמנות להסביר לאינטליגנציה הפולנית בוולומין מה רב צריך להיות עניינה של פולין בכישורי האזרחים היהודים. במאה ה-18 הייתה פולין המדינה הנחשלת באירופה, יצאו מכלל זה ארצות הבלקן, שהיו תחת השלטון התורכי. פולין הייתה נחשלת אפילו ביחס לרוסיה, שהייתה מרוחקת ממרכז אירופה. לרוסיה בסוף המאה ה-18 כבר הייתה תעשייה משלה, שכבה ניכרת של בורגנות תעשייתית וסוחרים עשירים. מעמד הסוחרים הגדולים הרחיב באופן משמעותי את פעילותו במחוזות הדרום שרוסיה נטלה חזרה מן התורכים. באותו זמן שקעה פולין במאבקים פוליטיים פנימיים, סבלה ירידה מוסרית ותרבותית ונחלשה גם מבחינה צבאית. מרידות האוקראינים נשנו ללא הרף מאז מרד חמלניצקי באמצע המאה ה-17. מעל ל-85% מן האוכלוסייה בפולין הייתה מועסקת בחקלאות. כ-5% בלבד הועסקו בתעשייה, מסחר ומלאכה. 10% הנותרים כללו צבא, פקידות, כמורה, וכמובן מספר גדול של הולכי בטל, אסירים, פושטי יד. המחוז הנחשל ביותר בפולין, במובן הכלכלי, היה זה של ורשה. הענף המפותח ביותר כאן היה ייצור אלכוהול.

בעת ההיא וולומין עוד הייתה כפר. למעלה מ-36% מן האוכלוסייה היהודית בדוכסות ורשה התגוררו אז בכפרים, עסקו במסחר, בבנייה ובסדנאות מלאכה. מלמדים וכלי קודש היוו 2% בלבד מכלל העיסוקים. מצב האיכרים בכפר ושל הפועלים בעיר היה גרוע. במדינה שלטו אורחות חיים פיאודליים, אך במקום לשחרר אותם מן המשטר הפיאודלי, להעניק חופש לכוחות היוצרים במדינה, לנצל את האנרגיה

היהודית, הפעלתנות היהודית, הכישרונות והקשרים במערב אירופה, עסקו הפולנים במלחמה – ביהודים.

"וכי אין היהודים האלמנט המתאים ביותר למאבק משותף למען התפתחותה הכלכלית של פולין?" – שאלתי את החברים האנ-דקים במועצה של וולומין, והוכחתי להם את התועלת המרובה שהביאו עמם היהודים בתקופת התיעוש של פולין והפיתוח המהיר של המסחר במאה ה-19. הכלכלה כמו התנתקה אז מן הפוליטיקה, ואף שהיהודים לא היו עדיין אזרחים בעלי זכויות מלאות אז, לא מנע מהם הדבר להתייצב בראש המיזמים התעשייתיים והפיננסיים שמילאו תפקיד מרכזי בהתפתחות הכלכלית של פולין הקונגרסאית כולה. היהודים היו הראשונים להביא יוזמה, כישרון וקשרים בינלאומיים, שסייעו בגיוס ההון הנחוץ לפיתוח הכלכלה במדינה.

"ראו מה עשו היהודים מוורשה – קראתי בוויכוח לעבר האנ-דקים – מן העיר הנחשלת באירופה היא הפכה לאחת היפות. מי שמכיר את ההיסטוריה הפולנית יודע מה רב היה חלקם של היהודים בפיתוח ורשה".

הם ידעו אמת זאת. הם ראו זאת גם בוולומין, אך הקנאה והשנאה גברו על ההיגיון. פולין לאחר המלחמה הייתה חלשה וענייה ועמדה בפני משימות ענק. היא נזקקה מאוד ליוזמה יהודית.

בית בשטחים נידחים

בעת ההיא החלו לזרום אל פולין פליטים יהודים מאוקראינה וממרכז רוסיה. הזרם הגדול ביותר נהר אל ורשה, אך העיר הייתה סגורה בפניהם. מועצת העיר חששה מהצפה של פליטים יהודים, אף שהיו נוסעים במעבר, כוונתם הברורה הייתה להמשיך הלאה, לרוב לאמריקה ולארצות דרום אמריקה.

מנהיגי החברה היהודית בוורשה חשו באחריות לגורל הפליטים היהודים, אך חרף השתדלויותיהם לא היו מסוגלים לפרוץ את חומות השנאה. גם בעיירות הקטנות התייצבו האנ-דקים במועצות הלאומיות כנגד הכנסת פליטים יהודים מרוסיה.

בהכירם את היחסים במועצה הלאומית בוולומין, פנו אליי פעילי הציבור בוורשה ליזום פעולה להכנסת הפליטים אל וולומין.

מיד ניגשתי למשא ומתן עם חברי המועצה האנ-דקים, סברתי שההתנגדות המרכזית תבוא מצדם. מרקובסקי, אליו פניתי ראשון בידיעה שיש לו השפעה רבה על חבריו, התנגד תחילה בכעס רב לפנייתי. דבריו הראשונים היו: "מה? חסרה לנו כאן הקומונה הז'ידית מרוסיה?"

נראה היה שאני ניצב בפני חומת ברזל של שנאה אנ-דקית כלפי יהודים ובולשביקים, חומה שאין לפרוץ אותה. היה רגע בו רציתי לוותר עליו ולחפש הבנה אצל חברי מועצה אחרים, כדי לזכות באמצעותם ברוב בעת ההצבעה במועצה הלאומית, שם התכוונתי להעלות את העניין לסדר היום. שיחתנו נמשכה. דיברתי על גורל הנודד הנצחי, שאינו יכול למצוא הכנסת אורחים על אדמת פולין. למרות שהם בורחים מן הזעם הקומוניסטי, קוראים אחריהם: קומוניסטים, אף שהם בעלי הזיקה הטובים ביותר למאבק בסכנה הקומוניסטית, ואינם רוצים אלא מקום לנוח בו במנוסתם מן הרוצחים האוקראינים, לאגור כוח, להסדיר את העניינים הרשמיים ולהמשיך בנדודיהם לחפש חוף לעגון בו ולבנות בית בשטחים נידחים.

לפתע הבחנתי כי זע שריר בפניו חמורי הסבר. אך הוא המשיך לשתוק. החלטתי לפנות לחוש המעשי שלו. נפתחו אז בוולומין חנויות פולניות רבות של מזון ומוצרים אחרים, הן נהנו מזכויות למיניהן. האנ-דקים תמכו בהן בכל האמצעים, רצו לדחוק באמצעותן את רגלי הסוחרים והחנוונים היהודים. זה לא עלה בידיהם, הסוחר הנוצרי לא היה מסוגל להתחרות ביהודי והקונים הפולנים העדיפו לקנות אצל יהודי במחירים זולים יותר. תיארתי בפניו את ההתעוררות שמסה כזו של פליטים תכניס למסחר. הם אינם באים על מנת להסתדר, לא לפתח מסחר, אך במשך שהייתם הם צרכנים של הסוחר הזעיר ומהווים אוצר לכלכלת העיירה.

לאחר ויכוח ממושך, קיבלתי לבסוף את הסכמתו, אך להפתעתי, כשנידונה השאלה במועצת העיר, באה ההתנגדות דווקא מצד חברי המועצה הסוציאליסטים של פה-פה-אס [Polska Partia Socjalistyczna] התנגדותם להכנסת פליטים הונעה מן החשש להתייקרות, שתגבר עם

זרם כה גדול של אנשים. אך הם נותרו במיעוט, ברוב קולות הוחלט להתיר כניסת הפליטים היהודים אל וולומין.

פליטים יהודים מכניסים חיים חדשים

באו אז אל וולומין כמה אלפי פליטים, והיהודים קיבלו אותם במלוא הלבביות. רבים השתכנו בבתים שננטשו בשנות המלחמה. אחרים הכניסו יהודי וולומין אל דירותיהם, חלקו עמם את הדירות ועשו הכול להקל עליהם במציאת מנוחה.

ברור היה כי המנוחה אינה לשבועות או לחודשים בודדים. כולם העריכו שקבלת מסמכים להמשיך בדרכם עשויה להימשך שנים. אנחנו, העסקנים היהודים בוולומין, עשינו לפיכך הכול על מנת ליצור סביבם אווירה נוחה.

בקרב הפליטים שבאו אל וולומין היו הרבה אנשים מעניינים, שכבר הייתה מאחוריהם התנסות רבת שנים בפעילות חברתית. היו בקרבם מי שנטלו חלק במאבק למען שוויון זכויות ליהודים ברוסיה הצארית, לימים אצל הבולשביקים, והם עשו את מלאכתם במסירות נפש.

במהלך השנים שיהודים אלה שהו בוולומין הם החדירו לעיירה חיות רבה. התנסויותיהם היו מחכימות מאוד לעסקנים היהודים בוולומין. למדנו מהם חכמת חיים, טקט ותנופה גם בתחום החייאת הכלכלה בעיירה שלנו.

לא שמות כולם נותרו בזיכרוני, אך רבות משיחותיהם, תיאוריהם וסיפוריהם על קורותיהם ועל פעילותם החברתית, אני זוכר גם היום. אני, כמו עסקנים אחרים בוולומין, למדנו מהם רבות. ציוני מוביל ברוסיה לפנים סיפר לי על מה שהתרחש בהתייעצות של עסקנים יהודים מיד לאחר מהפכת פברואר 1917: הממשלה הדמוקרטית הראשונה ביטלה את החוקים הצאריים החריגים ואת הגזרות כנגד היהודים. נראה היה כי מתחילה תקופה שלווה לאוכלוסייה היהודית, עם כל האפשרויות לחיי יצירה. באווירה זו אמר אחד המשתתפים בהתייעצות: "מלאכתנו נסתיימה עתה!" מיד קם ממקומו אחד הציונים הרוסים והבהיר במלוא הנחישות: "לגבינו המלאכה רק מתחילה!"

פעילים חברתיים בוולומין ידעו מה צדק העסקן הציוני ההוא. הציונים היו קרבנות ראשונים של ההתפתחויות הסוערות הבאות. תחילה היו הבולשביקים טרודים בבעיותיהם ונראה שאינם הוגים בציונים, אך עד מהרה החל המאבק בקונטר-רבולוציה היהודית והמתקפה כנגד הציונים החלה ברחבי רוסיה, בכל מקום בו גרו יהודים. הזעם הגדול ביותר ניתך על הציונים במוסקבה ובקייב. המשרד לבעיות לאומים, שנוהל אז בידי סטלין, פרסם חוזר בו הוכרזה העברית שפה אנטי-מהפכנית. האיסור ללמוד עברית חל על ילדים ובוגרים. החלו בהאשמה שיטתית של ציונים בקונטר-רבולוציה וברִיגול למען אנגליה. נערכו בדיקות ומאסרים. במחוז קייב נסגרו כל הארגונים הציוניים, מנהיגים נידונו, ללא משפט, לשנות מאסר ארוכות.

מנהיגי הוועד

אחד מחשובי הפליטים שהתיישבו בוולומין היה גרינברג, ראש קהילת קייב בתקופת ממשלת קרנסקי. כשאני מהרהר בו אני רואה לנגדי אדם שהיה נטוע בחוסן ובהתמדה במסורת היהודית ובפעילות החברתית. היו בו חכמה יהודית רבה ופולקלור יהודי. היה כעשוי לפי מידה לנחל את ועד הפליטים היהודים שהקמנו בוולומין. אך בהיעדר אזרחות פולנית, לא יכול לעמוד בראש שום ארגון. לכן הוחלט כי אני אשמש רשמית כיושב ראש הוועד. למעשה היה הוא הרוח החיה בוועד. אגב, אחיו היה, מצד אשתו, קרוב משפחה של הבנקאי שרשבסקי והוא נשאר כל חייו בוולומין. בתו היא הזמרת הנודעת ורה גרין.

עבודתי המשותפת עם גרינברג הייתה לי אוניברסיטה. מוחו היה ערני ופעיל תמיד. הוא היה יהודי שלם, אדם שלם, חמוש באלפי דוגמאות על צרות, רדיפות, וגזרות שעברו על אבותינו, על אורח חייהם וחשיבתם. הוא הכיר חיש מהר את שכנינו הפולנים, את אופני איומיהם המיוחדים על היהודי, כמו זאבים רעים בלילות. הייתה בו רוח לחימה שנראתה כמנמנמת תחת הביטויים העממיים מחיי הנפש שנטפו משפתיו. הוא הגיב לכל, לא חשש לחייו. כל ימיו נאבק בגבורה עם החיים. נאבק בשונאים ההיסטוריים של העם היהודי, בתנאים הקשים של המהפכה העקובה מדם, בשנאה הבולשביקית ליהדות ולאחר מכן באנטישמיות שהייתה מושרשת בעם הפולני.

בקרב העמיתים הראשונים בוועד היה גם גורנשטיין, ראש קהילת פרוסקורוב [Proskurov] בעבר, יהודי בעל ראש פתוח, ירא שמים, בעל ביטחון ולב יהודי חם. היו בקרב הפליטים עוד יהודים יקרים בעלי חוש מפותח לפעילות חברתית. למרבה הצער אינני זוכר את שמותיהם, אך המחשבה על מסירותם הנאמנה נותרה בזיכרוני. ככל שהיטבתי להכיר את הלבבות, את החשיבה ואת המעשים של אנשים אלה, התחזק הקשר שלי אליהם, קשר זה העניק תנופה לפעילות ולמאבק שנזדמן לי לנהל למען סידורם וליצירת האווירה הנחוצה לחייהם בעיירה.

כבר בשבועות הראשונים לבוא הפליטים, הציבו נציגי פה-פה-אס במועצת העיר דרישה לשלח את הפליטים. הדרישה נומקה בהתייקרויות שגברו במרוצת הזמן. תוספת של אלפי אנשים גרמה מחסור במוצרים, פריטים חיוניים. הסוחרים העלו מיד את המחירים והדבר נתן אותותיו בראש וראשונה בפועלים. היה איום רציני לאי-שקט בעיר.

האמת היא כי גם בקרב דלת העם היהודית החלו לרטון ולהתלונן בשל יוקר המחייה, אך לאחר שיחה עמם גילו הבנה והטענות שקטו.

הקואופרטיב הראשון

עם זאת היה צורך לבקש דרך להתמודד עם יוקר המחייה. בהתייעצות עם ועד הפליטים הציע גרינברג לייסד קואופרטיב שיציב רווחים קטנים יותר, בדרך זו יכתיב את מחירי השוק וימנע עליית מחירים במוצרים חיוניים. בהיותי תומך הקואופרציה הייתה הצעתו של גרינברג קרובה ללבי.

מחונן ביוזמה ובמרץ ניגש גרינברג מיד למימוש הרעיון וכעבור זמן קצר פעל הקואופרטיב. העיירה קמה לתחייה לפתע. הכסף שוב קיבל את ערכו. הרטינות והתלונות של הפועלים הפולנים ושל דלת העם פסקו. מנגד התהלכו בעלי חנויות המזון הפולנים בראשים מורכנים, אלה שהספיקו בזמן קצר לעשות הון מהעלאה בלתי פוסקת של המחירים. עתה נאלצו להסכים למחירים שהכתיב הקואופרטיב. הקואופרטיב גם החזיק בסחורה משובחת, שמשכה אל לב הקונים.

בעיירה זיהו מיד איכות טובה של מוצרים ושירות מצוין. הקואופרטיב צמח, וככל שגדל הפדיון קל היה יותר להתחרות במחירים.

שכרו של הקואופרטיב היה שהחיים בוולומין הפכו קלים יותר מאשר בעיר הגדולה הסמוכה, ורשה.

ורשה הייתה אז לא יותר ממרכז לתעשייה זעירה ולסדנאות מלאכה, שעבדו בהן יהודים רבים. בו בזמן הייתה ורשה המרכז שעבר דרכו כמעט מחצית פדיון המסחר של פולין הקונגרסאית כולה. הסוחרים היהודים הגדולים העסיקו שכירים יהודים, שבדיוק כמו לפועלים היהודים, שולם להם שכר רע, היו זולים מן הפועל הפולני.

שונה היה בוולומין, היהודים עבדו בכל בתי החרושת והתייחסו אליהם כמו אל הפועלים הפולנים. הם נהנו מאמון מלא מצד בעלי בתי החרושת.

נזדמן לי להיפגש תכופות עם בעלי בתי חרושת בוורשה, שלא ברצון קיבלו פועלים יהודים ותכופות פיטרו אותם מן העבודה ולקחו במקומם פולנים. הם טענו כי הפועל היהודי חכם מדי, מחשב את רווחי בעל המפעל ומחפש להקל לעצמו את העבודה, להגדיל את רווחיו שלו על חשבון המעביד, אינו מגלה הכנעה. הפועל הפולני מנגד מכבד את המעביד לא רק בבית החרושת, בעבודה, אלא גם כשהוא נתקל בו ברחוב, הוא קד קידה עמוקה, היהודי אף לא אומר בוקר טוב.

לא אחת נזדמן לי להתרגז לשמע דיבורים כאלה מפי יהודים. מניסיוני בוולומין הכרתי את היהודים כפועלים מצטיינים. בעלי בתי החרושת היהודים בוולומין לא דרשו הכנעה מפועליהם היהודים ולא מן הפולנים. אך נהנו מכבוד ומהכרת תודה. יהודי וולומין הבינו כיצד להעריך את שירותם הגדול של בעלי בתי חרושת יהודים לתחיית התעשייה בעיירה וסיועם ביצירת סיכוי לצמיחה ופריחה.

גרוע יותר היה עם הפועלים והמומחים הפולנים, שהפגינו תכופות את האנטישמיות שלהם, אי-רצון כלפי עמיתים יהודים לעבודה. המומחים סירבו ללמד פועלים יהודים את המקצוע. לא ניתן לכפות זאת עליהם, כי מומחה היה תכופות מיוחס בשל מחסור במומחים.

עניין רציני הייתה העבודה בשבת. אך בזמני לא היה בוולומין יהודי שעבד בשבת בבית החרושת. בעל המפעל לא הערים עליו קשיים, הדבר התבטא רק בכיסו, כי נותרו לו רק חמישה ימי עבודה.

דווקא זרם הפליטים, שהאוכלוסייה הפולנית כה חששה מפניו, הביא לתחייה. נוספו מרכזי מסחר וסדנאות, הקשר עם ורשה התחזק.

בתים משוקמים וחדשים

בעת ההיא היו בוולומין חורבות רבות שהותירו אחריהם הן הגרמנים והן הרוסים. הן שפצו ושוקמו. נוספו בתים חדשים רבים, שנבנו בידי קבלני בנייה יהודים. רוח היוזמה היהודית התעוררה. וולומין הצטיינה גם בחיי חברה ערניים. היו חברות שונות ומוסדות סיוע לנזקקים.

היו גם ציונים אחדים, אך בזמן הראשון לא ניהלו פעילות מאורגנת. הם חיו עוד כמו בתקופת שיבת ציון [?חיבת ציון], הצורה הראשונה של התנועה הציונית המודרנית שה"ליטאים" הביאו לוורשה. יהודים ספורים בוולומין קראו את "הצפירה" בעריכת נחום סוקולוב. בבית המדרש אף נתגלע קונפליקט בין חסידים ובחורים שנהו אחר הציונות.

בעת ההיא נפגשתי תכופות עם יצחק גרינבוים, הרטמן, ד"ר לוויטה צייטלין ודיברנו רבות על ארגון הפעילות הציונית בוולומין. בזיכרוני נחקקו דבריו, שהמאבק של יהדות פולין הוא למעשה מאבק של צעידה לאחור, שאין לה סיכוי לנצח. המשימה המרכזית היא למנוע הידרדרות בידי האנטישמיות הפולנית. המלחמה של יהודי פולין היא מלחמה ציונית. אם רצוננו להקים מדינה ריבונית משלנו בארץ ישראל עלינו לנהל את מאבקה של יהדות פולין, שהיא הקיבוץ היהודי הגדול ביותר באירופה, לכן עלינו להיאבק למען הגאווה הלאומית של היהודי הפולני, לא לתת לאנטישמיות הפולנית לשבור אותנו.

ניגשתי לביצוע ממשי של ארגון וחיזוק היהודים שהגדירו עצמם ציונים בוולומין, בוגרים וצעירים. ההתארגנות נשאה את השם "תרבות".

בחירות ראשונות לקהילה

בשנת 1925, כשהתפרסם הצו שעל היהודים לקיים בחירות בקהילות, קיבלתי רשמית את הנחיית יצחק גרינבוים לגשת לארגון מערכת הבחירות בוולומין במטרה לחזק את ההשפעה הציונית בקהילה. כחבר ממושמע נרתמתי לעבודה במלוא להט הנעורים והאידאליזם. בזמן שבוורשה כבר הייתה הציונות תנועה חזקה, חיה ותוססת, היה הארגון שלנו בוולומין דל למדי. האוכלוסייה היהודית ברובה כללה חסידים,

יהודים אדוקים ובונדיסטים. הציונות לדידם הייתה תנועה שמרדה במציאות, שבתוכה דימו שהם מעוגנים. אמת, היו שגילו דרך ארץ ואף יראת כבוד לקריאתנו לגאולה, למעשים גדולים. אך הם לא ראו בנו את הכוח שיוכל לממש את המעשים ולכן דבקו באורח החיים הישן.

בוולומין היה אורח החיים אורתודוכסי. הכול, כל ההנהגה והחיים החברתיים, היה בידי הרב וקבוצת בעלי-בתים שסייעו לו לנהל את הספרים. איש לא בדק אותם ואיש לא התעניין איך מתנהל "משק הבית" העירוני.

בחיותי עסוק באיגוד הסוחרים שהקמתי, לא התעניינתי כמעט במשק הבית העירוני. לארגון הסוחרים השתייכו גם יהודים חסידים. בהנהלה היו בעלי-בתים נכבדים כשפיגלמן, בעל מפעל לעיבוד עורות; איצ'ה-מאיר מרקוספלד, סוחר עצים, ואחרים מחסידויות גור ואלכסנדר, שהשתייכו לאגודת ישראל. בין המתנגדים והבלתי מפלגתיים, הבולט ביותר היה ר' נחמיה מנדלברג, מופת ליושר, לכן התחשבו מאוד בדעתו. ההשפעה הגדולה ביותר בעיר הייתה לחסידי גור, בראשם ר' משה גרודז'צקי. מחסידי אלכסנדר – מטס [מתתיהו] טייבלום.

כשהחלה מערכת הבחירות הרבו לדבר על כך, כמובן, גם באיגוד הסוחרים שלנו. נזדמן לי להסביר את הנחיצות שבצירוף אנשים בעלי השכלה כללית לקהילה, שיהיו מוכשרים לייצג גם כלפי חוץ, ושהקהילה תהווה כוח ממושמע שיהיה ביכולתו לעצב את פני היישוב היהודי בעיירה.

ברור שענייני היה למשוך ציונים פעילים לעבודת הקהילה. לפתע הגיעה אליי שמועה כי בבית המדרש יצאו בעלי-בתים נכבדים בהצעה להציב אותי כמועמד בבחירות לקהילה. תחילה התנגדו חלק גדול מן המתפללים. נימקו את התנגדותם בכך שאינני יהודי אדוק, מחלל שבת.

תומכיי לא ויתרו ודרשו מן המתנגדים להביא הוכחות שאני מחלל שבת. הוכחות כאלה לא היה איש מסוגל להביא. איש לא ראה אותי מעולם מחלל שבת בפרהסיה. משנות נעוריי המוקדמות נזהרתי לא לפגוע ברגשותיו הדתיים של איש.

המאבק התנהל מאחורי גבי. איש לא פנה אליי באופן רשמי. רק מאוחר יותר נודע לי כל מהלך המערכה התוססת שניהלו תומכיי בלי ידיעתי.

משלחת נסעה להתייעצות אל הרב איצ'ה-מאיר לווין, שניהל את המדיניות של חסידות גור. חסידי גור התייעצו עמו, אם להציב אותי כפרנס חרף העובדה שאני ציוני.

ר' יצחק-מאיר לווין, לפי מה שסופר לי, לא היה מסוגל להחליט על מתן תשובה ברורה. מצד אחד תיארו לו החסידים את התועלת בבחירתי לאוכלוסייה היהודית, לסוחרים היהודים. מצד שני התקשה לתת הסכמה ברורה לבחירת ציוני לקהילה. לכן הסתפק ברמיזה: "ראו מה עושים יהודים אחרים ועשו כמותם". היה זה רמז כי מצד חצר הרב אין מניעה לבחור בי פרנס לקהילה היהודית בוולומין.

כך התקיימו הבחירות הראשונות לקהילה היהודית, הקהילה המאורגנת הראשונה בוולומין. לראשונה השתתפו יהודי וולומין בבחירת נציגיהם, ארבעה פרנסים ויושב ראש, שינהלו את החיים הכלכליים והחברתיים. ברוב דעות ובהסכמת הרב, בחרו בי הפרנסים ליושב ראש.

בקרב 10,000 יהודים שגרו אז בוולומין, היו כ-3,000 בעלי זכות בחירה. כל מה שהתרחש בחיי היהודים בפולין מצא הד חם בוולומין, ונוסף עוד זרם היהודים הרוסים, רובם נמרצים, מלאי יוזמה ואורח חיים ייחודי, שהוסיפו לעיירה צביון ופעלתנות.

סביב וולומין יש כפרים רבים ואוכלוסייה כפרית גדולה, שרעבה בשנות המלחמה לבגד, לזוג נעליים ולמוצרים אחרים. יהודי וולומין הפכו ספקים לאוכלוסייה הכפרית וגם קניינים של מוצריהם החקלאיים.

הארגון הציוני הראשון

הארגון הציוני הראשון, שנשא את השם "תרבות", השפיע רבות על הפעלת החיים החברתיים בקרב היהודים בוולומין. החלה פעילות תרבותית. הנוער ניהל ויכוחים לוהטים בבעיות ספרות ותרבות, בשאלות לאומיות. באו מרצים מוורשה, שנשאו הרצאות בנושאים שעניינו את הנוער היהודי. אורגנו ערבי שיח, שהופיעו בהם נואמים מקרן היסוד, מארגונים ציוניים שונים. בא גם איינשטיין מקרן היסוד בוורשה.

תחילת הפעילות של הקהילה החדשה לא הייתה קלה. שכרנו מועדון ברחוב המקווה ובהדרגה התחלנו להקיף את כל המגזרים בחיי האוכלוסייה היהודית.

העבודה נתבררה קשה ומסובכת משיכולנו לשער לעצמנו. לכן נתקבלה הצעתי לצרף לישיבותינו מועצה של עוד עשרה חברים שהפרנסים המליצו עליהם. אף שלא הייתה להם זכות הצבעה, נוצר שיתוף פעולה הדוק. חברי המועצה שצורפו גילו אחריות חברתית ומסירות. בראש המועצה עמדו משה גרודז'יצקי, מטס טייבלום, שפיגלמן ונחמיה מנדלברג. ההנהלה החדשה של הקהילה העניקה תשומת לב רבה לעניינים סניטריים. במקום ראשון ניצב המקווה, שנטלנו על עצמנו לשקם וליפות.

תלמוד התורה

סעיף חשוב היה גם תלמוד התורה שניהל גולדווסר. הוא היה גם אחד מחמשת המלמדים בעת החיא. כאחד מעשרת חברי המועצה שצורפו, הבין גולדווסר איך להציג את הבעיות המיוחדות שתלמוד התורה התמודד אתן, תמיד נתקל באוזניים כרויות ובנכונות לסייע בפתרונן. בתו חיה בישראל.

נכונות זו לפתור את בעיות החיים היהודיים בעיירה הורגשה גם בתחומים אחרים. הונח יסוד לשיתוף פעולה עם כלי הקודש. לרב ולשוחטים אושר שכר חודשי. הרב, ר' וולף ברגזין, השתתף תכופות בישיבותינו וגילה עניין בפעילותנו בפתרון הבעיות השונות.

לינת צדק וביקור חולים

כבכל העיירות היהודיות הייתה גם בוולומין שורה של חברות שנשאו אופי של מעין עזרה עצמית. בראשן עמדו יהודים פשוטים, עמך, שהשקיעו בפעילותם חמימות לבבית רבה. כזו הייתה החברה "לינת צדק". חבריה הלכו ללון אצל חולים ושירתו אותם בכל הנחוץ, החל במרשם וכלה בשירות פשוט ליד המיטה. אין לשכוח כי יהודים רבים בוולומין גרו בדירות עלובות. לשם הלכו חברי לינת צדק, כדי להגיש עזרה לחולים.

פעילות סיוע ידידותית ניהלו גם החברות: ביקור חולים, הכנסת כלה, הכנסת אורחים. מארגניהן וחבריהן היו אנשים פשוטים בעלי לב יהודי חם. תכופות באו לקהילה לבקש עזרה למען אחרים, ואף שתקציב הקהילה לא הספיק לכל העניינים, עשיתי הכול כדי להטות חסד לאנשים העניים. העברתי בחנהלת העיר, יחד עם סובסידיות למוסדות, גם תמיכה ליחידים עניים.

באופן עקרוני חייב היה כל תושב יהודי לשלם מס מיוחד לקהילה, גם אלה שבעצמם לא גרו בוולומין, אלא היו להם בעיירה נכסי דלא ניידי. בעלי האמצעים אכן שילמו כולם. מנגד, שחררנו מכל תשלום את אלה שידוע היה כי הם בקושי משתכרים למחייתם.

בוולומין הרבו במתן צדקה למטרות יהודיות, תשלומים לחברות היהודיות. נהגו לבוא מחברים, רבנים עם חיבוריהם, איש לא עזב בידיים ריקות.

בתי חרושת ובתי יציקה

היו בוולומין בתי חרושת ובתי יציקה שהיו שייכים לבעלים יהודים והטלנו עליהם מסים גבוהים. לדוב גילו הבנה לצרכינו ושילמו באופן סדיר. אך היו מקרים של התנגדות וסירוב לשאת בחובות שהקהילה הטילה עליהם. נזדמן לי להתערב אישית, לפנות אל המצפון, להציג בפניהם את האחריות המוטלת על הקהילה לדאוג לצרכי האוכלוסייה, לא זכור לי מקרה בו נתקלתי באוזניים אטומות.

היה בוולומין בית יציקה לזכוכית, שהיה שייך לשותפים פְלנצרייך ורינגלֶוווסקי, ששמו האמתי היה בעצם רינגלבלום. בזמן המלחמה עבד אצלי כסוכן. לימים הכיר מחנכת פרטית פולנייה. זו הייתה אהבה הדדית. הוא המיר את דתו והתחתן אתה. העניין השתלם לו. אביה היה מנהל המונופול הממשלתי לייצור ומכירת היי"ש והעניק לחתנו זיכיון לספק בקבוקים למונופול.

רינגלבלום-רינגלווסקי צירף את ישעיהו פלנצרייך כשותף לעסק זה של קניית בקבוקים. העסק עלה יפה. הם עשו כסף רב ולבסוף קנו בית יציקה לזכוכית, שעמד ריק. ולאחר מכן בתי יציקה נוספים.

בגביית מסי קהילה אצל פלנצרייך נתקלנו בבעיה קשה. המס השנתי שלו היה 3,000 זלוטי והוא סבר כי זה הרבה מדי. לבתי היציקה שותף המומר רינגלוווסקי, שאינו משתייך לקהילה היהודית ולכן נופל כל הסכום עליו.

פלנצרייך היה מנהל ובעלים של בית החרושת הגדול. הוא נולד בווילנה, התחנך במוסקבה, בוולומין הקים בית חרושת גדול עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. כשפרצה המלחמה חזרו למוסקבה. לימים שבו והודות לשיחתנו החל לגלות הבנה רבה לעניינים חברתיים. הבנה זו התחזקה כשהחלה להתפתח הפעילות הציונית.

זלקין היה אז הבעלים של מפעל לעיבוד עורות, שפיגלמן, ליפשיץ ממפעל הלבנים ועוד כאלה שעליהם הטלתי מסים מוגדלים, הסברתי להם מה גדולה משימתם לשאת בעול למען צורכי הקהילה היהודית.

הדבר כמובן לא בא לי בנקל. תחילה נתקלתי בהתנגדות, כי הדרישה הייתה גדולה למדי, תוספת למסי הנהלת העיר, מסי המדינה. התנגדותם לא באה לי כהפתעה, אך לא נרתעתי, הסברתי מה חשוב להשלים את בניין תלמוד התורה, נדרשו לכך אלפי זלוטי.

פלנצרייך זכה לתשומת לב מיוחדת. הצלחתי למצוא עמו שפה משותפת, עוד הכרתי את אביו, הייתי אתם בקשרי מסחר כשהיה להם העסק הגדול של גרוטאות ברזל ליציקה, שסיפקו לבתי היציקה שנוסדו עוד בשנת 1916. הם סייעו לאב בניהול העסקים.

הם היו הסוחרים השקולים ביותר ליציקת ברזל בוורשה, דווקא זה סייע לו לטפס, עד שהתעשר מאוד והקים את העסק עם רינגלוווסקי.

זכור לי, נפגשנו פעם ברכבת לוורשה. הוא התיישב לידי בקרון והחל להתלונן שאין זה מן היושר מצד הנהלת הקהילה, שקבעה לו מס כה גבוה. הוא פנה לרגש הצדק וביקש להתעמק במצבו המיוחד, ששותפו המומר מסרב לשלם לקהילה היהודית.

הנחתי לו להתבטא והתחלתי להסביר לו את המצב הכלכלי הקשה של הקהילה היהודית בוולומין, אשר דלת העם בה גדולה. ההבעה החריפה והקשה על פניו החלה להתפוגג אט-אט. שלהבת של טוב לב הופיעה בעיניו. ראיתי בבירור איך מתפרצים בו רגשותיו היהודיים ומתחזקת

בו השקיקה לפועלה של הקהילה היהודית בוולומין. הוא הציג לי שאלות ואני השבתי והסברתי. תיארתי בפניו את העבודה במגזרים השונים של החיים החברתיים, את המאבק באנטישמיות הגואה והמאבק למען הקיום הפיזי והרוחני.

השיחה נמשכה גם לאחר שירדנו מן הרכבת, יצאנו מבית הנתיבות והלכנו ברחובות ורשה. דומה היה כי יהודי זה, שכל ימיו ולילותיו הוא טרוד בעסקים, ברדיפה אחר רווחים, פקח לפתע את עיניו וראה לפניו עולם אחר, עולם של רוחניות, של ספירה עליונה הטומנת בחובה את כוח הקיום היהודי.

הוא לא התלונן עוד על המס הגבוה. עיניו אורו כשאמרתי לו כי בכספו הוא מסייע לבנות את תלמוד התורה וכי באחד החדרים יוטבע לוח, ששמו יהיה חקוק עליו, ראיתי את השינוי הגדול שחל בו. הבטחתו לסייע נשמעה כנה. הוא עמד בהבטחתו.

תכופות נזדמן לי להתווכח עם יהודים עשירים על חלומות חיבת ציון ועל רגשות יהודים לאומיים. היו שראו בזה חלומות מסוכנים ליהודי פולין. בתקופה הראשונה לתחיית פולין סברו רבים כי במדינה ישררו דמוקרטיה וסובלנות, במיוחד אלה שהצליחו, היו עשירים וכל השערים היו פתוחים בפניהם.

מקרה פלנצרייך לא היה יחיד והוא משקף את התנאים בהם בנינו את תלמוד התורה. החוק היה, שכל חבר בקהילה היהודית חייב לשלם מס עיר. אך הערכתי כי בוולומין יש יהודים רבים שאינם מסוגלים לשלם. ברור שלא יכולתי ליטול על עצמי את ההחלטה על גובה המסים, לכן כינסתי את כל המועצה, שכללה נציגים מכל המעמדות, הם הכירו כל תושב, קבעו את יכולתו של כל אחד בנפרד, סכומים קטנים וגדולים יותר שיאפשרו לנו להרכיב תקציב של קהילה רצינית.

הצעתי למסור את גביית המסים לפקיד הממשלתי יקוביאן, שגבה הן מסי מדינה והן מסי עיר. הצעתי נתקבלה, אך גבייה של עוד תוספת למסים אצל עמך לא באה לפקיד בקלות. יהודים רבים בוולומין לא ידעו כי תשלום מסי קהילה הוא חוק מדינה ותחילה לעגו לפתקי הקהילה. יקוביאן לא ידע חכמות, מי שלא שילם, לקח ממנו את פמוטי השבת או חפצים אחרים שמצא בבית. מובן כי התגובה הראשונה של

יהודים הייתה לבוא אליי במרוצה למפעל בקול זעקה: "למה לקחו ממני את פמוטי השבת?"

הערכתי בבירור כי עלולות להתרחש טרגדיות ומיד הוריתי לפקיד הממשלתי להחזיר ליהודים את החפצים המעוקלים. התחלתי לעשות היכרות קרובה יותר עם מצבם של תושבים יהודים מסוימים וראיתי כי בפועל יש כאלה אשר בשום אופן אין בכוחם לשלם מס מינימלי. אישה בגיל העמידה שאלה אותי: "אדון סיגלוב, מה עליי לעשות, לקנות זוג נעליים לילדיי המתהלכים יחפים או לשלם את המס?" תשובתי הייתה: "קני נעליים לילדים".

מיד כינסתי את המועצה, תיארתי בפניהם את המצב והוכחתי אותם שלא העריכו נכון את יכולותיהם של משלמי המס. נשמעו קולות שסברו כי הערכתי מוגזמת, כי האנשים שבאו אליי להתלונן, יש להם אמצעים לשלם את המס המינימלי.

רפורמות באדמיניסטרציה של הקהילה

במרוצת הזמן נוכחתי לדעת כי יש לבצע רפורמות במבנה המִנהלי של הקהילה. מנהל החשבונות של הקהילה, קרסוצקי, היה שותף בטחנה, סברתי כי במקומו יכול לבוא יהודי מובטל כמו ספירשטיין, מנהל חשבונות טוב. קרסוצקי גילה הבנה ופינה את מקומו לספירשטיין. תכופות היו בעיירה מקרים דומים, והם מוכיחים כי בשיתוף פעולה טוב גילו יהודי וולומין הבנה רבה לדרישות הארגוניות של הקהילה היהודית.

דרישות אלה אילצו אותי לשנות את מבנה ההכנסות של הקהילה. הצלחתי להנהיג את עיקרון הפיקוח על השחיטה, שהתברר כי יש לה הכנסות די והותר לכסות הוצאות אחזקה של כלי הקודש. הדבר הגדיל באופן ניכר את הכנסות הקהילה.

נאלצתי לחוות גם כאן מאבקים, קודם כל עם הקצבים. הגיעו דברים אף למשפט עם קצב שתקף אותי. הוא היה צפוי לעונש גדול, אך בבית הדין הצהרתי כי אני מוחל לו על התקיפה. השמחה הייתה רבה, נעשה קידוש גדול והושכן שלום בין הקהילה ובין הקצבים. הגיעו דברים לכך שאפשר היה לשחרר אחוז גדול מן התושבים היהודים מתשלום מסי קהילה, מבלי לפגוע בתקציב.

צצה שאלה של קבלת עוד מורה הוראה. אמת, תחילה התנגדתי לכך. חששתי שהדבר יכביד על התקציב. בקושי הצלחתי להנהיג סובסידיות להוצאות תרבותיות שונות, שניהלו ארגונים ציוניים וגם בונד והם קיבלו תמיכה מסוימת מן הקהילה.

יהודים בוולומין, כמו בערים אחרות בפולין, תלו תקוות גדולות בניצחון המהפכה הצבאית של פילסודסקי, שחיסלה את שלטון האנדקים ובעלי זיקה אליהם, האיכרים מן המחנה הימני. אך לאחר הניצחון התפתחו האירועים בכיוון שונה לחלוטין. פילסודסקי עצמו סירב להיות נשיא על יסוד החוקה. הסיים לא פוזר. פרופסור מושצ'יצקי נבחר לנשיא. ראש הממשלה היה פרופסור [קז'מייז'] בָּרְטֶל. בנאום פרוגרמתי בישר אמנם שינוי ביחס למיעוטים, הבטיח כי הממשלה לא תפעיל שיטות אנטישמיות בכלכלה, כי זה מזיק למדינה. יהודים רבים ראו בכך בשורה לתקופה חדשה לאוכלוסייה היהודית.

במשרדי הממשלה ובלשכות החלו לנשב משבים נעימים ליהודים, שחשו בזה מיד בחיי היום-יום. היו אז כאלה שסירבו לשמוע על ציונות. אין להבין מזה שלא אהבו את ארץ ישראל. מי היהודי שאינו אוהב את ציון? אך אפילו בימים קשים חשבו יותר על אמריקה ועל ארצות אחרות. הנוער הוא שהצטיין באהבה פעילה לארץ ישראל.

הזמנים הטובים בפולין לא נמשכו זמן רב. האנטישמיות, שבעצם מעולם לא פסקה, שוב הרימה ראש, התחזקה בבתי הספר הגבוהים ופשטה בערים ובעיירות ולא פסחה גם על וולומין.

בימים ההם נזדמן לי תכופות להיפגש עם יצחק גרינבוים, שיצא בנאומים חריפים בסיים. בשיחות פרטיות צפה זמנים קשים עוד יותר. הוא עודד וחיזק אותי לנהל בוולומין פעילות ציונית רחבה, שראה בה דרך יחידה להצלת העם היהודי.

קרבתה של וולומין אל ורשה, קשורה וכרוכה בעיר הבירה כלכלית וחברתית, היו לה צדדים חיוביים ושליליים. יהודי וולומין לא היו קרתנים, בחשיבתם ובמסחרם היה משהו מתנופת העיר הגדולה, אך בו בזמן חשו בוולומין עד מהרה כל שינוי פוליטי ואת שיטות המאבק הכלכלי כנגד יהודים, שקיבלו לימים אישור גלוי מראש הממשלה, גנרל סְקְלַדְקובסקי, באמירת אוושם המפורסמת שלו: "מלחמה כלכלית

ביהודים – אדרבא" [Owszem מדיניות של חרם כלכלי, אפליה אנטישמית, גירוש היהודים מעמדותיהם הכלכליות].

בינואר 1934 נחתם ההסכם בין פולין וגרמניה ההיטלריסטית. לאחר מות פילסודסקי בשנת 1935, עוד התחזקה הקרבה לגרמניה של היטלר. לא חלף זמן רב והדבר ניכר מאוד ביחס ליהודים. ההסתה האנטישמית גברה והיהודים בוולומין החלו לחוש בחרם הכלכלי. יהודים התרוששו. אמצעי הקהילה הצטמקו מיום ליום. באוויר ניתן לחוש בכובדם של העבים הקודרים שהחלו להצטבר בשמי פולין.

ראשית הפעילות הציונית

למן ההתחלה ניהלנו מגביות למען קרן היסוד, ולמרות שהיינו קבוצה קטנה של ציונים, הצלחנו לגייס סכומי כסף גדולים. קרן היסוד הייתה מן המגביות הציוניות החשובות בוולומין.

לבסוף ניגשנו להקמת הבניין של "תרבות", שהנהגנו בו במרוצת הזמן גם מניין לתפילה, היה חזן בעל קול נאה, מקום אליו נכנסו להתפלל העשירים ביהודי העיירה, בהם גם דיאמנט, זלקין האודסאי וגבירים אחרים שהיו מאוהבים בתפילה ובשירה של החזן. בחגים נידבו גבירים אלה תרומות גדולות למטרות ציוניות.

בחגים באו להתפלל אצלנו גם התעשיינים שגרו בוורשה והיו להם וילות בוולומין. יהודים מתקדמים, מגולחים, גם כאלה שבשבת רגילה ובימי חול כלל לא התפללו.

בשנות ה-30 [של המאה ה-20] הוקמה בוולומין הכשרה, הודות לכך שאפשרתי לחלוצים ולחלוצות לעבוד בבית היציקה שלי. חלק עבדו בעבודות אחרות למיניהן. הייתה לכך השפעה גם על בחורי בית המדרש, שהחלו להרהר בהכנה לעבודה פיזית, על מנת שיוכלו לעלות לארץ ישראל.

חברי האגודה [אגודת ישראל] באו אליי בטענות, שאני מקלקל בחורים חסידים. עם כל ההבנה שגיליתי כלפי היהודים האדוקים התקשיתי להבין טענות אלה. לאחד מהם השבתי: "זכור, עוד יבוא זמן שתיזכר במלאכה הגדולה הנעשית כאן למען ארץ ישראל".

כך היה, כאשר כעבור זמן-מה החלו לחוש בוולומין בפעילות הקומוניסטית, שמשכה אליה גם בחורים חסידים. מנגד, מי שהיו עסוקים בפעילות ציונית הפגינו כושר התנגדות לסיסמאות הקומוניסטיות. חלק גדול מהם ניצלו הודות לכך, כי הצליחו להגשים את שאיפתם לעלות לארץ ישראל.

היה בוולומין יהודי עשיר, האסמן, הייתה לו חנות גדולה. כשהיינו באים אליו להתרימו למען קרן היסוד, סירב וטען: "גויים אלה יובילו אותי לארץ ישראל?!"

הסוף היה שבנו ברח מן הבית, הלך להכשרה ועלה לארץ ישראל, שם עשה את העבודות הקשות ביותר, בסלילת כבישים ובהובלת פסולת. כיום יש בתל אביב ובירושלים בתי כנסת, שערי צדק ואחרים, שנבנו מתרומותיו של האסמן למען ארץ ישראל ולמען קרן קיימת.

יש בישראל חלוצים בתעשיית המתכת שלמדו מקצוע בבית היציקה שלי בוולומין. כשנשרף בית היציקה שלי והייתי למנהל מפעל המתכת של דיאמנט, משכתי לעבודה בבית החרושת בחורים יהודים. לימים פגשתי בהם בתל אביב ובחיפה, מי כפועל בבית חרושת ומי כבעלי סדנאות מתכת משלהם.

מעטים, ממש ספורים, מן הקהילה היהודית הנאה בוולומין נותרו בחיים. רובם חיים בישראל, מועסקים בתחומי מסחר ועבודה שונים, ויש לי סיפוק רב להיפגש אתם ולחוש בייחודו של יהודי בן וולומין, בשמירת זכר הקדושים.

כיום, כעבור שנים, שעה שאנחנו יושבים בארץ אבותינו, מכים שורש במציאות החדשה – שבים אליי זיכרונות העבר בצער ובכאב, אך באהבה עצומה לכל הדמויות, לעבר, מר ככל שהיה. המרורים קדושים לנו כמו היפה והנעלה.

מתוך הפרק: העיירה וקורותיה, ע' 52 – 90.

ישראל לוויטה **המלמדים שלי**

כשמלאו לי חמש שנים הייתה בבית שמחה גדולה. אימא אפתה עוגה במיוחד, הוציאה בקבוק יין חבדבנים שהכינה בעצמה, ואבא עטף אותי בטליתו הגדולה והוליכני אל "החדר", אל ר' אברהם-יוסל המלמד ברחוב דְלוּגה. אימא לא שכחה לקחת עמה מעט גרעיני דלעת, אגוזים, סוכריות, צימוקים ושקדים, לחלקם לנערי החדר האחרים.

אצל נערי החדר הייתה השמחה כפולה. חילקו להם ממתקים ואגב כך נקטעו הלימודים. שיחקו בחצר בערמונים.

המלמד נטל אותי מיד מאימא ואבא, הושיב אותי ליד לפני לוח אל"ף-בי"ת גדול ובמחווה שבידו החל להראות לי את האותיות, לימד את האל"ף-בי"ת.

כך החלה היכרותי הראשונה עם החדר, עם המלמד ועם חברים חדשים.

כשסיימתי ללמוד אצלו אל"ף-בי"ת וקריאה, הכניסו אותי אל ר' יהושע-יחזקאל המלמד, שם התחלתי ללמוד חומש ורש"י. לכל מעבר מחדר אחד לאחר נלוו חוויות חדשות. למדתי גם אצל ר' ברוך-מאיר חסר הרגל, אצל ר' אברהם אסטרדינר, אצלו למדתי גמרא, פרקי אבות ותנ"ך. לימים למדתי גם אצל ר' פישלה המלמד, הסופר [סת"ם] הזקן מרחוב לֶשְנו. הרבי האחרון שלי היה ר' זישה המלמד, אצלו למדתי גמרא עם תוספות, אצלו גם חגגתי בר מצווה.

בהיזכרי בכל המלמדים שלימדו אותנו לאהוב לא רק את התורה, אלא גם כל יהודי, ניצבות לנגדי עיניי דמויותיהם החדורות אהבת ישראל. אני רואה לנגדי את אברהם אסטרדינר, החדר שלו היה בביתו של יוסקה סולטיס, היה דלפון גדול, לא היה לו לקניית פחם לחימום דירתו הקטנה. רעדנו שם מקור. היו מקרים שראינו אותו מלקט פיסות לחם שהילדים הותירו.

דמות טרגית היה ר' ברוך-מאיר המלמד. לא די שהיה נכה, חסר רגל, ודלפון גדול העניש אותו אלוהים באישה מופרעת, טויבה-רבקה,

שגרמה לו צרות גדולות. הוא היה שכן שלנו, לא אחת סבל ממנה. אצלנו אמרו כי ר' ברוך-מאיר המלמד סובל בעולם הזה ולכן יהיה לו טוב בעולם הבא.

ראינו את הצרות הצרורות שעוללה לו אשתו וריחמנו עליו מאוד. מעורר הערצה שעוד היה לו ראש ללמד את נערי החדר הספורים שהופקדו בידיו.

בדברי על המלמדים שלי אני רואה לעיניי גם את החברים בחדרים השונים, נערים יקרים מלבבים: יענקלה של הרב [ברגזין], אברהם איידלזון, מרדכי ויינברום, בניהם של שפסל הקצב, של השוחט, של פלטקובסקי. ולימים בחורים גדולים יותר: עזריאל פודברגר [? פלדברגר], משה שטרן, שמואל פייגנבוים, שמאי בוים, בנו של הרב וכך הלאה.

המלמד שלי ר' ברוך-מאיר

המלמד הראשון שלי היה ברוך-מאיר בעל רגל אחת. הוא גר בשכנות לנו, דלת ליד דלת, בביתו של קאָוור. נוסף לסבלו מן הנערים, אותם כינה שקצים, הייתה לו אישה, טויבה-רבקה, שעוללה לו צרות צרורות הוא כבר סבל בעולם זה על כל חטא. אנחנו, הנערים, עוללנו לו לא מעט צרות. אם לא ידענו את פרשת השבוע, הכה אותנו בקב, בכעסנו הסתרנו את הקב שעה שנרדם על החומש.

ר' אברהם אסטרדינר

המלמד השני שלי היה ר' אברהם אסטרדינר [סטרדינר], בביתו של יוסקה סולטיס ברחוב דְלוגה.

היה מלמד טוב. תנ"ך לימד יפה מאוד. עוד נותר בי טעם פירושיו הנאים לפרקי שמואל הנביא. הטובים בילדי העיר, בני הרב והשוחט, למדו אצלו.

ר' יהושע-יחזקאל ור' זישה פריימן

היו לי עוד מלמדים טובים, למשל שכן שלנו, ר' יהושע-יחזקאל המלמד, שם למדו כבר נערים גדולים, בחורי גמרא. המלמד האחרון שלי [כאן

יש שיבוש והשמטה בכתוב] כשסיימנו את הלימודים בחד שלו היינו מסוגלים ללמוד דף גמרא באופן עצמאי.

מכל מלמדי השכלתי

מה רבים המעשים שהלפו בעולמנו, ודמויות העיירה נהרתו בלבי לעד. דמויות מלמדי ומורי.

אתם, מלמדי היקרים, וקנתם ושבתם לעיני יחד עם סבי ואבי, ויחד איתם נרצחתם בידי זדים.

אולם מה שלימדתם אותי הרי שחדר לראשי וללבי, לעורי ולדמי, ונשאר שם. גירסא דינקותא.

למדתי מכם לא רק „חולין", „בבא בתרא" ועוד, אלא גם למלא את החיים תוכן, בלי אנוכיות, באורח יהודי טהור.

עד היום אני שומע אותכם, את קולכם המרקיע שחים חדשים, המגלה לפנינו תעלומות עולם: קולו של ה„רבי", של ר' ברוך־מאיר ושל ר' אברהם אסטרדינר, של ר' יהושע־יחזקאל ושל ר' זושא סריימן. שונות היו דרכי־החינוך והלימוד של כל אחד מכם, ואז כולן היו קשות עלי, אולם כעת אני שומע איך הקול חדר אל לב כל ילד ברוך ומתינות, לוטף, מחמם ומסעיר.

כולכם השתדלתם לחנך אותנו בתורה וחכמה, ששומה עליהן ללכת שלובות־זרוע בכל דור ודור.

זכרכם לא ימוש מקרב לב תלמידיכם, המעטים שנשארו בחיים, שומרים על נחלת הזכרון, רושמים שמות וקורות ומקימים מצבות.

מתוך הפרק: החינוך היהודי, ע' 99 – 101.

שמאי באום **חדרים ומלמדים, בית המדרש, חסידים וחזנים, שבתות וחגים**

חדרים ומלמדים

אין בכוחי לספר על כל ה"חדרים" והמלמדים, שלימדו את ילדי ישראל בוולומין. זו גלריה של דמויות וטיפוסים, שהיוותה חלק חשוב בחיים היהודיים בעיירה. אספר רק במילים קצרות על החדרים והמלמדים, שאצלם למדתי משנות ילדותי המוקדמות. אלה היו האוניברסיטאות שלי, בהן למדתי להבין את הכללים הראשונים של יהדות ואנושיות. יהיו מילותיי הספורות מצבה לאלה, שהיו הראשונים לטעת בי דרך ארץ לרוח היהודית, למילה הכתובה, למידות הנעלות ולאידאלים של הנביאים וחכמי התלמוד. ככל שבגרתי, כן היטבתי להכיר ולהוקיר את ערך הלימוד, החינוך שקיבלנו בחדר ובבית המדרש.

ר' אברהם-ולוול

ר' אברהם-ולוול היה הרבי הראשון שלי. בקושי מלאו לי שלוש שנים כשהביאו אותי אליו עטוף בטלית, וכבר ביום הראשון הושיב אותי ללמוד את האל"ף-בי"ת.

הוא התגורר עם משפחתו בשני חדרונים קטנים, ממש דל"ת על דל"ת. באחד מן החדרונים האלה ניהל ר' אברהם-ולוול את מלמדות דרדקי שלו.

ברכת "ברוך הבא" הראשונה שקיבלתי אצל ר' אברהם-ולוול הייתה במילים: "אצלי, שמאילה, לא תהיה יחסן, שב ולמד להיות יהודי".

הוא רק העמיד פנים שהוא קפדן ורגזן. לאמתו של דבר היה יהודי לבבי. הוא לא הכה אותנו חלילה ולא פגע בנו פיזית. עתה נדמה לי כי הוא עצמו היה מעין נער קטן בלבוש ובתחפושת של זקן.

גילינו כלפיו דרך ארץ רבה. לימוד האל"ף-בי"ת ולאחר מכן הקריאה לא היה קשה לזאטוטים, לא גרם ייסורים. לפני כל חג סיפר לנו את מובנה

ומשמעותה של השמחה, את ההיסטוריה העתיקה מלאת הגבורה של העם היהודי.

ר' אברהם סטרדינר

לאחר שתי שנות לימוד אצל ר' אברהם-ולוול עברתי אל חדרו של אברהם סטרדינר. כך כונה בשל מוצאו מן העיירה סטרדין [Stardin]. נדיר שידע מישהו את שם משפחתו.

דמותו נותרה בזיכרוני, גבוה ודק, זקן ארוך וקפוטה ארוכה. הוא היה רגזן ולא אחת חשנו את ידו החזקה. זה לא הרתיע אותנו מהפיכת בית המדרש על פיו ומכל מיני תעלולים.

אף שהייתי בעל זכויות אצלו, כבנו של הגביר, התכווץ לבי מצער תכופות למראה ילדים אחרים החוטפים מכות מידיו הגרומות. הפרגול תמיד היה מוכן אצלו לקיים פסק דין בנערים המרדנים, שפחדו ממנו פחד מוות. האבות ידעו זאת ותכופות גרמה להם חומרתו של המלמד הנאה. הם ראו בזה אמצעי טוב לחנך וללמד את ילדיהם לקח, שיהיו בני אדם. כשהתעניין אצלו אב בדבר התנהגות בנו, קיבל את התשובה:

"כבר הנחתי אותו על האימום".

משמע, הנער המסכן כבר חש את טעם הפרגול שלו וזו הייתה ערובה שאין מקום לדאגה, הוא כבר יהיה בן אדם.

ר' שיע-חסקל [יהושע-יחזקאל]

בתום הזמן אצל ר' אברהם סטרדינר העבירו אותי אל ר' שיע-חסקל, הוא כבר לימד שיעור גמרא. אצלו גם קיבלנו שיעורים ראשונים בכתיבת אותיות עבריות וכתבנו מכתב.

"החדר" שלו היה חדר אחד ויחיד, היו בו חדר השינה, המטבח וחדר האוכל. כאן למד אתנו ר' שיע-חסקל "שניים אוחזים בטלית". בכל לבו ביקש לעשות מאתנו בני אדם, רצה שנדע תלמוד, נדע לכתוב וכתב ידנו יהיה נאה. בעיירה נחשב ידען. אמרו שהיה לו ידע בחכמת השברים, ועשוי היה להיות מנהל חשבונות לו רק שיחק לו מזלו במקצת.

ר' בנימין השוחט

כך כינו אותו ואיש לא התעניין בשם משפחתו. משחיטה כנראה לא הייתה לו פרנסה ונאלץ לעסוק במלמדות. גם מזה לא ליקק דבש. המצוקה והדחקות הציצו מכל פינה.

ר' זושה מלמד

נחשב מלמד טוב. הביאו אותו מ"יסודי התורה" בעירה אחרת, כבוד היה ללמוד אצלו. בחדר שלו היו תלמידים חריפי שכל. הנאה רבה נגרמה לר' זושה [זישה פריימן] למראה תלמידיו המבינים את השיעור שלימד, אך התלמידים גרמו לו צרות, עוללו תעלולים למיניהם.

אירע שהתנמנם באמצע השיעור, תומך בידיו את ראשו, שכמעט נגע בשולחן. אותה שעה היינו לוקחים נר, התכנו את החלב והדבקנו בו את זקנו לשולחן. כשהתעורר, לא יכול להרים את הראש. הייסורים היו כפולים: הכאב בעת תלישת הזקן מן השולחן, והחרפה, שתלמידיו איבדו דרך ארץ כלפי רבם, המלמד אותם תורה ומבקש לעשות מהם יהודים טובים וגדולים.

מעשי הקונדס לא הוציאו אותו מן הכלים והוא המשיך ללמד במסירות רבה ובאהבה.

ר' אברהם-ברוך

יהודי שקט וישר שהובא מעיירה אחרת. סמוך על שלחן אחרים. אצלנו אכל ביום ראשון, כי זה היה יום פנוי לאמי, החנויות היו סגורות והיה זמן רב יותר לשרת את האורח. בשבת אכל אצל שפסל הקצב, שגם בנו היה תלמיד שלו ונהנה מזכויות מסוימות, הוא לא נגע בו אפילו כשחטא, שעה שאחרים חשו את נחת זרועו על חטאים כאלה.

ר' יהושע המלמד

הוא ניצב לנגד עיניי כמו בעבר, לפני עשרות שנים, כשלמדתי אצלו. הורים, שרצו כי בנם יגדל למדן, שלחו את ילדם ללמוד אצל ר' יהושע מלמד.

הביאו אותו אל המלמדות כשש משפחות, שהיו חדורות תשוקה להעניק לבניהם מלמד טוב. עד אז עסק בהובלת בשר והתפרנס מזה. אך היהודים ידעו כי הוא למדן גדול ומורה טוב, ופנו אליו, בבקשה שיזנח את הובלת הבשר ויפנה למלמדות.

ר' יהושע החל ללמד שישה תלמידים בלבד. פרט לשיעור גמרא עם פלפול חריף לימד אותנו גם חסידות, הסביר את דרך החסידות וסיפר מעשיות חסידיות. הוא נהג לומר כי אפילו מפרש יהודי פסוק בדרך שונה מן הפשט, אם כוונתו הייתה כנה, הרי זה חשוב כמו לימוד תורה של למדן גדול.

יומם ולילה ישב ר' יהושע על התורה ועל העבודה ודרש התנהגות זהה גם מאתנו, תלמידיו. בהיותו רחוק מפניות לא הבדיל בין תלמידים. אבותינו העריכו כראוי את עבודתו, שהוא התייחס אליה כאל עבודת קודש, ושילמו לו שכר לימוד גבוה.

כשהייתי בר מצוות, עזר לי ר' יהושע להכין פְּשטל [ביאור על דרך הפלפול] לדרשה שהיה עליי לשאת בשעת הסעודה. אני זוכר כמו היום, פניו יקדו, כמו הציתם חום, כשהזכיר מאמר חז"ל: כמדי יום יושב הקדוש ברוך הוא על כס המשפט ובראותו שהעולם כולו חייב, הוא קם מכיסא הדין ויושב על כיסא הרחמים, והוא הוסיף, אילו נהג העולם רק במידת הדין, לא היה לו קיום אף לא יום אחד.

שנים רבות חלפו מאז לימד אותי ר' יהושע מה גדולה היא מידת הרחמים, ובכל דרכיי ליוו אותי דבריו וההתלהבות בה נאמרו.

עד עצם היום הזה מהדהדים באוזניי דבריו החמים:

"דעת, רחמים ותפארת הן מדרגות שהאדם עולה בהן לגבהים נישאים ביותר. דעת מובנה לימוד תורה ללא פניות; רחמים – לא לגרום עוול לאיש, לחוס על כבוד הזולת, רכושו ובריאותו ולהגיש עזרה ממשית לנזקקים; תפארת כוונתה להראות תפארת, להנהיג ניקיון, סדר, יופי בלבוש, לא לדבר דברים בטלים, לא לצעוק צעקות ריקות, לא להתקוטט".

משנות ילדותנו המוקדמות חשנו בקדושת הרחמים. כמעט מדי שבוע יצאנו לאסוף כסף וחפצים למען עניים, למען חולים נזקקים, בעיקר למען עניים נסתרים.

ר' יהושע לימד אותנו את רעיונות החסידות וגם תיאר לנו את יפי דמויות האדמו"רים. לא כל מה שהשתדל להסביר לנו, קלטתי בשנים ההן. רק כעבור שנים, כאשר למדתי כבר בישיבה, הרהרתי בזה והבנתי יותר ויותר את עומק רעיונותיו של ר' יהושע, שנותרו בלבי, בעמקי נשמתי.

בישיבה

סבי נחשב למדן גדול בוולומין, עוקר הרים, שחובשי בית המדרש פנו אליו בסוגיות קשות, והוא היה נוטל לרגע את קצה זקנו אל פיו, מוציאו מיד ואומר אגב כך: "אינני מבין מה קשה להבין כאן, הרי התירוץ הפשוט לפניך".

סבא כונה ר' מאיר סוקולובר, אולי משום שבא מסוקולוב [Sokołów]. ככל שאני זוכר אותו, היה בא אל וולומין רק לשבת. במשך כל השבוע שהה בוורשה, שם נתן שיעורים בישיבת פיאסצ'נה [Piaszecnoo].

לאחר בר המצווה, כשראו בי כבר בחור גדול, לקח אותי סבא עמו אל הישיבה, שנמצאה ברחוב נוביניארסקי 16, שם הייתי בתחילה בן וולומין יחיד בין בחורי הישיבה, שבאו אל ורשה מעיירות פרובינציה שונות.

לראשונה חשתי במעבר מתקופה אחת לשנייה. עד אז הייתי ציפור דרור בוולומין. ילד חסר דאגות. היטלטלתי בעיירה הקטנה האהובה בין חסידים עליזים ומתנגדים מהורהרים וחשבתי כי וולומין היא העולם כולו, וריבון העולם יושב למעלה, בשמים, ומביט רק אלינו לעיירה. בוורשה, למען האמת, לא היו לי דאגות גדולות, אבא סיפק את כל צרכיי. עם זאת הייתה לי תחושה של נע ונד, גולה למקום תורה.

עיניי נפקחו וראיתי לפניי עולמות חדשים, ששבו את נשמתי. עד מהרה הפכתי תושב והכרתי מקרוב את בחורי הישיבה, ניהלתי אתם ויכוחים ודיברתי על דברים שונים, השתדלתי להוכיח שאנחנו, נערי וולומין, אינני מפגרים אחר אחרים.

בתום הזמנים בחדרים לקח אותי סבא אל ורשה אל ישיבת פיאסצ'נה. עד היום מהדהד באוזניי קולו וניגון הגמרא, שבאורח פלא ריכך את הלב. לא אחת מזדמן לי להיזכר בימי הבחרות הטובים ההם, בעת שלמדתי לבד יומם ולילה, עסקתי בחסידות ובניתי ארמונות על העולם הבא. היכן זה היום? כל זה היה כה מתוק כה טוב. התרונן בכל האברים מרוב מתיקות ומביטחון חם.

חייתה מטרה לחיי. אהיה רב, ירא שמים, צדיק, אהגה יומם ולילה בעניינים שבשמים. כל הדרכים בטוחות ומוארות למעני. רק אגדל.

למדנות וחריפות

בשנים הבאות ניעור בי תכופות החשק ללמוד, לחזור שוב על ימי הנעורים ההם והלילות לפני הגמרא עם התוספות והפלפולים. לא היה זה דבר קל, בכל זאת הצלחתי לפעמים להתנתק לשעות ולהתיישב אל הגמרא, לעבור בקפידה דף אחר דף, ניסיתי לגרוס תוספת. אהבתי פעם תוספות אלה, אף שאינן מצטיינות בפשטות ובצבעוניות גדולה. חבויים בהן כצללים סודות הגמרא, ובישיבה היה מקובל לגלות סודות אלה, לחשוף אותם, לבאר אותם, להתיר את הסבך כפי שמתירים פקעת חוטים סבוכה.

לפני שנים הופתעתי מעצמי כשנוכחתי לדעת כמה אני זוכר עדיין מן השנים בישיבה, באיזו פשטות חלפתי על פני התוספות הסבוכות.

גם בישיבה אירע כי במקום מסוים, בסוגיה קשה, נעצרתי כמרותק למקומי ולא הייתי מסוגל לזוז, לך דחוף ודחוף – לא הולך. מה עושים? אני מקמט את מצחי, מהמהם לי ניגון ומבקש בכל כוחי למצוא מוצא מן התוספת הקשה, מעיין אצל מהרש"א, מהר"ם, אך ללא הצלחה.

ואז פניתי אל סבי. מוזר, אותן מילים יוצאות אצל סבא שונות לגמרי. החר, שנדמה לי שאיננו עביר, נגוז והכול מתנהל כה חלק, כה קל, כמו על דרך מושלגת חלקה למשעי.

קינאתי בו, בסבא, על חריפות מוחו ומחשבותיו הבהירות, על דבקותו בלימוד ובתפילה. קרה, שלפתע פתאום מסוגל היה להיסחף בבולמוס של ניגון לזמן ממושך, אך לא אחת מלמל את התפילות בחטף, במקום לסלסל בנוסח המסורתי הישן. אלמלא היה ראש ישיבה ודאי היו באים

אליו בטענות על תפילתו החטופה, אך לא אחת אירע, בסתם שני או חמישי, שפצח בשיר מתמשך, זמן רב לא הייתי מסוגל לשכוח זאת.

התגאיתי בסבי לא בישיבה בלבד, אלא גם בבית, בשובנו אל וולומין. בבית המדרש הוא היה מרכז ההתעניינות. בחורי בית המדרש והנערים הסמוכים על שולחן אחרים התהלכו סביבו, חיפשו אצלו מענה לקושיות ולשאלות שהצטברו אצלם במהלך השבוע. ניתן היה לקרוא בפני סבי את קורת הרוח מכך שצומח בעיירה דור חדש של לומדים, הוא הקשיב ברצון ובשמחה לקושיות הקשות שהציגו לו, תירץ אותן בקלות והוציא מן התעייה באפלה, בברק ובחריפות של מוחו הגאוני, בחידושים בורקים.

אני נזכר גם שראיתי אותו פעם בתום הקריאה בפרשת השבוע. הוא אחז בספר התורה בשתי ידיו ובראש מורם לעבר התקרה החל לשיר צרוד קמעה: "יהי רצון מלפני אבינו שבשמים" והייתה בקולו מתיקות נוגה, אפשר היה ממש לראות ולשמוע את הלויים הגולים בוכים על נהרות בבל, שעה שנבליהם [כינורותיהם] האילמים תלויים על הערבות שליד הנהר.

ניגוניו של אבא

הנפש השירית הייתה עזה עוד יותר אצל אבי, והוא אכן היה בעל התפילה בבית המדרש בימים הנוראים ובחגים. הוא התפלל לפני העמוד במתיקות של כיליון לב. לעולם לא אשכח את ניגוניו המלבבים ואת האור בעיניו בעת התפילה בתוגה צרופה, במבט מתעמק, כאילו ראה לפניו לא את כל עדת יהודי העיירה בלבד, אלא היה ברגע זה בכל מקום בו נתונים יהודים בצרה או בשבי, בים או ביבשה.

הנה אני רואה את פניו בתום תפילה, הוא נותר עומד זמן רב מהורהר ושותק, תמיהה קפואה באישוני עיניו, כמו לא הספיק עדיין לחזור משוטטות בעולם יחד עם היהודים הנודדים האומללים. הדממה המתוחה בבית המדרש ומבטי המתפללים שהופנו אליו, העירו אותו לבסוף מהרהוריו העכורים, שנבעו מתחושת גודל האחריות לעדה שהוא היה שליח הציבור שלה, להתפלל ולהביא את תחינותיהם אל כיסא הכבוד.

מימין: האחות שיינדלה, האם שפרינצה, האב יהודה-לייב, האחות הצעירה פריידלה

שירת אבי, אפילו הניגונים הנוגים, גרמה לי תמיד מתיקות וזפות בנשמה. הייתה זו שירה המרוממת את הנשמה, משחררת את המחשבה ומעדנת את האדם.

חסידות וקבלה

לימודיי בישיבת פיאסצ'נה הגדילו את חשיבותי בקרב נערי השטיבל בוולומין. בימים הפנויים למדתי אתם חסידות וערכתי הילולות. היה לי מה לספר על חיי בחורי הישיבה לא בישיבת פיאסצ'נה בלבד, אלא גם בישיבות אחרות בוורשה.

היו ישיבות שדרכן הייתה ללמוד תחילה בשטחיות, הרבה ככל האפשר, אפילו את כל הש"ס. כשכבר היו בקיאים בש"ס, החלו להעמיק, באופן יסודי, ובמקום פלפולים חיפשו את המשמעות האמתית של כל עניין.

אני הייתי אז במדרגה של בקיאות. רציתי להיות בקיא בש"ס תחילה ולאחר מכן, חשבתי, תבוא החריפות מאליה.

אך היו בחורים שאהבו לבלבל לעצמם ולאחרים את הראש בפלפולים ובסברות סבוכות. לא אחת נזדמן לי להתנצח עם שכמותם בעניין תוספת שהייתה לי בה קושיה. הם החלו לפזר [דברי] מהר"ם, מהרש"א, "פני יהושע" [יעקב-יהושע פאלק]. ברור היה שאינם מסוגלים לתרץ את הקושיה, אך מבקשים לצאת מן העניין בהפגנת חריפות. הסוף היה שנאלצתי לפנות אל סבי, שתירץ לי את הקושיה מיד.

הצגת קושיה לדידי לא הייתה, כמו אצל אחרים, לשם שאלה. האחרים ישבו ימים תמימים על דף גמרא כדי להמציא קושיות. אני ראיתי בזה דרך רעה ולא מעשית. שנים אובדות והלימוד נגרר זמן רב, ללא טעם. אך לא מצא חן בעיניי גם החיפזון המופרז בריצה על פני מסכתות ודפים. הם ידעו מאות דפי גמרא, אך הבינו אותם באופן שטחי ובשנים הבאות חשו בזה, חיפשו דרכים להשיג את מידת העמקות, את הבנת העניין. כך בהדרגה השתקעתי בלימוד עצמאי תחת השפעת סבי.

סבי היה לי מופת ליהודי גדול, אדם שאינו פוגע בזבוב על הקיר; אדם שהבלי העולם הזה אינם מעניינים אותו. אף שבגופו הוא על פני האדמה החוטאת, בלבו, במחשבתו ובנשמתו הוא בעולמות עליונים. אך יותר מכל הרשימו אותי למדנותו, בקיאותו וחריפותו הלמדנית. האידאל שלי היה לצמוח להיות למדן גדול כסבי.

העברתי את העולמות החדשים, שנפתחו בפניי בישיבת פיאסצ'נה, אל וולומין. מדי שבת סיפרתי לחבריי בבית המדרש את החדשות שראיתי ושמעתי לרוב בוורשה. הבחורים מבית המדרש של וולומין ביקשו להיוודע אצלי שיטות חדשות בלימוד, דרכים חדשות בחסידות.

מוסר

חוץ מש"ס ופוסקים למדתי בישיבה, לעצמי, גם מדרשים, ספרי חסידים, הצצתי בספר קבלה. מאוד השפיעה עליי ישיבת נובהרדוק [Novardok Navahrudak], שהייתה ממוקמת במרחק לא רב מישיבת פיאסצ'נה, ברחוב הפרנציסקנים 11. נהגתי להיכנס לשם תכופות. ניגון המוסר המתעמק, ההסתכלות פנימה, ההתלהבות הדתית המאפלת העצומה השפיעו עליי וחיו בקרבי.

הייתה תקופה בה נסחפתי בדבקות של בחורי ישיבת נובהרדוק, עם ביטול היש האקסטטי שלהם והתפשטות הגשמיות. ברגיל נמשך מצב אקסטטי אצל נער בר מצווה דקות או שעות; אצלי, היו ימים ולילות בהם נמצאתי במצב זה.

נדמה לי כי הרגש הדתי החזק אצל בחורי וולומין החסידים לווה מילדות במין עצב-גלות-השכינה מולד, עם רגש אחריות אישית על כל מה שאינו כשורה בעולם, שהוא "עניין רע לענות בו"; כאילו מחויב

היה כל אחד מאתנו לעזור למעונים, להציל נרדפים, להשביע רעבים, לתת מחסה לחסרי בית, להשיב למוטב חוטאים וללמד דעת לתועים.

לכן היו לשעות המוסר אצל תלמידי נובּרדוק השפעה כה עזה עליי, כשבחורי הישיבה התהלכו מעלה מטה מהורהרים ושקועים, עם דחף חזק להיגאל מן השִפלות הסובבת, מן החולשות והספקות שלהם עצמם, מן האפלה בחיי היום-יום.

בעת ההיא לא ידעתי על מחלוקות המוסר הגדולות שהתנהלו לפני שנים בעולם הרבני, בעיקר בליטא, בדבר הנהגת לימוד מוסר בישיבות, כפי שעשו תלמידיו הגדולים של ר׳ ישראל סלנטר. ויכוחים אלה נשאו בסוף המאה ה-19 אופי יצרי. הרבנים כתבו מאמרים בשאלה זו בכתבי העת העבריים בני הזמן, והיו ישיבות שהבחורים עצמם הפכו אותן לחזית מלחמה אמתית. המלחמה היותר גדולה כנגד הנהגת לימוד מוסר התנהלה בישיבות סלובודקה [Słobódka], טלז [Telšiai]. בוורשה, בזמני, לא הנהיגה שום ישיבה לימוד מוסר, רק בישיבת נובּרדוק נאחזו בשיטה בעקשנות.

הייתי צעיר מלהבין דרך זו לעומקה. אך האווירה השפיעה עליי, הרצון האקסטטי להתרומם מעל ליום-יומיות. הייתי רואה אז בחלום שאני מתחיל לעוף לפתע. מתרומם, עף ותמה שאין אנשים עושים כמוני.

כשסיפרתי פעם את חלומי לחבריי הקרובים, נדמה היה שגם הם חלמו פעם משהו דומה. זה נראה מוזר, אך כאלה היו נערי החדר ובית המדרש של וולומין: רקדו, השתובבו, התגלגלו בחול, שיחקו תופסת, מחבואים, אך בפנים כסֵסה תשוקה, כמיהה שלימים, בשנות בחרותם, לא נתנה מנוח. לכן הקשיבו בקשב רב למה שסיפרתי להם על אנשי המוסר של נובּרדוק. נדמה היה לי כי סיפורי הֵגביר את יראת השמים שלהם, אך גם גירה את דמיונם, אולי דווקא בגלל שדרך המוסר הייתה כה רחוקה מאורח החיים של חסידות פולין, כה שונה מן הדרכים והשיטות של השטיבל החסידי.

בית המדרש

בית המדרש נמצא ברחוב לשְנו. למן השחר עד שעת לילה מאוחרת התפללו ולמדו שם. על שולחנות העץ הארוכים נערמו תמיד ספרים: ספרי גמרא, יורה דעה, שולחן ערוך, חיי אדם, עין יעקב. היו שנכנסו

רק להתפלל בחטף ומיד שבו לעסקיהם, סוחרים אל חנויותיהם, בעלי מלאכה אל סדנאותיהם. אך היו שישבו בבית המדרש ימים תמימים, התפללו ולמדו.

אחד מחובשי בית המדרש הקבועים היה ר' אפרים עברי, קיץ וחורף היה קם בשעה ארבע לפנות בוקר ורץ לבית המדרש, ישב ולמד עד השעה שלוש, אז הלך לביתו לאכול ארוחה קלה ומיד שב לבית המדרש, לשבת ללמוד עד שעת לילה מאוחרת.

אשתו ושתי בנותיו ניהלו את החנות הקטנה למכשירי כתיבה, שממנה התפרנסו אך בקושי. סיפרו כי בצעירותו הכריח אותו חותנו להתחיל לעשות משהו, קרא אליו: "אם אין קמח אין תורה – יש לנהוג ככל היהודים, לבקש פרנסה". הוא פתח את החנות הקטנה, אך היה ממילא טרוד בעולמות עליונים, ואשתו היא זו שניהלה את החנות.

בבית המדרש ישב ולמד יומם ולילה גם בנו, בחור צר כתפיים בעל פאות ארוכות שמתחו עוד יותר את פניו המוארכים, המעודנים. לאחר החתונה נסע אל הרבי מגור, אף שכמו אביו, היה אף הוא חסיד אלכסנדר. היה בו העוז לומר בחצר גור שהוא בא אל גור, כי חותנו דרש ממנו. אך לאמתו של דבר עליו לנסוע אל הרבי שלו. התכוון לרבי של אלכסנדר.

עם היהודים הנכבדים בבית המדרש נמנה גם ר' לייבוש פרבר, תומך האגודה. איש שמח, התייחד מאחרים, אף שנמנה עם האדוקים מאוד – שהתלוננו על הזמנים החדשים ולא החשיבו אפילו חברי אגודה, כי רצונם לדחוק את הקץ ולהביא לגאולת ארץ ישראל עוד לפני בוא המשיח – הפגין ר' ליבוש בגלוי אהדה לעולים לארץ ישראל. כשנודע לו כי אני מתכונן לעלייה, אמר לי ברצינות ובקול רווי אהבה: "תהיה ליד הכותל, זכור, למען השם, להטמין פתק גם למעני".

אני מתעכב על בית המדרש, כי נדמה לי שתפס אצל כל אחד מאתנו מקום גדול מאז לימדונו את הפסוק הראשון "שמע ישראל", "תורה ציווה לנו משה מורשה קהילת יעקב" ובהמשך פסוקים אחרים וברכות, עד לשנים המאוחרות כתלמידים עצמאיים.

בבית המדרש קשור גם זכר אבותינו וסבינו. גם האימהות חיו במחשבה על בית המדרש כמקום קדוש, בו מתפללים ולומדים תורה

ילדיהן ובעליהן. בכל אם יהודייה היה משהו מאמו של התנא רבי יהושע, שבינקותו הביאה אותו בעגלתו לבית המדרש, כדי שישמע את קול התורה. משנות ילדותנו המוקדמות הקשבנו לניגוני הגמרא שנישאו מבית המדרש. והיכן שיחקנו, אנחנו, ילדי וולומין? בבית המדרש ובסביבתו. כל זה קשר אותנו באלפי נימים לבית המדרש.

למדנים טובים ופוליטיקאים נלהבים

בזמני, אני זוכר את בחורי בית המדרש אחוזי הדבקות: משה-פייוול שטולמן, למדן טוב ופוליטיקאי נלהב, שסבר כי בשעה של: עת לעשות לה' הפרו תורתך, מותר לקטוע את הלימודים ולשאת הרצאה בבית המדרש למען האגודה, הוא אכן נתגלה כנואם טוב.

אברהם גרינשפן, בן הסופר, שאף אף הוא להיות למדן גדול, כיום [מועד כתיבת הדברים] הוא אכן רב, שוחט ומוהל בהליפקס.

הרב של בוברויסק [Bobrojsk] נחקק בזיכרוני כדמות של יהודי דגול, הוא בא אל וולומין לאחר המהפכה הבולשביקית ונשאר ללמוד תורה בבית המדרש יומם ולילה. תמיד כשהרהרתי בלימוד תורה לשמה, עמדה לעיניי דמותו של רב זה, יושב רכון על גמרא ופוסקים למן השחר עד שעת לילה מאוחרת.

תכופות הלכתי עם ר' חיים בן אהרן-בונים [שולץ] לאסוף בעיירה כסף לפרנסת הלמדן הגדול שאהבת התורה נשבה ממנו. למדנותו, אצילותו, היו להם השפעה גדולה עלינו, בחורי בית המדרש. ראינו שהלימוד מושרש בכל ישותו וידענו שלא יוכל להתקיים בלי הלימוד, כשם שאדם אינו מסוגל לחיות בלי אוויר לנשימה.

בשנים הבאות, כשידעתי כבר כי הביטוי פילוסופיה מורכב משתי מילים יווניות: פילו – אהבה, סופיה – חכמה, הבהרתי לעצמי כי כך היו הלמדנים היוונים מכנים גם את הרב מבוברויסק, שהיה התגלמות האהבה לחכמת התורה, ניחן בכוח מגנטי ללימוד.

בשבת הראשונה שלאחר הפסח החל בבית המדרש לימוד פרקי אבות. נדמה היה לי כי היהודים הבוגרים אהבו בדיוק כמונו, הנערים, ללמוד פרקי אבות, שמסופרות בהם מידות המוסר הנאות ומנהגי אנשי הרוח היהודים הגדולים בעבר. סבי סיפר כי הלימוד הונהג לפני אלפיים שנים

בישיבות הגדולות של בבל. משם פשט המנהג בעולם היהודי כולו. ששת פרקי אבות נדפסו בסידורים הגדולים, כדי שיהיו זמינים ליהודים בקלות. לאמתו של דבר, ידעתי כי פרקי אבות הם חלק מן המשנה והברייתא, מודפסים עם כל המשניות או בספרי הש"ס הגדולים, בסדר נזיקין, וקרויים גם: מסכת אבות, באמצע הימני של הש"ס.

ר' חיים טופול

ר' חיים טופול. הנקרא חיים קוסובר

היה בעל מוח חריף וכשרונות עצומים, אשר לא נוצלו, אולם הלצותיו ומימראותיו היו בפי כל בני העיירה, ואנו מספרים כאן רק מקצת שבחו ומקצת מעשיו ומימראותיו והעיקר שהיה אהוב על כל אנשי העיירה. ומי שזכה לקורטוב אהבת ישראל כל ישראל אהובים עליו. מספרים, שספר תהילים היה עמו בכיסו ובכל עת שהסתירוהו יסורי הדעת היה מוציא את ספר תהילים וקורא במקום שפתח, ואחר שכל המזמורים שום לפני הנשמה.

טיפוס מעניין היה גם שמש בית המדרש, ר' חיים טופול, סבו של שחקן הבמה הישראלי, הידוע היום בכישורי המשחק שלו בעולם כולו. ניצוץ המשחק ודאי עבר אליו מסבו. הסב אמנם מעולם לא הלך לתאטרון ולא ראה במה בעיניו. אך היה בו ניצוץ של כישרון שמצא ביטוי בהומור שלו, בהתלוצצות שלו על עצמו ועל אחרים ברוח טובה, בלי כוונה לפגוע בזולת, אפילו אם היתה בהלצה עקיצה. כך למשל מסופר שהיה לומר, בלי שום כעס על נשים, כי בעורת הנשים נחוצה רצפה משום שנשים אינן ראויות שהאדמה תישא אותן עליה.

בשיחותיו הנינוחות המתונות נתגלתה תכופות חכמת החיים הפנימית הפשוטה, שאין טעם לרדוף אחר עושר וכבוד, כי מרבה נכסים מרבה דאגה וכל הרודף אחר הכבוד, הכבוד בורח ממנו, ועל הכול היה לו מעשה קטן, הלצה שהתפשטה מפה לאוזן ואנשים התפקעו מצחוק.

בית המדרש היה מקום תפילה אינטימי ועממי. התפללו שם פשוטי עם ויהודים נכבדים. היו חומקים לשיעור בדף היומי או סתם פרק משניות, לדפדף בספר עתיק או ללמוד בהתלהבות דף גמרא עד שעת לילה מאוחרת. בשנים קודמות הייתה כאן שמחת חיים, בחורים התפלפלו בסוגיות קשות. בשנים הבאות, קרוב יותר לשנות המלחמה, היה שקט יותר ויותר, אך הן לדור המבוגרים והן לדור הצעירים היה בית המדרש המקום הטוב ביותר לבילוי רוחני של הזמן.

הסנדלר ובעל העגלה, החנווני הזעיר והגביר, בעל האמצעים והעני – כולם הניחו, בשעה שלפני מנחה ומעריב, את עיסוקיהם ואת דאגותיהם והלכו ליהנות מן החיים, לבלות שעה נעימה בבית המדרש. מקום בילוי אחר לא היה קיים עבורם. המקום הקדוש היה גם מקום מפגש בו עסקו קצת בשיחות חולין, למשל בפוליטיקה או בענייני עיירה שעניינו כל יהודי בן וולומין.

אך התענוג המרכזי, שאבותינו וסבינו רוו שם, היה דף גמרא, פרק משניות, פיסת "עין יעקב" או פשוט אמירת תהילים, כל אחד בהתאם לחברה אליה השתייך. לא היה כמעט בנמצא יהודי בן דור המבוגרים, שלא נטל חלק בשום לימוד ולא באמירת תהילים, איש כזה נחשב אדם שלא מן היישוב. כל אחד התאים עצמו למסגרת שהתאימה לו וזכה בגמול, לא רק רוחני אלא גם הנאה ותענוג פשוטו כמשמעו. "מחייה נפש" – נהגו לומר בוולומין. בבית המדרש התחדשו היהודים, התרעננו, השיבו את נפשם, חשו כי אינם אבר מדולדל, אלא פרט מרבים, מעם גדול שיש לו אל גדול שאינו נוטש.

מגידים

לפעמים בא לעיירה מגיד, וההנאה הרקיעה שחקים. גברים, נשים וילדים נהנו מהאזנה לדרשה נאה. אירע שנזדמן מגיד בעל קול וניגון נאה שכבש את הלב, לחלח את העיניים והעלה דמעה.

יהודי וולומין מבקשים לשכוח לרגע את הדאגות וליהנות משמחות העולם, וכי יש שמחה גדולה מתחושת זכות כה רבה, שהנפש יוצאת מכמיהה אליה. במבט ראשון לא עוררו יהודי וולומין רושם של רגשנים. אדרבא, הם נראו מפוכחים יותר, אהבו הלצות, חידודים, אפילו עקיצה חדה וכואבת, אך כל זה היה כלפי חוץ. ביהודים אלה –

המיוגעים תמיד, מיוגעים במרדף אחר הפרנסה, בשמש ובגשם, בשלג ובכפור – פרפר בחשאי לב מרגיש, שנכסף למילה חמה והתיר לעצמו ללכת שבי אחר ניגון בעל מתיקות, שרומם אותם והוליכם לעולמות אחרים, יפים יותר, נעלים יותר.

כן, רק עתה אנחנו מבינים ביתר עוצמה את היופי של יהודי בית מדרש אלה בעיירה שלנו. רובם אנשים עממיים פשוטים, חנוונים, אנשי עמל וסוחרים. מה שונים הם מאותו עולם גס, שנתקלנו בו בנסיעותינו על פני ארצות וערים שונות. האנשים הגסים שפגשנו בעמים אחרים, מסיימים את יומם במשחק קלפים, בטיפה המרה, ברכילות וכיוצא בזה. אינסטינקטים הרדומים כל היום זוחלים ויוצאים ממחבואיהם והנשמה מתרוקנת מנכסיה החיוביים.

שונה מכל אלה הדרך שאבותינו וסבינו סללו בביתנו הישן. הם לא יצאו בין השמשות מבתיהם לחפש את יצר הרע, אלא דווקא את יצר הטוב. לא כדי להתפרק ולהתרוקן מכל החיובי יצאו מן הבית, לא לחפש לעצמם הרפתקאות קלות, אלא לרומם את הנפש ולמלא את הנשמה ברגשות אציליים ביותר. השעות בבית המדרש היו ליהודי וולומין במשך דורות מעין טבילה רוחנית. הם ניערו מעל עצמם את אבק היום. השילו חלק מגשמיותם ושבו הביתה רוחניים יותר ובעלי נשמה משהיו בצאתם מן הבית.

המיתר היהודי, שהתרופף אצלם מעט במשך היום, ביגיעת השבוע, נמתח שוב בבית המדרש. שוב חש היהודי בן וולומין ביתרון הרוממות הרוחניות על פני הגשמיות, האצילות על פני הגסות, לא אחד החל בשעות כאלה להתבייש בטיפשות שבמעשיו ונעשה חדור הרהורי תשובה.

בהיזכרי במנחה ומעריב בבית המדרש, נראה לי כי בעיירה שלנו לא ירד היום אל הערב, אלא להפך, היום הוליך לזריחה לא לשקיעה. בערב עלה היהודי ונתעלה. לרוב לא הסתפקו אבותינו וסבינו בתפילה בלבד. משסיימו תפילתם אכלו ארוחה קלה, לחזק את הגוף למען התורה, והחלו ללמוד לאור מנורות קטנות, וקודם לכך לפני עששית נפט.

הם התיישבו אל השולחנות המחורצים והמוכתמים בחֵלב, ובניגון מושך החלו לכוון אל היסוד, אל העיקר של "תנו רבנן" ושל "אמר

אביי". עם הניגון צצו הויכוח וההתנצחות על דקויות הכוונה וקושי בסוגיה. רצו לעלות זה על זה באמירה חריפה וסתירה דווקנית.

זה עתה שוחחו שיחות חולין והשיחה התנהלה על מי מנוחות. האזינו למי שהיה אוטוריטה בענייני חולין. אך עם פתיחת הגמרות עלו על נתיבי נהרדעא ופומפדיתא ומיד החלו להתנצח ולהתווכח. שואלים ומשיבים ונדמה כי הכול תורץ, ולפתע קם שואל חדש, המושך בניגון קושיה חדשה. היו קולות ששרו את הקושיות והתירוצים כחליל בכייני. אחרים הריעו ורעמו בתקיפות, ברוגזה על המעיז להתנגד להם.

עד עצם היום הזה אני רואה אותם לפניי, הבחורים החיוורים בעלי העיניים החולמניות והיהודים הבוגרים בעלי הזקנים השחורים והאפורים, ומהדהדים באוזניי ניגוני הגמרא שלהם בבית המדרש. בניגונים אלה עצמם חידדנו, אנחנו עצמנו, בשנות נעורינו את מוחותינו בכל סוגיה, מאמר ופסוק. כך ספגנו לתוכנו מן התורה, מן הגמרא עם המפרשים, יחד עם הניגונים מעוררי הכמיהה. כל עצמותיי תאמרנה, כל רמ"ח אברים נבראו לכך.

ברור, מילה אינה רק כפי שהיא רשומה, אלא איך היא נהגית. ניגון חשוב כמו מחשבה, הנימה חשובה מן הסגנון, כוונת המילה חשובה מן המילה עצמה. ועתה מרחפים לנגדי הניגונים היפים והכוונות הטהורות של יהודי וולומין בעת הלימוד והתפילה בבית המדרש.

הבה נזכיר ונספר עליהם הרבה ככל האפשר. גם אלה שלמדו חרש, התנועעו שעות רצופות מעל לגמרא, לא השמיעו הגה. ולפתע התנגן גם מתוכם הניגון, ניגון הגמרא העתיק, שעמו למדו האבות והסבים שלנו באותן גמרות, ליד אותם שולחנות באותו בית מדרש.

שטיבלך של חסידים

גור

השטיבל של חסידי גור [Góra Kalwaria] נמצא ברחוב לשְנו, התפללו שם כשישים חסידים שנחשבו בעיירה חריפים ונלהבים ביותר, מוכנים לדרוס כל מתנגד. אך דומני כי כמעט כולם היו יהודים טובים ואצילים, מבטיהם חדורים חמימות זכה ואור שהביאו עמם מחצר גור.

אני רואה אותם בשבת רגילה לאחר התנומה, בלכתם אל השטיבל לעיין בספר ולזמר ניגון גור עליז, ניגון שאין לו סוף, בהתעוררות שאין לה שיעור, בדיוק כפי שמזמרים בגור.

בסעודה השלישית שוב נשמעו מבעד לחלונות ניגוני הזמירות מלאי הכיסופים, ששרו אותם בחשכה, בעיניים עצומות, בלי סוף, בתחנונים, בביטחון, בעצבות, בשמחה, כמו למצעד, מצעד מלחמה אל שערי כיסא הכבוד. ומיד מתחילות נימות הניגונים ללטף, לגפף, להשתפך כיין מתוק על פני החן, לגעת ולעורר כל אבר. בלתי נדלה הוא טעמם של ניגוני גור.

היו שהוציאו לבטלה ימים תמימים בבית התפילה של החסידים, למדו, התנועעו על גבי הספרים, סיפרו, דיברו על גור, על הדרכים החדשות, המנהגים, התורות.

עם חסידי גור הנכבדים נמנה גם ר' שיע המלמד – שנסע בזמנו אל בעל "שפת אמת" [יהודה-אריה-לייב אלתר] – הוא לימד אותנו איך להגיע למדרגה גבוהה של הנשמה, הדרך כיצד לעבוד את השם יתברך, ללמוד תורה לשמה. בנו למד בישיבה בוורשה, ר' שיע המלמד שלח לו מדי יום שישי לבנים להחלפה.

חסיד גור נכבד היה גם ר' איצ'ה שפיגלמן מן המפעל לעיבוד עורות, למדן, נהג לבוא לבית המדרש מדי שבת, לבוש שטריימל ומעיל משי ארוך, לבחון את הנערים.

השטיבל של החסידים היה עולם לעצמו. שררה שם אחדות בין גביר לדלפון. כולם פנו זה לזה בגוף שני. השטיבל היה בית שני לחסידים ולעתים יותר מן הראשון, לכאן ברחו מדאגותיהם ומעוגמות הנפש. כאן תמכו זה בזה, עזרו בעצה ובמעשה בדאגות היום-יום, בעניינים חומריים ורוחניים.

אמשין

השטיבל של חסידי אמשין [Mszczonów, Amshinov] נמצא ברחוב סְטצינה. חסידי אמשין זכו לשם של חילוניים יותר. היו בקרבם סוחרים אמידים, חלקם בזקנים גוזזים. היו גם פשוטי עם, שהפגינו דרך ארץ רבה כלפי הלמדנים, הקשיבו לשיחות הגמרא ולאמרות החסידיות

שלהם, שחסידים חזרו עליהן מפי הרבי שלהם, שנהגו לנסוע אליו לחגים, אל אוטבוצק [Otwock]. שפכו בפני הרבי את לבם והאמינו בכוחו לעזור.

בקרב חסידי אמשין לא היו גבירים גדולים. אלה שנסעו אל הרבי לעתים תכופות, סיפרו על אהבת ישראל ששררה בחצר הרבי. חסיד שבא לשם בלב שבור, חש, מיד לאחר שבירך בשלום את הרבי, ברכות הנעימה של מבטו.

חסידים זקנים, שנסעו אל הרבי שמעון-שלום, סיפרו מה קשה היה להתקבל אצלו, תמיד ישב בוורשה, להיות מוכן ומזומן בכל רגע להגן על זכויות היהודים ועל כבודם. כך נהג בתקופת הצאר וכך לימים, כשפולין הייתה מדינה עצמאית.

לימים, כשהרבי לא היה עוד בקו הבריאות, התיישב באוטבוצק, אך שמר על קשר עם ורשה ונותר כל ימיו שליח הציבור הנאמן והשתדלן הגדול לעם היהודי בעת צרה. גדולי ישראל בפולין התחשבו מאוד ברבי של אמשין, הזמינו אותו לכל הכינוסים הארציים והעולמיים, מילה שלו הייתה תכופות מכרעת בעניינים דחיים חשובים.

וולומין

ליהודי וולומין היה גם רבי משלהם, מקום מושבו היה אמנם בוורשה, אך לחסידיו הנאמנים בוולומין היה שטיבל משלהם ברחוב קושְצ'לְנה.

שקטים וצנועים היו חסידי הרבי של וולומין, אף שבדרך כלל התפללו בשטיבל של חסידי וולומין בהתלהבות, בלב ונפש "כל עצמותי תאמרנה". לא חסר מעט יי"ש בכל הזדמנות של שמחה בציבור, בפרט בשמחת תורה, כשהלכו בין הבתים, מחסיד אחד למשנהו, שתו ואכלו מכל מה שהוכן. חסידים בוולומין אהבו לשמות, לאכול ולשתות בחברותא, לחפש את משמעות דברי הרבי, שהחסידים הביאו לאחר עלייתם לרגל אל הרבי לחג. אחד מחסידי וולומין הנכבדים היה מרגלית, למדן גדול וירא שמים.

האחדות, ששררה בין חסידים בכל שטיבל, לא שררה בין שטיבל אחד למשנהו, כי לכל אחד הייתה עמדה אחרת בעניינים קהילתיים שצפו

מעת לעת בחריפות מיוחדת, הובילו למחלוקות דווקא בעניינים דתיים, בעת קבלת שוחט וכדומה.

אני עצמי נחשבתי חסיד סוחצ'וב [Sochaczew] ולא אחת נסחפתי באמביציות, ככל שיכול הדבר לעניין בחור צעיר. אך עתה, שכאני שב בזיכרוני לימים ההם, קרובים לי ויקרים כל השטיבלך במידה שווה, הניגונים של כל החסידים בתפילות, בזמירות, בשבתות בין השמשות, כשההתלהבות נמהלה בכמיהה כוססת. יהודים דבקו בכל כוחם בשעות המרוממות וסירבו להיפרד מן השבת.

חזנים ובעלי תפילה

בעצם לא היו אלה חזנים מיוחדים ואיש מהם לא הצטיין בהשכלה מוזיקלית גבוהה, לא היה בוגר קונסרבטוריון. הם היו בעלי תפילה פשוטים, אך תפילותיהם, הניגונים וטעמי המילים היו בהם מתיקות ייחודית ויהודי וולומין התענגו על קולותיהם הנעימים בקבלות פנים, בתפילת שחרית ומוסף, ובמיוחד בימים הנוראים.

בעלי התפילה הנכבדים ביותר היו ר' ישראל-מרדכי השוחט ואבי ר' יהודה-לייב. באופן תפילתו וזמרתו לפני העמוד לא תפס מקום הרצ'יצ'טיב האלתורי, הדו-רה-מי וכללים אקדמיים אחרים. בשוררו את התפילה היה העיקר השתפכות הנפש, ובשירתו מסוגל היה להביא לדמעות לא רק בעזרת הנשים, אלא גם בקרב הגברים. לרוב היו אלה דמעות של תענוג רוחני גדול, אך הייתה בשירה גם התעוררות עמוקה.

אבי היה כוח מוזיקלי, אף כי ללא הכשרה. הוא עצמו לא היה מודע לליריות שהייתה בקולו, אך המתפללים חשו בצליל העדין המתוק של קולו, שפרץ את קירות בית המדרש והתפשט בסמטאות וולומין, שדממו בשבתות וחגים, כמקשיבים לתפילות.

בעל תפילה היה גם ר' ישראל-מרדכי השוחט. אף שקינאתי לשירת אבי והייתי גאה בתפילתו לפני העמוד, חשתי גם אצל ר' ישראל שהניגון בא מתוך לבו. כשניגש אל העמוד חש עצמו שליח ציבור הצריך לבטא את התחינה ואת התחושות של ציבור יהודי וולומין ולשפוך בפני ריבונו של עולם את מר לבם.

תמיד אני שומע בקרבי את הניגונים ההם. לעתים נדמה לי שהם מזמרים, נסתרים אי-שם בתוכי. לעתים הם מרחיקים לשחות ושבים כצלילים וניחוחות בערב קיץ. הם באים יחד עם קולות יהודי וולומין שנכחדו, שהעידו עליהם כי במתיקות קולותיהם הם מסוגלים להביא משיח. כאלה היו, הן מי שהתפללו לפני העמוד בשבת ובחג והן אלה שלאחר מנחה נתנו שיעור ולמדו עם בני תורה שקטים, בחריפות ובלבביות, כך שגם יהודים פשוטים וגם הלומדים יזכרו.

הם היו בטוחים שבניהם ילכו בדרכיהם, כפי שהלכו הם בדרכי אבותיהם.

צעירי אגודת ישראל

בלב לא פסק מעולם הקשר אל דרך זו של הורינו, בדיוק כפי שלעולם תיפסק האהבה אל דמויותיהם. היום מלווה אותנו הזכרת זכרם צער עמוק. בעת ההיא היה הקשר שלנו חדור באש קודש. כזו הייתה גם השתייכותי אל "צעירי אגודת ישראל". באותה אש התמסרתי למצוות יישוב ארץ ישראל.

חברי "צעירי אגודת ישראל" היו בעיקרם בחורים חסידים שביקשו להוכיח שהם מוכשרים ליותר מלימודים בישיבה, בבית המדרש, בארגון סיומי מסכתות של הדף היומי, ימי שנה של חסידים ומלווה מלכה.

בבחירות, שלטו צעירי אגודת ישראל היטב באסטרטגית הבחירות ולא פיגרו אחר הארגונים והמפלגות הציוניות החילוניות.

האגודה הייתה פעילה בכל התחומים הפוליטיים והחברתיים בעיירה. הם השתתפו בבחירות לסיים ולסנט, למועצת העיר ולקהילה היהודית, אך בעיקר הקדישה האגודה תשומת לב לבעיות של חיזוק הדת. הדור השני של תנועת האגודה, הצעירים, אף שנמנו עם הטיפוס הישן של בחורי בית המדרש, כבר שמו לב לאמצעים ארגוניים מודרניים, גילו יוזמה וכישורים בסחיפת בחורים חסידים ובהפעלתם במלאכת הצתת אש תורה והשפעת נגד לכפירה ולאידאולוגיות חילוניות שפשטו בקרב הנוער בעיירה. התחלנו בהפצת העיתונות היהודית האורתודוכסית של ורשה, ארגנו שיעורים, דיברנו עם הורי צעירים והסברנו להם את הסכנה שבהצטרפות לארגונים חילוניים; זימנו כינוסי צעירים והצענו

את תכנית האגודה. חשנו שאנחנו כוח חברתי ופוליטי שעל הארגונים והמפלגות האחרות להתחשב בו.

מעת לעת ביקרו בעיירה שלנו נואמים, ואנחנו, צעירי האגודה, היינו הכוח המארגן, שומר הסדר. מן הנואמים שהופיעו בוולומין זכור לי ביותר אלכסנדר-זישה פרידמן, המזכיר הכללי של אגודת ישראל בפולין. מאמריו בעיתונות האורתודוכסית היו מלאי להט והיגיון. סגנון דיבורו היה נאה ובהיר. גם מתנגדי האגודה התחשבו בדעתו, הן בשל כישרונו והן בשל יושרו. חידושי התורה שלו עוררו הכרה בקרב הלומדים. ספרו "כסף מזוקק" היה פדגוגי, למדני. כינוסיו "דער תורה קוואל" [מעיינה של תורה] לא היו רק מדברי זרים, אלא גם משלו והיו מלאים בקיאות וחריפות. ההרצאות והנאומים שלו בוולומין הותירו תמיד רושם עז. אנחנו, צעירי האגודה, היינו גאים בו והשגחנו במסירות, שהמתנגדים לא יפריעו לדבריו.

שבתות וחגים

לא שדות, לא ארמונות, לא סמלי משפחה ירשנו מהורינו. לכן לא היה עלינו להתחקות אחר כרוניקת הגבורה של ספר היוחסין שלנו עד סבי-סבינו. תמיד ידעתי, כי הם היו יהודים אדוקים יראי שמים וככל שהיו עסוקים בבעיות פרנסה, לא איבדו, אף לא לשעה אחת מימיהם ולילותיהם, צלם אלוהים ואת כבודם היהודי והאנושי, ובזמנים הקשים ביותר לא איבדו תקווה לימים טובים יותר.

מה בכל זאת ירשנו מהם? מה בכל זאת עבר אלינו, הילדים, מסבינו ומסבי-סבינו? ניגון לבבי, מוסר השכל, מעשייה קדומה על אנשים מופלאים, על אירועים מיוחדים ועל שבתות וחגים.

הפתגם אומר: "רצונך ללמוד להכיר את העם – צא וראה איך הוא חוגג את השבתות והחגים שלו". גם אופייה של העיירה שלנו מתגלה בשבתות ובחגים. קדושת יום השבת הותירה את חותמה על הילד היהודי עד זקנתו, עיצבה את דמותו הרוחנית, פיתחה בו התלהבות ליופי ולרוממות וגם רגישות לשירה ולזמרה.

רעד חולף בי כשצפים לנגד עיניי הרגעים הקדושים של עיירתנו שהושמדה באכזריות. כל רגע ביום חולפים לנגד עיניי האבות והאימהות שלנו עם אהבתם הרוטטת למנהגים ולמצוות של קידוש

היום השביעי בשבוע וכל חג; בנשמה יתרה שלהם בבוא הימים הקדושים.

כל אחד לפי מצב פרנסתו הכין לכבוד שבת מאכלים משובחים ובגדים נאים לעצמו ולילדיו. במשך השבוע הסתפקו במועט. היו בתים בהם לא אכלו אלא לחם יבש ומים, העיקר לקיים את הנפש, אך לשבת מצווה להכין חלות טריות, לחם ומיני מזונות.

למען אלה שלא היה ביכולתם לאפשר לעצמם זאת, היו תמיד בעיירה אנשים בעלי לבבות גדולים, נשים צדקניות אשר דאגו שמאכלי השבת יגיעו בדרכים נסתרות אל בתי הרעבים וברכת השבת תנוח על שולחנותיהם.

היו בתים בוולומין, בהם נראו מפות לבנות רק לכבוד שבת וחג. במשך השבוע היו פניהם אפורים וקודרים, אך לשבת התבהרו פניהם ועשו הכול, תכופות נקטו תחבולות למיניהן, להכין דגים ובשר. ניתן לשער את שמחת הילדים באותם בתים.

ביום שישי השתנו פני העיירה, למן השחר מלאו הסמטאות ניחוחות של מאפים טריים לכבוד שבת, ובבתים מסוימים לכל השבוע. ביום שישי רצו הילדים לחדר בשמחה, כי ידעו שיום הלימודים קצר. בקיץ, מיד לאחר האוכל, רצו לשחק. כשהחלה השמש להצטנן נראו יהודים שהלכו לבית המרחץ. זמן ממושך ליהנות מעונג זה לא אפשרו לעצמם. השבת הקרבה האיצה בהם. החליפו לבנים לנקיים ובזקנים ופאות לחים פנו ללכת הביתה בנחת, מוכנים לקבל פני שבת המלכה.

אותה שעה, הנשים בסינרים בוהקים הכניסו לתנורים את הצ'ולנט בסירים מרוחים בחומר. לאחר מכן החלו לרחוץ את הילדים, לחפוף ראשי הבנות, למרק את פמוטי הכסף לקראת הדלקת נרות.

כך ניצב לנגד עיניי ביתנו, מתמלא בשבת, ועל הכול פרוש חן הקדושה. על השולחן מונחות כבר שתי חלות מכוסות במפית. בפמוטי הכסף הממורקים תקועים הנרות ומעליהם ניצבת אימא, עדינה וחיוורת, רכונה מעט, ידיה הפרושות מכסות את הפנים והיא מברכת על נרות השבת. שפתיה ממלמלות חרש את התפילה. היא מבקשת על הבעל והילדים, על העיירה כולה, על כל יהודי. ידיה, ככנפי השכינה, מרחפות

מעל לנרות, מלאות רחמים, ביטחון, נחמה, ומעיני אימא, הקדושות מכאב וצער, נושרת דמעה על המפה הלבנה.

עיניי היונים הרכות של אימא, כה קדושות לאור הנרות המבורכים בליל שבת, מלוות אותי בכל דרכיי.

צעד-צעד הולכים היהודים לבית הכנסת, לבית המדרש, לשטיבלך של החסידים.

"לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה!" – נשמעת השירה של כל המניינים ברחובות שונים, בכל קצווי העיירה. בפנים, בכל בתי התפילה, הכול טובל באור מנורות בורקות. שבת, שבת! שרו בוולומין ארץ ושמים. זו שירת הדורות, שהיו לה בוולומין חן וקסם מיוחדים, המשפיעים עלינו עד עצם היום הזה.

היכן אתם, יהודי עיירת הולדתי שהושמדה והיכן חלומותיהם של בני הנוער, שקיבלו את השבת בדרכם, בחורי בית המדרש – בתפילות ובשירת זמירות, הצעירים בתנועות ובמפלגות – בהמולת ויכוחים, בערבי קריאה, בערבי שיח ובשירי ציון?!

היכן אתן, אימהות יקרות, עם ידיכן המברכות? על אפר ידיכן צומחים עצים חדשים אי-שם בטרבלינקה, במיידנק, באושוויץ.

היכן הן שעות החדווה ההן של לילות שבת, המלאות והעושר של אורח החיים היהודי בעיירת הולדתנו, וולומין?

נעלמו הלהבות המכשפות של נרות השבת בחלונות הצרים של בתינו! במקומם אנחנו מדליקים נרות נשמה, להבות זיכרון לזכר חיים יהודיים פועמים בחום ויפים, שהיו אי-פעם ואינם עוד.

הימים הנוראים

ההכנות לימים הנוראים היו חדורות יראָה. אצל יחידי סגולה, אצל סבי וסבים נוספים בדומה לו, זה החל כבר מט"ו באב. הם התחילו לפשפש במעשיהם, נשארו זמן ממושך יותר בבית המדרש. במכתב אל קרוב בעיר רחוקה, כבר איחלו: לשנה טובה תכתבו, והיו חדורים הרהורי תשובה.

הרעד האמתי החל בראש חודש אלול, התקיעה בשופר, אמירת תהילים בציבור מדי בוקר הקדירו את הנפש, מילאו את הלב תוגה כוססת ואימה חרישית. החלו ימים של חשבון נפש והזדככות, כפרה ותיקון. ניעורו רגשות אחווה ורצון לעשות מעשים טובים, צדקה וחסד. אנשים נזהרו יותר במילותיהם. בבתי חסידים החלו לדבר בקול שקט יותר באותם ימים. השיחות בבית המדרש נשמעו עדינות ומאופקות יותר.

היו בוולומין אנשים רבים אשר מראש חודש אלול עד לאחר יום כיפור לא דיברו שיחות חולין, כי אין בעולם אמצעי טוב יותר לטיהור הנשמה מנעילת הפה, לא לדבר שיחה בטלה. יותר מזה, הימנעות מדברים בטלים מועילה מאוד לאדם כשהוא שוקע בהרהורים בכוונת תפילותיו ומבטיח לעצמו כי כוונותיו הטהורות לא יתערבבו במחשבות זרות למיניהן.

עזה עוד יותר הייתה ההתעוררות לסליחות ראשונות שנאמרו באמצע הלילה. היו שהלכו מיד לאחר מלווה מלכה לבית המדרש, ישבו ולמדו עד חצות הלילה. אחרים השתרכו בסמטאות האפלות, יחד עם הנערים שהוערו משנתם, לבית המדרש, שותקים, מהורהרים.

וולומין, עיירה יפה שלי, עתה, לאחר עשרות שנים, אני שומע את הרחשים בדממת הלילה ההוא. ירח וכוכבים שוחחו ביניהם בשפתם הנסתרת ונדמה היה כי העיירה מלאה צללים.

בערב ראש השנה לא הסתפקו עוד בסליחות, אלא אמרו תהילים שלם לפני הסליחות ואחריהן. התירו נדרים, הלכו לבית העלמין, נתנו צדקה, צמו, מי יום תמים, מי חצי יום. זה נשנה בעוצמה רבה יותר, באקסטזה גדולה יותר, לקראת שלוש עשרה מידות, אך למדרגה הגבוהה ביותר הגיע הדבר בערב יום כיפור.

דל עטי מכדי להביע את האווירה, החוויה והתחושות של ערב יום כיפור בעיירה. למן השחר זרמו יהודים אל המקווה. ככל שאני זוכר, הלכו כל היהודים, במיוחד בני דור המבוגרים, בערב יום כיפור אל המקווה. היו שהלכו לטבול שלוש פעמים, לפני תפילת שחרית, לפני מנחה ולאחר הסעודה המפסקת. המים במקווה היחיד כבר היו סמיכים ולבנים, זה לא הרתיע איש.

למן השחר החלה פרשת הכפרות. יהודים אדוקים חיפשו תרנגול לבן, בלית ברירה הסתפקו גם בחום. נערים אמרו מתוך כוונה "בני אדם יושבי חשך וצלמות" שעה שהאב סובב את התרנגול מעל לראשיהם, הם היו בטוחים כי כל העֲברות עוברות אל התרנגולים. אז הבנו את מקור הביטוי: "מביט כתרנגול בבני אדם".

יהודים חילקו צדקה ביום זה, איש כפי יכולתו. בבית הכנסת ובבית המדרש הציבו קערות למטרות צדקה שונות ואיש לא סירב להטיל שטרי נייר ומטבעות ניקל.

שעות אחדות לפני הדלקת נרות כבר הייתה העיירה לבושה בגדי חג. אימהות וסבתות במטפחות ובצעיפים הלכו אל קרובים, אל שכנים, אל ידידים ושרויים ברוגז, לאחל שנה טובה וגמר חתימה טובה וגם לבקש מחילה על מילה רעה שנפלטה, על גרימת צער ברכילות ובלשון הרע. נשים נפלו זו על צווארה של זו ומכל בתי היהודים נישאו זעקות בכי. ילדים התרפקו על אימהות ואבות, דבק בהם הפחד מפני יום הדין.

ברחוב נראו אנשים שעיניהם אדומות מבכי. האבות לבשו קיטלים לבנים וטליתות, בירכו את ילדיהם בקול חנוק מדמעות. אימא שפכה לבה בדמעות לפני הנרות.

בתים וסמטאות היו אפופי אימה. האווירה הייתה רצינית, קדושה ומעוררת אימה. בלבבות שבורים הלכו לבית הכנסת, לבית המדרש, לשטיבלך של החסידים לתפילה זכה, לווידוי רבנו נסים. מיד הדהדו ברחבי העיירה קולות הניגון של כל נדרי. בבית הכנסת ובבית המדרש דלקו נרות נשמה גדולים לזכר אבות מתים, הורים שנחו מנוחת נצח. בית הכנסת היה מלא נרות, מלא יהודים לבושים קיטלים לבנים.

יהודי וולומין הקשיבו בחיל ורעדה לניגון המיסטי של כל נדרי. רבים עמדו עשרים וארבע-חמש-שש שעות לפני הבורא והתוודו על חטאים, הכו על חטא, שרו תפילות, שירים ותשבחות לאל שבשמים, נשפכו נהרות של דמעות. בהזכרת נשמות הזכירו את הנפטרים, הורים של דורי דורות, שהלכו אל הנצח.

כששר החזן את תוגת עמנו המיוסר, בתפילת עשרת הרוגי מלכות, הרהרו בוגרים וצעירים לא רק במעונים בידי הרומאים, אלא גם בכל

המתים בייסורים הנוראיים של מסעי הצלב, האינקוויזיציה, הגזרות והרדיפות של מאות שנים בקרב כל העמים.

בכי נוגע לב נשמע מעזרת הנשים כשהחזן הזכיר את רבי עקיבא, שמעניו סרקו את בשרו במסרקות ברזל. כך ביכו האימהות והסבתות שלנו את הגורל היהודי המר בגלות.

לבסוף סיימו בברכה "לשנה הבאה בירושלים". התפללו מעריב, אך לא נחפזו הביתה לאכול לאחר התענית הארוכה, אלא התייצבו בשוק לברכת חידוש הלבנה. חלף היום הקדוש ביותר בשנה. כל אחד חש טהור, מטוהר מחטא ומוכן להתחיל שנה חדשה, שנה של המשך הליכה בתלם החיים המייגעים, בתקווה לזמנים טובים יותר.

מופלאים וקדושים היה הימים הנוראים בוולומין, אורח חיים, שכונן במשך דורות בידי חכמים יהודים גדולים, גאונים ורבנים והתקדש בידי קדושים בייסורים קשים ובסבל.

סוכות ושמחת תורה

סוכות. טקסים ומצוות רבות. אך בשל קוצר הזמן נחוץ היה להכין הכול בחיפזון. לרבים היו סוכות מוכנות, נצרכו רק לפתוח את הגגות ולהביא סכך. ילדים עסקו בהכנת הסוכה החדשה, קישוטה בשרשראות צבעוניות ובפנסים. אך ההכנות העיקריות נדרשו לאתרוג ולולב, שצריך היה לספק לכל הקהילה.

השמש נהג להלך בין הבתים עם אתרוג לאפשר לנשים לברך. אבות לימדו את ילדיהם לעשות ברכת נענועים.

לשמחת תורה הכינו הילדים דגלי נייר עם תפוח עץ בראשם. לילדים הייתה זו חוויה גדולה. בתוך התפוח תקעו נר, היו ילדים שמעולם לא אכלו לשובע אך דגל לשמחת תורה היה להם.

יהודים בוולומין הלכו בהקפות בבתי המדרש ובשטיבלך של החסידים. בכניסה לבית הכנסת נדחקו נערות, לנשק לספר התורה.

ביום היו יהודים ששימחו את הציבור, שרו "צאן קדושים" ונערים הקיפו אותם וליוו בשירה, קולותיהם השמחים הדהדו למרחקים.

חנוכה

חנוכה שייך לחגים שעושים בהם מלאכה. לכן לא היו ההכנות ממושכות. בכל בית הייתה חנוכייה, שנתקבלה כמתנת דרשה לחתונה, עשויה כסף או פליז פשוט, לשמן או לנרות. עם זאת הרשה לעצמו הציבור בעיירה ליהנות מעט, טיגנו לביבות, שיחקו קצת בקלפים ובבתים רבים המיסו גלדי שומן לפסח.

אך לילדים היה זה חג אמתי. קיבלו דמי חנוכה, שיחקו בסביבון בבית המדרש, בבית. בחוץ שרר כפור, החלונות היו מכוסים שלג. מיד לאחר ברכת נרות החנוכה קיבלו מאבא-אימא כמה שניתן ורצו אל דודים ודודות לקבל דמי חנוכה. לאחר מכן התיישבו לשחק בסביבון ואגב כך סיפרו מעשיות על הגיבור הגדול יהודה המכבי ואחיו הגיבורים, מעשיות ששמעו בחדר וגירו את דמיון הילד למעשים גדולים.

פורים

לקראת פורים התייגעו בבתים יותר. אימהות הכינו אוזני המן, כיסנים ממולאים בבשר ומשלוחי מנות למיניהם. ילדים הכינו רעשנים וקשקשנים לקראת הקריאה במגילה ובעיקר מסכות להתחפש בהן.

התחפשו גם יהודים בוגרים, בחורים ואנשים צעירים, וכך, בתלבושות שונות ובמסכות, הלכו בשירה בין הבתים ואספו תרומות למטרות חשובות, קמחא דפסחא ואחרות. בתחפושות היו: אחשוורוש, מרדכי הצדיק, האבות הקדושים, אהרן הכהן, המן הרשע, ויזתא. בכל בית כיבדו את המתחפשים במשקה ובמאכלים הטעימים שהוכנו.

משלוח המנות סחף את הילדים, אפיהם בוהקים מכפור, רצו לשאת את משלוחי המנות וחטפו אגב כך ממתק, אצל חלק מהם – היחיד במהלך כל השנה.

פסח

מיד לאחר פורים נפתחה עונת אפיית המצות. יהודים אדוקים עוד השתמשו ברחיים של יד ותחילה בחרו את החיטה, שתהיה נקייה מכל חשש חמץ. סוחרים הביאו דגימות לרב, על מנת שייתן הכשר לחיטה.

"התנור הראשון" נחשב לגדול הכיבודים, שניתן ליהודים הנכבדים, גבירים ותלמידי חכמים, להם כבר הייתה חזקה על זה.

כרגיל באו לאפיית מצות בעל הבית או בעלת הבית לדבר עם האופה ולהסכים עמו, הביאו את קמח. האנשים אצל האופה היו שכירים, לרוב נשים ונערות, לשות, מרדדות. נערים ובחורים היו מנקבים בגלגל שיניים של שעון.

נשאו את המצות הביתה בתוך סדין שארבעת קצותיו קשורים, ותלו על וו בתקרה.

ואז החמיצו את ה[כרוב] לבורשט, אף זה היה שייך לעבודת ההכנה לחג. מאוחר יותר הציבו צימוקים ליין.

משסיימו את המלאכות החשובות ביותר – שהיו נהוגות מימי קדמונים ועברו מהורים לילדים במשך דורות – החלה סדרת ניקיונות, מירוק, קרצוף והכשרה; אוורור הספרים בחצר, ניעור הכיסים בבגדים, הכשרת כלים. בבית המרחץ היו דודים מיוחדים, שבתוכם הכשירו את הכלים.

מלאכה קדושה בפני עצמה הייתה אפיית המצה השמורה של ערב פסח. זה החל יום קודם, כי לפנות ערב הלכו להביא "מים שלנו". לפי הדין היה צורך להלין את המים בבית, ובהם לשו את הבצק למצות.

תכופות הלכתי עם החסידים אל הבאר. אחד החזיק בדלי, דומני שצריך היה להיות דלי מעץ. שני אחז בסיר החרס לשאיבה, אחר – במטפחת הסינון, והתחרו על סדר השאיבה שראו בו כיבוד. לאחר ששאבו דליים אחדים של מים הלכו הביתה בשירה.

לאחר מעריב החלה בדיקת החמץ. תכופות, פשוט הניחו פירורי לחם, כדי לאפשר עשיית הברכה על ביעור חמץ. הטקס היה קצר. לעומת זאת היו בעלות הבית ערות לרוב כל הלילה להכין לחג, ונדמה להן כי לעולם לא תסתיים המלאכה.

למחרת החלה מלאכת האפייה אצל האופה. לאחר מתן האות החלה הלישה. אחד השגיח בעת הוספת טיפות המים לבצק, וכשנסתיימה הלישה אמר: "נֶעמָט די מִיירֶע – קחו את בצק המצות". אחת המרדדות

לקחה את הבצק, חילקה לפיסות קטנות יותר, נתנה לכל מרדדת חלק והן ניגשו מיד למלאכה.

הרידוד נעשה על גבי שולחן ארוך שהורכב משני לוחות רחבים משופשפים עד שהיו נקיים להפליא. הלוחות הונחו על כן עץ, אשר כונה "חמור", ונתקבל שולחן.

המצה המרודדת, דקה עד שקיפות, הוגשה למנקב שהעביר על פניה את גלגל השיניים, חורר אותה כדי למנוע תפיחתה בתנור. ממנו נלקחה והוכנסה מיד לתנור אשר בפינה שלו בערה אש ללא הפוגה. אדם מיוחד מונה לעמוד ליד התנור ולספור המצות. המצות הוכנסו לתוך סל מיוחד וחולקו בין החסידים.

אבא התכונן לסדר בדחילו ורחימו, בעצמו הכין את מיטת ההסבה, את כוסות היין, את ההגדות לכל בני המשפחה. לאחר שנשאלו ארבע הקושיות אמרו כולם עם אבא "עבדים היינו". לא היה בית בעיירה שלא הוכנה בו קערת פסח עם כל המינים ולשולחן לא הוגשו דגים, מרק עם קניידלך.

ילדים התכוננו בסקרנות לפתיחת הדלת בעת אמירת "שפוך חמתך", לראות את אליהו הנביא לוגם מכוסו, שניצבה מלאה יין על כל שולחן. אך ראו אותו רק כשנרדמו, כרגיל. כמעט כל נער בוולומין חווה חלום כזה כשנרדם מיד לאחר הקניידלך. בחלום ראינו את אליהו הנביא, ישיש, טוב לב, שמח, בעל זקן לבן-כסוף, בקפוטת משי לבנה רקומה בחוטי כסף. הוא ניגש אל הכוס, לוגם טיפ-טיפה, אין להכיר ששתו ממנה.

לא נער אחד הכין בלבו בקשות, משאלות, לבקש מאליהו הנביא, אך ברגעים אלה אבדה לו לשונו ולא היה מסוגל להוציא מילה מפיו. ובכל זאת היו החלומות של ליל הסדר מן היפים והמאושרים.

חרש נחו הסמטאות והקשיבו לשירת ההגדה, אשר נמשכה עד חצות הלילה. איש לא נראה בסמטאות, אף שכולם ידעו כי בלילה זה שומרים על היהודים, על בתי היהודים, מלאכים קדושים המרחפים מעל לגגות, מביטים מבעד לחלונות וניצבים כשומרים ליד הדלתות.

שבועות

בציבור הרחב בעיירה לא היו הכנות מיוחדות, כי חג מתן תורה אינו קשור בטקס מיוחד, החלבניות בלבד היו טרודות מאוד, ובעלות הבית הכינו מאכלי חלב, כיסנים, מאפי חמאה, עוגות גבינה וסהרוני גבינה.

בשטיבלך ובבית המדרש קישטו את הקירות והרצפות בענפים ירוקים, במיוחד ליד הבימה וארון הקודש, שאמורים היו להזכיר את מעמד הר סיני. ילדים פשטו ביער, כמו לא היו בעולם "חדר", רבי, פרגול. הם הביאו הביתה ענפים ירוקים, ירק לחג, תלו על החלונות, הניחו צמחי מים על הרצפות.

כך נשמרו מסורות ומנהגים, ובאווירה חמה זו של עיירתנו, ביתית יהודית ואנושית עמוקה, צמחו דורות שינקו את לשד החיים ממקור בלתי נדלה של יידישקייט, נקשרו בכל נימי נשמתם לעם היהודי והשתתפו בסבלו ובשמחתו.

חייתה תקופה שצעירים רבים בעיירה שלנו נסעו לבקש תרבות אצל עמים אחרים, ציפו, כמו רבים אחרים בעיירות יהודיות אחרות, למצוא שם ערכים נאים וטובים יותר. עד מהרה באה האכזבה, אכזבה מרה וטרגית, והמחיר היה הנורא מכל בהיסטוריה האנושית והוביל לחורבן.

ים של דם ודמעות ניגר, ועתה, כשאנחנו מציבים את המצבה לקדושים שלנו, נגלים לפנינו האוצרות, המסורות, הדינים, ההלכות והמנהגים. ככל שאנחנו מרבים להרהר בהם, כך אנחנו מגלים את גדולתם ויופיים, כללים מוסריים כלליים ביחסים אישיים בין אדם לאדם ורוח של מוסר נעלה שהשפיע על האווירה הרוחנית בעיירה.

מתוך הפרק: החינוך היהודי, ע' 102 – 137.

[ניכר דמיון מפליא בְּקטעים שעניינם: יהודי בית המדרש, חזנים ובעלי תפילה, שבתות וחגים, בספרי הזיכרון של קהילות וויסלוויץ, וולומין, שראו אור בסמיכות מועדים, בשנים 1970, 1971]

שמואל צוקר **המלמדים שלי**

כחלום רחוק נותר בזיכרוני היום הראשון ההוא, כשהובילו אותי ל"חדר". היה אז חורף קשה ועל השמשות בכל בתי בעיירה כבר טווה הכפור את הפרחים אשר גירו את הדמיון הילדותי שלנו. זה היה אחד מימי ראשון. במשך כל השבת דיברו בבית על הובלתי אל החדר. הייתי מרוצה מן הרעיון שבקרוב אהיה ככל הנערים האחרים, היוצאים מן החדר בריצה, ברעש והמולה. עוד נדמה היה לי אז כי החדר כולל משחק בלבד והמולת ילדים.

עוד היום נדמה לי שאני חש בחום ידו של אבי כשנטל אותי והובילני לאורך הרחוב ביום הראשון ההוא של היותי נער חדר. בבואנו לחצרו של הרבי נפתחה הדלת לרווחה ויהודי בעל זקן ארוך לבן ומשקפיים במסגרת זהב אמר לנו מזל טוב בלבביות רבה.

המלמדים של וולומין, בחדרים הפרטיים שלהם, בתלמוד התורה ו"ביסודי התורה", לא היו פדגוגים במובן המודרני, רחוק מזה. אך הייתה להם השפעה עצומה על עיצוב אופיים של הילדים היהודים בעיירה. כמרבית בני דורי בוולומין עברתי שורה של חדרים ואני חב להם תודה גדולה. אציין מלמדים אחדים כפי שאני זוכר אותם מימי ילדותי.

ולוול המלמד

היה זה ולוול המלמד, אשר את שמו ואף אותו עצמו הכרתי כבר מזמן. יחד עם אבי נכנסתי למרפסת מחופה זכוכית. מיד באה לקראתנו הרבנית, שיצאה מן המטבח והכינה לכבודנו תקרובת, הגישה כוס תה עם עוגיות. נדמה היה לי כי הרבי הביט בי בחיבה ואגב כך ליטף בנחת את זקנו האפור הארוך. על השולחן צץ מיד מגש כסף ועליו תפוחים וצימוקים. השיחה הייתה מלאת שמחה. הרבי הורה לי להתיישב ליד החלון, נראה ממנו גנו של וויצ'חובסקי, גן שהילדים כל כך אהבו.

הגן של וויצ'חובסקי היה מלא עצים גבוהים ומסועפים, ציפורים בנו עליהם את קינהן וציוציהן בבקרים ובשעות בין הערביים ההדהדו באוזניי כיפה בסימפוניות. הגן היה מגודר חוטי תיל דוקרניים. בעינינו

זה נראה כמו גן עדן של מטה. צמחו שם פירות למיניהם והיו בו מקומות למשחקים שונים. נערים מחדרים שונים התקבצו סמוך לגן, עמדו לפני התיל הדוקרני והביטו בפירות הבשלים המגרים, וקרה שנער אזר אומץ, ניסה להידחק מבעד לגדר כדי לגנוב משם תפוח שהרוח ניער מן העץ. לא אחת השאיר הנער פיסה ממכנסיו ופיסת בשר מרגלו בין שיני הכלב הגדול ששירת בנאמנות את בעליו, התרוצץ בגן ואיים על קרבנו, נער החדר היהודי.

פישלה המלמד

שני חורפים ושני קיצים למדתי אצל ולוול המלמד. ספגתי לתוכי את ניגון האל"ף-בי"ת ואת הקריאה, קיבלתי את היסוד ללימודי העתיד. לאחר מכן הכניס אותי אבי אל רבי אחר. זה היה פישלה מלמד. הוא היה קפדן, התיישב ליד תלמיד חדש, חכך יד ביד ונטל את מחוון העץ שלו, שהיה מחודד מאוד בקצהו, בו הצביע על פירוש רש"י שניסה להחדיר לראש הילד.

אם לא הבין מי מן הנערים במהירות את כוונת פירושו של רש"י לחומש, כיווץ פישלה מלמד את עיניו השחורות הצרות, לא נראו אלא חריצים דקיקים, ומיד אחז באצבעותיו הקצרות הרחבות פיסה בבשרו של הנער המבוהל, צבט וסובב. הוא כינה זאת: "אתה מקבל אצלי צביטה מפותלת". אלמלא היו אותם כתמים שחורים על גוף הילד נעלמים עם הזמן, היו נערים רבים בעיירה שלנו נושאים על עצמם לאורך זמן סימני צביטותיו של פישלה מלמד.

הצביטה לא הייתה העונש היחיד שפישלה המלמד המציא למען תלמידיו. עד עצם היום הזה נותר על זרת יד ימין שלי סימן מכה שקיבלתי מן הפרגול שלו, שהיה מלופף בחוט תיל דקיק. חטאי היה שלא הקשבתי לדבריו כשלימד והחזקתי את ידיי על גבי הגמרא.

מאיר המלמד

למדתי אצל פישלה מלמד לא יותר מזמן אחד, כלומר חצי שנה. לאחר מכן הכניס אותי אבי אל מאיר שְׂרֶעק [אימה]. חדרו של מאיר המלמד היה בסמטת המקווה. בסתיו, כשהחל לרדת גשם שוטף, היה הבוץ כה עמוק שרגלו של אדם עלולה הייתה להישאר תקועה בו.

עונג מיוחד שאב מאיר מלמד מהחזקת תלמידיו בחדר עד שעת לילה מאוחרת.

אני נזכר ב"שמות" שנשאה עליה תמיד אשתו טויבה-רבקה, מחוברים לבגדיה כמו קמעות. בשעה של כפור עז הייתה פורצת לחדר והביאה עמה את הרוח מן החוץ. לבושה שחור מכף רגל עד ראש, ניתרה מרוב קור ומלמלה פסוקי תורה. תכופות התיישבה על ספסל עם נערי החדר וטענה כלפינו בקול שלֵו ובטוח: "כשתצאו מן החדר, ילוו אתכם עד לבית נשמות הבאות לטבול במקווה".

קשה לשער את האימה שאפפה אותנו, לבבותינו הקטנים הלמו במהירות ובחיפזון. חיוורים מפחד יצאנו עם הפנסים שלנו, אשר כבו מיד ברוח, והיינו בטוחים כי זוהי מלאכת הנשמות שיצאו מן המקווה. באימת מוות אחזנו ידיים, מלמלנו פסוקים כדי שלמתים לא תהיה שליטה בנו. הפחד ההוא דבק בלבבותינו ומונח עד היום בעצמותיי.

שיע-חצקל המלמד

המלמד הבא שלי היה שיע-חצקל. כחוש, לחיים חיוורות שקועות וזקנקן דליל, אהב להתלוצץ עם נערי החדר. היה אחד המלמדים שזכה לשם של מסביר טוב, ידע לפרש פרק תנ"ך, סוגיה קשה, אך תלמיד שהתפרע חש על כתפיו את הפרגול שלו, שזכה בכינוי נָגייקֶלֶה – הרצועה.

נזדמן גם לי לא אחת לחוש את הטעם ההוא, עד עצם היום הזה קשה לי להבין מאין באו ליהודי זה כעס ורשעות כה גדולים.

הרצועה המזיקה הייתה נעולה בעמוד הקריאה שלו, שניצב בחדר השני בין המיטות. כשנער חטא, אץ-רץ בכעס לחדר השני, פתח את העמוד, חטף את הרצועה בידו ונופף בה בכוח כזה שהחוד הוטבע מיד בכתפי הנער.

הרצועה נראתה כנחש שאורכו שלושה מטרים. מי שחש פעם אחת בטעם, הותיר בו הדבר זיכרון ממושך, די היה בזה להושיבו בשלווה, להביט אל פיו של הרבי ולעשות בהכנעה כל מה שדרש ממנו.

המלמדים אברהם-ברוך וזישה

בשנה הבאה הפכתי תלמידו של אברהם-ברוך.

בין שני המלמדים, אברהם-ברוך וזישה חצץ קיר בתלמוד התורה ובו דלת שחוקה שהייתה סגורה תמיד, שלא להפריע זה לזה.

לשני המלמדים היו זקנים עבותים אפורים, לבשו חלוקים פתוחים זהים, מבעד להם נראה טלית-קטן גדול. שיטות ההוראה של שניהם היו דומות. הם נהגו לבאר כל מילה, השתדלו לדבר בבהירות ולהוליך את התלמיד בסבך של סוגיה קשה.

הם הצטיינו בחריפות ובחכמה, ואנחנו הבטנו בהם בדרך ארץ רבה, ראינו בהם התגלמות של "בור סוד שאינו מאבד טיפה". הם פתחו לנו דלת ושער לגמרא ולמדרש, שהיו לדידנו גן פורח גדול של ידע, וגם היו להם השפעה על אופיינו ועל המוסר שלנו.

שנים כה רבות חלפו מאז. השונא הנורא כילה את וולומין היהודית שלנו יחד עם החדרים, המלמדים והתלמידים. מעולם לא שכחתי אותם. הם אלה שלימדו אותנו לא קריאה, חומש וגמרא בלבד, אלא גם נטעו בנו מידות יהודיות נאות, מוסר גבוה, אהבת ישראל ואהבת הבריות.

מתוך הפרק: החינוך היהודי ע' 141 – 145.

חיים רובין **המורה שלי ר' יחזקאל רובינשטיין**

קודם שבאתי ללמוד אצל המורה יחזקאל רובינשטיין עברתי כמה חדרים. יחזקאל רובינשטיין נמנה עם המלמדים האריסטוקרטים בוולומין.

ההתחלה שלי ב"חדר" הייתה בתלמוד התורה, אני זוכר שהייתי בן ארבע-חמש, תלמוד התורה היה בבית יוסקה לסקובסקי ברחוב הארוך [דלוגה]. דירה בת שלושה חדרים בקומה הראשונה. השכנה הקרובה ביותר לתלמוד התורה הייתה חוהלה ציאפֶקוויץ'.

בשלושת החדרים היו שלוש כיתות. החדר הראשון בו למדתי, היה למתחילים שלמדו אל"ף-בי"ת ותפילה. החדר השני היה לתלמידים מתקדמים שלמדו חומש ורש"י. החדר השלישי היה ללומדי גמרא.

לא כל שנה עברו מחדר אחד לשני, תלמידי החדר השלישי למדו בו שנים עד שעברו ללמוד חלקית בישיבות.

המורה הראשון שלי בתלמוד התורה היה בעל שער צהוב, שמו לא זכור לי, אני זוכר רק שלמדנו מבוקר עד לילה כל יום ללא יוצא מן הכלל. לא אחת ייחלנו שהרבי יחלה, כדי שנהיה חופשיים.

לאחר שנת לימודים עברתי ללמוד אצל מלמד אחר, פישלה, ברחוב לשנו. שם למדתי חומש . הרבי ר' פישלה, בא תכופות אל הוריי לשבח אותי שאני תלמיד טוב, שיש לי ראש טוב, שאגדל להיות תלמיד חכם. הודות לשבחים אלה עלה בידו לקבל העלאה בשכרו.

לאחר שלוש שנות לימוד השגתי את מטרתי והתחלתי ללמוד אצל הרבי ר' יחזקאל. ר' יחזקאל היה מבחינתי המורה הראשון שערך לי היכרות עם השכלה כללית. אצלו התחלתי ללמוד לכתוב ולקרוא יידיש, פולנית, עברית וגם חשבון.

דחף להשכלה כללית קיבלתי במקרה, כשעברתי ברחוב וראיתי שמדביקים מודעות עם תמונות ולא הייתי מסוגל לקרוא. ליד המודעות התקבצו אנשים רבים ואני התביישתי לשאול מה משמעות הכיתוב. זה היה לאחר הדיפת הפלישה הסובייטית לוורשה.

אצל ר' יחזקאל למדנו עשרים תלמידים בגילים שונים. יחסו אלינו היה ליברלי מזה של כל המלמדים האחרים בעת ההיא. מעת לעת השתמש אף הוא בפרגול, רק כלפי תלמידים שהפריעו. ר' יחזקאל היה המלמד הראשון והחדר הראשון בו מצאתי עניין לבוא ללמוד מדי יום. הוא היה המורה הראשון שלימד אותי תנ"ך ובאמצעותו הכרתי את העבר ההיסטורי של העם היהודי.

ביתו היה במרכז העיירה, בפינת הרחובות דלוגה-וילנסקי, לחדר אשר בו למדנו היו שני חלונות. ישבנו ליד שולחן ארוך משני צדדיו ושמענו בעניין רב את פירושיו לפרקי התנ"ך, יום אחר יום. הלבביות בגישה הלימודית לפרקי שאול המלך ריגשה אותנו, התלמידים, ולאחר לכתנו הביתה הארכנו לדבר על המלכים היהודים.

הייתה לר' יחזקאל גישה מעשית מאוד להוראה. זכור לי שלימד אותנו כתיבה קליגרפית נאה. הבאנו מחברות מיוחדות והתרכזנו בכתיבה בתוך השורות.

ר' יחזקאל לא היה קיצוני באדיקותו. הוא הלך בדרכו שלו, לא הטיף מוסר לאיש, ובתור שכזה זכה להכרה מצד חלק גדול באוכלוסייה היהודית בוולומין.

אהב לעשות טובות ושמו נודע ככותב טוב של בקשות למועצת העיר, אל לשכת הסטרוסטה ולכל המוסדות האחרים. בקשותיו היו מבוססות היטב, בפולנית נאה. הוא ידע גם גרמנית ורוסית ולא היה רחוק מספרות יידיש. לא אחת סיפר לנו יצידות מאת שלום עליכם, י' ל' פרץ ואחרים.

ר' יחזקאל לא היה חסיד, לא נסע אל שום רבי ולא השתייך לשום שטיבל חסידי. שמר בקפידה על ניקיונו, מגפיו מצוחצחים תמיד, הקפוטה נקייה. תמיד אמר והזכיר לנו ליטול דוגמה מאנשים כמו ר' משה גרודז'יצקי ובניו, שיראת הכבוד נוהרת מהם בלכתם בליל שבת לבית הכנסת.

ר' יחזקאל הבין לנשמת התלמיד, מעולם לא העיר לנו כששיחקנו בכדור בחצר. תכופות ערך למעננו מסיבה, במיוחד בחנוכה, כשאשתו סימה הכינה לביבות וכיבדה את כל התלמידים.

הוא נהג לומר כי אין בעולם לביבות טובות מאלה שסימה מכינה. כינה אותן פאמְפוכות [לביבות תפוחות] משום שהיו דקות, אפיות היטב ובשעת האכילה התפצחו בפה. קל וחומר כשלוותה אכילתן בשתיית כוס תה עם קוביית סוכר – בל ידע השונא טעם שכזה.

ר' יחזקאל היה אב טוב מאוד ודאג לילדיו, גם כשהיו להם כבר משפחות משלהם. כך התעניין תמיד בתלמידיו, גם לאחר שבגרו והיו עצמאיים.

ר' יחזקאל הבין את מסקנת הנוער היהודי, שאין לו מוצא בחיים בפולין ונהג לומר כי עבורנו, היהודים, הדרך היחידה היא לעלות לארץ ישראל.

הוא אהב להתפעל מן הטבע והלך אתנו לא רק לתשלין, אלא גם טייל אותנו בשדות וביערות הסובבים.

ב-1929, בפוגרום בחברון, נרצחו גם בני משפחת דובניקוב, בנם למד אתי בחדר. הם היו פליטים מרוסיה וגרו בוולומין זמן קצר. הוא אמר יזכור בבית הכנסת ופעמים רבות הזכיר את דמותו האצילית של דובניקוב.

זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה עוד היה ר' יחזקאל במצב טוב. אלמלא הרוצחים הנאצים הברבריים ועוזריהם היה זוכה להגיע לזקנה ושיבה.

מתוך הפרק: החינוך היהודי ע' 148 – 150.

חיה רובינשטיין [מוסדות חינוך]

תלמוד התורה

תלמוד התורה נבנה בידי בעלי-הבתים בוולומין בחצר בה עמד בית המדרש.

בית המדרש היה מבנה עץ שהגרמנים שרפו מיד עם כיבוש וולומין.

בניין תלמוד התורה היה בית אבן הניצב עד היום. ליד תלמוד התורה נוסד גם בית ספר ובו חמש כיתות, למדו בו לימודי חול.

המלמדים מלם גרו בעיר, המורים לעומת זאת באו מוורשה. בתום העבודה שבו לבתיהם. בית הספר החמש-כתתי שליד תלמוד התורה הוקם למען הורים שסירבו לשלוח את ילדיהם לבתי הספר הפולניים. בתום חמש שנות לימוד בתלמוד התורה קיבל כל תלמיד תעודה ואם רצה יכל להמשיך בלימודיו בכיתות גבוהות יותר בבתי ספר אחרים.

רבים מן הילדים המשיכו אמנם בלימודיהם בבית הספר העממי, לרוב עד שבע כיתות. היו גם שלמדו לימים בגימנסיה או בבית ספר מקצועי. לרוב המשיכו מתלמוד התורה ללימודים בישיבה.

אחד המורים בתלמוד התורה היה בחור מוהלין [?וולומין], שלמה טבקמן, בוגר סמינר למורים בוורשה ששב מיד אל וולומין, שם קיבל משרה בתלמוד התורה. הצליח לעלות לארץ ישראל לפני המלחמה, ממלא בה משרת מפקח בבתי ספר באזור חיפה.

בית הספר העממי ומוריו היהודים

כשהייתה פולין כבושה בידי רוסיה הצארית, לפני מלחמת העולם הראשונה, התקשה ילד יהודי להתקבל ללימודים בבית ספר ממלכתי.

למען האמת היה בוולומין בית ספר עממי בעת ההיא, אך לא כל אחד יכול היה להתקבל אליו. לפי צו מטעם הממשל, יכלו להתקבל לבית הספר רק ילדים שלחוריהם היה בית משלהם, לא נתקבלו ילדים

להורים עניים. הילדים העניים נאלצו ללמוד אצל מורים פרטיים. לא תמיד היו מסגלים לזה.

לאחר שחרור פולין בטל הצו, וכל הילדים, עניים ועשירים, היו בעלי זכות שווה להתקבל לבית הספר העממי. בבית הספר העממי בוולומין למדו יחד ילדים יהודים ופולנים. רק בשנים מאוחרות הוקם בית ספר לילדים יהודים בלבד. בית הספר נמצא ברחוב ורשובסקה, בבית שנשכר מבעלים יהודי.

מורים ותלמידים בבית הספר העממי. רביעית מימין (למעלה): אחותו של שמואל צוקר - - אסתר נובוגרודזקי, מירל-ניטל איידלזון, שיינדל ברון

בבית הספר העממי בוולומין היו שבע כיתות. המנהל היה פולני. יהודים ופולנים הועסקו כמורים. בתום הלימודים בבית הספר העממי, המשיכו רבים בלימודים בגימנסיה בוורשה או בבית ספר מקצועי.

בין המורים היהודים הצטיינה המורה טיגְלוּבְנה, עלה בידה להינצל מן הרוצחים ההיטלריסטים והיא חיה בפריז.

מורה מצטיינת הייתה גם נַחַלסוּבְנה, חיה באמריקה. עד עצם היום הזה [מועד כתיבת הדברים] נמצא בוורשה המורה שניאור. תלמידים שמזדמן להם להיפגש עם מוריהם ששרדו, חווים רגעים מרגשים.

רוב המורים היהודים נרצחו בידי המרצחים ההיטלריסטים. ביניהם המורה הֶלֶרוּבְנה, גרה עם משפחתה בגטו של וולומין ונרצחה עם כל הקהילה היהודית בוולומין.

בית הספר בית יעקב

בית הספר נמצא ברחוב לשנו בבית קירש. בית הספר היה שש-שנתי. הילדים התחילו מאל"ף-בי"ת, למדו קרוא וכתוב יידיש, חומש, היסטוריה יהודית, דינים יהודיים וזמרה.

הנערות בבית הספר בית יעקב היו אדוקות מאוד, שמרו מצוות שחייבו את האישה היהודייה. בתום לימודיהן בבית הספר היו בקיאות היטב בידע יהודי. קראו להן בכינוי חיבה: בנותקֶס.

בתום שנת הלימודים אורגנו הצגות בנושאים תנ"כיים. בהצגות נטלו חלק ילדים מכל הכיתות. הילדים והמורים התכוננו להצגות בהתלהבות רבה, בעצמם ציירו והקימו תפאורות. לרוב התייחדו ההצגות בהצלחתן הרבה. ההורים רוו נחת מילדיהם הכישרוניים ולמורות היה סיפוק רב למראה התוצאות הטובות של עמלן ומאמציהן.

בתצלום: בנות יעקב ומורתן בורוכוב [?בורוכוביץ'] בתום שנת הלימודים

כמו האימהות שלהן, כך גם הילדות, התלמידות, בנות יעקב, שמרו בקרבן צניעות אצילית ושקטה. עתה אנחנו ניצבים חפויי ראש נוכח הדמויות שנכרתו בדמי ימיהן. נערות וולומין יקרות קדושות, לא נטשו את הוריהן, מורותיהן ומחנכותיהן בדרכן האחרונה. לנצח הן ניצבות לנגד עיניי כהתגלמות של יופי יהודי ושל מוסר נעלה.

זכורה לי המורה בורוכוב,

שנשלחה אלינו ממרכז בתי הספר של בית יעקב בקרקוב. היא התגוררה אצל משפחת זֶמְבה, חתן הרבי של וולומין. הייתה אהובה מאוד על הילדים, שראו בה התגלמות יהדות טהורה. היא לימדה אצלנו עד לשנה האחרונה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.

בשנה שלפני המלחמה הפכה אחת הבנותקס, דבורה גרודז'יצקי, מורה בבית הספר בית יעקב ברדזימין [Radzymin].

בית הספר בית יעקב נהנה מתמיכה מורלית וכספית של העיר. שכר לימוד שילמו רק בעלי האמצעים. בתמיכה החומרית הצטיינו האחים פייוול ודוד שטולמן.

בלתי נשכחים נותרו סיורי ל"ג בעומר, הטיולים, השיחות שניהלו המורות עם תלמידותיהן על הפרקים היפים ביותר בהיסטוריה היהודית.

תלמידות בית הספר בית יעקב נהגו לבוא בליל שבת ובשבת בבוקר להתפלל בבית הכנסת. הן התגאו בידיעותיהן בלימודי יהדות.

בנות יעקב

הייחודיות והיופי המוסרי של הנערות, שהיו בבנות יעקב בוולומין, הכילו לא אדיקות ואצילות בלבד. הן גם אהבו את ארץ ישראל והביאו תועלת רבה לתנועה הלאומית, הכניסו חיים לבתיהן.

בקרב בנות ישראל פשוטות אלה, היו גם שהבינו את המשמעות העמוקה של העקרונות והחוקים של האמונה היהודית; איך להתנהל בסיטואציות כלל אנושיות לפי עקרונות יהודיים, המצוות והאיסורים בדבר שמירת שבת ומצוות יהדות אחרות.

נערות אלה למדו הרבה על יהדות, על המשמעות והמטרה של יידישקייט. הן ידעו כי יש לא רק משמעות אחת אלא משמעויות רבות; יש ביהדות עולם סמלים שמשתקפות בהם האמתות הגדולות של היהדות, ואשר עדיין חבויים בהם סודות וכוונות מיוחדות שאין לרדת למלוא עומקן.

מה חשבו נערות צעירות אלה שעה שהלכו בדרכן האחרונה אל מותן המחריד? האם האמינו בכל זאת שהעם היהודי נבחר ללכת לבדו בין אומות העולם; להיות ראשונים ויחידים, כדי לשמש ראייה לגדולת האל היהודי, לייחודו; שילמדו צדיקות, מידות ואידאלים של האומה היהודית? מדוע אפוא מביט אלוהים בשוויון נפש כשהשונאים משמידים את חילו? והיכן הבשורות של גואל הצדק האמור לבוא לגאול אותנו ואותן?

אולי חשבו שכך אמורה להיראות אתחלתא דגאולה. הצדיקו את הדין, את הדין האכזר ביותר שנגזר על עם. הרי תמיד נשאו ברמה את הדגל של יידישקייט ואצילות, הבינו וידעו מניסיונן כי הכול בחיים מושג בייסורים.

הן חיו באמונה עמוקה, ובאמונה עמוקה השיבו את נשמותיהן הזכות, המטוהרות בייסורים.

יחד אתן שתו את כוס המרורים עד תומה המחנכות והמחנכים שלהן והעסקנים שמתו על קידוש השם.

המרצחים הנאצים השמידו את הילדים היהודים אך לא היו מסוגלים לשבור אותם. גם הנערות היהודיות הפשוטות, האדוקות והמיוחסות היו חסונות כאלונים, וכאלה נותרו בימים המחרידים. תחת החרב ההיטלריסטית התלויה מעל לראשיהן, מילאו את משימותיהן עד לרגעי חייהן האחרונים.

כאלה היו ילדי ישראל בוולומין, בנות יעקב, מופת לקרובים ולזרים, דוגמה לילדינו ולילדי ילדינו, איך לשאת את ההתנגדות לזמן וסערותיו ובכל זאת להישאר נאמנים לעם היהודי ולמוסר הנעלה שלו.

מתוך הפרק: החינוך היהודי ע' 151 – 156.

י' א' ויינברום מתמידים בשטיבל ובבית המדרש

בשטיבל של חסידי גור

כשאני מהרהר באבי אני רואה לנגדי גם את השטיבל של גור, את החסידים, את התלהבותם בשעת תפילה, בזמן הלימוד, בעת הריקוד והשירה בחגים ואפילו בשיחות פשוטות ובוויכוחים.

בשטיבל של חסידי גור הקשבתי תכופות לוויכוחים בעניינים נעלים: דרכי החסידות, הקבלה, המחלוקת בין שיטת הקבלה של האר"י הקדוש ושיטת רבי משה קורדוברו. נזרקו מילים מן התלמוד, מן הפוסקים ומן הזוהר עם משמעות נסתרת. הוזכרו שמות של אדמו"רים גדולים, חידושי הרי"ם, בעל "שפת אמת" ויהודים גדולים אחרים, וסיפרו לעצמם דברים קדושים, תורות אדמו"רים הנוגעות בדברים שמימיים ופוקחים את העיניים להבין טוב יותר את החיים בעולם הזה.

אבי היה מחסידי גור הנכבדים ביותר בוולומין וגם בחצר גור אצל הרבי, שם בלט בכיבודים שזכו להם החסידים החשובים ביותר.

עוד הייתי נער "חדר" כשלקח אותי אבא עמו אל גור לחג. בית המדרש העצום היה מלא חסידים שבאו מכל קצווי הארץ. בין החסידים היו גם רבנים, דיינים ותלמידי חכמים גדולים. נראה היה כי כל העולם היהודי הרוחני התכנס כאן כדי להיות קרוב לרבי. כמו בעדה דתית אמתית, נמחה בגור כל הבדל בין עני לעשיר, בין למדן ויהודי רגיל. בגור חשו כמו ליד הר סיני, כל היהודים שווים.

רק בעת ניהול הטיש החלו להיראות ההבדלים. בודדים בלבד מאלפי החסידים הורשו לשבת ליד השולחן או נקראו ליין שחילק הרבי. אבי היה אחד מאותם חסידים ספורים.

הרגע ההוא נותר חקוק בזיכרוני. הדוחק סביב לטיש של הרבי היה ללא שיעור. מאות חסידים נדחקו זה על זה. כל אחד רצה להיות קרוב ככל האפשר אל הרבי, לראות ולשמוע. באוויר עמד אד סמיך. נהרות של זיעה נטפו מן האנשים, שתפסו שעות קודם לכן מקום. מרגע לרגע גברו הצפיפות והצחנה. חזקים בלבד היו מסוגלים לעמוד בזה. חלשים יותר, כשל כוחם והם הוצאו במאמצים רבים מן השורות, מעולפים,

התיזו עליהם מים. לאחר שאוששו אותם, היו בהם ששוב התאמצו להיות קרובים אל הטיש של הרבי. אך סביב לשולחן היו האנשים בלולים כמו ביצים בבטנו של דג. הם ניצבים עתה לעיניי, מסה מיוזעת, מותכת באש האמונה הגדולה.

אז עוד היה לי הדבר חדש ומפתיע, הפתעתי גברה כאשר בדממה שהשתררה שמעתי את הגבאי של הרבי קורא בשמו של אבי:

"אברהם-יוסל מוולומין!" – אבי נקרא לקבל את כוס היין מידי הרבי.

בית המדרש הענק היה שחור מאדם, מהמוני החסידים שעמדו דחוסים, דחוקים זה לזה, אך רק חסידים ספורים זכו לכבוד לקבל יין מן הרבי עצמו.

התהלכתי נרעש. דרך הארץ שלי כלפי אבי גדלה. ידעתי כי כבוד זה חולקים לו בשל יראת השמים הגדולה שלו, מדרגת החסידות הגבוהה שלו.

בוולומין היה אבא לא רק גבאי בשטיבל של חסידי גור, אלא גם חזן בתפילת שחרית בימים הנוראים. הוא לא הצטיין בקול נאה במיוחד, לא היה בעל יכולות מוזיקליות, בכל זאת בחרו בו להיות שליח ציבור בימים הנוראים, כי כשהתפלל לפני העמוד חשו שתפילתו קודחת אל תוך עומקי השמים, מגיעה עד כיסא הכבוד. זו הייתה תפילה של לב יהודי גדול המתפלל למען העדה כולה.

השטיבל של חסידי גור היה בבניין של תלמוד התורה, שם היה ר' הניך גולדווסר, אבי אשתי, מנהל. גם הוא השתייך לדמויות הנאות שחיו בעיירה שלנו ושימשו במעשיהם ובמידותיהם הטובות דוגמה לאחרים.

בבית המדרש

בבית המדרש התפללו ולמדו עניים ועשירים, חסידים ומתנגדים, צעירים וזקנים. בזמן מנחה ומעריב רחש שם כבכוורת דבורים. מכרים נפגשו וחטפו שיחה, אך בעיקר קשור בית המדרש בלימוד. למן השחר עד שעת לילה מאוחרת למדו שם.

היה שולחן ש"ס גדול, לידו למדו גמרא. אבי ישב אף הוא ליד שולחן ש"ס זה. עם שחר, אפילו בחורף, בחוץ עוד היה חשוך, כבר ישב שם אבא יחד עם יהודים אחרים, עסוקים בסוגיות קשות, והלימוד חידד את המוחות וחימם את הלבבות.

עם המתמידים הגדולים נמנה גם ר' חיים בן אהרן-בונים [שולץ]. יומם ולילה עסק בתורה. כמו בתפילה, גם בלימוד לא עמד במקום אחד, אלא הסתובב בדבקות רבה הלוך ושוב, התנועע, הניע ידיים בחום, בהתלהבות, כל עצמותיו תאמרנה.

היו בבית המדרש מתמידים רבים אחרים, מיטיבי לָמוד, אך חיים של אהרן-בונים היה יחיד במינו. נראה היה שאין לו בית כלל. אכל כלאחר יד לאושש את הלב, ומיד שב לבית המדרש, היה ספוג יראת שמים ומעשים טובים.

הוא הצטיין ברגישות רבה לצער הזולת ולמצוקתו. כשהיה צורך להשיג כסף למען נזקק, עשה זאת חיים של אהרן-בונים כמו היה זה הצורך הטבעי ביותר בעולם. תכופות אסף כסף בבית המדרש וברחוב. לאנשים היה אמון לא מסויג בו ואיש לא סירב לו.

"אשרי מי שיכול להגיע למדרגה שכזו" – אמרו עליו יהודים בוולומין והתייחסו אליו בדרך ארץ ובאהבה.

היה ליהודים בבית המדרש רגש עז ליושר ולצדק. קרה מקרה, בעל בית ביקש להשליך דייר מן הדירה, בבית המדרש פרצה מהומה גדולה וכשבא בעל הבית ההוא בשבת לתפילה, התייצבו המתפללים, כולם כאיש אחד, ליד הבימה ולא אפשרו קריאה בתורה עד שיתחייב בעל הבית בפומבי, בפני עם ועדה, לבטל את המשפט כנגד הדייר העני.

בעלי תפילה

בבית המדרש בוולומין לא היו חזנים גדולים, אך הוא בורך בבעלי תפילה טובים. כזה היה גם ר' ישראל-מרדכי השוחט [טֶנֶצ'ה], שהיה בעל קול חזק ותפילתו לפני העמוד בימים הנוראים ובחגים הצטיינה במתיקות מלבבת.

עם בוא החג קרנה מר' ישראל-מרדכי חגיגיות קדושה. הוא היה לבוש בקפוטה מבד אטלס ומן הכיס הצדדי הציצה המטפחת האדומה, ועל הראש – כובע הקטיפה הגבוה. כשהתייצב לפני העמוד, עבר בבית המדרש מלמול חרישי של התרגשות עמוקה וגאווה. מיד נשמעה קריאתו הרמה: "אשרי..." וכל הלבבות נרעדו.

באוזניים מהדהדות עדיין הסליחות שלו, "הנשמה לך והגוף פעלך" שלו. ניגונו הסעיר עד עומק הנשמה ועורר את חשבון הנפש.

ניגוני מודז'יץ [Modrzyc, Dęblin] שלו הדהדו בקול גבורה, ויהודי בית המדרש בוולומין ראו בו מקור בלתי נדלה של שירה טהורה.

שירת הסליחות שלו עד מוצאי יום כיפור, הכניסה את המתפללים להלך רוח נסער. כאשר ר' יחזקאל, השמש הזקן, התייצב לאחר הסליחות הראשונות ליד הדלת עם קופסת הפח שלו, הטיל כל אחד לתוכה פרוטות אחדות.

מתוך הפרק: החינוך היהודי ע' 157 – 160.

שמואל וינוגורה ארגנטינה **הארגון הציוני הראשון**

זה היה בשנת 1916, באמצע הקיץ, בחודש אב. התקבצנו כמה חברים וחברות במטרה להקים ארגון ציוני. היו אז אתנו: בנימין נדבורני, חוה, מניה ופייגה וינוגורה, איטקה מאראקא, פייגה ליכטמן ואחרים, אברהם טננבוים ניהל את הפעילות התרבותית.

היינו חדורי התלהבות לרעיון הציוני והטלנו עצמנו במלוא הלהט אל תוך פעילות ההסברה וצירוף חברים חדשים. אורגנו אספות, שיעורים והרצאות בנושאים שונים.

בעיירה כבר הייתה אז ספרייה ונטלנו אותה לידינו, רכשנו ספרים חדשים והענקנו לה את השם "השכלה".

מראשוני הציונים בוולומין

הארגון הציוני הראשון, שנקרא "התקווה", תפס מקום חשוב בחיים החברתיים בוולומין. ערבי התרבות זמ להצלחה רבה ונאלצנו לשכור מועדון גחל יותר.

לעשייה התרבותית המקורית השתייכו ערבי חזיזחים. דנו בשאלות ספרות ופוליטיקה, בבעיות לאומיות ותרבותיות. קורסי הערב ללימוד השפה העברית היו בעלי חשיבות גחלה.

במועדון הוקם גם חוג דרמתי שפיאר בקונצרטים שלו את מפגשינו וועידותינו. אורגנו גם הצגות באולם העירוני, שמשכו ציבור גדול של צופים מקרב הנוער והמבוגרים כאחד.

עם פרוץ מלחמת פולין-רוסיה הלך כמעט כל הנוער לצבא והפעילות נקטעה. הסתרנו בביתו של חיים רדזימינסקי את הארכיון ואת המצאי של הארגון הציוני הראשון שלנו. מאוחר יותר הלך גם חיים לצבא, ממנו לא שב עוד.

לאחר המלחמה חודשה הפעילות בהיקף גדול יותר. עד שירד ליל האופל ויהודי וולומין חלקו את גורלם של שישה מיליון קדושים שנרצחו באופן מזעזע. ביניהם היו גם חשעה-עשר קדושים שלי, אימא, אחים ואחיות ומשפחותיהם הי"ד.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 178 – 179.

י' א' ויינברום **הו**התאחדות

המרכז הציוני הראשון בעיירה לפני ארבעים שנים [שנות ה-30 של המאה ה-20] היה "תרבות". במועדון "תרבות" התקבצו כל מי שחשו שייכות לציונות. הציונים הכלליים היו בעלי הבית הראשיים. נוצר מצב שעם התחוות הרעיון להקים את המפלגה "התאחדות", נתקלו החברים שביקשו לנהל פעילות מפלגתית בקשיים מצד הציונים הכלליים. באחד מלילות השבת אמורה הייתה להיות אספה של חברי התאחדות, הציונים הכלליים יצאו נגדם והקונפליקט הרחיק לכת, המשטרה באה, נעלה את המועדון ואסרה על קיום האספה. קשיים כאלה ודומים להם ליוו את הצעדים הראשונים של תנועת התאחדות בוולומין. צריך היה להיאבק למען כל מיזם גדול יותר, בארגון ערב שיח, הרצאה, מפגש או אספה.

קבוצה של חברי "התאחדות" ארגון ציוני בעל גוון סוציאליסטי

הרוח החיה בארגון התאחדות היה לייבלה ברמן, שפעל ללא לאות, גילה יוזמה רבה בהסדרת הפעילות הארגונית ובהתגברות על הקשיים בקונפליקטים עם הציונים הכלליים. לייבלה ברמן היה בעל משפחה וגם איש עסקים שצריך היה לדאוג לפרנסה, חרף זאת הזניח לא אחת את עסקיו, אמר לאשתו שעליו להסדיר עניין חשוב. העניינים החשובים התבטאו בכך שסר למועדון ארגון התאחדות לראות מה

נשמע, אם נחוץ לארגן משהו, לנהל ישיבה, להכין ערב, הרצאה. הפעילות המפלגתית הייתה האידאל הנעלה ביותר אצלו והפעילות בקרב האוכלוסייה, במיוחד בקרב הנוער בעיירה, הייתה לדידו נעלה וחשובה מעסקיו.

לבסוף בא היום, ארגון התאחדות בוולומין קיבל ממרכז "החלוץ" שלושה סרטיפיקטים. שלושה חברים ראשונים יצאו מן העיירה ועלייתם לארץ ישראל הייתה אירוע גדול. הפעילות בארגון צעדה קדימה. מספר החברים גדל. הוקמו ארגוני הנוער "גורדוניה" ו"החלוץ הצעיר". מיד קמו גם ארגוני "החלוץ" ו"השומר הצעיר". התפתחה פעילות פוליטית ותרבותית רבגונית. צעירים החלו לנסוע להכשרה בקיבוץ וחלום העלייה לארץ ישראל הקיף את מרבית הנוער בעיירה. חלק מנוער זה ניצל בדרך זו מן הרוצחים ההיטלריסטים.

קרן קיימת לישראל

היוזמה לארגן איסוף כסף למען קרן קיימת לישראל בוולומין באה מן הציונים הכלליים, שגם היו האוספים הראשונים. בתחילה נערך הדבר כך: בשבת בבוקר היו מתכנסים במועדון "תרבות" להתפלל ובשעת העלייה לתורה נדרו למען קק"ל. מובן כי אופן זה של איסוף לא היה בעל היקף ראוי, לא נשא את האופי החינוכי שאיסופים אמורים היו לייצג. האיסופים היו פנימיים ולא זכו להד פומבי. איש לא עסק בהפצה בבתים של קופסאות קק"ל. גם לא נערכו מגביות רחבות אחרות ולכן לא חדר רעיון איסופי קק"ל לכל שכבות האוכלוסייה, צעירים כמבוגרים.

רק עם התהוות הארגון התאחדות בא שינוי גם בכיוון זה. רעיון קק"ל החל להתפתח וגברה המודעות לחשיבותה. המגבית חרגה מן המסגרת הצרה של מועדון המפלגה והחלו לדבר עליה בפומבי.

בפעם הראשונה נקבע יום פרח. נדרש לשם כך אישור ממוסדות הממשל. החברים והחברות יצאו לרחוב עם הקופסאות הכחולות-לבנות ואספו כסף. הרושם היה עז, לאנשים רבים היה זה משהו חדש לגמרי ועורר התפעלות. אך העריכו כי אין להסתפק בכך. ראשית, לא ניתן לארגן יום פרח לעתים תכופות מדי. שנית, העניין לא היה רק איסוף סכומים גדולים או קטנים, חשוב היה הגורם הפסיכולוגי, לעורר

את רגשות האוכלוסייה היהודית, להעיר את היחס לרעיון קרן הקיימת לישראל. מובן שיום פרח חד-פעמי, עם כל הרושם שהותיר בעיירה, לא היה בו כדי לפתור את הבעיה שניצבה בפני האידאליסטים הצעירים ויוזמי המגבית. החשיבות של הפצת קופסאות קק"ל הייתה ברורה ומובנת, אך בו בזמן היו הפרעות למיניהן שהפכו את המבצע למשימה קשה ואחראית. הרעיון הציוני עוד לא היה פופולרי דיו בקרב שכבות האוכלוסייה היהודית בעיירה. זו הייתה תקופת העלייה הרביעית, ארץ ישראל חוותה משבר גדול, עולים אחדים שבו מארץ ישראל והדבר לא עורר בעיירה רושם טוב. כל זה יחד הקשה על היקף המגבית של קק"ל.

בהתחשב במצב, החליטה הנהגת התאחדות, בישיבה משותפת עם הציונים הכלליים, להקים ועד מיוחד שיתמסר למגבית של קק"ל ויקדיש לה את מירב תשומת הלב, המאמץ והיוזמה. כותב שורות אלה מונה מורשה של קק"ל.

ניגשנו לפעילות בהתלהבות רבה והתחלנו להפיץ את קופסאות קק"ל בבתי היהודים. ברור, המלאכה לא הייתה קלה, נחוץ היה להתווכח עם אנשים, לשכנע, להשפיע, להסביר להם את המשמעות הגדולה של מגבית זו לעם היהודי בעולם כולו ולכל יהודי בנפרד. למען האמת יש להדגיש כי לא בכל בית נדרשו מאמצים אלה. היו בתים יהודיים בוולומין שנענו בשמחה לבאים אליהם עם קופסת קק"ל, הפגינו התלהבות ועודדו את האוספים להמשך הפעילות. בו בזמן ארגנו במועדון "תרבות" ובבית המדרש שיעורים והרצאות בהם הסבירו הנואמים לנאספים את החשיבות הגדולה של רעיון קק"ל, חובת כל יהודי ליטול חלק במגבית. ההשפעה הייתה ישירה ונושאת פרי.

הערכנו כי בכך לא יצאנו ידי חובת מילוי משימתנו הגדולה למען קרן קיימת לישראל. לא ניתקנו את רעיון קק"ל מן האידאל הציוני הכללי של פעילות ציונית כללית בקרב האוכלוסייה היהודית בוולומין. סייע לנו בזה הארגון החלוצי החדש "גורדוניה", שהפגין אקטיביות נלהבת למען פופולריזציה של האידאל הציוני בקרב הנוער. מיד לאחר מכן הוקם ארגון הנוער השומר הצעיר שהצטרפו אליו חברים מהתאחדות. הפעילות הציונית צמחה, הייתה אינטנסיבית יותר והקיפה שכבות רחבות יותר. הוקם "החלוץ הצעיר", "החלוץ". משהיה לפנינו כוח כה גדול החלטנו לגשת לעבודת קק"ל בהיקף גדול יותר, בסערה. צורפו למגבית גם ילדי בית הספר, שהציבו את קופסאות קק"ל לא בבתיהם

בלבד אלא גם אצל השכנים. המגבית הקיפה כמעט את כל האוכלוסייה היהודית בעיירה. לא היה כמעט בית בו סירבו לילדים בפנייתם. קשה היה להתנגד להתלהבות של ילדים למען ארץ ישראל. אש קדושה יקדה בעיניים הקטנות, פניהם הקטנים להטו בשמחה מן ההשתתפות הפעילה באיסוף למען גאולת אדמת ארץ ישראל. הם ראו לפניהם את הגשמת חלום הדורות לגאולה. לא היה כמעט יהודי שהיה מסוגל להתנגד להתלהבות זו של הילדים.

התוצאות הפסיכולוגיות, הפוליטיות, המעשיות היו עצומות. זה הוסיף תנופה לתעמולה הציונית, הצעירים נדבקו ברעיון החלוצי, החלו לנסוע להכשרה בקיבוצים, להכין עצמם לתנאי עבודה קשה בארץ ישראל.

ההצלחה הגדולה עוררה את תשומת הלב של מרכז קק"ל בוורשה והם שלחו לנו מכתב ברכה ושבחים על מלאכתנו הגדולה.

זו הייתה תקופה שהנוער היהודי בוולומין התעורר רוחנית, התפתח תרבותית, הרחיב אופקים, יחד עם זה נתהוו כל הצללים הציוניים.

בעיירה שלנו לא חסרו תומכים לכל ארגוני הנוער והמפלגות הציוניות הקיימות בפולין שלפני המלחמה. כולם, כולם חיו בתקווה להיגאל מן הגלות ולחיות את חייהם חופשיים, כיהודים ואנשים, בארץ משלהם.

אך דברים התרחשו באופן שונה...

מה נוראים בשונותם.

הצעירים התוססים, המורדים במלכות, שהתמסרו בהתלהבות כה רבה לפעילות הציונית; שהעזו להביא לעיירה האדוקה את ארון הספרים הראשון ולכנותו ספרייה; העזו לצעוד ברחובות עם דגלי כחול-לבן ובשירת "התקווה", היו מוכנים להקריב עצמם למען רעיונות השחרור הלאומי והחברתי והשליכו עצמם בלהט חסידי ובמסירות נפש למאבק להגשמת חלומות בני אלפי שנים של יהודי ואדם – אינם עוד.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 180 – 185.

כמו בעיירות אחרות בפולין, נתהוותה גם בוולומין תנועת הנוער "גורדוניה". הייתה זו תגובה לשאיפות של תנועות נוער אחרות כמו: השומר הצעיר, הנוער הציוני. תנועת גורדוניה קראה לנוער העובד והלומד להצטרף אל שורותיה ולקבל את הגישה החדשה לבעיות היום-יום של הנוער העובד. לארגון הנוער גורדוניה הייתה דרך משלו להשכיל ולחנך את הצעיר הציוני.

בעת החיא תססו החיים היהודיים בוולומין בפעילות חברתית רבגונית. למען חיים יהודיים, למען עתיד טוב יותר; הנוער חיפש דרכים חדשות, שאף לאידאלים גדולים.

נותרו בזיכרוני ערבי חורף ארוכים, כשנהגנו להתכנס במועדון הארגון הציוני התאחדות. היינו אז קבוצת צעירים שהחליטו לארגן בעיירה שלנו את ארגון הנוער גורדוניה.

באחד מלילות החורף הוזמנתי למועדון התאחדות. זה היה חדר קטן וקר. האור החלש של עששית הנפט נפל על פני האנשים הצעירים, קבוצת חברים, שנאספו במטרה לארגן בוולומין סניף של ארגון הנוער גורדוניה.

הרעיון של גורדוניה כבש אותנו. זה היה משהו חדש וסוחף, ומיד השלכנו עצמנו במלוא הלהט לפעילות. התקשרנו עם קבוצת בחורים צעירים שראינו בהם מועמדים להיות חלוצים.

צעדינו הראשונים היו ליצור קשר עם צעירים שונים בעיירה ולעבד את תבניות העבודה הארגונית. במועדון הקטן והקר של התאחדות החלה לנשב רוח חדשה. החברים הצעירים ניגשו לפעילות במרץ ובתנופה. המלאכה לא הייתה קלה. המצב הכלכלי של האוכלוסייה היהודית היה קשה ורעיון גורדוניה היה רחוק וזר לנוער. לא נבהלנו, ניהלנו ויכוחים עם מתנגדינו והסברנו לתומכינו את ערכה של התנועה החדשה. אט-אט גברנו על המשבר וחשנו כי עם כל יום שחולף מתחזקת הרוח החלוצית בקרב חברינו. נוספו צעירים חדשים. בתחילה היה זה נוער עובד בלבד. אך במרוצת הזמן נוספו גם בני נוער מבתי הספר.

כעבור זמן קצר הצליח ארגון גורדוניה לשכור מועדון נאה, שם נהגנו להתכנס מדי ערב, לארגן שיחות ושיעורים בנושאים שונים.

הנהגת "גורדוניה".
עומדים: מרדכי שטולמן, שמואל צוקר, יושבים: לאסטפוגל, לאה-המה בורצ'ווסקי, שדלצקי, מרקוספלד, אברהם טיבלום [שם אחד חסר]

המדריכים שלנו ניצבו בפני בעיות ייחודיות שלא קל היה לפתור אותן. לרוב באו החברים משכבות עממיות. לרבים לא הייתה אפשרות ללמוד, אך אפיין אותם הצמא לידע ולהשכלה. בארגון שלנו קיבלו הצעירים מושגים ראשונים על העולם הרחב, על בעיות היהודים בפולין ועל יהדות בכללה, על הפועל היהודי בגלות ובארץ ישראל, על מקומנו בתנועה הציונית והסוציאליסטית. היו כאלה שלראשונה למדו לקרוא ספר בארגון שלנו ולהבין רעיונות ובעיות הבאים לביטוי בו.

ניהלנו את מלאכת ההסברה שלנו במילים ובמעשים, ניהלנו שיחות פרטיות ושיעורים, סייענו בעיצוב רעיון הבית לאומי בארץ ישראל. הרעיון העניק משמעות לחיי הצעיר בעירה והפעילות הארגונית הפכה לתוכן החיים, חדור בשאיפה לעלות לארץ ישראל. היו צעירים שעבורם נראה הרעיון הציוני רחוק וזר ולא קל היה להסביר להם ולהביא את הרעיון אל מוחותיהם ולבבותיהם.

יחד עם ההינגון השפיעו גם התלהבותנו והשכנוע העצמי העמוק, שבחרנו בדרך הנכונה.

בתחילה באו אלינו צעירים עובדים, שהפכו חדורים ברעיון שהעם היהודי במולדתו יהיה עם פועלים, עם חופשי המייצר חומר ורוח בעבודה ובמוח, עם שאין בו מדכאים ומדוכאים, אלא שותפים וחברים בעבודה ובכלכלה.

כך קיבלו פועלים יהודים צעירים בוולומין את הרעיון של גורדוניה. לאחר מכן נוסף גם נוער לומד. מספר החברים גדל והשגנו לעצמנו מועדון גדול ונאה, שם היינו מתכנסים מדי ערב להתווכח, וניהלנו שיחות בנושאים שונים, ספרותיים, פוליטיים, חברתיים.

גורדוניה גדלה בכמות ובאיכות, לבלבה כגן פורח נאה, הייתה לגורם משפיע בקרב הנוער בעיירה. בארגון שלנו התפתח הצעיר היהודי בוולומין והכין עצמו לדרכו החדשה. הצעיר היהודי בוולומין ניצב לראשונה בפני הצורך לתפוס מקום רב ערך בחברה, לשאת באחריות הקולקטיבית וליטול חלק בעזרה ההדדית בין צעיר אחד למשנהו וכולם יחד עם המדריך.

גורדוניה לבלבה וצמחה. בעיירה החלו לחוש בהשפעה של נוער גורדוניה. בעבודה החלו לשיר שירי ישראל שלמדו בארגון שלנו. הרוח של גורדוניה חדרה לבתי יהודים רבים. אימהות הרדימו תכופות את ילדיהן בשיר ששרו בערבים במועדון גורדוניה.

בל"ג בעומר היו חברי גורדוניה צועדים ברחובות וולומין. הוריהם ניצבו כשדרות משני צדי הרחוב וליוו את ילדיהם במבטים מחייכים.

בגורדוניה צמחו והתפתחו צעירים בעלי כישרון ארגון, הסברה וחינוך גם של אחרים.

בשנת 1934 עזבתי את וולומין והשארתי את גורדוניה במלוא הדרה ותפארתה, מלאה שאיפות ותקוות. הצעירים עבדו במסירות ובנאמנות. זה לא נמשך זמן רב, באה המלחמה האכזרית וכילתה הכול.

מרבית פעילי גורדוניה לא זכו להגשים את הרעיון שלמענו היו מוכנים למסור את חייהם. יבורך רעיונם!

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 186 – 189.

מנחם טייבלום **מוולומין אל תל אביב**

חלפו כבר עשרות שנים מאז עזבתי את עיירתי וולומין. מי יכול היה לתאר לעצמו אז שאני נפרד לנצח מן העיירה, מן המשפחה הגדולה והענפה, מכל היהודים היקרים המלבבים, הניצבים תמיד לנגד עיניי בתמימותם ויושרם, בחייהם הקשים בסביבה עוינת, בחמימותם בעִתות שמחה וצער, בעזרתם לעניים ולחולים וקשריהם זה לזה.

בוולומין נולדתי וגדלתי. הוריי היו בעלי אמצעים, ניהלו סחר בעצים והשתייכו למשפחות הנכבדות בעיירה. אבי נמנה עם מייסדי בנק הסוחרים שמטרתו הייתה לסייע לסוחרים שלא הצליחו לעמוד על רגליהם, נזקקו להלוואה. אבי, חסיד אלכסנדר נלהב, היה יושב ראש הבנק. תכופות שמעתי אותו בבית מדבר מתוך השתתפות על סוחרים שהתרוששו ונזקקים לעזרה. תכופות באו אלינו לצורך תרומות למען עניים עלומים, אנשים שירדו מנכסיהם. היו באים אלינו מגידים וסתם אורחים. ביתנו היה פתוח לכל נזקק ולכל מי שדאגה קשה הכבידה על לבו וחיפש אצל אבא עצה איך לצאת מצרה.

צרות לא חסרו בקרב היהודים בוולומין. תמיד לחצו המסים הכבדים. באו זמנים שהפולנים ניהלו תחרות, הסתה עיקשת, כדי שהאיכרים והפועלים לא יקנו אצל יהודים. המדינה, משרד המסים, ראש העיר סייעו להם לדכא את החנווני היהודי.

למרות שביתנו היה מן האמידים, ראיתי את אבא לא אחת מודאג וחוזה זמנים קשים ליהודים בפולין. לא אחת שמעתי את אבא נאנח בגללי, שבראשי רק מעשיות ומשחקים ואינני חושב על התכלית. התכלית, ידעתי, היא התלמוד, וכי היכן ניתן למצוא תכלית אם לא בגמרא? כאן, סברו יהודי וולומין, טמונה הצלחתו של אדם, הטוב ביותר שניתן להשיג בחיים.

ילדי ישראל בוולומין, עניים ועשירים, היו מלאי חיים, פעלתנים ושמחים. אך השנים ההן חלפו מהר. הילדים קמלו במהירות, עודם צעירים מאוד הפכו יהודים קטנים שפניהם מהורהרים ודאוגים. אפילו התעלולים ומעשי הקונדס הפכו עד מהרה רציניים, מחושבים, אף שהיו שקועים בזה בלב ונפש.

מוקדם מאוד הצטרפתי לנוער הציוני ובשנת 1933 נסעתי אל ביאליסטוק להכשרה שארגן ארגון הנוער גורדוניה.

בבית דאגו, למען השם, שאתפלל מדי יום. עתה אני מודה ומתוודה, דברי הוריי לא מצאו אז כל הד בלבי. חלומי היה להיות חלוץ, לעלות לארץ ישראל ולבנות מולדת חדשה.

בהיותי צעיר לא הייתי בקיא עדיין בכל בעיות החיים היהודיים החברתיים, אך הערכתי כי אין עתיד ליהודים בפולין.

נוספה לכך העובדה כי שייגץ צעיר ירה על אחי. זה עורר מהומה רבה בעיר. אמי איבדה את לשונה מרוב בהלה, חלתה ומתה באותה השנה.

הייתי בביאליסטוק כשקיבלתי מן הבית מברק בדבר מצבה הקשה של אימא. מיד נסעתי הביתה, בבואי אל וולומין אימא כבר לא חיה. הספקתי לבוא להלוויה.

אימא טובה יקרה שלי, כל חיי את ניצבת לנגד עיניי, אני שומע את דברייך הטובים, חמים ומנחמים. למען כל אחד מצאת מילה טובה, ואת עצמך, חווית קשה כל צרה שבאה על היהודים. לבן, אימא יקרה שלי, לא חדל להאמין, בימים הקשים ביותר, שעוד יבואו ימים טובים יותר, שריבון העולם יתייצב כנגד העוולות הנגרמות ליהודים.

עוד קודם שהפכה וולומין גיא של חורבן, מוות, כבר היית את קרבן לרציחות שנעשו ביהודים. את, אימא יקרה, היית האות כי עבים כבדים קרבים לבוא על היהודים בפולין.

מיד לאחר מכן עזבתי את וולומין בתחושה שאני עוזב בית לא בטוח, השט כמו תיבה על גלים סוערים ועלול לשקוע כל רגע. תקוותי היחידה הייתה ארץ ישראל.

זמן רב הייתי בקיבוץ גבעת חיים. למן השחר עד שעת ערב מאוחרת היה היום מלא בעבודות שונות. החיים בקיבוץ, עם כל העמל והיגע, היו חביבים עליי ויקרים לי. בדיוק כמו בעבודה נשביתי גם בפעילות החברתית והתרבותית בקיבוץ, החברות בין החברים, האידליזם שהיינו חדורים בו.

פעם כשעבדתי ב[סלילת] כביש, ראתה אותי רודל אוסטרוביאק, בת וולומין שהתגוררה כבר שנים אחדות בישראל. היא זיהתה אותי מיד וקראה מופתעת: "ראו, בנו של טייבלום עובד בכביש".

היא ראתה את התנהגותי הגאה ומיד בלעה את פליאתה, הזמינה אותי אליה. ברגעים ההם שוב צפה לנגד עיניי העיירה, חשתי ביתר עוז את התשוקה העזה שכל יהודי וולומין יימצאו בארץ ישראל ויעזרו כאן בבניית ביתנו.

זה נותר בגדר חלום. ספורים בלבד ניצלו והם כאן עמנו בישראל. קושרת אותנו אווירת הבית הישן, הזיכרונות על הקרובים והיקרים לנו, קדושי וולומין שהייתה ואיננה עוד.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 190 – 193.

שמואל פירוביץ' **מועדון הספורט מכבי**

החיים החברתיים במועדון הספורט "מכבי" נותרו בזיכרוני כחלום יפה של נוער פעיל.

מועדון הספורט החדיר חיים אינטנסיביים בקרב הנוער היהודי בוולומין. זכור לי 29 במאי בשנת 1929, כשישבנו, קבוצת חברים, בחדר הדל האפל ודיברנו על עגמומיות הנוער בעיירה. צף אז הרעיון להקים מועדון ספורט אשר ישרת את כל שכבות הנוער היהודי בעיירה שלנו. היוזמים היו: ישראל גראסינגר, ישראל ליכטמן, ח' קאוור. מיד פשטנו בעיירה והתחלנו לגייס צעירים לרעיון הקמת מועדון הספורט מכבי. מקום להתאסף בו לא היה לנו, החבר צוקר הזמין אותנו למועדון גורדוניה, שם קיימנו את ישיבותינו. כעבור זמן קצר קיבלנו את הלגליזציה. הכנסנו שולחן פינג-פונג, שמשך אליו מיד צעירים רבים.

כעבור זמן קצר עלה בידנו לקבל מועדון משלנו, ניגשנו להקים ענף התעמלות והצטרפנו להתאחדות העולמית של מכבי. מיד הקמנו מחלקת כדורגל ויצאנו לתחרויות עם מועדוני ספורט אחרים. אז החלו גם הצרות שלנו. בהיותי שוער מכבי היה עליי, בעת ההגנה על השער, גם להישמר מאבנים שהשליכו צעירים פולנים אנטישמים.

מועדון הספורט שלנו ניהל גם פעילות תרבותית. היה לנו חוג דרמתי משלנו, היינו מיוצגים בוועדות ציוניות למיניהן, עבדנו באופן אינטנסיבי למען קרן קיימת וקרן היסוד.

כך ניהלנו את פעילותנו עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 194 – 195.

מלכה ילין-גרינברג התנועה הקומוניסטית

הנוער הבוגר, שניהל בזמן הכיבוש הגרמני את הפעילות התרבותית-חברתית והארגונית, הלך עם פרוץ המלחמה הפולנית-סובייטית לצבא. כשתמה המלחמה, והחיים שבו בהדרגה למסלולם, החל הנוער להרהר בידיעות שבאו מרחבי העולם ושוב החל רחש-בחש של חיים חברתיים, ויכוחים, הרצאות שיעורים.

עוד קודם שנסתיימה מלחמת העולם הראשונה, וולומין עוד הייתה תחת כיבוש גרמני, הגיעו אלינו הדי מהפכת אוקטובר ברוסיה. פועלים צעירים היו חדורים ברעיונות סוציאליסטיים של העת ההיא, האמינו כי עם מהפכת אוקטובר בא שחרור אנשי העמל, גאולת האנושות.

צעירים בוולומין לא היו חולמים אידאליסטים בלבד, אלא גם חדורי רצון עז ושאיפה לעשייה, לנטילת חלק במאבק לחיים טובים יותר. היו שחלמו לנסוע לרוסיה ולהצטרף לשורות הלוחמים הקומוניסטים.

הזרעים נפלו על קרקע פורייה ולימים נוסדה בחברת י' ל' פרץ קבוצה מזוהה עם השמאל, כינו אותם "האדומים".

פעילותה של קבוצה זו הייתה בלתי חוקית. החברים הצטיינו בהתלהבות ובמסירות יוצאי דופן. חרף היותם נרדפים בידי המשטרה, המשיכו לנהל פעילות מחתרתית במלוא האידיאליזם הצעיר שלהם.

הקומוניסטים היהודים הצעירים קיימו קשר הדוק עם הפועלים הפולנים בבתי היציקה לזכוכית, שהיו מזוהים כקומוניסטים, היו להם מפגשים משותפים, אספות; קומוניסטים יהודים ופולנים הופיעו בהרצאות על המצב במדינה, על שביתות ועניינים כואבים אחרים.

בקרב העסקנים הקומוניסטים היו כאלה שבאו הן מקרב ההמון, מן הדלות, והן מבתים אמידים, שבדרכים שונות באו לרעיונות המהפכה והטילו עצמם במרץ אידאליסטי אל תוך הפעילות הלא-לגלית, למדו מטריאליזם היסטורי, כתבי לנין וכתבים לא לגליים אחרים, ספרים וקונטרסים.

בלילות הדביקו קומוניסטים צעירים על כל העמודים והקירות סיסמאות קומוניסטיות למען ברית המועצות, השליכו דגלונים אדומים מעל לעמודי הטלפון הגבוהים.

נדמה היה שהאוויר מלא מרד ולבבות אידאליסטיים צעירים רצו להלהיט עוד יותר את המרד ולהביאו לשיא האקסטזה.

החוג הדרמתי אויפקום – תקומה

חברי החוג הדרמתי "אויפקום" שליד ספריית י' ל' פרץ באו מחוגים שונים, מן הפועלים ומן האינטליגנציה. זכורים לי שני גיסים, משה זיסמן ולִיפה ונשותיהם; פריד מרחוב קושצֶ'לנה, שהייתה לו חנות למכשירי רדיו; אהרן דמסקי, היגר לברזיל; טוביה ויינברג, שלמה פְלַטְקובסקי, אני ואחותי ביילצ'ה ואחרים ששמותיהם פרחו מזיכרוני.

החוג הדרמתי חווה משברים, במיוחד כשחלק מן החברים עזבו את וולומין, מי לוורשה ומי לפריז. החוג הדרמתי קם לתחייה כשהתגייסו למלאכה טוביה ויינברג, לייבל רדזימינסקי, נתן וולפוביץ', יחיאל צוקר, יעקב מארקיטא, שלמה פלטקובסקי ואשתו, פריידקה גרינשפן, ז'ניה אסמן שהיגרה לאמריקה, אסתר פרידמן שהיגרה לברזיל. אני ואחותי ביילצ'ה המשכנו ליטול חלק פעיל בחוג הדרמתי.

התחלנו בחזרות על מחזה מאת יעקב גורדין "אלוהים, אדם ושטן". החזרות נמשכו מעל לחודשיים. החברים היו נלהבים.

ההצגות הראשונות של "נבלה" מאת פרץ הירשביין, "אלוהים, אדם ושטן" מאת יעקב גורדין נתקיימו באולם של ספריית פרץ. ההצלחה הייתה גדולה וכעבור זמן שיחקנו באולם של קולנוע אדֶריה, בשוק. ההצלחה עלתה על כל הציפיות. ההצגה הביאה הכנסה משמעותית והכסף שימש לספרייה לרכישת ספרים חדשים.

לאחר הפסקת ההצגות בוולומין יצאנו לסיבוב הופעות בעיירות השכנות רדזימין [Radzymin], טלושץ' [Tłuszcz] ואחרות. בכל מקום הביאו ההצגות הכנסות וגם הן יועדו לספרייה.

בכל מקום היו האולמות מלאים ואנחנו, כמו שחקנים אמתיים, להטנו מהתרגשות. זיכרונות אלה נותרו זמן רב בנפש. כשהאולם הוחשך

והמסך עלה, דממה, אפשר היה לשמוע סיכה נופלת על הקרקע. לבבות עמדו מלכת. הוספנו זה לזה אומץ, עודדנו.

נסתיימה המערכה הראשונה, שמענו את מחיאות הכפיים הראשונות, הוקל לנו. המערכה השנייה הייתה משוחררת יותר, חיה יותר. כשירד המסך לאחר המערכה האחרונה האולם עלץ ולבבותינו היו מלאי שמחה וגאווה. באו אלינו אל מאחורי הקלעים להודות לנו, לשבח על המשחק הטוב.

בוולומין הרבו לדבר על החוג הדרמתי שלנו, על חברים מסוימים, כמו על שחקנים ושחקניות. וולומין עלתה לגבהים חדשים נכונה למאמצים הבאים. התחלנו לנסות גם מערכונים, דקלום, שירה. שיחקנו את "השיר הנצחי" מאת מרק אורנשטיין, "מזל טוב" מאת שלום עליכם, "הדיבוק" מאת אן-סקי, "שני קוני למל" מאת גולדפדן, "מירלה אפרת", "האינטליגנט" מאת יעקב גורדין.

החוג הדרמתי שלנו עשה רושם לא בוולומין בלבד אלא גם בעיירות אחרות בהן הופענו. כל הצגה חדשה הייתה חג לציבור ולשחקנים.

יחסנו לעבודה היה רציני וקדוש. השקענו מאמץ רב וכוחות בהצגות, כדי שיהיו ברמה הנאותה. כוכב בחוג שלנו, כבר אז, היה נתן וולפוביץ', לימים שחקן ובמאי חשוב בישראל. החברים שלמה פלטקובסקי, טוביה ויינברג, קפלושניק ציירו בעצמם את התפאורות. מיירוביץ' [מאירוביץ'] היה הלחשן. לחוג הדרמתי הייתה נוכחות בחיי התרבות בוולומין, הוא החדיר לעיירה חג ושמחה.

החוג הדרמתי הורכב מצעירים שהיו עסוקים יום תמים בעבודה, בבית היציקה, בסדנה. בערבים הם באו לחזרות, תכופות עייפים, מיוגעים, אך מלאי מרץ ואנרגיה. בניגוד לשחקנים מקצועיים לא חשבו על שכר בהופעותיהם, תכופות אף נתנו מן הפרוטות שחסכו, כדי לכסות גירעונות שהיו בקופה לפני ואחרי ההופעות.

החוג הדרמתי זכה בהכרה נוגעת ללב מצד האוכלוסייה היהודית בוולומין ויחד עמה אבד.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 196 – 199.

וולומין, נהגו לומר, היא עיר שבאו אליה במרוצה מכל קצווי פולין, וכנהוג בעת ההיא בכל הערים והעיירות, היו יהודים שונים: דתיים, חופשיים, ציונים, פרוגרסיבים וכל מיני מפלגות אחרות. כמאמר הפתגם: עשרה יהודים עם חמש-עשרה מפלגות. ככלל, היו החיים היהודיים בעיירה, הן הדתיים והן התרבותיים, מודרניים. אין ברצוני לעסוק בכתיבה על החיים המפלגתיים המגוונים בעיירה, משום שאינם מוכרים לי, אך אומר מילים אחדות על חברת פרץ, בה הייתי חבר שנים אחדות, ואנסה להנציח את עסקניה ופעיליה, שרובם נרצחו בידי החיות הנאציות.

הייתה לחברת פרץ ספרייה נאה משלה, לשם באו פועלים לשאול ספר לקריאה ולרכוש מעט ידע והבנה. הנהלת הספרייה הביאה מרצים שונים, ארגנה שיעורים, ערבי שיח, כנהוג בעת ההיא; ארגנה משפטים ספרותיים ופוליטיים, כמו למשל על השנה שחלפה. בקיצור, ניהלה פעילות תרבותית יפה.

הנהלת הספרייה: מְלינָק – יושב ראש, מאירוביץ' – מזכיר וספרן. ליפה, משה זוסמן [זיסמן], לאה אסמן, פייגה בורְצ'ווסקי, יצחק קְרסוצקי, כותב שורות אלה ועוד פעילים שאת שמותיהם אינני זוכר.

ראוי למנות גם חברים אחדים שאני זוכר: שני האחים מיינְמֶר, רחל גולדווסר, חליה בודְני, טובה יגודה, משה גראזינגר, שפסל זילברשטיין, גיטל מאנגה [?מאננה], נֶשה קון, שתי האחיות גרינשפן ועוד עשרות אחרים שאת שמותיהם אינני זוכר.

ראוי להזכיר את מאיר פלקוביץ', לימים נסע לפריז ובשנת 1940 נפל בקרב כנגד הנאצים.

ליד ספריית פרץ פעל גם חוג דרמתי שהציג מחזות שונים ולא באופן גרוע. הבמאי, בן וולומין, היה טוביה ויינברג. נטלו חלק, מאלה שאני זוכר: יחיאל צוקר, שלמה פלטקובסקי, יוסל פלטקובסקי, יענקל מאנקיטא, זניה האסמן [אסמן], מלכה ילין, שמואלקה מאנגה [?מאננה], פריידה גרינשפן.

ליד הספרייה פעל גם מועדון ספורט – פרומיין, שחבריו עסקו באימונים קלים, וקבוצת כדורגל. ההנהלה: ז'ניה כץ, אברהם רוזנברג, שמעון וישנייווסקי, קרול יגודה, שלמה טרסטרמן. חברים: חנה צ'פקוויץ', רחל צ'פקוויץ', רחל פלטקובסקי, רבקה בורצ'ווסקי, חייקה ואחרים. בקבוצת הכדורגל שיחקו משה מוץ – שוער, שמעון וישנייווסקי, שלמה בלומנקרנץ, שאולקה טופול ואחרים. כל הנזכרים לעיל, ואחרים ששמותיהם לא צוינו, נרצחו ברובם בידי הבנדיטים הנאצים.

עם זאת, חרף הפעילות התרבותית הגדולה של חברת פרץ ותרומתה לעקירת הנוער העובד מן הבערות והאפלה, הם דיממו לשווא, למרבה צערנו וכאבנו, ורבים מהם ישבו בבתי כלא פולניים בגלל הגנה על רעיון כוזב, אף שהם עצמם האמינו אז באמונה שלמה כי רעיון זה, שלמענו הם מוסרים את חייהם, יביא ישועה גם לפועל היהודי וגם לעם היהודי. לא מרוע לב הובילו את הנוער היהודי העובד לדרך הכזב העקובה מדם.

היום, במבט על אירועי השנים האחרונות – כשאנחנו מכים שורש במולדת ההיסטורית של האבות – מוכח על כל צעד ושעל הכזב של הדרך ההיא. די להצביע על האפליות כנגד היהודים, שהנהיגו "הפרוגרסיבים" ו"מטיפי השלום", שמנהיגי חברת פרץ דבקו בדרכם וברעיונותיהם. נותר לנו רק לזעוק את הפסוק הידוע משיר השירים "שמוני נוטרה את הכרמים, כרמי שלי לא נטרתי".

בכל נדודיי על פני ערים וארצות, חווה אירועים קשים ביותר, תמיד עמדו לנגד עיניי הדמויות האציליות של בני הנוער בוולומין. עוד מהדהדים באוזניי קולותיהם הרמים בדיונים באיגוד ובמועדון, בעניינים שנדמו להם בעלי משמעות אוניברסאלית ולאומית, אין זו אשמתם שהולכו שולל באופן מר כל כך.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 200 – 202.

חיה רובינשטיין **חברות פילנתרופיות**

כל החברות הפילנתרופיות שהיו קיימות בעיירות היהודיות, היו גם בוולומין ועסקו בסיוע לעניים ולחולים. מוסד כזה היה גם "לינת צדק", שעסק בסיוע לחולים עניים שלא היו להם אמצעים לזמן רופא פרטי ולקנות תרופות.

לינת צדק היה משאיל לחולים אלה בקבוק חימום, מדחום, מנורת קוורץ חשמלית וחפצים נוספים שהחולים נזקקו להם ולא היו להם אמצעים לקבלם באופן אחר. בית חולים לא היה בוולומין, מוסד לינת צדק היה אפוא בעל נחיצות מדרגה ראשונה ושימש ארגון סיוע חשוב לחולים עניים.

חברי לינת צדק הלכו גם לשמירה אצל חולים, ישבו אצלם ערים כל הלילה ומילאו פונקציות של אחות. היהודים העניים בוולומין ידעו כי לינת צדק הוא כתובת בה ניתן לקבל עזרה ראשונה לחולה.

לינת צדק נמצא ברחוב דְלוגה. בבית בו היה השטיבל של חסידי אמשינוב [Mszczonów ,Amszynow]. במקום זה הייתה גם קופת גמילות חסדים, שם ניתן, במקרה הצורך, לקבל הלוואה ללא ריבית, בהחזרים חודשיים קטנים.

זכור לי מקרה, חלתה אישה זקנה חסרת אמצעים לרפא עצמה. מצבה הורע מיום ליום וריחפה מעליה סכנת מוות. הרופא קבע כי יש להעבירה במהירות לבית חולים בוורשה, אך לאישה החולה לא היה כסף להוצאות הדרך לוורשה.

הלכתי אל קופת גמילות החסדים וסיפרתי על המקרה. האישה נזקקה למאה וחמישים זלוטי. זה היה סך ההוצאות להובלת חולה לוורשה לבית חולים.

תיארתי למנהלי קופת גמילות חסדים את המצב והבטחתי שאני נוטלת על עצמי לגייס את הסכום, אך זה יארך ימים אחדים. מנהלי הקופה האמינו לי על דברתי. מיד קיבלתי את הסכום הנחוץ ובו ביום הובלתי את האישה לוורשה, שם שכבה בבית החולים עד שהחלימה ושבה הביתה אל וולומין.

עמדתי במילתי ויחד עם חברתי השגנו את הכסף והחזרנו את מלוא הסכום לגמילות החסדים, שיוכלו לעזור לנזקקים אחרים. אני מספרת מקרה זה כדוגמה לעשרות ומאות מקרים דומים, בהם קופת גמילות חסדים הייתה כתובת יחידה בה ניתן לצפות לעזרה הנחוצה.

לא חסרו נזקקים בוולומין, חנוונים ובעלי מלאכה שמנגנון המסים לחץ וסחט מהם את לשד העצמות. בקופת גמילות החסדים תמיד קיבלו בהלוואה סכום מסוים שהעמיד אותם על רגליהם. לרוב שילם כל אחד את ההלוואות, התשלומים היה סבירים.

הבנק הקואופרטיבי

וולומין הייתה מן הערים הצעירות בפולין והתפתחה בקצב מהיר מאוד. במרוצת זמן קצר נוספו בתים חדשים רבים ורחובות, וצמחה עיירה מודרנית נאה.

לא כולם היו מסוגלים לעמוד בקצב הצמיחה הגדולה. רבים, שהקימו לעצמם עסקים וסדנאות, חסר להם אורך נשימה לעמוד במשברים ובא רגע שברור היה לעסקנים חברתיים כי חייבים להקים בנק שיוכל לעזור לתושבים ברגעי משבר כלכלי. הסוחרים ובעלי המלאכה הקימו אז בוולומין סניף של הבנק הקואופרטיבי בוורשה והיו לחברים בו. הבנק נמצא ברחוב פְּשחוֹדניה, בבית האבן שנשכר מברוך שולמן, והנהיג את הסדרים שבנק נזקק להם.

הבנק היה למעשה מוסד סיוע חשוב לסוחרי וולומין ולבעלי המלאכה שיכלו לקבל שם הלוואה של עד 1,000 זלוטי בריבית נמוכה. די היה בשני ערבים שיערבו להחזרת החוב. החברים בבנק בחרו הנהלה שאמורה הייתה לאשר מתן הלוואה.

ההלוואות היו בעלות חשיבות עצומה וסייעו למעשה לסוחרים ולבעלי מלאכה להחזיק בעמדותיהם, להגדיל את העסק, את הסדנה, לשלם את החובות, כדי להמשיך במסחר.

הבנק התפתח היטב. נוספו חברים חדשים. ראוי לציין את המשמעת של החברים, ששילמו בדייקנות את תשלומיהם, דאגו להתפתחות הבנק, כי ראו בו מוסד הדואג לאינטרסים שלהם.

מצב היהודים בוולומין, כמו בפולין בכלל, דמה עם הזמן לאנייה הנשטפת במים זדוניים, ללא הווה וללא עתיד. כבכל עיירה קטנה היה הכול גלוי. הכירו זה את זה וידעו מה מתרחש אצל כל אחד, מראייה או משמיעה. הפרוטה של החנווני היהודי הייתה ספוגה דם ויזע. המחסור בכסף לחץ תמיד ונוסף לכך תחבולות ונגישות מצד הממשל הפולני, שעשה הכול לגרום למצב דחוק יותר ויותר של החנווני היהודי, עד להותירו ללא אוויר לנשימה. לכן כל קרן זעירה של עזרה הייתה בעלת חשיבות עצומה וכזה היה הבנק הקואופרטיבי.

העסקים, החנויות, הסדנאות של היהודים בוולומין נשמו בקושי, כל הלוואה שעלה בידם לקבל העמידה אותם על רגליהם, סייעה להחזיק מעמד ולקוות לישועה.

ככלל, כשעיר נבנית יש עבודה לבעלי מקצוע שונים. נעצרת הבנייה לפרק זמן מסוים, מתחיל המשבר וחשים בו בעיקר היהודים בעיירה הקטנה. מתרבות משפחות חסרות פרנסה, שמצבן מחמיר מיום ליום והם נזקקים לעזרה. לשבחה של היצירתיות, האנרגיה והחיות היהודית יש להצביע על החמימות בה נענו יהודי וולומין לכל קריאה.

אלה קווים אחדים בלבד בדבר המלאכה הגדולה של המוסדות הפילנתרופיים בוולומין. לבטח לא מניתי את כל האנשים שנטלו חלק בארגון עבודה זו, היו פעילים ועסוקים בהגשת עזרה לנזקקים. אני מתנצלת על כך ומבקשת הבנה, אני כותבת מן הזיכרון, אין לפניי כל חומר כתוב.

לכן אני נמנעת לספר שורה של עובדות ואירועים שראוי היה שיצוינו, אך אינני בטוחה בדיוקם ואינני רוצה לגרום עוול לאיש. הם נתנו לעיירה הרבה כל כך, קיבלו כה מעט ונספו באורח כה טרגי.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 203 – 206.

צ' וולומינר **הרבי של וולומין**

עד מלחמת העולם הראשונה התגורר הרבי מוולומין ברחוב סנקביץ' בוולומין. הרבי היה בן הרבי של קוזמיר [Kazimierz] ונודע כחכם גדול. לחצר הרבי היה כוח משיכה והיא הייתה למרכז תורה וחסידות. החלו לנסוע לשם יהודים צעירים ומבוגרים מן העיירות השכנות, מוורשה. היו בקרבם מוחות חריפים, אך בעיקר – בעלי להט עז לשלמות.

הרבי מוולומין הציב הכול על חוד האמת. חסידות, אמר הרבי, משמעה שלמות, הרמוניה של הנשמה עם הגוף, שניהם בעבודת הבורא.

לא רק למדנים באו אל הרבי, באו גם סתם יהודים, לומדים פשוטים של דף גמרא, פרק משניות ופרק תהילים, הם באו אל הרבי לחוש בקרינה המאירה של אישיותו. הרבי התמסר לכולם, גילה אהבה ומסירות ושוחח עם כל אחד בהתאם להשגתו.

סיפר לי חסיד: "הייתי עוד צעיר מאוד כשבאתי בפעם הראשונה אל וולומין, אל הרבי. כשברכתי אותו בשלום שאל אותי הרבי, אם אני בקי קצת בתלמוד. השבתי כי אני עסוק בעזרה לאבי בחנות. על פני הרבי ניכרה מורת רוח נסתרת והוא מלמל בלחש: 'לשם מה הוא בא אליי?' רוחי נפלה. הרבי הבחין מיד במבוכתי והוסיף במהירות: 'לא נורא, אם אתה סוחר באמונה, הרי זה בדיוק כאילו למדת. כל הלימוד הוא הרי כדי לדעת איך להיות ישר בין אדם למקום ובין אדם לחברו, וצריך גם שיהיה אדם ישר עם עצמו, לא לרמות את עצמו ולהתהלך עם רעיונות שווא ריקים מתוכן, גאווה תפוחה, אלא להשתדל להיות יהודי, יהודי ערכי. אני סבור שהבנת זאת, נכון? לכן באת אליי, נכון?' זו הייתה האמת – הוסיף חסיד וולומין זה – מאז נטלתי על עצמי ללמוד מדי יום דף גמרא והתחלתי לחוש בשלמות הנפש שהרבי שם בי".

כך נודעה וולומין באזור כמרכז חסידות הנגיש ליהודי הפשוט כמו ללמדן.

בשטיבל של וולומין, ברחוב ורשווסקי, בביתו של ר' יעקב מרגלית [מרגוליס], התפללו ולמדו ועשו סעודות. התהוותה שם דרך ייחודית, דרך השמה דגש על התמצית, לא התפלפלות לשמה, אלא בירור הלכה

בשיקול דעת מעמיק. דרך זו זכתה להמשך והרחבה בקרב חסידי וולומין בוורשה ובעיירות אחרות.

מובן כי החיים בוולומין עצמה נסחפו אף הם בקצב החיים בחצר. בעשרות בתים נחפזו לאכול את סעודת השבת, כדי שיוכל האב ללכת אל הטיש. כך התנהלו גם אלה שלא היו חסידי וולומין, ולא התפללו בשטיבל של הרבי, אלא בבית המדרש או במניינים אחרים. בחורים צעירים היו סקרנים להביט בחסידים שבאו מעיירות אחרות, היו בהם למדנים ידועים, בוולומין התגאו בפרסומם. היו בוולומין בחורים בעלי מוחות חריפים והם חטפו ברצון שיחה תלמודית עם למדן מעיר זרה.

בעת צרה, חלילה, מיהרו אל הרבי. נזקק פלוני להתייעצות, הרבי הרי בבית. בשורה טובה, מיהרו אל הרבי, ידעו שהרבי שמח בשמחת כל יהודי.

בחג או בסתם יום חופשה, כשהתכנסו חסידים רבים, מלאו רחוב ורשווסקי והסמטאות סביב קבוצות מטיילים שהסתובבו הלוך ושוב ושוחחו שיחת תלמוד וחסידות. האווירה בעיירה הייתה חגיגית מתמיד, כמו אצל משפחה המתכנסת לשמחה, אך שלטה בכולם דרך ארץ והגבילה את העליצות התוססת.

שטיבל החסידים של הרבי מוולומין היה גם מעין חלון לעולם הגדול. חסידים מוורשה הביאו עמם את רחבות העיר הגדולה, ובהיפגשם עם חסידים מעיירות אחרות, קטנות יותר, נוצרה קרבה של מרחקים, של עני ועשיר. הכירו, התיידדו, לעתים גם סגרו שידוכים, לפעמים גם בין תושב וולומין ובין חסיד שבא מן החוץ, תכופות עם עילוי מישיבה בוורשה.

מובן, הייתה לכך גם חשיבות בפרנסת יהודי וולומין. החסידים הבאים נזקקו לאכסניות ללון בהן לילה או שניים. לא מעטים ניצלו חג כדי להשתכר רובל נוסף באמצעות אכסון חסידים לאכילה ולינה.

היו לרבי שבעה ילדים, בנים ובנות. כשהבת הבכורה התחתנה הייתה העיירה "על גלגלים". כולם שמחו בשמחת הרבי.

עוד הייתי אז ילד, זרמו מאז מים רבים, חוויות חיים רבות, אך החתונה ההיא נותרה חקוקה בזיכרוני ובנפשי עד עצם היום הזה.

שבועות אחדים קודם לחתונה כבר הייתה העיירה כמרקחה. ניתן לחוש באוויר כי בקרוב יתרחש אירוע. כל אחד חש כי לחתונת בת הרבי יש שייכות כלשהי גם אליו. חייטות ותופרות היו עמוסות עבודה. אף שאת שמלת החופה תפרו בוורשה, עוד נותר הרבה לתופרות המקומיות. כלי הקודש כבר ציפו לשכר רח"ש [רב, חזן, שמש] שייפול בחלקם. נשים סיפקו עופות, ביצים ומיני מצרכים לחתונה. בעיירה המולה, זקן וטף ידעו על החדשה שתהיה במהרה.

החתן, ידעו, הוא כלי מפואר, עודו צעיר מאוד וכבר בעל היתר הוראה ומוצאו מחצר אדמו"רים. בעיירה כבר ציפו לו בכיליון עיניים. יקבלו שכיית חמדה נוספת למשפחה, מקום בו שוהים תורה וגדולה גם יחד, והוא יפאר את חסידות וולומין בעולם ואת כותל המזרח במשי ואטלס ובשטריימל גבוה מפרוות צובל.

בחורים עילוים חידדו מוחות, יהיה עם מי לשוחח שיחת תלמוד, לשמוע מילה טובה. בכלל שמחו בחורי בית המדרש בוולומין בכל למדן שנוסף, בפרט כשמדובר בעדי שכזה, חתנו של הרבי.

הכלה כבר לא נראתה ברחוב, אלא בלכתה אל התופרת עם אמה או עם אחות צעירה ממנה. כשנראתה, מיד עמדו אנשים להביט אחריה. פניה העדינים נהרו, בבתים דיברו לאחר מכן על חִנה וצניעותה. נערות קינאו בה בשל יופייה וייחוסה, בחורים קינאו בחתן המקבל כלה כה יפה.

בימים שקדמו לחתונה לא נחו הדלתות בבית הרבי לרגע. הכניסה והיציאה. חסידים התייצבו מרצונם להיות מלצרים, סבלים ולעשות כל מלאכה נחוצה. נשות חסידים, שחשבו עצמן טבחיות טובות, הציעו עזרתן בהכנת המאכלים והמשקאות לחתונה. חייטים וסנדלרים הביאו מלבושים, נעליים, לבנים. אטלס ומשי רשרושו באוושה עדינה והמגפיים החדשים של בן הרבי חרקו.

מקורבי הרבי ישבו מסוגרים עם הגבאים והרכיבו רשימה של אורחים חשובים שיש להזמין. ערכו את תכנית הצבת השולחנות והספסלים, הכינו בתים למחותנים מן החוץ ואת חדר הייחוד לחתן-כלה.

המטבח היה מלא יוצאות ונכנסות ומסייעות. מן החצר נישאה צריחת העופות ובבתים פשט ניחוח מאפה טרי ממולא צימוקים ומרקחת.

הכול היו עסוקים. הכול היו טרודים בעבודה, הפנים היו סמוקים העיניים מלאו ברק מיוחד.

רק בחדר-מיוחד של הרבי לא הופרע סדר היום. בכל המהומה שסביב עשה הרבי את שלו בנחת ובנועם, התפלל ולמד, קיבל חסידים, נתן עצות, בירך.

לבסוף הגיע יום החתונה. העיירה רעשה. בלטו לעין קפוטות משי ושטריימלים גבוהים של המחותנים הבאים, האורחים המיוחסים והחסידים. עניים מעיירות אחרות באו ליהנות קצת. הכינו למענם סעודת עניים מיוחדת ולאחר מכן גם נתנו להם מנת עוגה לבני ביתם ונדבה נאה ביד.

המלצרים והעוזרים החסידים רוקנו בינתיים כוסית, הפכו פטפטניים ולא חדלו לצעוק ולדחוף, כדי לפנות דרך, שלא יפריעו לעבודה, שהתייחסו אליה כאל מלאכת קודש. וכי דבר של מה בכך הוא, הרבי מחתן את בתו הבכורה!

נשים הסתובבו ליד הכלה, נכנסו ויצאו, שאלו להרגשתה בצום, אם אינה חשה חולשת הלב. היא הייתה עתה האישיות החשובה ביותר בבית וכולם עמדו הכן למלא כל משאלה שיצאה מפיה.

כשקרב הערב עטפה החגיגיות כל בית בעיירה. מן החלונות בבית הרבי בהקו עשרות מנורות והאירו את כל רחוב ורשווסקי שהיה אפוף אור ושמחה. ר׳ יעקב מרגלית מסר את כל ביתו למען השמחה. בחדר אחד רקדו הבנות, חברותיה של הכלה, בנות ישראל שחורות ונאוות בשמלות המשי הלבנות שלהן. בחדר אחר התכנסו אל החתן הבחורים מבית המדרש של וולומין ומן השטיבלך של החסידים, אכלו עוגת לֶקח ויין ושוחחו שיחת תלמוד.

חדרים אחרים היו גדושים במחותנים עם משפחותיהם, ביהודים חשובים מכל המינים, לבושים בקפוטות משי, אטלס, ריפְּס, איש-איש לפי מנהגו. ישבו לא רק סביב שולחנות אלא גם על שרפרפים, כיסאות, ספסלים סביב לקירות, או הסתובבו הלוך ושוב ברחבי הבית, העיפו מבט בחדרים אחרים. באוויר עמד רעש חמים, ספוג ניחוח עדין של יין וסיגריות ריחניות.

ביום חול רגיל השילו יהודים מעצמם עול הפרנסה והמסחר וסרו אל חדריו החגיגיים של הרבי, חתונה עם רוחניות והתעלות נשמה רבה.

יחד עם ילדים אחרים התלבטתי בין הרגליים וכמו הבוגרים חשנו בחשיבותה של חתונה זו. לפתע פנה כל הציבור, כגל חזק, לעבר דלת החדר בו ישב החתן עם הבחורים. המוזיקה פרצה בשיר לכת. הוליכו את החתן לחופה.

הצפיפות הייתה רבה וככל שנדחקתי לא הצלחתי לראות את החתן. רק כשתיישבו לסעודה ראיתי אותו יושב בראש ומשני צדיו המחותנים משני הצדדים. משי ואטלס הבריקו באור המסנוור. נברשת השבת מכסף הטילה ניצוצות. ראיתי את פניו הצעירים החיוורים של החתן, שהציצו מתוך השטריימל הגבוה הרחב. השתרר שקט ונשמעו דברי התורה שלו. החתן אמר פְּשטל [פירוש על דרך הפלפול].

האנשים התקרבו, סירבו להחמיץ מילה. הרבי, שישב לימינו, התנועע אף הוא בפנים רציניים, ובדממה נבעו המילים, תחילה חרישיות, ובהדרגה רמות ומהדהדות יותר. ניגון הגמרא אפף את כל הבית.

כשסיים, זע הכול והחלו להישמע קריאות: "מזל-טוב! מזל-טוב!"

אנשים איחלו ובירכו, הושיטו ידיים, לחצו, כמו הייתה זו שמחה אישית של כולם. החלו לחלוץ פקקים מתוך הבקבוקים ויין נמזג לגביעי הכסף ולכוסות. לימים סיפרו על חסידים עשירים שהביאו ממרתפיהם את היקרים והישנים ביינות.

לאחר מכן החלו הריקודים. חסידים אחזו אבנטים וידיים, הגביהו ראשים, עצמו עיניים, הרימו רגליים, גבוה, בחיות, נסחפו בבולמוס של ריקוד עד דבקות. אחדים, חסידים מלאי חיים ושמחים, הפגינו להטוטים, תקעו את שולי הקפוטות באבנט, כפפו ברכיים, הכיפה על הפאה, הראש מוסב הצדה ופתחו בריקוד קזַ'וק, קָמרינְסקיה, נוכח מחיאות כפיים וצחוק רם של נערים ונערות שעמדו בכניסה, רצו לראות חסידים רוקדים.

עם פרוץ המלחמה השתנה הכול. החסידים סברו כי בעת מלחמה סכנה לרבי לגור בעיירה קטנה, והרבי העתיק מגוריו לוורשה, שם גר ברחוב קופייצקי.

החסידים המשיכו לנסוע אל הרבי לוורשה. גם מוולומין נסעו, ובשובם סיפרו לעצמם דברי תורה ששמעו זה עתה מן הרבי, היו שהתלוננו על העיר הגדולה, הביעו צער על כך שהרבי התיישב בכרך. אמת, אמרו, שם הזוהר רב יותר. אך חסרה רחבות העיירה.

דברים אלה נשמעו לי אז בטלניים, קומיים, אך במרוצת הזמן הבנתי טוב יותר את היהודים ההם. בעיר הגדולה לא הייתה ליידישקייט הרחבות, המרחב, ההתמזגות של אווירה דתית עם החוץ, עם הטבע הסובב, כפי שהיה הדבר בעיירה. למנהגים העתיקים, הישנים, לא היה בוורשה מקום רב כמו בוולומין הקטנה.

בבואם אל ורשה חשו החסידים ביתר שאת בגלות השכינה. שם היו בתי כנסת נאים יותר, שטיבלך חסידים עשירים יותר, הלולבים הטובים ביותר והאתרוגים הכשרים ביותר, חזנים גדולים ושופרות יקרים – כל מה שניתן לקנות בכסף, פרוכות נאות, מעילים יקרים לספרי התורה, יצירות אומנותיות. דבר אחד בלבד חסר שם – פתיחות אל החוץ, חופשיות ואינטימיות שהיו ליידישקייט ולחסידות בוולומין הקטנה.

בבית המדרש בוולומין, התפילות, האנחות והניגונים לא נשארו תקועים בין ארבעה קירות. הם נבללו בהמולה ובשקט של העיירה. הם נפגשו בין שמים וארץ עם הניגונים של בתי תפילה חסידים אחרים, זרמו בתואם ובשלווה עד לשדות, עד ליער והתמזגו עם לחנים שקטים מלאי סוד של הטבע הסובב.

כל השמחות, כל המנהגים היהודיים הישנים והחגים, היו להם בעיירה הקטנה שלנו מרחב, אוויר, רחבות. הוא הדין גם בחסידות וולומין. כנראה, חש בזה גם הרבי ונהג לבוא מעת לעת אל וולומין ואז התאכסן אצל חסיד שלו, ר' מלך לוויטה.

כשחיתן חסיד וולומין אחד מילדיו, הזמין את הרבי, והרבי בא לשמוח עם חסידיו, כי שמחה חסידית בוולומין נראתה אחרת לחלוטין מאשר בוורשה.

הרבי נרצח בידי המרצחים ההיטלריסטים. השם ייקום דמו!

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 257 – 264.

חיה רובינשטיין **הרב של וולומין הרב וולף ברגזין**

קודם שקיבל הרב ברגזין את כס הרבנות בעיירה שלנו, נתגלעה בקרב היהודים מחלוקת חריפה. הובא רב שלא מצא חן בעיני חלק מן התושבים. הביאו רב אחר, ולא מצא חן בעיני אחרים.

זמן-מה היו בעיירה שני רבנים ולכל רב היו תומכים ומתנגדים משלו. העיר לא הייתה מסוגלת לפרנס שני רבנים, לכן החליטה הקהילה למצוא רב שיהיה מקובל על כל התושבים.

זמן רב חיפשו עד שנודע כי לרב של רוז'אן יש חתן הסמוך על שולחנו, בעל סמיכה לרבנות. משלחת יצאה אל רוז'אן [Różan] לשוחח עם האיש הצעיר, הוא הותיר בהם רושם טוב והמשלחת החליטה להזמין את הרב הצעיר אל וולומין לאלתר.

זה היה הרב שלנו, הרב וולף בֶּרְגזין.

מוצאו של הרב וולף ברגזין היה מנשליסק [Nasielsk] הסמוכה לוורשה. אשתו הייתה בתו הבכורה של הרב של רוז'אן. גם אחיותיה התחתנו עם רבנים. אחות אחת הייתה אשת הרב של דלוגושודלו [Długosiodło], הרב פומרנץ. האחות האחרת הייתה אשת הרב של רדום [Radom], הרב קסטנברג. הייתה אחות נוספת, בעלה נטל את כס רבנות רוז'אן לאחר מות אביה.

הרב הצעיר, ר' וולף ברגזין, מצא חן מאוד בעיני בעלי-הבתים בוולומין ונתקבל פה אחד להיות רב.

בשנה בה הגיע הרב לעיירה, הוחל בבניית בית מדרש חדש.

היו לרב ברגזין כל המעלות של מרא דאתרא. היה רודף שלום, איש מאופק ושלו, בעל חכמה רבה לנהל קהילה יהודית. היהודים פנו אליו תכופות להתייעץ הן בענייני משפחה והן בענייני עסקים.

כשאירעה מחלוקת השכין שלום בין האנשים בחכמה רבה. ביתו היה פתוח תמיד לכל יהודי בעיירה.

גם אשתו רחל הצטיינה בהכנסת האורחים הגדולה שלה ובלב רגיש, בנכונות לעשות חסד עם כל נזקק, בעצה, במילת נחמה, בעזרה ממשית.

היו להם שמונה ילדים, חמישה בנים ושלוש בנות. כל הילדים נולדו בוולומין.

הבן הבכור, דוד, התחתן והיגר לאמריקה, שם הוא גר עד עצם היום הזה [מועד כתיבת הדברים].

הבת איטה, התחתנה עם בחור בן וולומין, משה, בנו של השוחט ר' ישראל-מרדכי [וֶטֶנְצ'ה].

הבת השנייה, שרה, התחתנה עם בחור מוורשה, לייבל זמבה, בעל סמיכה לרבנות.

הבת השלישית, פרל, התחתנה אף היא עם בחור מוורשה וגרה אתו בוורשה.

הבן [מנדל]-אלעזר התחתן עם בת וולומין, חוה, בת של פרל ומטס [מתתיהו] טייבלום.

מנדל ברגזין ניחן במעלות רבות של אביו הדגול. חונך באווירה של לימוד וצמא לידע. מנדל הצטיין תמיד בהבנה גם לידע כללי, למאבק בין החדר הישן לחדש, לאידאלים ישנים וחדשים.

שלושת הבנים הצעירים טרם נישאו. שמותיהם: גדל, יעקב, בנימין. הם למדו בישיבה והיו אהובים על חבריהם בעיירה.

בימים הקשים של הכיבוש ההיטלריסטי היה הרב יחד עם יהודי הקהילה, עודד אותם עזור נחמה ותקווה לימים טובים יותר.

יהודי וולומין זכו במה שלא כל הקהילות היהודיות בפולין זכו לו. לרוב היו הרבנים קרבנות ראשונים של ההיטלריסטים ועונו בגטו או במחנות.

ראשון משמאל הרב ברגזין, בתצלום גם ר' ישראל-מרדכי השוחט (טנצ'ה)

כשהחליטו הגרמנים כי יהודי וולומין חייבים להיכנס לגטו, הרב הלך יחד אתם. הגטו נמצא בסוסנובקה [Sosnówka], מרחק 3 ק"מ מוולומין.

שנתיים הוחזקו היהודים בגטו ובמשך כל הזמן היה הרב אתם, חווה אתם את הייסורים הקשים שהגטו התנסה בהם, עד בוא יום האופל של חיסול. הגטו כותר וכל התושבים נצטוו לצאת מן המקום. גם אז נמצא הרב בקרב היהודים והלך יחד אתם בדרכם האחרונה.

יהודי וולומין הובלו אל רדזימין, לשם הובאו גם יהודי לגיונוב [Legionowo] ויחד הובלו כולם אל טרבלינקה.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 265 – 267.

יוסף אייזנברג **[דמויות]**

יחזקאל השמש

כינו אותו חסקל השמש. היה יהודי גבוה ורחב גרם, בעל זקן ארוך סמיך ולבן וגבות עבות לבנות-אפורות, שהסתירו את עיניו הקטנות מלאות החיות. היה לו קול בס, וכשהעיר את היהודים בעיירה מדי שבת עם שחר, לקום לאמירת תהילים, הדהד קול הבס שלו חזק וחם.

ידיעותיו הסתכמו בקריאת "שבט מוסר" בעברי-טייטש [יידיש] ובאמירת תהילים. כשהעיר לאמירת תהילים השקיע בניגון את כל יראת השם שלו, יראת שמים ואהבת ישראל. הוא שר את המילים:

"ייִדעלעך, יהודים חביבים ויקרים, יהודים קדושים, קומו לעבודת הבורא". נח רגע והמשיך לשיר בקול הבס החם שלו: "קומו יהודים חביבים, קומו לאמירת תהילים. השעון הִכה שש!"

המילים, הניגון בו שר אותן, היו בהן קדושה שחדרה ללבבות, לא הניחה להירדם שוב. עוררה לקום, אפילו בימי שחר קרים כפוריים.

את פרנסתו שאב יחזקאל השמש מן העבודה בבית המדרש. הוא גם היה המלווה הקבוע של הרב בעיירה. ביום שישי נהג ללכת עמו לבית המרחץ. בשבת בבוקר הביא את הרב לבית המדרש. לפני הימים הנוראים גם הקיש יחזקאל השמש בפטיש העץ שלו בתריסי דלתות וחלונות של יהודים, קרא לסליחות.

במשך השנה כולה השגיח שהכול בבית המדרש יהיה כשורה, גלל "שמות" [דפים וספרי קודש בלויים לגניזה] ישנים והעלה אותם לבוידם, שמר עליהם כעל חפצי קודש, לבו נחמץ בשל כל ספר קרוע, השגיח שהנערים לא יקרעו דפים.

חסקל השמש גם סייע לרב בעת זימון יהודי לדין תורה ובעניינים רבים אחרים שהייתה להם נגיעה לקהילה.

במרוצת הזמן לא הסתפק עוד באמירת תהילים בלבד. הנוסח שלו התרחב, נוסף עוד פרק: "עקביה בן מהללאל היה אומר... מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא".

הוא חי משכר פרוטה שיהודי וולומין נתנו לו מדי שבוע, אך בנוסח המורחב שלו דרש שתי פרוטות.

זכור לי כי בא פעם אל אבי לדרוש את הפרוטה ושאל אגב כך: "ר' ברל, רצונך עם או בלי עקביה בן מהללאל?"

אבי, שלא נמנה עם הגבירים בעיירה, נתן לו שתי פרוטות.

איש לא ידע מאין בא לו, ליחזקאל השמש, לפתע עקביה בן מהללאל. לימים התברר כי הסוד היה פשוט מאוד:

יום אחד נכנס לבית הרב, התלונן כי יהודי וולומין מתאחרים, מתעצלים לקום לאמירת תהילים. הוא ביקש ממנו ללמדו כמה מילים חדשות, שיעוררו את הציבור. שקע הרב בהרהורים, ניגש אל ארון הספרים, הוציא ספר, עלעל בו ומצא:

"עקביה בן מהללאל היה אומר: דע מאין באת ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון – לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא".

ר' חסקל למד על פה. זה ארך אצלו שבוע תמים. כעבור שבוע בא אל הרב וחזר על המשנה עם הניגון שיצר בעצמו. הדבר נשא חן בעיני הרב ומיד תרגם ליידיש. ר' חסקל התרגש והתגאה והחל להשתמש בעקביה בן מהללאל שלו במלוא הלהט.

פעם, כשבעיירה שרר כפור עז, במשך כל ליל השבת השתוללה סופת שלג – גרנו אז בבתי שוכמן ברחוב סְטצינה – הדהד לפתע קול הבס הרם של חסקל השמש:

"ייידעלעך, יהודים חביבים יקרים, קומו..."

ברגע זה נשמעה זעקה נוראה. זה היה חסקל שצרח בקולות אחוזי דיבוק: "גוואלד, יהודים, הצילו!"

יחד עם אבי יצאתי גם אני בריצה החוצה. יוסקה סולטיס כבר היה בחוץ, עוטה על צווארו לוח נחושת, שאישר כי הוא נציג הממשל. היו גם לייביש הפיסח ויהודים נוספים. לעינינו נתגלה מראה מוזר:

שני גויים אחזו את ר' חסקל בכתפו וקראו אליו בפולנית לשיר שוב את שירו, שכנראה מצא חן בעיניהם מאוד, אך ר' חסקל לא הבין את דבריהם והיה בטוח כי הגויים התנפלו עליו ומבקשים להרוג אותו.

היהודים תפסו זאת מיד, הרגיעו את ר' חסקל, הסבירו לו במה מדובר.

קפוא עד לשד עצמותיו, לבוש חמש קפוטות והמון צעיפים בהם עטף את צווארו ופניו עד מעל לזקן, התייצב ר' חסקל מתוח כמו לפני עמוד תפילה והחל את שירו בנוסח המורחב, של עם קדושים, יהודים חביבים וכל עקביה בן מהללאל.

בחוץ שררה דממה עמוקה. הגויים עמדו כל הזמן זקופים, מתוחים כמיתרים והקשיבו לניגון שהדהד בעוצמה על פני העיירה כולה.

כשסיים ר' חסקל ניכרה על פני הגויים התרגשות עמוקה. שניהם הוציאו מטבעות והגישו לר' חסקל. בשום אופן לא הצליחו להבין למה נסוג מהם חסקל כמי שנכווה ואמר מילה אחת בלבד: "שבת".

ליהודים שנאספו אמר: אני הולך היישר לבית המדרש, היום אינני מעיר עוד".

אנשים עמדו שותקים, הביטו בפליאה ובהתפעלות אחר דמותו הכפופה של חסקל, שצעדיו במגפיו המסומרים הדהדו בדממה הכפורית של שחר השבת.

ר' ישראלקה החובש

היה קטן קומה ולבש קפוטה ארוכה, בחורף לבש גם אדרת מרופדת מוך. זקנו השחור הסמיך השתלט על כל הפנים עד מתחת לעיניים. הוא עסק ברפואה, ריפא חולים אף שמעולם לא למד רפואה. מטופליו היו גברים בלבד, כשנקרא אל חולה, נכנס אל הבית כרוח ושאל בחיפזון: "נו, היכן הוא?"

מטופליו סבלו לרוב דקירות במותניהם, עצירות, סתם נזלת חזקה.

מיד עם כניסתו החל ר' ישראלקה לטפל בחולה, הניח אוזן אל לבו ומבעד לבגדי החולה הקשיב להלמות הלב, הורה לנשום עמוק,

להשתעל חזק. מיד קבע דיאגנוזה ונתן הוראות: להציב כוסות רוח, למרוח טרפנטין צרפתי ו...זהו.

כששכב פלוני בגלל עצירות, הורה ר' ישראלקה להראות את הלשון, שהייתה כרגיל לבנה כחלב, מיד תפס בלשון וניגב אותה בידו, אומר אגב כך: "זהו... כבר לא לבן". משמע, שסילק בידו את המחלה. לאחר מכן ציווה לעשות לחולה חוקן, לבלוע שמן קיק ולשתות חלב חמוץ.

אם התלונן החולה על גרון שהצטנן והיה צורך בחיטוי, תמיד הייתה עם ר' ישראלקה פיסת מוך מוכנה שתלש מאדרת המוך שלו. הוא ליפף את פיסת המוך על מקלון, טבל ביוד והחולה נושע מיד. בדיוק כמו מוך כך גם מקלונים לא היה לו צורך לשאתם בתיק העזרה ראשונה שלו, שמעולם לא נזקק לו. את המוך נטל מאדרתו והמקלון, באיזה בית בוולומין לא היה מטאטא? ר' ישראל שבר זרד מן המטאטא ליפף עליו את המוך וזהו.

קרה שמצב החולה היה חמור, ר' ישראלקה התייעץ עם המטופל, שמא כדאי להזמין רופא. ר' ישראלקה יעץ לו לנסוע או למזרח, כלומר אל ידובה [Jadów], או למערב כלומר אל ורשה. היה על החולה להחליט בעצמו.

בוולומין נהגו לספר כי ר' ישראלקה שירת בצבא הצאר בצעירותו והוצב לעבודה בבית חולים צבאי. מאז קלט את תורת הרפואה ומילא בעירה מקום של חובש ורופא כאחד. מעולם לא דרש שישלמו לו. מה שנתנו, די היה לו בזה, ואם לא נתנו דבר גם אז לא התלונן.

שוחטים וחזנים

ר' ישראל־מרדכי שו"ב

חזן מיוחד לא היה לבית המדרש של וולומין ברחוב לֶשְנוּ, אך הכול ידעו כי החזקה על התפילה לפני העמוד היא של ר' ישראל־מרדכי השוחט. בשבתות ובחגים רגילים התפלל לפני העמוד בלי עוזרים, בלי משוררים, אך לקראת הימים הנוראים הרכיב מקהלת נערים בעלי קולות מהדהדים במתיקותם, שסייעו לו בתפילות הימים הנוראים, בשירת הניגונים השונים ובשירי הלכת.

ר׳ ישראל-מרדכי השוחט היה בעל תפילה שהרעיד לבבות בנימה החמה של תפילתו והקסים את המאזינים בקולו הנאה. כששר ניגון של מודז׳יץ פשט הניגון בכל האברים. הוא התפלל כל נדרי, מוסף ונעילה. חובבי ניגונים באו ממניינים אחרים, בשעת ההפסקות, לשמוע את ר׳ ישראל-מרדכי שר ניגון מודז׳יץ חדש. כל מי ששמע אותו אי-פעם, לא שכח עוד. עד עצם היום הזה מזדמר בקרבי ניגונו של ר׳ ישראל-מרדכי. ניצבת לנגדי הדרת הפנים שלו, זקנו הארוך הבלונדי, מבטו המהורהר והבעת פניו החולמנית. כשראוהו הולך ברחוב, עורר דרך ארץ ויראת כבוד אף בקרב אנשים מערים זרות. אפילו מי שלא הכירו אותו חשו בו מיד את המשמש בקודש.

ר׳ ישראל-מרדכי היה יהודי פיקח. מעולם לא נראה כעוס ולמען כל אחד היו לו מילה טובה וחיוך חביב. כולם בעיר, גדולים וקטנים, ימניים ושמאליים, אהבו אותו. נדיר שידע מישהו את שם משפחתו, טנצ׳ר [טֶנְצֶ׳ר]. כולם קראו לו ר׳ ישראל-מרדכי השוחט ובשם הדהדו ייחוס וגאווה.

היו שני שוחטים נוספים בעיירה. ר׳ ברוך ראצ׳אנזר היה חסיד גור. כינו אותו כך משום שבא מן העיירה ראצ׳אנדז, מעברו השני של הנהר ויסלה. הוא דיבר ברי״ש קשה. בימים הנוראים התפלל תפילת שחרית בבית המדרש. חלק מן האנשים בעיירה גם כינו אותו: השוחט השחור, כי בהשוואה לר׳ ישראל-מרדכי היה זקנו של ר׳ ברוך שחור כזפת. וולומין קיבלה אותו כשוחט לאחר שהשוחט הזקן, ר׳ חיים-בנימין הזדקן וידיו החלו לרעוד. הוא לא נטש את השחיטה לחלוטין, ושחט עופות בלבד.

ר׳ ברוך השוחט ומשה גוטוֶוטר נבחרו בשנות ה-30 [של המאה ה-20] לנסוע לארץ ישראל כשליחים, לרכוש קרקעות למען בעלי-בתים בוולומין. זה קרה לאחר שהרבי מגור קרא ליהודים לנסוע לארץ ישראל ורכש ביפו ובמקומות אחרים שטחי אדמה גדולים.

ר׳ ברוך השוחט היה יהודי תמים, ישר ומסור לכל משימה שנטל על עצמו. זכור לי כי נסענו עם חבר נעורים שלי, משה קו-אור [קאוור]; ר׳ ברוך השוחט ור׳ משה גוטוֶוטר במקומות שונים לרכוש קרקעות.

משה קו-אור נורה בידי הנאצים בעיירה בקרבת פריז, ולריאן סירן, ב-21 בפברואר 1942. ר' ברוך השוחט נרצח בידי המרצחים הנאצים.

ר' משהלה הלבן

כינו אותו ר' משהלה הלבן משום שהיה סייד. היה בעל זקנקן מעוגל למחצה ודיבר בקול נשי דק. לץ בעיירה שאל אותו פעם: "ר' משה אינך מסוגל לדבר גס יותר?" הוא השיב לו מניה וביה: "למה לא? אדרבא, שק לי בת... רצונך, אני מסוגל גס יותר".

תמיד אני רואה אותו אוחז בידו סולם, עליו תלוי דלי צבע, ובידו השנייה מברשת בעלת מוט ארוך. בזמן הפנוי – כשלא הייתה עבודה, עקרות הבית לא חשבו על סיוד קירות בתיהן הדלים – לבש אפודה שחוברה אליה שרשרת עבה ממתכת לבנה. על השרשרת היו תלויות פרסות אחדות, ראש של סוס, רובה קטן, מצפן ועוד זוטות בדומה. ר' משהלה התגאה בציוד זה ואם שאל פלוני: "ר' משה, מה זה?" משך בנחת וברוב חשיבות את השרשרת מכיס האפודה עד שנראתה תיבת כסף עבה, עגולה, עם ראש. זה היה שעון בעל דלתיות כפולות, ועליו חרוטים ראשי מלכים רוסים. ר' משהל לחץ על הכלי ונפתחה דלתית, ואז אמר בקול דקלומי: "השעה עכשיו שתיים בדיוק".

כשהעירו לו שהרכבת אל ביאליסטוק כבר נסעה מזמן, לא התרגש והשיב בקול אדיש: "הרכבת כנראה הקדימה לבוא, השעון שלי מראה שעה מדויקת".

היו לו שני בנים שסייעו לו בימים שהיה עמוס עבודה. מיד לאחר פורים, כשהשלג החל להתמוסס והבוץ בעיירה היה עמוק וסמיך, נעשה ר' משהל חשוב בעיני עצמו, כמעט פילדמרשל, כי הימים שלפני פסח בוולומין בישרו מתקפה של עקרות בית, אשר השתערו עליו מכל קצות העיירה – כמו להבדיל חסידים על הרבי שלהם – בהזמנות ובקשות, כל אחת כמנהגה התחנחנה אליו, מי בגנדרנות נשית ומי בתחינה של אם. כל עקרת בית רצתה שאצלה יהיה ר' משהל ראשון, לפני שיחטפו אותו אחרים, יקרעו אותו בהזמנותיהם.

באותם ימים אמד גבוה את שוויו. בהיותו מוקף נשים כה רבות, שהיו תלויות בטוב לבו, הסביר ברוב חשיבות כי ראשית, הבטיח עוד בשנה שעברה לעקרת בית זו וזו, שאם נזכה לשנה הבאה, אצלה יהיה ראשון.

שנית, השנה יש לו צבע אחד בלבד, המסוגל לכסות רק את הצבע שבו סייד בשנה שעברה אצל עקרת בית זו או אחרת.

בראותו כי הנשים שבויות בידיו, הוציא לפועל בהזדמנות זו דבר נוסף שתמיד התקשה בו במקצת: "דעו לכן – אמר ר' משהלה לנשים – עיטורים לא אעשה לכן השנה, אין לי זמן להתעסק עם שטויות שכאלה". הנשים החלו למלמל באי-רצון: "מה פירוש לא לעשות עיטורים?"

ר' משהל נותר שווה נפש לצערן של הנשים, דיבר בקשיחות, בגסות: "מי שמסכימה, טוב, מי שלא, אז לא". בלית ברירה קיבלו הנשים גם תנאי זה ור' משהל ניגש לעבודה, למריחה.

בחצרות החלו להיראות מיני רהיטים מסגנונות שונים, מדורות שונים, שעקרות הבית הוציאו החוצה, לפני הדלת, כדי לפנות את החדרים לקראת הסיוד. החלו למרק, לשפשף, ליצוק, לחבוט. הרעש בעיירה היה גדול. הקש, שפרץ מן המזרנים והתפזר לאניצי קש בודדים קטנים, התעופף על פני העיירה יחד עם ניירות צבעוניים שעברו את החורף בינות לחלונות הכפולים, שנאטמו כדי לעצור חדירת קור לבתים. באוויר נישאו נוצות מתוך ציפות וכסתות.

ר' משהל עשה את שלו, סייד את הקירות, משח בבורית, הלך מחצר אל חצר, נשא את הסולם עם דלי הצבע ושר אגב כך ניגונים שמחים למיניהם.

כך חיו בוולומין, פעם בשקט ובאידיליה, פעם בהמולה ותסיסה. היו ימים של שמחה וימים עכורים, ערבים רועשים עם שירה ואספות וערבים עגומים, כשהיו אנשים מלאי צער מגעגועים ומכמיהה אל העולם הגדול היפה, ולא ראו כמה יופי וגדולה היו בעיירה שלהם, על תלמידי החכמים והיהודים הפשוטים שלה, גבאים וחסידים, שמשים ובעלי מלאכה; בחורי בית מדרש ששוחחו רק שיחות תלמוד ודיברו על ישיבות גדולות רחוקות, וצעירים שדנו בבעיות של גאולה לאומית וישועה לעולם, למדו את אחד העם, נורדאו, נברו אצל הגל, קאנט, מרקס ואנגלס, רגשו בלהט על כל הרצאה, כל אחד בדרכו שאף למשהו וכולם יקרים וקדושים לנו עתה.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 268 – 276.

נתן גינגולד **ר' ישראל-מרדכי השוחט**

ר' ישראל-מרדכי [טנצ'ה] היה שוחט וחזן בוולומין, אישיות ייחודית, הראויה למאמר נרחב וגדול יותר. אולי יעשו זאת אחרים שהיטיבו להכירו, יודעים יותר על חייו האישיים החברתיים ויש בידיהם חומר רב יותר לספר על אודותיו.

אינני יודע באיזו שנה בא ר' ישראל-מרדכי אל וולומין ועליי להסתפק אפוא בתיאור דמות מעניינת זו ומשפחתו החל בשנת 1931, כשהכרתי אותם, עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

ידעתי כי מוצאו של ר' ישראל-מרדכי מן העיירה סְטוק וכי החל ללמוד שחיטה בגיל צעיר מאוד. כיוון שלבו נהה אחר יידישקייט ומעשים טובים וגם היה מתמיד בתלמודו, רכש עד מהרה שם של שוחט, למדן וירא שמים. התלהבות וחושי חכמה חדים נתגלו אצלו לא רק בלימודים, בחזרה על דברי תורתו של הרבי מאמשין, אלא גם בניגון, לשמח את ציבור היהודים. היה לו קול נאה ובמרוצת הזמן היה לחזן, וכך היה לחזן ושוחט בוולומין. יהודים אמרו כי חזן ושוחט באים תמיד יחד כמו "ויקהל" "פקודי".

היו לר' ישראל-מרדכי עשרה ילדים, חמישה בנים וחמש בנות. הבנים הבוגרים היו אדוקים מאוד. הבכור היה לימים חזן-שוחט בעיירה וישקוב [Wyszków]. הילדים הצעירים כבר היו מודרניים יותר, לרוב השתייכו לתנועה הציונית.

באתי לביתם בשנת 1931, כי הבת הרביעית, התשיעית בילדי המשפחה, הייתה בשנה ההיא לאשתי.

כך הייתה לי אפשרות להכיר מקרוב ולהתבונן במשפחה אצילית זו. ר' ישראל-מרדכי היה ממוצע קומה, שמנמן, פנים רחבים קמעה שהזקן הרחיבם עוד יותר. הוא מעולם לא התכעס, תמיד הייתה לו הלצה מוכנה והיהודים אהבו אותו. גם הנוער שלא היה אדוק במיוחד גילה כלפיו דרך ארץ רבה. הוא מעולם לא הטיף מוסר לאיש, לא נמנה עם מי שהתנהגו כקוזקים של אלוהים.

בתצלום: ר' ישראל-מרדכי, אשתו לאה ובתם פרידה

בשבתות היחה לבעלי-בתים רבים מסורת לבוא לאכול קוגל אצל ר' ישראל-מרדכי. שם דבר היו בעיירה הפשטידות של אשתו, המעיים הממולאים והטחולים.

נזדמן לי פעם לשמוע בעל-בית בן וולומין, מהיהודים הנכבדים, אומר לר' ישראל-מרדכי להשגיח על ילדיו, כי מרננים בעיירה שהם נוסעים בשבת לוורשה במכונית. ר' ישראל-מרדכי השיב: "ילדיו? חס ושלום, לא צריך לדבר כך. חוץ מזה, במחילה, האם חשבת לרגע על ילדיך? שמע לי, היזהר בדבריך, כדי שלא תשתייך לאלה שחז"ל אמרו עליהם: 'טובל ושרץ בידו'".

ככל שהיטבתי להכיר יהודי מלבב זה, גברה בי חדך הארץ כלפיו.

ר' ישראל-מרדכי אהב שחתניו ישבו לשולחנו בשבתות ובחגים יחד עם בניו. חיבה מיוחדת הייתה לו כלפי חתניו הצעירים ביותר משום שהיו בעבר בחורי ישיבה והוא יכול לשוחח עמם שיחת תלמוד. זכורה לי שיחה, ר' ישראל-מרדכי אמר לנו:

"שני דברים למדתי מן הרבי של אמשין: אהבת השם ואהבת ישראל. בעל הספר "ישמח משה" מביא ראיה מן המילה אהבה, שלוש עשרה בגימטריה, כאשר שני יהודים אוהבים זה את זה, מתחברת אהבתם ויש פעמיים שלוש עשרה, שהם עשרים ושש. וזה גם שם הויה. כלומר, מאהבה בין יהודי אחד לשני נוצר שם המפורש".

בחיני שחיטה נמנה ר' ישראל-מרדכי עם המקלים, במיוחד בשהיה על הפרק הפסד מרובה. הוא עשה אז הכול כדי שלא יהיה עליו, חלילה, להטריף בהמה גסה ולגרום בכך לקצב המסכן נזק כספי גדול. הוא עיין ב"יורה דעה" ובספרים אחרים שעניינם הלכות שחיטה, עד שמצא נימוק לא להטריף את הבהמה.

ר' ישראל-מרדכי התפרסם מאוד כחזן. אילו למד בנעוריו מוזיקה ופיתוח קול, סביר שהיה גדל להיות זמר מפורסם. מעשיות רבות סיפרו בוולומין על שירתו, על קולו החזק ומתיקותו. אזכיר אחת בלבד:

זה היה בראש השנה, כשהתפלל ר' ישראל-מרדכי תפילת "הנני העני ממעש נרעש ונפחד מפחד יושב תהלות ישראל", במילים "נרעש ונפחד" השמיע צעקה בקול הלביא שלו, אישה הרה שהייתה אז בעזרת הנשים הפילה את ולדה מרוב פחד.

סיפרו גם כי בשנים הראשונות לבואו אל וולומין, בא לתפילות כל נדרי ונעילה הסטרוסטה [מושל] של רדזימין בלוויית פקידים בכירים נוצרים, לשמוע את ר' ישראל-מרדכי שר ומתפלל.

מרבית ילדיו ירשו מאביהם את הכישרון המוזיקלי. הצטיינה בכך במיוחד צעירת בנותיו, פרידה-רחלה, ששרה יפה מאוד פיוטים שונים וסייעה לאביה בשירת זמירות השבת. היא שרה גם אריות מאופרות. היה לה קול נהדר, קולורטורי. אך מעולם לא שרה כשנתבקשה, אלא כשאחזו בה געגועים, אז שרה מעצמה. לרוב היה זה בשעות בין ערביים בשבתות, כשבחוץ כבר ירדה האפלה ובבית טרם הודלק האור, כי האב עוד ערך סעודה שלישית. לא אחת הקשבתי בשעות בין ערביים כאלה לשירתה המכשפת שנשאה אותי לעולם אחר, עולם שכולו טוב.

לאשתו של ר' ישראל-מרדכי, כינו אותה לאה השוחטת, היה חלק גדול ביצירת האווירה המזוככת בביתם. התפעלתי תמיד מן האצילות, הנשמה הטובה, שהיו באישה זו. כשהכרתי אותה הייתה בגיל העמידה, חלשה, אך מעולם לא חסכה מאמץ וכסף כשהיה עליה לעשות חסד עם מישהו, כשעמדה על הפרק עזרה לחולה או לעני. בעיר ידעו כי אם יש צורך לעשות משהו למען נזקק, קודם כל הולכים אל לאה השוחטת. היא מעולם לא שילחה מביתה עני בידיים ריקות.

קרה שנכנס עני הביתה לבקש נדבה ובדיוק לא היו בידיה כסף קטן ולעני לא היה עודף ממטבע גדול, הוא ראה את מבוכתה והלך, לאה התעשתה במהירות, נטלה קוביות סוכר אחדות או מאכלים מוצקים אחרים ומיהרה אחר העני, התחננה אליו לקחת, לא לצאת מביתה בידיים ריקות.

ר' ישראל-מרדכי היה מביא מן המשחטה טחולים, מעיים, כבדים, בלוטות הֶרֶת, לאה השוחטת הייתה המוכרת. נשים עניות כבר הכירו את חולשתה, שלבה מלא רחמנות לעניים, ולא אחת ניצלו את חולשתה, ביקשו שתוסיף עוד בדל מעי מעל למשקל. היו גם כאלה שתמיד חסרו להם פרוטות אחדות בעת התשלום. הם ידעו כי לאה השוחטת לעולם לא תיקח מהם פיסת בשר עודפת. היא גם מעולם לא רשמה את החוב. ר' ישראל-מרדכי התלונן באוזני ילדיו, שאינו יודע מה עושה אימא עם הכסף. "הבאתי היום כל כך הרבה מן המשחטה – היה אומר – והכסף כה מועט". את הסוד מה עושה אימא בכסף הוא מעולם לא ידע לאמתו.

ר' ישראל-מרדכי נפטר ימים אחדים לפני המלחמה בן שבעים וכמה שנים. ביום ההלוויה נעטפה וולומין אבל. כל העיר הביעה את האהבה הגדולה לאיש אציל טוב לב זה.

לאה השוחטת נספתה יחד עם מרבית ילדיה ונכדיה, מי בגטו ומי במחנה. נותרו בחיים שתי בנות בלבד, שהיו בישראל עוד מלפני המלחמה. שתי בנות אלה עם ילדיהן ונכדיהן הם ההמשך למשפחה אצילית זו. כאן בישראל נמשכת שרשרת הזהב של בית יהודי נאה זה, בית ר' ישראל-מרדכי השוחט.

לאה השוחטת נמנתה עם הדמויות שכל עיירה יהודית התגאתה בהן. הייתה מן הנשים הצדקניות שלא הסתפקו בפרק תהילים, תפילה ביום חול כשהיה הלב כבד עליהן והעיניים דמעו בבכי, הכתימו את דפי התפילה הישנים. הטוב היה בכל מה שעשתה בבית ובחוץ, בדאגותיה שלא יישאר חלילה בית יהודי בלי חלות ודגים לשבת, חולים עניים לא יישארו ללא עזרת רופא, בלי השגחה חמה של אדם קרוב.

עיירה דלה הייתה וולומין, אך עשירה וגדולה בדמויות כמו ר' ישראל-מרדכי ואשתו לאה.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 277 – 281.

שמואל צוקר **[פרקי הווי]**

החצר שלנו

שיר – לא תורגם

הכנסת אורחים

הנתיב הכבוש שהוליך אל מדרגות העץ של בית הכנסת היה מכוסה עלים צהובים שנשרו מן העצים הדלילים. קרוב לבית הכנסת הורגש ריח מעופש של גמרות בלות שגבותיהן חלושים, של "שמות" שהיו מונחים בארונות הספרים מכוסי האבק. דלתות בית המדרש ניצבו פעורות ונשמעו משם ניגוני גמרא מתמשכים. כאן היו גם שני החדרים שנשאו את השם: "הכנסת אורחים".

יהודים בעלי זקנים לבנים, בעלי פנים מעודנים ומבטים נבונים של תלמידי חכמים התאכסנו כאן יחד עם יהודים פשוטים, שפניהם חרושי עמל ודאוגים, זקניהם שחורים סבוכים ועיניהם השקועות הביטו סביב בעגמומיות. היו כאן גם יהודים שזקניהם גזורים או מגולחים, באו מנכר, מערים ומעיירות רחוקות. בשעות בין ערביים ניתן לראותם בלכתם לשם, נושאים את צרורותיהם ובהם מעט לבנים, ספר קודש וסידור קטן. הם נראו שקועים במחשבות, טרודים בעולמות אחרים, הלכו שותקים, מלווים מבטי השתתפות של יהודי וולומין.

יום תמים הלכו מבית לבית, אספו פרוטה לפרוטה, צירפו יחד ושלחו למשפחותיהם, שהשאירו אי-שם בבתים רחוקים.

חדרי הכנסת אורחים נמצאו בבית המדרש. בפנים היה האוויר דחוס במיני ריחות. בערבי החורף מילא קמין הברזל העגול את החדרים עשן מצחין שאפף את הפנים, המדברים לא ראו זה את זה.

בשעות בין הערביים סרתי לעתים והקשבתי לשיחות של היהודים הזרים, למעשיות המופלאות שלהם. לכל אחד היו קורות חיים שנישאו ממרחקים, על פני ערים ועיירות באירועים שונים. רבות מן המעשיות ליוו אותי ימים ולילות ארוכים בשנים ההן, כשישבתי בחדר הסמוך, בו למדתי שיעור. באוזניי הדהדו דבריהם, קולותיהם מלאי הכמיהה. היו כאלה שעזבו את בתיהם לפני שנים רבות, בזמן מלחמת העולם

הראשונה, השאירו אישה וילדים פעוטים, בשובם מן המלחמה כבר לא מצאו איש. העיירות נעלמו באש. יהודים רבים נשחטו בפוגרומים. היו גם כאלה שהשאירו את בתיהם, בתים מבוססים, חנויות נאות, עזבו בבהלה רבה מפחד הקוזקים. בשובם היו חנויותיהם בזוזות והבתים תלי חורבות.

נדמה היה לי כי יהודים אלה הם קרבנות מלחמת העולם הנוראה, היו גם כאלה שחוו את החזית, היו נכים, לא מוכשרים לשום עבודה, זה גרם להם לנדוד בעולם, מעיר לעיר, לבקש נדבת פת לחם להחיות את נפשם. היו יורדים מנכסיהם ועניים סתם, שלא הצליחו בחייהם, חסרי מזל, לא היו מסוגלים לפרנס את משפחותיהם.

חדרי הכנסת אורחים היו להם משיבי נפש ומרפא. קרה שמי מן היהודים שחק רגל בדרך נדודיו והשתרך לכאן בשארית כוחותיו, תוך כאבים עזים, תכופות עם חום גבוה. בהכנסת אורחים קיבל את פניו יענקל הפחח, שדאג ליהודים העניים ומיד זימן רופא או חובש לחולה, דאג שמיטתו תהיה נקייה, סדין לבן, שמיכה; התהלך סביבו כאם טובה, כיסה אותו ואמר מילה טובה, איחל רפואה שלמה.

יהודי וולומין דיברו בחמימות רבה על הכנסת אורחים, ראו בה מצווה גדולה. אימהות אמרו: "אפילו ציפורים שאיבדו את קיניהן, מתעכבות על גג עליו הן רואות עשן מתאבך של קמין מוסק ומתחממות שם.

מתן בסתר

זכור לי, משה אויסלנדר סיפר לי שראה פעם באחד הבתים משפחה שלמה שרעבה, ההורים לא היו מסוגלים להביט בייסורי ילדיהם והכו ראשיהם בקיר בייאושם.

גם בחצר שלנו הייתה משפחה כזו, עם שבעה ילדים. כיכר הלחם משיפון מנופה כלתה כהרף עין ומיד נשמעה מבעד לחלונות השבורים קריאת הילדים: "אני רעב!" הייתה בחצר המאפייה של יוסף האופה, ניחוחות הלחם הטרי והלחמניות התפזרו בכל הבתים, זה הגביר את הרעב בבית העני ההוא. בבית ההוא, תכופות הלכו הבוגרים והילדים לישון בלי שאכלו.

משה אויסלנדר אמר כי הדלות הביאה אותו לרעיון להקים "הכנסת אורחים" ו"מתן בסתר" למען יהודים עניים של וולומין, נופלים שנותרו ללא פרנסה.

הוקם חוג חברים קבועים ששילמו מדי חודש דמי חבר ובכסף נרכשו מצרכים שונים, קמח, אורז, סוכר. הם גם הכינו פחם לחורף וכל זה סיפקו לבתי העניים, בהם התביישו לקחת צדקה בגלוי.

אנשים ישבו נעולים בבתיהם, התביישו באסונם. הם נחשבו בעיר עניים נסתרים והדאגה להם נחשבה מתן בסתר, שיהודי וולומין ראו בו מצווה גדולה ושמרו בקדושה, מעולם לא דיברו עם איש על אותם נזקקים. העמידו פנים שאינם יודעים על עוניים כדי לא לביישם.

רחוב לָשְנו

אלמלא הסוסים והעגלות העמוסות לעייפה, שנסעו מדי יום חמישי מן הכפרים השכנים אל יום השוק והפרו ברחוב לשנו את שלוות המים והבוץ שהצטברו מן הגשמים, היו בתי העץ הקטנים, יחד עם בית המדרש, שוקעים במים העומדים ובבוץ מראש השנה עד פסח.

לא אחת קרה שפלוני נשאר תקוע עם ערדל. לא אחד מנערי החדר רץ לפעמים הביתה בבכי מר, כי השאיר בבוץ העמוק נעל שהייתה גדולה עליו, כי שאל אותה מאחיו הגדול ממנו, כדי שיהיה לו במה ללכת לחדר.

סמטת לשנו הייתה צרה וקטנה, בתים נמוכים פזורים, שקירותיהם כבר העלו ירוקת, רקובים במקצת, עדות ליושנם הרב ולייחוס של סבים וסבי-סבים. בסמטת לשנו היו גם גדרות, שתמיד תלו עליהם כדי חלב וסירים שטופים, חיתולים ופריטי כביסה למיניהם.

סביב לבוץ התקבצו תמיד תרנגולות, אווזים, תרנגולי הודו שחטפו במקוריהם גרעינים שנשפכו מתוך שק מחורר בעגלת איכרים ונותרו מונחים, שרויים זמן רב במים המכוסים קצף מרופש ירקרק.

בליל קולות וניגונים נישא תמיד מסמטת לשנו, החל בניגון הגמרא מלא הכמיהה של חיים בן אהרון-בונים [שולץ] שפרץ מבעד לשמשה השבורה של בית המדרש וכלה בקולות ההמולה של החצר ההומה

שנמצא בה בניין "יסודי התורה", שם התפלפלו עשרות תלמידים, נעים על הגמרות, בסוגיה רצינית, תוספות קשה. הקולות נבללו בנעירת סוס בועט שהשתחרר מיצולי העגלה. לזה נוספה פעיית העזים הלבנות שכרסמו בהנאה את העשב הירוק בפיסת השדה שגבלה בבית המדרש.

אריה ברודה

לפעמים נשמעו לפתע צעקותיו של אפרים זילברשטיין, שעמד פוכר ידיים מעל לסוסה שנפלה, המפרנסת היחידה שלו. עיניו של אפרים היו מצועפות דם מרוב כעס ומחאה על העוול הגדול שנגרם לו.

איש לא היה מסוגל לעזור לו. גברה על צעקותיו ותחינותיו הטחנה הקטנה של צלקה [טאוב?] עושה הגריסים, שהלמה ברעש ימים תמימים והחרישה את העיירה כולה.

אריה ברודה, הוא בלבד, לא היה שווה נפש לזעקותיו של אפרים, לא גילה אוזלת יד, לבש את אדרת המוך שלו ואת מגפיו הרחבים ויצא כרוח מביתו האפל, עבר בסמטה במהירות לעבר החורבה בה התגורר אפרים עם סוסו.

אריה התנפל בגופו על בטנו של הסוס הגוסס ובידיו החזקות פתח את הפה הנעול, שהיה אחוז היטב בשיניו. הוא שפך אל תוך הפה דלי מים מלוחים ואמר בנימה של רופא מיומן: "זה יעזור!" זה אמנם עזר, וכשקם אריה והזדקף, פשט ידיו לשמים ואמר: "ריבונו של עולם, כבר אין לך אצל מי ליטול את הפרנסה?"

קרה שהנוער הפולני האנטישמי התכונן לתקוף את היהודים בעיירה, אריה ברודה החל אז לפקד כגנרל, קיבץ סביבו את הנערים החזקים ביותר, חימש אותם במוטות ברזל ועץ, הציב אותם בכל פינות הרחובות, ולעיירה נכנסה נשמה חדשה. היהודים נרגעו, היו בטוחים כי דבר לא יקרה, משום שאריה ברודה שומר עליהם.

לב יהודי גדול היה לאריה. כשנודע לו כי ליהודי כלשהו אין במה לעשות את השבת, לבש את הקפוטה השחורה שלו, שקיבל כנראה לחתונה, וכבר הייתה מלאה כתמי יושן, צרה וקצרה. סרק את זקנו באצבעותיו הרחבות ויצא לשוטט בעיירה לאסוף פרוטות אחדות למען בני המשפחה הרעבים בבית הדל.

בימים החמים, כשילדים ובוגרים רחצו במי הגְלינקות [? glinianka בור מים באדמת טין], קרה שפלוני טבע. מיד צץ אריה ברודה, לבוש כותונת פלנל צבעונית וטלית קטן רחב. חיש קל הסיר מעצמו הכול והשליך עצמו למים למשות את הטובע.

כשפרצה שרפה בעיירה, היה אריה הראשון להיות שם, הוא לא המתין לכבאי האש, אלא קפץ מיד אל תוך הבית הבוער והציל מה שניתן, נשא והוציא אישה חולה מאוד, פעוטות, ולאחר מכן גם את החפצים.

על פניו הרחבים ולחייו הסמוקות הייתה נסוכה תמיד תמימות ילדותית ונכונות שבמסירות נפש לעזור לכולם, ללא כל גמול, מתוך דחף עמוק להיטיב עם אנשים.

ערב שבת בעיירה

ביום שישי שינתה העיירה פנים. למין השחר מלאו הסמטאות ניחוחות של מאפה טרי לשבת ולשבוע כולו; ניחוחות של חלות אפויות, רקיקים, בצל מטוגן, דגים קצוצים ממולאים, כיסנים ממולאים אוכמניות שחורות שגדלו בשפע ביערות והאיכרים הביאו אותן בסירי חרס גדולים ומכרו בשוק בפרוטות.

הילדים רצו ל"חדר" בשמחה, כי ידעו שיום הלימודים קצר. בקיץ, מיד לאחר הארוחה, רצו לפאתי העיר, בילו במשחקים שונים.

כשהשמש החלה להצטנן כבר היו ברחובות מעט אנשים. הרעש נרגע. בחנויות ובסדנאות החלו דלתות ותריסים להיסגר. סוס ועגלה אחרונים כבר יצאו מן העיירה לשוב לכפר. הופיעו יהודים שהלכו למרחץ אדים ואגודות זרדים בידיהם. בשעות ההן נפלט מבית המרחץ עשן שחור ומבעד לחלונות נשמעו קולות המזיעים המלוהטים על הספסלים העליונים.

זמן רב ליהנות מעונג זה לא הרשו לעצמם היהודים. השבת הקרבה האיצה בהם. סיימו את פרק ההזעה, עוד היה עליהם לרדת לטבול במקווה, שלוש פעמים לכבוד שבת. רק אז החליפו לבנים, ובזקנים ופאות סרוקים, מתנשמים בכבדות פנו ללכת הביתה בנחת, מוכנים לקבל פני שבת המלכה.

אותה שעה, הנשים בסינרים בוהקים נשאו אל האופים את הצ'ולנט בסירים מרוחים בטיט. נחפזו לשוב הביתה מהר ככל האפשר. כבר כמעט עת ללכת לבית הכנסת ובבית עוד רבה המלאכה. צריך לרחוץ את הילדים, לצחצח את פמוטי הכסף להדלקת נרות.

מן הדרך באים עוד יהודים ספורים, מכפרים, מוורשה, מן המסחר, והנה נראים היהודים האחרונים. יחזקאל השמש, בזקנו הלבן הארוך, שעון על מקלו, פוסע בסמטאות ומקיש בפטיש העץ הגדול שלו על התריסים והקירות, מודיע: "שבת, שבת".

מאיר הסבל, במגפיו הכבדים, כבר הולך עייף הביתה ועומד לחבוט באדרת המוך שלו הספוגה משקי הקמח שנשא במשך השבוע כולו על כתפיו השחוחות אל יוסף קְרסובר.

שֵׂיעלה הסנדלר כבר הסיר מאפו הרחב את משקפיו השבורים, שנאחזו בו קשורים בשרוך. הוא כבר ניקה סביב את סדנת העבודה שלו, שלפניה ישב כל השבוע, למן השחר עד שעת לילה מאוחרת.

מיגדל החייט כבר שטף את הרצפה, שנח עליה בוץ שהביאו במשך השבוע מגפי האיכרים.

אפרים מרחוב לשנו כבר החליף את הקש בשקים בהם ישנו ילדיו. שקי הקש שימשו אותם כמשכב וככיסוי, קיץ בחום וחורף בכפור.

בשְׂקה, הנשמה המיוסרת, שטלטלה עצמה כל השבוע ממקום למקום עם צרורות סמרטוטיה ולא היה לה היכן ללון בלילה, תפסה עתה את הפרוזדור האפל של יוסף האופה, שם תשכב לה בשלווה עד מוצאי השבת, אז יהיה עליו ללוש את הלחם הטרי והלחמניות, לאפות ביום ראשון בבוקר.

פריידלה מן השוק כבר תחבה את הכר האדום נטול הציפית בשמשה המנופצת, כדי שהרוח לא תכבה את נרות השבת הדולקים, שבמהרה תציב על השולחן המכוסה לבן.

סוסיהם של אפרים ושל חיים זילברשטיין צהלו בשמחה, רתמתם כבר פותחה והם עמדו באורוות העץ השבורות, הרכינו את גבותיהם הפצועים אל שקי שיבולת השועל.

נערות שראשיהן חפופים וצמותיהן קלועות בסרטים אדומים, מקפצות בחצרות, אוחזות בידיהן רקיקים טריים, ונוגסות בהם מדי רגע.

מיד מתמלאים הבתים שבת ועל הכול נפרש חן של קדושה. על השולחנות מונחות שתי חלות יפות מכוסות במפית. בפמוטי הכסף המצוחצחים תקועים הנרות, ומעליהם ניצבת אימא, עדינה וחיוורת, רכונה מעט, הידיים פרושות ומיד היא מכסה בהן את הפנים ומברכת על נרות השבת.

שפתיה לוחשות חרש את התפילה. היא מבקשת על בעלה וילדיה, על כל יהודי. ידיה, ככנפי השכינה, מרחפות מעל לנרות, מלאות רחמים, ביטחון ונחמה; ומעיני אימא, הקדושות מכאב ומצער, נושרת על המפה הלבנה דמעה. עיני היונים הרכות של אימא, כה קדושות באור הנרות המבורכים בערב השבת, מלוות אותי בכל דרכי נדודיי כל חיי.

יהודים בקפוטות אטלס שחורות, בנעליים מצוחצחות ובמגפיים, כבר הולכים לבית המדרש לקבל שבת, מובילים בידיהם ילדים, הנערים הבוגרים יותר הולכים מאחור. הולכים לבית המדרש לקבל שבת.

הולך גם ישראל-מרדכי השוחט, מהודר בקפוטת המשי שלו, מחליק מהורהר באצבעותיו הרכות את זקנו האדמדם. הוא הולך בצעדים מתונים בדרך המוליכה אל סמטת לשנו. בבית המדרש המואר ממתין לו כבר העמוד שלפניו ישיר מיד "לכה דודי" בניגון מודז'יץ חדש.

בין מנחה ומעריב בבית המדרש

בית המדרש מעץ, שהרוצחים הנאצים הרסו וכילו באש, ניצב תמיד לנגד עיניי. חקוקים עמוק בנפשי ערבי החורף, כשאנחנו, נערי חדר, רצנו הביתה בתום לימוד חומש עם רש"י, והלכנו עם האבות לבית המדרש להתפלל מנחה ומעריב.

בית המדרש היה בית חם לכל יהודי העיירה, התקבצו שם למדנים גדולים, סוחרים ובעלי מלאכה, סבלים בבגדיהם המקומחים, שהביאו עמם ניחוחות לחם טרי. כל אחד מצא כאן את מקומו. משהתפללו מנחה-מעריב התיישבו בפינות קבוצות נפרדות. מהם היו שהחלו לשוחח וללמוד, התפלפלו או סיפרו אגדה מן הגמרא, מן המדרש, והיו שדיברו על פוליטיקה.

אני רואה לנגדי את חיים בן אהרן-בונים, בעל החלומות, שישב תמיד מבודל והתנועע מעל לגמרא. ככל שהתעמק בתלמוד, כך הואר פניו וסמקו.

היו גם לומדים שלמדו עם אחרים, ישובים בראש וסביב לשולחן, הקשיבו כולם לפלפוליהם החריפים. היו גם שתקנים, שתמיד היו מוכנים להקשיב לחידוש של מישהו בגמרא, ואפילו שהחידוש לא היה כלבבם, הניעו ראשיהם בהסכמה, לא הפגינו את חריפותם אף שהכול ידעו כי הם למדנים גדולים.

קרה לעתים, שלאווירה החמה פרצה לפתע יללת אם אומללה שילדה היה חולה אנוש. כל הציבור עמד אז לקרוא תהילים. באוויר הורגשה לפתע האחדות היהודית הגדולה והאחריות של איש לזולתו.

בכותל המערב, שגבל בעזרת הנשים, ישבו אל שולחנות ארוכים עירומים צעירים בחלוקים, שכבר היו קטנים עליהם, התנועעו על הגמרות. היו שלמדו בנפרד והיו שלמדו בשותפות עם חבר, מעת לעת קם מי מהם וניגש אל הקמין, נדיר שהיה מוסק, חש באריחים הקרים ושב אל הגמרא שלו ליד השולחן, שוב התעמק בסוגיה הקשה, לא ראה את המתרחש סביבו. כך ישבו הצעירים לאור הנרות הנוטפים עד שעת לילה מאוחרת.

התלהבות רבה במיוחד שררה בבית המדרש בערבים, כשחסידים שבו מן הרבי ובהתלהבות רבה חזרו על דברי תורה שלו, או חזרו על ניגון חדש ששמעו ליד שולחנו של הרבי.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 282 – 292.

נותרנו יהודים מעטים מאוד מוולומין, לכן חובתו של כל המסוגל לאחוז עט ביד, לתאר ולקונן על ההכחדה המחרידה של יקירינו וקרובינו. קדושי עיירתנו.

בספר איוב פרק א' יש פסוק: "והנה רוח באה מעבר המדבר ויגע בארבע פנות הבית ויפל על הנערים וימותו".

פסוק זה חל גם על וולומין. צרות איוב נפלו על העיירה שלנו. משפחות כה רבות, שלא נותר מהן איש לספר מי היו אבא-אימא שלו. לי קרה הנס להישאר בחיים, אחד ממשפחה שלמה. איבדתי את אבא-אימא שלי, ארבע אחיות וגיסים, עם משפחותיהם, ואני חש חוב להנציחם, כדי שמעשיהם הנאים, שמם וזכרם לא יימחו.

אבי כונה מלך השען, מרחוב דלוגה, בבית מוטל קאוור. אימא כונתה אסתרל השענית. מלך השען היה מן היהודים הנכבדים בוולומין, מן החסידים, יהודי הגון וחכם, חבר בחברת שומרי שבת. מדי יום שישי לעת ערב יצא יחד עם ר' לייביש פרבר ור' שמואל-דוד בורשטיין להשגיח שהחנויות ייסגרו במועד. אדאשל, ֶרטיג וגלבים אחרים החזיקו את חנויותיהם פתוחות יותר מאחרות, אך בראותם את היהודים הנכבדים, יצאו מיד וסגרו את מספרותיהם.

אבי היה חבר החברה קדישא. כשבא אליו אריה השמש לומר כי יש נפטר בעיר, הניח אבא את מלאכתו מיד והלך לעזור בטהרת המת, הכול לשם מצווה. הוא התפלל אצל יענקל מרגוליס [מרגלית], בשטיבל ברחוב ורשווסקי. כמעט מדי ליל שבת הביא עמו אורח לארוחה.

בתצלום: ר' מלך השען (לוויטה), אשתו אסתרל והבן ישראל

עיניי עתה כבארות סגורות, אינן מסוגלות להעלות דמעה מן העומקים. אויה לי, בודד נותרתי ממשפחתנו הגדולה.

אבא היה בעל קורא בשטיבל אצל יענקל מרגוליס, בימים הנוראים היה בעל המוסף, כל נדרי. תפילותיו היו בלב שבור, הוא התחנן אל בורא עולם למען כלל ישראל.

כעוסק בצורכי ציבור היה אבא גם חבר "לינת צדק". היו קוראים לו אל חולה, להיות ער כל הלילה. אבא השאיר את כולנו והלך אל החולה, להחיות את נפשו.

אמי כונתה אסתרל השענית. גם היא אהבה לעשות מצוות, לקחה עמה את שכנתנו, טויבלה שולץ, אשת אהרן-בונים, מחנות החלב ברחוב דלוגה, והלכו לקבץ זלוטי אחדים למען כלה ענייה, כדי שאפשר יהיה להשיאה.

מי לא נכנס לחנותו של מלך השען?! זקן ונער, נער חדר נזקק לסוללה לפנס, נער נוצרי נזקק למיתר לגיטרה שלו – כולם באו אלינו. מחנות קטנה זו חיתן אבא את ארבע בנותיו. נדוניה לא נתן, כי לא היה לו. אך בחורים מוורשה, חסידים בעלי ייחוס, נטלו את בנותיו של מלך בלא כסף, כמות שהן, כי מלך השען נודע כאיש הגון.

שבת עם הרבי של וולומין

הרבי מוולומין, ר' אליעזר-שלמה טאב [טאוב], התגורר כל השנים בוורשה, ברחוב קופייצקה 5. מדי קיץ נהג לבוא אל וולומין לשמונה ימים, הוא התאכסן אצלנו בדירה. אבי מסר את כל הדירה לרבי ואנחנו ישנו בחנות.

לא אשכח את השבוע השמח, כשהרבי שהה בוולומין, בעיקר את השבת. ביום שישי לעת ערב באו מוורשה בחורים, אנשים צעירים, לעשות שבת עם הרבי. שמחה רבה הייתה בליל שבת, כשהחסידים החלו לשיר זמירות, במיוחד ניגוני מודז'יץ, כי הרבי מוולומין היה דודן של הרבי ממודז'יץ, זקן ונער, נשים, נערות באו להתייצב תחת לחלונות ביתנו ולהקשיב לניגונים היפים. אפילו כאלה שמכבר היו רחוקים מיידישקייט באו לשמוע את הזמירות היפות. כך הייתה השבת כולה מלאה זמירות שמחות.

בזמן שהרבי התאכסן בוולומין, הוצעו שידוכים בין בנות העיירה והבחורים שבאו אל הרבי לשבת. כל פעם בבוא הרבי נסגר שידוך. כך

חיתן אבא את בנותיו בלי כסף, קיבל חתנים חסידים נאים, כולם מוורשה.

בתצלום: האם אסתר, הכותב ואחותו פרל על מפתן סדנת השעות

ח, ימים אבודים, הם באים טעני תוגה, צער וזעם שאינו נרגע. בלילות אני שומע בכי ואנחה של הקרובים והיקרים לי, שנכחד בטלפי רוצחים במיתות מזעזעות וטוהרו בייסורים על קידוש השם.

כל זה חרב, היה לאפר, חלף עם הרוח. איך ניתן למצוא נחמה על חורבננו, על יקירינו הטובים ביותר שנכרתו בדמי ימיהם, על חיי עירתנו היקרה וולומין. אילו היו כל היערות עטים וכל המים היו דיו, לא די היה בהם לתאר את החורבן שפגע בנו. וכי אפשר שתוכל יד אדם לתאר זאת? איך אפשר לתפוס שעולם שלם התבונן בשוויון נפש ברצח של ילדים קטנים, אנשים צעירים, זקנים, באכזריות כה גדולה, ואיש לא הפריע לרוצח ברצחות המרושעות? איש לא בא לעזרתנו, משרפות אושוויץ, מיידנק, טרבלינקה שרפו את יקירינו וקרובינו יומם ולילה, ועזרה לא באה. כל עוד נחיה נזכור אותם.

שכנינו

שכנינו, יהודים יקרים טובים, מה רבה החיבה, האהבה, הגעגועים וההתרפקות על העבר שמעוררות דמויותיכם!

אלתר פרידמן מחנות האריגים, יהוד ערכי ירא שמים, יהודי של בית המדרש, היו לו ילדים טובים, בנות; שכננו עושה האחדות מרקייך, יהודי בעל לב גדול, רץ באמצע הלילה להציב כוסות רוח, תכופות לא נטל תשלום אצל אנשים עניים.

אפילו היה לנו שכן נוצרי, אופה, ולדרסקי, אך חינו עמו בשלום והוא מעולם לא הפגין שנאה כלפי שום יהודי.

ר' אפרים עברי

אפרים עברי גר אצל יחזקאל-יהושע בבית ברחוב דלוגה 16, דירתו כללה שני חדרים קטנים ומטבח קטן, והעיקר – חנות קטנה. הסחורה בחנות כללה עפרונות, מחברות, סרגלים, שרוכים וסתם נייר. במשך השנה כולה, נדיר שנכנסו נער או נערה לקנות משהו, אך בתחילת שנת הלימודים פדה אפרים עברי יותר, כי בית הספר היה מול חנותו. מחנות קטנה זו היה על אפרים עברי לפרנס אישה חולה, שני בנים ושתי בנות.

בן אחד, משה, בטלן, בחור ישיבה; השני, ישראל-עזריאל-חיים-יחזקאל. שתי הבנות, שרה ודבורה-לאה היו נשמות שקטות. זכור לי מותה הפתאומי של האם, בכיין של שתי הבנות היה קורע לב. לפתע שמעתי את אחיהן ישראל-עזריאל פונה אליהן ואומר בשקט: "דבורה-לאה, את יודעת, בתורה הקדושה כתוב כי אל לה לבת ישראל לקונן מרה ולבכות על מת, הודי לאל שאבא חי". דברי הבחור הפשוט השפיעו. בכיין של הבנות נעשה מאופק ושקט יותר.

האב, ר' אפרים עברי, לא ידע על המתרחש בחנות, הסוחרות היו האם והבנות. הוא אפילו לא ידע מה מחירה של מחברת. קם עם שחר, נטל את שק הטלית הגדול וניגש אל בית המדרש הגדול ברחוב לשנו, התפלל, הציץ בספר, חטף תנומה. בשעה שתיים-עשרה שב הביתה, נטל ידיים לארוחת הבוקר, שכללה לחם שיפון, ראש דג מלוח ובצל וקינח במעט תה מר. בירך בהתלהבות, ביקש "אל תצריכני לידי מתנת בשר ודם" והודה על החסד של מזון לשובע.

לאחר מכן ישב ללמוד דף גמרא, למד כך עד מנחה, הלך לבית המדרש לתפילת מנחה ומעריב ולאחר מכן ישב ללמוד כשעתיים, בא הביתה, ישב לסעודת הערבית הגדולה: מרק תפוחי אדמה עם בצל מוזהב ומעט קמח קלוי, פרוסת לחם שיפון ונתח בשר ראש, שתה ספל תה ובכוונה גדולה שיבח ובירך את האל העושה עמו חסד כל היום.

בדלות גדולה זו חינך ילדים ישרים ואדוקים, כולם הלכו בדרך הישר, חיתן אותם, לקח חתנים נאים וכלות וזכה לנכדים. על כל אלה שיבח

אפרים עברי את ריבון העולם מדי רגע על החסדים הגדולים שהוא עושה עמו.

ר' שמואל-אייזיק פלטקובסקי

לשמואל-אייזיק פלטקובסקי הייתה חנות אריגים ברחוב דלוגה, היו לו ילדים טובים, בנות ובנים, ניחן בלב טוב. מסורת הייתה לו, לתת מדי שבת לכל יהודי תה חם. כולם נכנסו אליו למטבח הגדול, אשר בו רתחו קומקומי מים גדולים. הסדר היה כזה:

שבת עם שחר, יהודים הלכו מן המקווה, נכנסו אל שמואל-אייזיק לשתות כוס חמין, בעיקר בחורף, בכפור העז. יהודים ממש התענגו על כוס תה בחלב או קפה חם, על השולחן ניצבו קעריות סוכר, גם צלחות קטנות עם פרוסות לימון. ר' שמואל-אייזיק התהלך לבוש חלוק משי, השגיח שכולם ישתו משהו חם.

לא גברים בלבד נכנסו אל ר' שמואל-אייזיק, גם נשים עם סירים או צנצנות באו לקבל מעט מים חמים. אשתו של ר' שמואל-אייזיק עמדה במטבח עם מצקת גדולה וחילקה לכל אחד.

כך נמשך הדבר עד להבדלה.

איך ניתן לשכוח אותם?

והגדת לבנך! עלינו לספר עליהם לדורות, כדי שהדורות הבאים יכירו את מוצאם, ימשיכו את מידותיהם הנאות ומעשיהם הטובים של הורינו וזקנינו.

יתגדל ויתקדש שמי רבא.

סבא-סבתא שלי

אני זוכר, בהיותי ילד קטן, סבי ר' לייבל היה מלמד בוולומין. למדו אצלו נערים גדולים יותר, שגילו כלפיו דרך ארץ רבה. ביום שישי לעת ערב לבש סבא קפוטת משי, שכבר הייתה שחוקה מיושן; חבש כובע קטיפה, חגר אבנט רחב, נטל סידור "עין יעקב" ויצא בדרכו לבית המדרש ברחוב לשנו.

בינתיים עטתה סבתא את מטפחת הראש הגדולה ולבשה את שמלת בד הפשתן החדשה, הציבה על השולחן את פמוטי הכסף בעלי חמשת הקנים ובהם נרות שעווה, את גביע הכסף חישן והטס, הניחה שני כיכרות לחם שיפון במקום חלות, כיסתה אותם במפית החלות והדליקה את המנורה הבורקת.

מאוחר יותר התייצבה ליד הנרות, בירכה בבכי גדול. היא ביקשה על פרנסה ובריאות, נחת מן הילדים, שילכו בדרך הישר, יהיו יהודים טובים ואדוקים.

בבית המדרש עמד סבא להתפלל מנחה בכוונה רבה ובהתלהבות, קרא שיר השירים.

ר' ישראל-מרדכי השוחט ניגש אל העמוד לקבל שבת, שר "לכה דודי" בניגון מתוק, מלבב.

לאחר מעריב אמר הציבור, כנהוג: שבת טובה, שוב שבת טובה, והחלו להתפזר.

עניים

כמו אל כל העיירות באו עניים גם אל וולומין. התיישבו בבית המדרש, בחורף התחממו ליד הקמין. בליל שבת, לאחר מעריב התייצבו העניים ליד הדלת וחיכו שבעלי הבתים ייקחו אותם עמם לבתיהם לסעודת השבת.

סבי חיכה עד שהלכו כולם לבתיהם ובראותו כי נותרו שני עניים, שאיש לא לקחם לביתו, לקח אותם עמו לסעודת השבת.

כשראתה סבתא את האורחים הבאים עם סבא, נעצבה קצת אל לבה. חשבה, מה תיתן להם לאכול. חלות לא היו לה, גם דגים לא. אך היא הייתה אישה צדקנית ולא אמרה דבר, לא אמרה לסבא מילת כעס, מיד החלה לחלק את המנות, לכולם שווה בשווה.

סבא שר "שלום עליכם מלאכי השרת", ערך קידוש על לחם השיפון. יין לא היה לו, כי מאין יהיה לו כסף לקניית יין, הוא היה בסך הכול מלמד של כמה נערי גמרא, ששילמו מעט. לאחר הקידוש נטלו סבא

והאורחים ידיהם לקראת לחם השיפון, טבלו את הלחם במלח ואכלו. סבתא הגישה צלחות עם שעועית וכופתאות בצק.

על פני סבא לא היה בדל עננה. נהרה ממנו נשמה יתרה, והוא שר "כל מקדש שביעי" בניגון של ורקה [Warka].

כשהגיעו לבשר, נתנה סבתא לאורחים מנות גדולות יותר מאשר לסבא, לרוב היה זה בשר ראש. לעומת זאת לא שכחה להכין צימס, תבשיל גזר שהיו לו אלף טעמים.

משאכלו, החל סבא לברך ברוב כוונה, בפסוק "אל תצריכני לידי מתנת בשר ודם" נקוו בעיני סבא דמעות. הוא התפלל שלא יהיה עליו להיזקק לאיש ותמיד יוכל לקיים מצוות הכנסת אורחים.

חברה קדישא

אנשי חברה קדישא עשו את מלאכתם כעבודת קודש, שלא על מנת לקבל פרס. החברים היו יהודים חסידים יראי שמים ולמדנים. בעלי-הבתים החשובים בעיירה. בהם: ר' דוד השוחט, איידלזון; ר' יענקל מרגוליס, ר' מלך לוויטה, ר' שמואל בורשטיין, ר' חיים שולץ, ר' שמואל-אייזיק פלטקובסקי, ר' משה גרודז'יצקי ואחרים.

שמש החברה קדישא היה ר' אריה [ברודה], שגם היה הקברן. יהודי פשוט וערכי מאוד. כשנפטר מישהו בעיירה, הודיע מיד לאנשי החברה קדישא, שיבואו לטהר את המת בביתו.

אצלנו בעיירה לא נחוץ היה להדביק מודעות. עם מותו של אדם ידעה על כך כל העיירה. הרי שמעו את נסיעת העגלה השחורה ושני הסוסים, עטורים פיסת אריג צמר שחור עד מעבר לעיניהם. אריה נשא את הקרשים לבית הנפטר.

כשחלפה ההלוויה ברחוב דלוגה או ברחוב קושצ'לנה, מיד סגרו כולם את החנויות וחלקו כבוד לנפטר.

כשהגיעה ההלוויה לבית המדרש הגדול ברחוב לשְנו, כבר נאסף שם קהל רב עם החברה קדישא. הוציאו את הארון עם הנפטר מן העגלה, הציבו אותו על מדרגות בית המדרש והרב, ר' זאב ברגזין, נשא הספד.

אם היה הנפטר חסיד, למדן, הכניסו אותו לבית המדרש, עשו שבע הקפות והרב הספיד אותו בתוך בית המדרש.

משם נשאו את הנפטר על כתפיים עד לבית העלמין, שהיה במרחק של כ-2 ק"מ מן העיירה. בדרך כלל הלכו אנשים רבים אחר ההלוויה, ליוו את הנפטר עד לבית העלמין. החברה קדישא דאגה לכל הצרכים ולכבוד שצריך היה לחלוק למת, דאגה להקמת מצבה.

עוסקות ציבור, נשים צדקניות

נשים יקרות מלבבות היו הנשים הצדקניות, שהקדישו את כל חייהן לדאגה לנזקקים, לעניים ולחולים, לאלמנות ויתומים. זכור לי שעשו את מלאכתן במסירות נפש רבה:

אסתרל הגבאית, הייתה חשוכת ילדים וכל שנותיה עסקה בעזרה לנזקקים, את עזרתה הגישה להם בצָנעה, שלא לבייש איש. אסתרל השענית, טויבהלה [שולץ] מחנות החמאה, רייזל מרגוליס, נשותיהם של שמואל-דוד בורשטיין, שמואל-אייזיק פלטקובסקי – נמנו עם גבאיות העיירה.

הנשים הצדקניות נהגו ללכת מדי יום שישי לעת ערב עם סלים גדולים בין בתי העשירים, שם אספו חלות, לחם, ביצים, בשר, שמן. כל זה חילקו בין עניים נסתרים.

היו בוולומין רבים כאלה, נחשבו אנשים נכבדים, אך בבית שררה הדלות, לא היה מה לתת לילדים לאכול, במה להסיק את הדירות בחורף. כשאסתרל הגבאית נראתה בבית כזה עם סל מלא אוכל, כמו זרחה שם השמש. הילדים חשו כאילו הופיע מלאך טוב משמים והביא להם דברי מאכל טובים.

הנשים הצדקניות עסקו גם בהכנסת כלה. היו בוולומין משפחות רבות שגדלו בהן נערות ולא הייתה נדוניה כדי להשיאן, לא היה כסף לבגדים. הנשים הצדקניות זכרו בתים עניים אלה, בהם צריך היה לחתן בת, ודאגו שהנערה לא תישאר חלילה ברווקותה.

בערבים יצאו ללכת בין הבתים, בבקרים הלכו בין החנויות ואספו כסף למען כלות עניות. בראשונה הלכו אל העשירים יותר, אל תעשיינים, אל ד"ר פרנק, אל החובש מרקריין, אל בְּני טייבלום, אל מינץ ואחרים.

הנשים הצדקניות עסקו גם ברכישת הציוד לכלות, ריהוט וחפצים אחרים הנחוצים בבית. היו מקרים, תכופים למדי, שבעצמן שכרו חדר לזוג, הכינו את החתונה שיהיה בה מכל טוב, שהמשפחה לא תיכלם. בחתונה היו הן עצמן המלצריות ועסקו בקבלת האורחים כאילו היו המחותנות הראשיות.

לא חסרו בוולומין בתים בהם אבות או ילדים היו חולים לאורך שנים בשחפת. המחלה באה ברגיל יחד עם דלות גדולה. אבות חולי שחפת לא היו מסוגלים לפרנס את בתיהם. ילדים חולים סבלו גם תת-תזונה, מעולם לא קיבלו את המזון שנזקקו לו.

היו בתים שהתרחשו בהם טרגדיות אנושיות גדולות. האם הייתה המפרנסת היחידה, נאלצה לעזוב את הבעל החולה עם הילדים הפעוטים ולמהר אל בתי עשירים לכבס, לנקות, לבשל; בתמורה לעבודה קיבלה מעט מזון, שמלה משומשת, זוג נעליים לילדיה. בבואה הביתה לאחר יום עבודה קשה, נאלצה לעמוד לבשל מעט מרק לבני ביתה ולא תמיד היה מה לבשל. כשחלה ילד לא היה במה לזמן רופא ולקנות תרופה. על בתי עניים אלה השגיחו הנשים הצדקניות, השתתפו בצערם ועשו הכול להקל עליהם את ייסוריהם.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 293 – 302.

שמעון וישניוסקי **בלתי נשכחת היא עירנו**
נשיא ארגון יוצאי וולומין באמריקה

התיישבנו בוולומין רק בשנת 1925. לאבי היחה אחות בעיירה, שבע-שרה מיגדל, שקיבלה אותנו וסייעה לנו להסתדר. התאזרחנו במהירות, הפכנו בני בית, קרובים ליהודי העיירה.

יופי רב היה באותן שנים בעיירה, שנים רחוקות מתוקות, עטופות חלומות על מעשים גחלים ופנטזיות על עולם רחוק גדול; מלות ניגונים חסידיים, תפילת של יהודים אחקים, שירים נלהבים של חלוצים צעירים, חולמים אידאליסטים שחזו חזיונות ויקח בציפייה. עיירה קטנה וענייה וכה עשירה ברגעים מרוממים, אפילו הדלים בחומר וברוח חשו גדולה ונשבו בשאיפה להגשים אידאלים נעלים.

תמיד אני רואה לנגד עיניי את היהודים יראי השם, לומדים שמצחם חרוש קמטים, חסידים שדבקות בהתלהבותם, סתם סוחרים בעלי חכמת חיים רבה; המלמדים, שלימדו את הילדים למן האל"ף הראשונה עד גמרא ותוספות, חידדו מוחותיהם והספיגו את הלבבות ביופי יהודי.

יהודים אחקים

מהדהדים באוזניי הניגונים החסידיים הישנים, שכמו ריחפו באוויר העיירה, מקבלת שבת עד מלווה מלכה, הניגונים של "אתקינו סעודתא", "כל המקדש", וכל אימת שאני נזכר בהם, נדמה לי כי כך שרים אנשים המטוהרים בהאגות ארציות ומחחברים עם עניינים שמימיים, הופכים בעצמם טהורים רוחנית.

השבת מילאה את בתי היהודים בוולומין במלאכי השרת, בנשמה יתרה, בשבת מלכתא, באורחים שהעניקו את התחושה של מצוה גדולה.

בלתי נשכחים הם החגים. פסח שהדיף ניחוח יין ארבע כוסות, בורשט מתוק-חמוץ של פסח, לילות אביב לבנים וים של אור זוהר; שבועות, שבא לעיירה עם ירק משמח, עם הקסם של מתן תורה; סוכות, בשהסמטאות והחצרות של דלי העם היהודי היו מקושטות בגגות ירוקים ובפנים בשלל צבעי הקשת של שרשראות ופנסים.

והימים הנוראים, כשנפתחו שערי הרחמים ויהודים שפכו תחנוניהם לפני ריבון עולם, ביקשו מחילה על חטאיהם. שנים כה רבות חלפו מאז ועד היום אני רואה לנגד עיניי את היהודים השחוחים יראי השמים של עיירתי. על אילו חטאים ביקשו מחילה? כל השנה עמלו קשה למען פת לחם – אבוי, איזה חטא ביצעו? אך ככל שהיו יהודים אלה יראי השם יותר, כן יקדו יותר רגשי החרטה שלהם על חטאים שלא חטאו.

בימים הנוראים פחד וחובה נָשבו בוולומין. יהודים התהלכו שקועים במחשבות, למדו תורה בדבקות והתפללו בקדושה. הבורא העניק נשמה, יש להחזיקה טהורה, להישמר מתאוות חטא האורבות לה.

נוער אידאליסטי

יופי רב היה בנוער החילוני בוולומין. מי יכול לשכוח את הפנים הסמוקים בלהט הוויכוחים על אידאלים נעלים?! בני נוער שהבעה רצינית על פניהם, בכל התנהגותם, נשאו עליהם את עול העם, האנושות כולה. בחורי בית המדרש עם פאות גזוזות יפה וצווארונים לבנים מסודרים, קראו בגנבה ספרים, טיילו בפאתי העיר, צותתו לנאומים נלהבים ביער, ומאוחר יותר נָשבו במעשה בעצמם.

רבות עבר עליי מאז, ראיתי דברים גדולים ויפים, ביקרתי בהצגות תאטרון טובות, אך עדיין נדמה לי כי דבר לא ישווה להצגות של החוג הדרמתי בוולומין.

שמחה מעורדת געגועים אופפת אותי כשאני נזכר בספריית פרץ, אוצר כה עשיר של ספרים, ומשיכה כה עזה לידע שהייתה בקוראים הצעירים! ההרצאות, השיעורים וערבי השיח חיממו בערבים את אפרוריותם של ימי עבודה קשים שחלפו ויבואו. דם צעיר פצח בשיר מתוך חלום גדול על עתיד מאושר למען העם, למען האנושות כולה.

מי יוכל לשכוח אותך, עיירתי היקרה וולומין?!

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 303 – 305.

יהושע איידלזון **אחריותו הגדולה של אבי**

בוולומין הכירו את אבי בשם: ר' בנימין-דוד השוחט. הוא היה למדן גדול ויהודי ירא שמים. בבחרותו למד אצל בעל "ישמח ישראל" והיהודים בעיירה גילו כלפיו תמיד דרך ארץ רבה. ביחסו לבני אדם הפגין תמיד טקט ותבונה.

אנחנו, הילדים, ספגנו משנותינו המוקדמות את המידה של מתן כבוד לאנשים, אפילו אם ניצבו נמוך מאתנו בסולם החברתי. אם פלט לפעמים ילד מילה, שנראתה בעיני אבא חצופה, הושיבו אבא לידו ובמילים שקטות הסביר לו מה מכוער לנהוג בחוצפה ומה נאה הוא האדם כשהוא מכבד את הזולת, אפילו הוא צעיר או עני.

הו, מה מצר אני על הזמן ההוא. כשעמדתי על דעתי ונודע לי מה מתרחש בעולמנו הקטן, התחלתי להכיר את האנשים שסביבי, להבין מי הוא מי, ראיתי לפניי משפחה מסועפת משני הצדדים, סבים, סבתות, דודים דודות, דודנים וסתם קרובים.

סבא מצד אימא היה רב בסָטוק. זמן-מה היה אבא סמוך על שולחנו, ימים תמימים למד, היה מתמיד גדול ובעל מוח חריף, אך בא הזמן והיה עליו להיות עצמאי. הוא לא חשב לעשות את התורה קרדום לחפור בו, אלא בא אל וולומין, פתח חנות והחל לסחור.

מובן כי עול המסחר נפל על אימא. היא העריכה את למדנותו של אבא והתייחסה אליו בכבוד, השתדלה לא להפריע לו בתלמודו ועשתה הכול לעזור לעצמה בעסקים, אשר מהם התפרנסנו, עד אסון הגנבה בחנות, הבית התרושש לפתע.

בעת ההיא עזב אחד השוחטים בוולומין, באו אל אבא והציעו לו לקבל את המשרה של שו"ב. בלב כבד הסכים אבא להיות שוחט ותמיד התהלך עם הרעיון שהוא נוטל על עצמו אחריות עצומה.

אצילותו, אהבת הבריות שלו ופשטותו זיכו את אבי באהדת היהודים בוולומין ובאהבתם.

אבא יקר, רגש האחריות הגדול שלך היה לי מופת בכל הזמנים ובכל התנאים.

תמיד אני רואה אותך לנגד עיניי בהתנהגותך היהודית והאנושית העמוקה, בבית ובחוץ, בבית המדרש, שתמיד היה מלא לומדים, בחורים, אנשים צעירים ויהודים מבוגרים, שחיי הרוח שלהם היו לימוד תורה, חסידות ואדיקות.

אני רואה אותך חולך לבית המדרש בצעדים מאופקים, בפנים מחייכים אל קטנים וגדולים, חיוך של אהבת ישראל ואהבת הבריות.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 306 – 307.

שנים רחוקות מתוקות בעיירה. בעת הכתיבה על תחנת הרכבת וולומין, שעד חורבנה ומותה פעמו בה חיים יהודיים רבגוניים, עולות בזיכרון הדמויות הערכיות של יהודי וולומין, מנהיגים ויהודים פשוטים, סוחרים ובעלי מלאכה, אשר בנו ויצרו את וולומין היהודית בעבר. אחד החלוצים הראשונים, מאלה שהניחו יסוד לקהילה היהודית בוולומין, היה ר׳ מוטל קאוֶוור .

הוא בא אל וולומין עוד בשנת 1905, בהיותו בשיא פריחתו, מלא יוזמה ומרץ. בן שלושים וכמה שנים היה כשהגיעה אליו הידיעה כי ליד ורשה, סמוך לתחנת הרכבת וולומין, מתחיל להיבנות היישוב יהודי. הוא לא התלבט, בהסתמך על ניסיונו העשיר במסחר, אמר לאשתו הצעירה היפה, פייגל-זיסל: ״נוסעים!״

בבואו אל וולומין התיידד מיד עם היהודים המקומיים, שהיוו חברה יהודית קטנה אך מגובשת, עזרו זה לזה. הם הקלו עליו את ההתארגנות והוא עבר בקלות את חבלי הקליטה.

בימים הראשונים שוטט בעיירה, הביט סביב, בחן את הסמטאות והבתים, שנראו אז עדיין דלים ועלובים, ללא מדרכות, ללא כבישים מרוצפים. הדבר לא הרתיע אותו, אדרבא, הדמיון שלו גאה והוא ראה לפניו שדה רחב לפרוק בו את מִרצו.

הוא התקשר עם בעלי הבית בעיירה, רשויות הממשל הרשמיות, והציע להם את הפרויקטים שלו לפתח את העיירה, לרצף דרכים, מדרכות, לסלול כבישים. נדרשה תעוזה רבה לבוא לעירייה עם תכניות כאלה. ר׳ מוטל עשה זאת כדבר המובן מאליו אך הוסיף:

״אני מוכן לבצע הכול בעצמי, לבנות, להשליט סדר, מכם אני דורש הסכמה רשמית בלבד, אישור לכל זה.

זה היה מופלא, בא אדם חדש לגמרי, טרם הספיק להתאזרח בעיירה וכבר גילה בקיאות רבה ועורר אמון. הוא מצא חן בעיני כולם, יהודים ופולנים.

ייתכן שמראהו החיצוני השפיע גם הוא, הפטריארכאליות שלו, התנהגותו המעוררת כבוד, שמשכה תשומת לב למן היום הראשון. הוא היה גבוה ותמיר, תחת מצחו החריף הציצו עיניים נבונות שליטפו ונקבו בו-זמנית, קרנו ממנו נדיבות וחכמה. זקנו הארוך השחור התפתל מטה עד מעבר ללב.

בדבריו חשו כולם חכמה של יזם מנוסה, המסוגל לפעול הרבה למען העיירה, ועד מהרה תפס מקום של כבוד בחברה של וולומין. העירייה קיבלה אותו כיזם הרשמי שלה, הפקידה בידיו ריצוף המדרכות בסמטאות וולומין, תיקון ושיפור הישנות, הכנסת סדר במראה החיצוני של העיירה. ר' מוטל ניגש מיד למלאכה.

בעיירה התחוללה מהפכה של ממש. בכל מקום דיברו על היהודי שבא מקוסוב פודלסקי [Kosów Lacki], התיישב בעיירה ועוד קודם שהיטיב להכיר את האנשים כבר הפך את העיירה על פיה. הרחובות מלאו פועלים, קמו לתחייה, תססו בבנייה, ביצירה.

לא חלף זמן רב ור' מוטל קאוור היה לקבלן של בניית בתים. היה צורך להגדיל את התחנה, היה צורך להביא פועלים נוספים, להכניס לעיירה עוד יהודים. על כל צעד ושעל חשו בהתלהבות הדעננה של ר' מוטל לחידוש העיירה, לבניית בית אחר בית. עד מהרה קנה לעצמו שם של קבלן מנוסה בעל יוזמה רבה.

נוספו תושבים חדשים, יהודים ופולנים. קשרי העיירה עם ורשה התרחבו והתחזקו.

אך לא היה זה מטבעו של ר' מוטל לעמוד במקום אחד. טבעו האימפולסיבי נשא אותו להמשך בנייה, בתים, רחובות ומדרכות, אזורים שלמים.

לפתע נקטע הכול. בוקר אחד נעלם ר' מוטל מוולומין. זה היה לאחר שקיבל ממשפחתו בקוסוב פודלסקי מכתב, כי במרחק 3 ק"מ מהם רוצה פריץ למכור את חצרו, אחוזה גדולה על מִתקניה. זה היה בכפר אלבינובה [Albinów].

ההצעה קנתה אחיזה בראשו. בו בזמן הציע לו נוצרי מחיר גבוה בתמורה לביתו בוולומין. הוא לא התלבט וסגר את העסקה.

משפחת קאוור העתיקה מגוריה אל אלבינובה. ר' מוטל היה לפריץ אמתי. בכל האזור סביב לקוסוב דיברו זקן ונער על הפריץ היהודי החדש בעל הזקן השחור הארון, על הפריצה היהודייה פייגה-זיסל, בתו של חסיד קוצק [Kock] זקן, שנסע לימים אל בעל "חידושי הר"ם" ואל בעל "שפת אמת".

היהודים באוור התפארו בהם, סיפרו לעצמם על הפריץ והפריצה הנוסעים ברחובות קוסוב במרכבה רתומה לארבעה סוסים. הם הצטיינו בקשרם אל היהודים בעיירה, הוציאו כסף רב על צדקה. בדיוק כמו בוולומין, היה ביתם פתוח לכל נצרך, נתנו נדבות גדולות, תמכו בקהילה היהודית, לכל חג שלחו עגלות מלאות תפוחי אדמה ותבואה לחלק לעניים. אחוזת הפריץ היהודי נודעה באוור כולו, יהודים התגאו בו, ראו בו מופת ליהודי חם, המנצל את עושרו לסייע לנצרכים.

ר' אבא רוטנברג (במרכז). מימין חתנו מרדכי קאוור ואשתו. משמאל חתנו ברוך-מאיר ואשתו טובה [טויבה]-רבקה

פרצה מלחמת העולם הראשונה, האזור, העיירות והכפרים הפכו לקווי חזית. כשהרוסים עזבו את האזור, הציתו ושרפו ערים וכפרים. גורל זהה פגע גם באחוזה באלבינובה. הרוסים שרפו שם הכול. הדבר פגע קשות בעשרות חסרי הבית מן האזור, שהסתתרו אצל הפריץ היהודי, מצאו שם הגנה ומזון. הרוסים שפכו את כל זעמם על אחוזה זו.

ר' מוטל קאוור קיבל זאת כגזרה משמים, מיד ארז את החפצים שנותרו ועזב עם כל בני ביתו: הבת הבכורה חנה-גולדה, חיהלה, משה, יהודית, רחל ודוד, כולם שבו אל וולומין.

בוולומין היה לר' מוטל בית משלו, שיירים מרכושו הרב בעבר. עתה הייתה בו תועלת. הוא התיישב שם עם משפחתו הענפה.

זקנו הפטריארכאלי הארוך כבר הכסיף בשערות לבנות כשלג. בקמטי מצחו ניכרו אירועי חייו, עם זאת עוד היה מלא מרץ ואנרגיה וניגש מיד למלאכה. היהודים בוולומין קיבלו אותו בחמימות רבה. גם החברה הנוצרית גילתה כלפיו דרך ארץ רבה.

הוא שב לטבעו הבלתי נשלט, היה ליזם העירייה והתגייס לבנייה. לא חלף זמן רב והוא נבחר למועצת העיר.

חגיגת סיום ספר תורה

לקורותיה הנוגעים ללב של משפחת קאוור שייכת גם חגיגה רבת רושם של סיום ספר תורה בוולומין. הייתה זו חגיגה ראשונה ממין זה בוולומין. זה התרחש עוד קודם שהעתיק ר' מוטל את מגוריו אל אלבינובה. כל העיירה השתתפה בחגיגה. הלכו עם לפידים דולקים ברחובות, שרו ניגונים חסידים מלווים במוזיקה. זקן ונער השתתפו בהובלת ספר התורה לבית המדרש.

הייתה זו חוויה שנחקקה בזיכרון של כל יהודי וולומין בעת ההיא. לאורך שנים דיברו על חגיגה זו.

החלוץ הראשון

המסיבה החגיגית שארגנו יהודי וולומין לחלוץ הראשון, משה קאוור, לרגל נסיעתו לארץ ישראל הייתה מרשימה. זה היה בשנת 1925, כשיהודים בפולין עוד לא חשבו על עלייה, יחידי סגולה בלבד התרגשו מן הרעיון לבנות ארץ משלנו. הם ראו את העבים הקודרים הנאספים בשמי פולין על ראשי היהודים. עם יחידי סגולה אלה נמנתה משפחת קאוור, ר' מוטל בראשה. הם החלו להרהר ברצינות בעלייה לארץ ישראל.

ראשון שלח ר' מוטל את בנו משה, שאמור היה להיות החלוץ, לתור אם יש שם מקום לכל משפחתו. מיד אחרי משה נסעה הבת יהודית, המתגוררת עד היום [מועד כתיבת הדברים] בתל אביב עם בעלה אברהם רוזנבליט ובנותיהם.

מיד החל ר' מוטל עצמו בהכנות לעלות עם כל המשפחה לארץ ישראל. הוא לא התחשב במכתבים הזהירים שקיבל מילדיו, מהם ניתן לקרוא בין השורות כי החיים בארץ ישראל אינם כה קלים וצריך להיות מוכן לעבודה פיזית קשה. הוא לא נרתע והחליט לעשות את הצעד הנועז. סרטיפיקט לא היווה בעיה, הייתה לו אפשרות לנסוע בתור קפיטליסט, שברשותו מעל לאלף לירות שטרלינג, כפי שדרשו תקנות הממשל המנדטורי האנגלי.

וולומין היהודית החליטה לארגן מסיבת פרדה לכבוד משפחת קאוור. נטלו חלק במסיבה כל השכבות בעיירה, כל המפלגות, החל בחוגים הדתיים וכלה בציונים הקיצוניים וכל האיגודים האחרים. בדבריהם שיבחו כולם את פועלה הגדול של משפחת קאוור למען וולומין, תרומתם לבניית העיירה ותמיכתם במוסדות יהודיים שונים ומעל לכל על בניית בית המדרש העירוני.

הרושם היה עצום. משפחת קאוור הייתה הראשונה שנסעה בעת ההיא לארץ ישראל. זה עורר תקווה וכמיהה. שנים ארוכות דיברו בעיירה על מסיבה זו, שנחקקה בזיכרון של כל אחד.

ר' מוטל קאוור ואשתו פייגה-זיסל זכו להגיע לארץ ישראל, חיו עד לשנים האחרונות בתל אביב. עד היום גרים בתל אביב בנותיו: יהודית ובעלה, הבת רחל ובעלה. הילדים האחרים, חנה-גולדה ובעלה פיניה, ילדים ונכדים; חיהלה, בעלה וילדיה; בנם דוד – נרצחו בשחיטה הגדולה עם כל היהודים בוולומין.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 308 – 313.

שמואל וינוגורה משה קאוור

משחר נעוריו היה משה קאוור קשור בעירתנו בעשייה החברתית-תרבותית שניהלנו, בפעילות הציונית, בחוג הדרמתי. בכל מעשיו הפגין משה את מידותיו הנאות וסגולותיו המוסריות התרומיות, מסירותו העמוקה לכלל והבנתו החמה לצערו ולדאגתו של הפרט.

תמיד נמרץ ומלא חיים, מצא פנאי לכול, מעולם לא התעייף. בשנת 1922 היינו שנינו צירי וולומין לוועידת קרן היסוד בוורשה ונזדמן לי להבחין עד כמה הוא חדור בלב ונפש ברעיון הציוני. ראיתי את העוצתו למנהיג הציוני נחום סוקולוב, שנבעה מעומק הלב.

זמן רב ומאמץ הקדיש לעשייה הציונית בוולומין, כשהלך הנוער לצבא הפולני, נשא לבדו באחריות לעבודה, למגבית ציוניות שונות שנעשו בוולומין, ונדרשה מסירות רבה כדי להתגבר על כל הקשיים בעבודה היום-יומית.

משה קאוור

היה נוח לבריות, הצטיין ביחסו הלבבי לאנשים ובנכונותו לעשות טובה, לכן לא התרכזה פעילותו החברתית בתחום פעילות מפלגתית בלבד, הוא גם נטל חלק בפעילויות אחרות בכל תחומי החיים היהודיים בוולומין.

כשבין המהגרים היהודים מרוסיה באו גם פליטים לא לגליים, התערב תכופות במשטרה והציל בהתערבותו יהודים רבים משילוח חזרה לרוסיה.

משה קאוור היה אדם ראוי וחבר טוב. הייתי אחד מאלה שנקשרו אליו באלפי נימים. ראיתי בו את חברי הנאמן ביותר, וכשעלה לישראל התכתבתי עמו בקביעות. מכתביו נשמו ידידות עמוקה ואידאליזם גדול, שהיה התכונה המרכזית באופיו והוליך אותו לשדות הקרב של מלחמת האזרחים הספרדית ולימים לצרפת, שם נפל מידי מרצחים.

במכתביו נהג לספר על חיפושיו ובעיקר על אחיזותיו, לנגד עיניי הוא ניצב תמיד כאדם הקשור בכל להט נשמתו להתחלה מאירה בחייו

הרוחניים, המרחפים לנגד עיניו על כל צעד ושעל, בעולם השואף לכבות את האור.

תכופות שאלתי את עצמי: מאין לו אידאליזם רב כל כך, ונאמנות עד מסירות נפש?

התשובה עולה בי תמיד כשאני חושב על עיירתנו שנכרתה, בה יחד עם עמל מייגע ומרדף אחר פרנסה הצטברה גם אהבה רבה לאדם. החיים החומריים היו דלים וקלי ערך, הרחובות מבולגנים, מאובקים ובוציים, הבתים משומשים, דהויים, וחיו בהם אנשים שביטלו את החומר וכמחו, לא לעושר חומרי אלא לאוצרות רוח, ותשוקתם הגדולה הייתה להַנות את איש העמל היהודי הפשוט בזיו השכינה.

משה קאוור היה בן לאותם יהודים מוולומין, שאצלם היה יסוד הנשמה "אהבה שאינה תלויה בדבר". בעיירה שלנו ספג משה רות, אידאל, אמונה. שם האירה אהבתו לאדם, ליהודי, ואת הניצוצות של אותה אש קדושה נשא עמו בקרבו כל חייו.

משה הסייד – מכניס האורחים הגדול

יצאתי מוולומין בשנת 1923, אך יהודי וולומין נחקקו בזיכרוני ואני מזכיר אותם תמיד באהבה. היו אלה יהודים טובים ומלבבים, סתם יהודים פשוטים ולומדים, תלמידי חכמים, בעלי מלאכה וסוחרים. התפללו שלוש פעמים ביום, וכשהיה להם רע, פנו אל ריבון העולם באמצעות פיו של דוד המלך, בספר תהילים שלו.

היו גם חסידים שלא חדלו לספר את הדברים המופלאים ששמעו אצל הרבי, על דרכי הלימוד ועבודת השם יתברך באהבה, באמצעות השמחה, הם שמחו בתורת הרבי והתלקקו מכל מילה.

משה הסייד היה יהודי פשוט, אך ניחן בלב גדול, לב טוב, רגש השתתפות בצערו של כל סובל, מוכן לתת לרעב פת אחרונה, לתת נדבה לעני.

בימים ההם עוד לא היה בוולומין מוסד "הכנסת אורחים", משהלה הסדיר חדר מיוחד אצלו, וכל אורח שבא לעיירה קיבל אצלו מקום לינה וארוחת ערב. הוא התרוצץ בין שכנים, ביקש מעט תבשיל, מים

חמים, שיזכה עוד מישהו במצווה להחיות נפשו של עני. ליד שולחנו תמיד היה אורח.

בזמן מלחמת העולם הראשונה היה הלחם יקר מציאות בעיירה, אך שום עני לא יצא רעב מביתו של משהל ושום זר לא נותר ללא מקום לינה.

אִמתותו של כל דבר נבחנת כשם שנבחנים זהב וכסף. הבחינה אשר בה ניתן לנסות יהודי, היא אהבת ישראל, כי כגודל אהבתו של יהודי ליהודי אחר, כך מידת היותו יהודי אמתי.

משהל הסייד עמד בבחינה של אהבת ישראל. אילו היה פרס נובל לאצילות וטוב לב, ראוי היה משהל הסייד לקבלו.

דרך לבו עברו כל אנחות העניים היהודים שתעו אל וולומין. דרך עיניו – כל דמעות הסובלים בעיירה.

אצילותו וטוב לבו עוררו את תשומת לבם של בעלי-הבתים בעיירה, הבינו מה גדולה וחשובה הקמת מוסד הכנסת אורחים. בבית המדרש הוסדרה הכנסת אורחים.

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה, כבר היה משהל הסייד בשנות זקנתו, אך בהיותו חייל מילואים רוסי החייצב מרצונו לוועדה הצבאית, זו סירבה לקבלו בשל גילו.

משהל אמר: "רציתי לעזור, לא רציתי להתחמק, אך אם לא רוצים בי מה לעשות? מי אני ומה אני, שאתנגד לשלטון?"

כל חייו פירש הכול טובה. כל מה שעשה לא היה לשם שכר, אלא מטוב לב ומרגש חמלה כלפי עניים וסובלים ולמען שמו הטוב.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 314 – 317.

מרדכי פרידמן **פמוטי הלב**

כל אחד נושא עדיין בלב את נימי הזהב שקשרו אותנו לבית הישן. בכל אחד מאתנו בוערים כאש, שרוח או גשם לא יוכל לכבות, געגועים כוססים לעיירה הביתית, לסמטאות השקטות, לבית המדרש ולכל הדמויות שהתפללו ולמדו שם.

יהודי בית המדרש החביבים היקרים, חיים בזיכרוני, כולם. תכופות יש לי תחושה כי רק אתמול עזבתי אותם.

הנה אני רואה את עצמי ביום חם של תמוז. האוויר בבית המדרש דחוס, מלא תפילה וניגוני גמרא מתמשכים. ליד שולחן ארוך ישובים יהודים פשוטים ומתנועעים על הגמרות. בראש יושב ר' יעקב מרגליות [מרגלית, מרגוליס] חסיד גור נלהב ולמדן מופלג. הוא לומד עם הציבור, מפרש סוגיה קשה, וכולם מקשיבים בהנאה, מתענגים על מוחו החריף, על החריפות בה הוא מתיר קשרי פקעת של שאלות וקושיות. עיניו נוצצות, כמו באור הבא מעולמות נעלמים.

כשסיים את השיעור והציבור התפזר, הוא עוד נותר יושב טרוד במחשבות. ניכר כי בוערת בו תשוקה למדרגות נשגבות, אך הסולם עליו הוא מנסה לטפס אינו נושא אותו.

לבית המדרש נכנס ר' חיים טופול. כינו אותו ר' חיים קוסובר. הוא מתיישב אל השולחן שלידו יושב ר' יעקב מרגליות. פותח את הגמרא ומנסה להתרכז בסוגיה, פותח בניגון שקט, אך ללא הצלחה. המחשבות נקטעות, מתעופפות למרחקים ואולי אל דאגות הפרנסה היום-יומיות.

עוקר אותו מן ההרהורים ר' יעקב מרגליות, שנחשב בר פלוגתא קבוע של ר' חיים. עתה הרים לפתע את עיניו מן הגמרא, הביט בר' חיים במבט מהורהר ואמר בקול שקט: "בחוץ ודאי חם מאוד, האי?"

"כן" –השיב ר' חיים בקיצור.

ר' יעקב המשיך לדבר, חצי אל עצמו וחצי אל ר' חיים: "בבית המדרש לא חשים בחום, נכון?"

שוב השיב ר' חיים "כן" קצר, כמו לא הייתה השיחה נוחה לו. אך ר' יעקב לא התרשם משתיקתו ודווקא נעשה פטפטני:

"שלושת השבועות קרובים כבר, השבוע שאחריהם תשעה באב, וכבר הקיץ חלף והימים נעשים קרירים יותר, וכבר קרבים הימים הנוראים".

ברגיל לא היה ר' חיים שתקן כל כך. להפך, דווקא חיפש הזדמנות להטחה בוטה באמצעות הלצה, בדיחה. הנאה מיוחדת הייתה לו להטיח דווקא בר' יעקב, שעמו נהג להתקוטט בדרכי נועם, אך ביום תמוז ההוא היה החום באמת גדול לבלי נשוא. ראשו היה סחרחר עליו והרקות הלמו. לכן ישבתי בבית המדרש, ספון בפינה והקשבתי לשיחה החרישית של שני היהודים, שהייתה לי כלפיהם אהבה נסתרת בלב הילד שלי, במיוחד אל ר' חיים, שהיו בקרבו חמימות של אדם עממי, ואפילו נאה היה לו להשתטות עם ילדים, לצחוק, לדבר, בניגוד ליהודי וולומין אחרים, שסברו כי דברים כאלה אינם יאים לאבות. צריך שתהיה דרך ארץ כלפי אבות, ונערים אינם צריכים להשתובב בנוכחותם.

שונה לחלוטין היה ר' חיים טופול – סבו של השחקן הישראלי הנודע, הנושא את שם סבו – תלמיד חכם ובדחן חריף מוח, בעל עושר של הלב, דלות בכיס ודלות בבית.

זכור לי, ראיתיו בלילות החורף שומר על האש בקמין. בפעם אחרת ראיתיו קורא "קרבנות" בכוונה, אך יותר מכל אני זוכר את חיוכו התמידי הרך, הקמטים החיננים בין הזקן לשפם ותמיד הביא עמו עליצות ושמחה.

כשנפטר ר' יעקב מרגליות, הלך ר' חיים להלוויה. הציבור ידע כי לא שררה ביניהם אהבה והביטו בר' חיים בפליאה. פלוני אף מלמל: "איך ייתכן?" ר' חיים לא התאפק והשיב בהלצה: "קשה להאמין שהוא מת, צריך לראות שקוברים אותו".

כולם הקשיבו בלב חפץ להלצותיו של ר' חיים. ר' יעקב בלבד לא סבל זאת, היה מוציא מכיסו את המטפחת האדומה ומוחט אפו בקול, לאותת כי אף שבעיני כולי עלמא זה מוצא חן, כי "עולם גולם", הרי לו, לר' יעקב, די כבר בליצנות. אך ביום תמוז החם ההוא ניכר כי ברצון היה נכנס בשיחה עם ר' חיים, ודווקא בעניין חגים: "כמה זמן חלף

מפסח? מיד עבר חג נאה כשבועות, חג מתן תורה, הגדולה במתנות שקיבלו יהודים בהר סיני". ניתן היה לחוש בברור בשמחה הגדולה שגאתה בו וממש רטטה בדבריו. אך ר' חיים, כמו להכעיס, אמר:

"בוודאי, ריבונו של עולם התהלך עם התורה, הציע אותה לכל העמים ושום עם לא רצה לקחת אותה, רק אנחנו קראנו מיד: 'נעשה ונשמע'. מה אשמתו של השמש האומלל מקישינב? למה ראוי היה שיהדקו אותו במסמרים אל ארון הקודש? במה חטא השמש?"

כששמע זאת ר' יעקב, יצא מכליו, הוא ניתר תחתיו באימה משונה, כמו שקעה האדמה תחתיו, ופרץ בצעקות פרועות:

"שתוק, שתוק, אלמלא היית חיים קוסובר, הייתי אומר שאתה שייגץ, עוכר ישראל. אתה מזלזל בתורה הקדושה, סם החיים של כל העולמות". ר' יעקב צעק בקולי קולות, בית המדרש רעד. "הוא ישקע בנוקבא תהום רבה, הוא יאבד בגיהינום".

הקולות לא הוציאו את ר' חיים מגדרו, וכמו לא הבין למה התלהטה בר' יעקב האש, משך בכתפיו ואמר: "ראו נא ראו, גם לשאול אסור? אפילו התנאים והאמוראים שאלו שאלות וקושיות".

ר' יעקב הניד ידו בביטול והחל להתנועע מעל לגמרא בלהט. ר' חיים השתתק אף הוא, כמו נמאסה עליו המחלוקת שכלל לא התכוון לה. רכון על הגמרא, התמזג ניגונו החרישי עם ניגונים אחרים של הבחורים והאנשים הצעירים בשולחנות הסמוכים.

ניגוני גמרא מדורי דורות, קולות דקים וצרודים והמילים נדלקו כלהבות זו בזו, נכספות ושמחות, עסוקות בעצמן ופזורות דעת בעולמות אחרים, נעלים יותר, זכים, כמו המחשבות הנישאות עם תנועת הציפורים בשירה אל בורא כל העולמות.

דמויות יקרות קדושות של ביתנו החרב, באלפי נימים אני קשור בהם, דמי ובשרי, חייהם שנכרתו ילכו אחריי כצללים עד לקבר.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 318 – 321.

ביתנו היה פתוח תמיד לרעבים ולנצרכים. הם ידעו כי ימצאו בביתנו יד מושטת נכונה לעזור. הורינו, חיה ולייבל בוראקובסקי נשאו בעול הדאגה שלא יישאר חלילה בעירה עני ללא חלות ובשר לשבת. הם נתנו בעצמם ודאגו שגם אחרים לא ישכחו את הנצרכים.

אריה-לייב וחיה בוראקובסקי

בשנים קודמות הורה אבא לכתוב ספר תורה למען בית הכנסת בוולומין. כשהובילו את ספר התורה לבית הכנסת היה בעירה חג גדול. זקן ונער נטלו חלק בשמחה. כל העיר הייתה מוארת באור בהיר בערב ההוא, והמשטרה הוצבה לשמור על הסדר. יהודים שרו ורקדו לאורך מסלול הובלת התורה לבית הכנסת. גדול היה הצער כשנגנב ספר התורה כעבור זמן-מה מבית המדרש יחד עם ספרי תורה נוספים.

בהיותו חסיד אמשינוב נהג אבא לנסוע תכופות אל הרבי, הדבר לא הפריע לו להיות גם סוחר נמרץ ומוכשר. העיקרון הראשי שלו במסחר היה: "מוצא שפתיך תשמור" והוא הצטיין בזה, שמר על מילתו בכל מחיר. הוא אכן נודע כאיש הגון העומד בדיבורו. מי שהכירו אותו מקרוב, ידע כי חרף דבקותו בחסידות, לא היה בטלן. הוא שלט בשפות אחדות.

בחצר שלנו נמצא השטיבל של חסידי אמשינוב, שם התפללו ולמדו. לאחר פטירתו של אבא, קיימה אימא את כל ההבטחות וההתחייבויות שאבא נטל על עצמו ביחס לרבי מאמשינוב. הרבי התגורר באוטבוצק חזור לי שאמי נסעה אתי פעם אל הרבי, אל אוטבוצק. לא קל היה להתקבל אצל הרבי. היו מקרים שאנשים נאלצו להמתין ימים תמימים, אימא שלי יצאה מכלל זה ונתקבלה מיד. זכורה לי ההתלהבות בה דיברה על הרבי הקדוש, על עיניו הזכות שהביטו בחסידים ברפות רבה וברחמים.

הורינו ניהלו ביושר ובכישרון את המחסן הגדול של עצים וחומרי בנייה אחרים, וגם את חנות היינות והזיכיון ליי"ש, שהיה לנו עד שנת 1937, עת נלקח מאתנו הזיכיון כתוצאה מהתגברות האנטישמיות.

בתפקידו כאיש מועצה ופרנס בקהילה, וגם חבר בחברה קדישא, היה אבא אהוב ונכבד על כל מי שבאו במגע עמו.

זכורים לי הימים ההם, חבר מועצה היה גם ציטובסקי, בעל מפעל לעיבוד עורות סמוך לבית העלמין. בינו ובין אבי נקשרה ידידות קרובה וכשהבורסקי עצר מלכת לאחר מלחמת העולם הראשונה ולא היו אמצעים להפעילו, פנה ציטובסקי אל אבי להצטרף כשותף ולפתוח את הבורסקי בכוחות משותפים. בכל הזדמנות הדגיש חבר המועצה הפולני את יושרו של אבינו והשותפות נמשכה עד שנותיו האחרונות של אבא.

מלכה בוראקובסקי-שטיינברג עם בעלה ובנה ליד מצבת אביה ר' לייב בוראקובסקי

כל ימיו היה אבא ציוני נלהב וחשב תמיד על עלייה לארץ ישראל. למרבה הצער לא זכה לכך. הוא נטע בלבותינו את האהבה לארץ ישראל וחינך אותנו ברוח השאיפה לעלות לארץ הקודש.

לאחר חתונתי, בשנת 1934, שילמתי יחד עם אחותי מלכה ובעלה בתמורה לסרטיפיקט, אך נפלנו קרבן לתרמית. בשנת 1939 נסענו לארגנטינה. גם שם חינכנו את ילדינו ברוח החלוציות ובגיל עשרים ושתיים נסע בני כחלוץ אל קיבוץ עין השלושה. עשר שנים היה בקיבוץ בלעדינו. בשנת 1965 חיסלנו את עסקינו בארגנטינה ועלינו לישראל. גם אחותי הגדולה ממני באה עם כל משפחתה לישראל בנכונות מלאה להקריב למען המדינה היהודית. זו רוחו של אבינו, שחינך אותנו באהבה חסרת גבול לרעיון שיבת ציון.

היו לנו שני אחים נוספים: גדליה וחיים. גדליה נספה עם אימא בחורבן הגדול שפגע ביהדות פולין כולה. חיים מת חצי שנה לפני אבא, באמצע חודש אלול. הוא הותיר ילד בן שנה, שחי עד ליום החוא בו החל היטלר בשחיטת שישה מיליון יהודים.

בביתנו גרה האישה הינדה בורצ'ובסקי שניהלה חנות אריגים. היו לה בנות אחדות ובן בשם יידל. הבת הבכורה, לאה, התרועעה אתנו ולקחה אצלנו ספרים שקיבלנו מן הספרייה. גם יידל אהב לקרוא ספרים. הם נאלצו לעשות זאת מאחורי גבה של האם, שהייתה אדוקה מאוד ולא הרשתה להם לקרוא ספרים אפיקורסיים. קרה שהאם תפסה אצלם את הספרים הטרפים וקרעה אותם בכעס. הורינו ידעו על כך אך תמיד גילו הבנה הן כלפיה והן כלפינו. גם הורינו היו אדוקים ויראי שמים, אך לא אסרו עלינו לקרוא בספרים, גילו סובלנות והבינו כי אסור לנו לפגר ועלינו לדעת על המתרחש בעולם.

בתה ובנה של הינדה היו לימים לקומוניסטים ונסעו לפריז. יידל היה לאחר המלחמה עורך שותף של "פאלקס שטימע" [קול העם] בוורשה.

זכורה לי פעילותנו בספרייה. נטלתי על עצמי להשיג ספרים. אורגנו הרצאות ושיעורים, דיונים וערבי שיח. מלך מאנֶה היה המזכיר, יעקב צוקר היה הגזבר, אני הייתי הספרנית. כשנוסדה הקבוצה הקומוניסטית הם ניגשו לכיבוש השליטה בספרייה. בלי סיבה הוציאו חברים, לא זימנו אספות ועשו כראות עיניהם. התנגדותנו לא הניבה תוצאות.

הקומוניסטים לא התחשבו בסנטימנטים, אף שידעו כמה מאמץ ומרץ השקענו בהקמת הספרייה. כשלא היה שם ספסל לשבת עליו הוצאתי ספסל מן השטיבל של אמשינוב, שהיה בחצר שלנו. התחולל סקנדל, הציבור בא בשבת להתפלל ולא היה היכן לשבת. לא חסרו אז צרות. לבסוף נאלצנו לוותר ועזבנו את הספרייה, שהקומוניסטים השתלטו עליה.

אך לא פיגרנו ועד מהרה הקמנו ארגון ציוני שנשא את השם "תרבות". ניהלנו שם פעילות ערנית, ארגנו שיעורים ללימוד עברית. המורה היה וולפוביץ', אביו של השחקן נתן וולפוביץ' שחי בישראל. התקיימו גם שיעורים והרצאות בנושאים שונים, לערבי השיח באו הצעירים עם שאלות מוכנות, שקדחו במשך השבוע במוחותיהם. היו בקרבנו כאלה שכבר דיברו עברית לא רעה. בלעו בתאווה את המילים שנלמדו ושמחו במטען המועשר, שאפשר להחליף מילים בשפה העברית.

בעת איסוף כספים למען קרן היסוד, קרן קיימת ומכירת שקלים, הפגין נוער "תרבות" פעילות והתלהבות רבה. בימי פרח שארגנו, הלכתי תכופות עם גולדה סאלאז' וקרה שגם נוצרים תרמו למגביות שלנו.

ביתנו היה גם בית ועד לחכמים. חסידים, למדנים וסתם יהודים פקדו בתכיפות את ביתנו. ידידיו הטובים של אבא היו: השוחט ישראל-מרדכי טֶנְצ'ה, מנדלברג, משה מאננה, מרגוליס ויהודים יקרים ומלבבים רבים אחרים.

יבורך זכרם!

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 322 – 327.

זהבה (גולדה) גולדווסר-ויינברום **ביתנו**

אבא

גרנו ברחוב בית הכנסת. דירתנו לא נבדלה מדירות מהוגנות אחרות בעיירה, מסחרית בסגנון הישן. אבא, ר' הניך [חנוך] גולדווסר, יהודי אדוק, חסיד גור, שבילה כל ימיו על התורה ועל העבודה. מיום שעמדתי על דעתי אני זוכרת את אבי קם מדי שחר, קיץ וחורף, כשבחוץ עוד שררה חשכה, הולך לבית המדרש ללמוד ורק לאחר תפילת שחרית בא הביתה, ניגש למלאכה הקשה של הוראת תורה לילדי העיירה. אבא היה מלמד בתלמוד התורה בוולומין. הוא אהב את מלאכת החינוך של ילדים על ברכי התורה. ליהודי העיירה היה אמון רב בו והפקידו בידו את ילדיהם, בידיעה כי יקבלו אצלו חינוך יהודי טוב. גילו כלפיו דרך ארץ רבה וכבוד. אבא עמל קשות בעבודה זו, אך שאב פרנסה בקושי, עם זאת התנהל אצלנו בית מהוגן, חיי משפחה למופת.

ר' חנוך גולדווסר ובני ביתו בדירתם

בית יהודי חם, ששררה בו אווירה של מוסר גבוה. הילדים היו מסורים וקשורים להורים, במיוחד חשו בקרבם את הדאגה לאימא שהייתה אישה חלשה וחולה ונזקקה תכופות לעזרתנו. לכן למדנו לדאוג לעצמנו בכוחות עצמנו, כי אבא היה עסוק מדי בעניינים קהילתיים, במצוות, בטובות לנצרכים שונים.

אבא היה גם גבאי בחברה קדישא. זו הייתה עבודת חסד של אמת, שלא כל אחד היה מסוגל ובוגר לכך. היו שראו רק את הסעודות שהחברה קדישא ארגנה מדי שנה בפורים ומפגשי שמחה אחרים. מי שהתבונן מקרוב בפעילותה של החברה קדישא בעיירה שלנו חש בקדושה שבמלאכתם. לא כל אחד זכה להצטרף. אבא היה מסור לעבודה זו בלב ונפש וחש באחריות הגדולה הן לעבודה היום-יומית והן באירועים חגיגיים מיוחדים שנערכו בביתנו: הסעודה, קידוש לאחר תענית. התלהבותו של אבא עברה גם אלינו ובשל הכבוד לאבא עזרנו לו בהכנתם ובארגונם. אבא ראה בפעילות החברה קדישא מצווה גדולה ושמר באדיקות על כל מנהגיה, לא ויתר עליהם אפילו בגטו.

הגרמנים פרסמו צו בגטו, לקבור את המתים לא בתכריכי בד אלא עטופים בנייר. אבא ראה בזה ביזיון המת מחריד והשיב כי כל עוד הוא חי, לא יאפשר לקבור את המתים בנייר. הושיבו אותו בכלא בשל כך.

הוא נשאר הגון ונאמן למשימתו עד רגעי חייו האחרונים, זכה למות בגטו ולא נאלץ לחוות את ייסורי המחנה והקרמטוריום.

אימא שלנו

כינו אותה: אשתו של ר׳ הנין. אפילו בפנייה ישירה אליה חלקו לה כבוד זה ולא העזו לפנות אליה בפשטות בשמה, לאה.

היא הייתה בת ישראל יראת שמים, התפללה שלוש פעמים ביום, ואף שידעה את כל התפילה על-פה, ברוב אדיקותה, מחשש לטעות, התפללה מסידור ״קרבן מנחה״ גדול. כך אני רואה אותה חיה לנגד עיניי, משקפיה שמוטים על אפה, שרוכים במקום זרועות התיל שנשברו. הרכיבה את המשקפיים גם לסריגה למען ילדיה.

אימא הייתה אשת חיל גדולה במשק הבית ובחינוך הילדים. זכורה לי השמחה הגדולה כשהתחתן אחי הבכור הרשל, נשא אישה ראויה וגם ילדיו חונכו ברוח ביתנו. לימים התחתנה אחותי אסתר-גיטל. אחי, אברהם-יצחק, היה בחור ישיבה, שר יפה, בשירותו בצבא הפולני הפך נכה; הוא התחתן עם בתו של שמעון-נתן המלמד, אישה ראויה, היו להם ילדים מתוקים יקרים, בנה חיי משפחה נאים. בית יהודי נאה ניהלו גם ישראלקה ואשתו. כולם נספו, הומתו בגז ונשרפו בידי הרוצחים ההיטלריסטים.

שבת

בלתי נשכח הוא ביתנו היהודי הישן על החיים היהודיים עשירי התוכן, המנהגים, השבת והחגים, שמילאו את חיינו בחמימות כה מלבבת.

עד עצם היום הזה אני חשה בקדושת ליל השבת, כשאבא והבנים באו מבית המדרש ובבית נשמעה השירה היפה של "שלום עליכם מלאכי השלום". הקידוש של אבא הדהד באוזניים ביופיו, הוא לא החל בו אם מי מן הילדים, אפילו מן הבנות, חסר בבית. קרה שמישהי מאתנו, הבנות, הייתה במקרה בחוץ, בראותה שאנשים כבר הולכים מן התפילה, נחפזה הביתה בנשימה אחת, בידיעה שאבא ימתין עם הקידוש.

מטבח השבת, תה השבת, שהיו חייבים להיות כשרים למהדרין, תפסו מקום חשוב בביתנו. למן שעת בוקר מוקדמת באו בשבת שכנים עם כלים לקחת אצלנו תה שהגישו להם בתשואות חן. באו אלינו גם ידידיו של אבא לשתות כוס תה של שבת שהוכן לפי דין מחמיר ביותר.

חגים

דומים נראו גם החגים, עם הזהירות בשמירת כל הדינים. בראש השנה מיהר אבא למקווה לפני התפילה. בערב יום כיפור הלך למקווה בבוקר ולעת ערב לאחר האוכל. בשובו הביתה מן המקווה לבש את הקיטל הלבן, בירך את הילדים והפיל עלינו את הפחד הקדוש מפני יום הדין.

במוצאי יום כיפור, התחלנו מיד בהקמת הסוכה, שאחיי היו עסוקים בה מאוד. הבנות עזרו לאימא בהכנת המאכלים הטובים. אימא דאגה תמיד שלא תתבייש בפני אחרים בעת הגשת המנות הנאות בסוכה.

בלילה הראשון של סוכות הלכנו כולנו לשמוע את הקידוש הנאה המתנגן של אבא ולגמנו מן היין.

למחרת בבוקר היה עלינו להשכים קום לברך על האתרוג, כי מאוחר יותר הלך אבא עם הבנים לבית המדרש ולקח עמו את האתרוג. לאחר התפילה באו אלינו נשים שבעליהן לא קנו אתרוג וביקשו רשות לברך על האתרוג. עדיין מהדהדות באוזניי שאלותיהן בכניסתן לביתנו:

"אשתו של ר' הניך, אפשר לברך אצלכם על אתרוג?" אימא השיבה באדיקות ובשמחה: "בכבוד ובעונג רב!"

נותרה בזיכרוני גם קריאת המגילה בפורים. אבא קרא לפנינו בבית את כל המגילה, והיה עלינו לקרוא לשכנים, שיקשיבו לקריאת המגילה. בלכתם היו מאחלים לנו: "שנזכה, אם ירצה השם, לקריאת המגילה גם בשנה הבאה".

מלא אור באופן מיוחד היה חג הפסח. החלו הניקיונות, חידוש הבגדים והנעליים, אך היפה ביותר היה הסדר, הקריאה בהגדה. אבא פירש לנו כל פסוק ואנחנו חווינו מחדש את הנס הגדול של יציאת מצרים. שרנו "במהרה בימינו", "חד גדיא".

האווירה, הקדושה ורוממות הרוח של הימים ההם נותרו חקוקים בזיכרון ובנפש עד היום.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 328 – 332.

שמואל ניסנקרון **משפחת ניסנקרון**

ר' דוד ניסנקרון נפטר בשנת תרפ"ז (1937) [!?], הותיר ארבעה בנים, שתי בנות ונכדים. בזמן המלחמה הרגו ההיטלריסטים את כל המשפחה, שני בנים בלבד ניצלו בנס מן הידיים הרצחניות. יוסל חי בפריז ושמואל באמריקה.

ר' דוד ניסנקרון נמנה עם בעלי-הבתים הנכבדים בוולומין. היה חסיד אמשינוב וחינך את ילדיו בדרך החסידות. בנו אהרן היה שוחט. האחרים למדו בישיבות ושתי הבנות היו תלמידות "בית יעקב".

אשתו של ר' דוד הייתה עקרת בית טובה והגונה, מכניסת אורחים. בימם היה פתוח לכל נצרך, לכל שליח לדבר מצווה. אף שר' דוד לא היה גביר גדול, תמיד היה מוכן לגמילות חסדים ולמתן צדקה ביד רחבה.

ר' דוד ניסנקרון, אשתו [חוה-גולדה] ואחד הבנים

ר' דוד היה שכיר במפעל הזכוכית, ביצור אריחי פלנצריק. כשנסגר המפעל החל ר' דוד לסחור בכלי תכלת בשוק. מעסק זה שאב את פרנסתו בכבוד, לא חסך הוצאות שכר לימוד לילדיו, שלח אותם לישיבות, אחד לוורשה, לישיבת "תורת חיים"; אחד לברנוביץ' [Baranowicze], לישיבת ר' אלחנן וסרמן. הבנות, תלמידות בית הספר בית יעקב, בילו תמיד בחוג בנות חסידיות.

הוא נמנה עם אלה שמעולם לא רדפו אחר כבוד, התנהג בפשטות ובצניעות, היה בעל קורא בשטיבל של אמשינוב, נטל חלק בשיעורים

בבית המדרש, בו למדו מדי ערב בין מנחה למעריב פרק משניות או דף גמרא.

בהיותו איש השמח בחלקו, הייתה תשוקתו הגדולה לחנך את ילדיו בדרך הישר וראה זכייה לעצמו שאחד מבניו היה שוחט בעיירה קטנה סמוך לקילץ [Kielce].

לאחר פטירתו המשיכו אשתו והבנות לנהל את המסחר והילדים המשיכו ללכת בדרך שהתווה להם אביהם.

כשפרצה המלחמה הייתי בברנוביץ', שנמצאה בצד הרוסי. המשכתי ללמוד בישיבה, לא הייתה לי אפשרות לנסוע אל וולומין, אף שמאוד רציתי לראות את אימא, את האחיות והאחים, אכן לא ראיתים עוד לעולם. קרה להם הנורא שקרה לכל יהודי וולומין בגטו. איש מהם לא ניצל מן הידיים הרצחניות. הם נאבקו קשה להיאחז בחיים, אך גורל היהודים לא פסח עליהם.

אחותי הבכורה חנהצ'ה, נשואה עם שלושה ילדים, בפריז, גם שם לא חמקו מן הגורל האפל ופגעה בהם היד האכזרית של ההיטלריסטים, רק אני ואחי יוסל נותרנו, יחידים מן המשפחה הגדולה והיפה.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 333 – 334.

נח שולץ **חופה בבית העלמין**

אבי, אהרן-בונים, היה מוותיקי התושבים בוולומין. אחיי, חיים השוחט ושלמה, נספו עם משפחותיהם על קידוש השם. חלקו את גורל כל יהודי וולומין.

בראשית שנת 1919 פרצה בוולומין מגפת טיפוס, שגבתה קרבנות רבים, צעירים וזקנים. הקרבנות הראשונים היו: שרה בורשטיין, נערה צעירה יפה; בנו של הניך של הינדה, לייבל בוראקובסקי, זליק הקצב, בתו של יעקב דז'אבאק, נערה צעירה.

בעת ההיא פרצה בעיירה מחלוקת בין הרב לשוחטים, שטענו כי שכרם מועט ואין ביכולתם לעמוד בהתחייבותם כלפי הרב. השוחטים סברו כי גם בעלי-הבתים צריכים לשאת בחלק מעול אחזקת הרב. הרחיקו הדברים לכת והרב אסר על השחיטה. זה הוסיף לחוסר השקט בקרב האוכלוסייה היהודית בעיירה. החלו לחפש דרך לעצירת המגפה. נפל הגורל על אולה שואב המים, החליטו לחתן אותו עם בתו של זינדל הנפח, ולהעמיד את החופה בבית העלמין.

כל העיר התכוננה לחתונה. כולם חשו מחותנים וכל היהודים בעיירה באו לחופה בבית העלמין.

שמואל וינוגורה הציע לרב להטיל פדיון נפש. כלומר, כל הנכנס לאולם בו התקיימה, לאחר החופה, החתונה, ירכוש כרטיס והכסף שיצטבר יינתן לזוג החדש. זה מצא חן בעיני הרב. הציבו ליד הדלת את שמואל וינוגורה ואת יצחק ברטשטיין.

ההכנסה הייתה ניכרת. כל אחד רצה להיכנס להביט בכלה שהתאכסנה אצל האופה מוורשה. יהודים תרמו ברצון, האמינו כי החופה בבית העלמין תביא ישועה ותעצור את המגפה.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 335 – 336.

דבורה גרודז'יצקי-שיכט **מסורות של שבת וימי חול**

קיץ. יום שישי לפנות ערב. ברחוב הארוך [דלוגה] בעיירה התנועה צפופה. זה עתה באה רכבת מוורשה, הרכבת האחרונה לפני הדלקת הנרות, אנשים הולכים בצעדים חפוזים הביתה. אלה הם נוסעים יהודים הנחפזים הביתה, רוצים להיות, מהר ככל האפשר, עם משפחותיהם, לפני רדת החשכה ובוא שבת המלכה.

יהודי וולומין היו רגילים למרוצה. החיפזון היה חלק מאורח חייהם. החיים בעיירה היו קשורים קשר הדוק בעיר הבירה. ורשה הרי הייתה כפסע מהם, במרחק תשעה-עשר קילומטרים בלבד. החנווני נסע פעמים אחדות ביום להביא לחנותו, בזלוטי הספורים שפדה, צרור סחורה מן החנות הסיטונית, כדי שיוכל להמשיך במסחרו. הפועל נסע מדי יום לעבודתו הלוך ושוב. הנוער למד בוורשה, בגימנסיה, בבתי ספר מקצועיים. אחרים נסעו להסדיר עניינים שונים במשרדים, במוסדות שמרכזיהם נמצאו בוורשה.

בניגוד לרוב היישובים היהודים בפולין, הייתה וולומין עיירה צעירה יחסית, וכיישוב צעיר קמה והתרכזה סביב לתחנת הרכבת. במרוצת הזמן התפרשה העיירה, תפסה שטחים גדולים יותר ונוסדו אזורים חדשים, לרוב התיישבו בהם תושבים לא-יהודים.

סביב תחנת הרכבת, ברחוב הארוך וברחובות קטנים יותר: ורשווסקה, קושצ'לנה ואחרים התהווה מרכז המסחר, הסוחרים היהודים הקימו את עסקיהם וחנויותיהם.

היו גם בתי חרושת אחדים שבעליהם יהודים, בית היציקה לזכוכית, הבורסקי, מפעל לייצור מיטות ברזל, שהעסיקו מאות אנשים.

במהלך השבוע כולו היה המקום כמרקחה. רק ביום שישי לפנות ערב חלה רגיעה בהמולה. החנויות נסגרו, חנוונים ובעלי מלאכה השתדלו להיות בבית מוקדם ככל האפשר, לקבל פני שבת.

מן הבתים נישא ניחוח דגים מבושלים ומאכלי שבת אחרים, מבעד לחלונות הפתוחים כבר נראו מנצנצים ומאירים נרות השבת, שסיפרו כי בתי יהודים משילים את ימות השבוע, את היגיעה ואת המולת המרדף אחר הפרנסה עם כל דאגות החולין, ומתחילה להיכנס נינוחות

השבת, נשמה יתרה המתחילה לרחף על פני העיירה, לעטוף הכול במנוחת שבת מיוחדת. היהודים בעיירה שמרו שבת.

"שבת טובה! שבת טובה!" – בירכו יהודים זה את זה. הברכה ריחפה באוויר הקיץ כמשק כנפי ציפור חולפת במעופה.

זקן ונער החלו נוהרים לבית המדרש. הלכו יהודים גבוהים ונמוכים, כחושים ורחבי גרם. הם הלכו לאט ובחיפזון. יהודים זקנים וצעירים, ראשים זקורים, זקנים ארוכים, עיניים גדולות ועיניים צרות ושקועות, פסעו בנחת, במלכותיות. הלכו להתפלל ולפי שעה בחנו את עולמו של אלוהים.

בפנים, בתוך בית המדרש, שוב איחלו לעצמם: "שבת טובה! שבת טובה!" חדווה זהרה מפניהם. רחש הקולות נבלל, כדבורים מזמזמות על ענף פורח. דלת הכניסה נפתחה ונסגרה חליפות. עוד ועוד יהודים באו להתפלל. בליל קולות, כמו מקהלה שטרם הפנימה שיר, הדהד בהיכל. האוויר נעשה דחוס יותר. החום היה אפוף ריח של "שמות". לפני העמוד התייצב בעל התפילה ומיד נשמע "לכו נרננה", עדת היהודים התנועעה בהתלהבות. המגע בין המשי והאריג של בגדי השבת היה מלטף כשיבולי השדה ברוח קיץ. היהודים התפללו, התנועעו, מי בראשו, מי בכתפיו ומי בכל גופו, היו שהתפלל חרש והיו שרעמו בקול.

בשובו הביתה אל הבית המואר, אמר אבא: "שבת טובה" ומיד החל לפסוע על פני הבית, ידיו שלובות מאחור, והחל לומר "שלום עליכם מלאכי השרת מלאכי עליון, ממלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא". אבא אמר זאת כאילו טיילו המלאכים בבית. בהגיעו אל הקיר נותר עומד, תקע את ידיו בשני צדי האבנט ואמר, כמדבר אל המלאכים: "צאתכם לשלום מלאכי השלום מלאכי עליון..." נפרד מן המלאכים, זקף את גבו והחל לומר "אשת חיל מי ימצא", מתח כל מילה בניגון. לאחר מכן ניגש אל השולחן, מזג את היין לקידוש. הגביע היה ירושה מדורות, מתנת דרשה של אבא-אימא. אבא עצם את עיניו ואמר: "יום השישי ויכלו השמים והארץ וכל צבאם". אמר מילה במילה. המילים הדהדו בדממה חמות וקדושות.

הילדים כבר היו קצרי רוח, אך הקשיבו בדרך ארץ לקידוש של אבא, ישובים סביב לשולחן. אבא-אימא אכלו בנחת, בין המאכלים שר אבא:

"כל מקדש שביעי כראוי לו". הוא שר ניגון חסידי, התנועע ושר. הבית היה מלא שירה. נרות השבת, שלושה רבעים מהם כבר נאכלו. נר אחד החל לנטוף. השעווה טפטפה לאורך פמוטי הכסף. פני הילדים קרנו. כולם ישבו רכונים על הצלחות ואכלו. משסיימו שוב החלו לשיר: "מנוחה ושמחה אור ליהודים". הזאטוטים גדלו והיו קצרי רוח עוד יותר, לא היה להם זמן, אכלו במהירות והלכו, חיפשו דרך לחיות את אי-השקט הרוחני שהיה כה חזק בקרב הנוער היהודי בוולומין, במיוחד בשנות השלושים [של המאה ה-20]. התנהלה אז פעילות חברתית אינטנסיבית. הלכו למסיבות של הארגונים הציוניים: השומר הצעיר, החלוץ, בית"ר, גורדוניה ואחרים, שם נטווה חלום הרנסנס היהודי, של שיבת ציון, של תחיית הלאומיות במדינה יהודית. רקדו שם הורה ושרו שירי כמיהה לגאולה. בודדים בלבד הספיקו להגשים את שאיפותיהם האידאליסטיות ולעלות.

אחרים לעומת זאת התקבצו בבית הספר "בית יעקב" ברחוב לשנו, בבית קירש. כאן למדו ופירשו את פרשת השבוע. מעשיות החומש היפות הציתו את דמיונם של הילדים. עוררו רגשי גאווה בעבר רב הפאר, עוררו אומץ ותקווה לימים טובים יותר.

בבית הספר "בית יעקב" קיבלו בנות וולומין רבות את חינוכן היהודי המסורתי. המארגנים היו עסקני אגודת ישראל: משה גרודז'יצקי, יצחק שטולמן, יהודה-לייב באום, שמואל-אייזיק פלטקובסקי ואחרים. ניהלה את בית הספר המורה חנה גילווסקה-גורפינקל, בתו של ראש ישיבת מיר. היגרה לניו יורק. בעצמה מחמירה באדיקותה, נטעה בנו את האהבה והקשר למסורת היהודית ולערכים היהודיים לכל צורותיהם. לאחר עזיבתה את וולומין מילאה את המשרה לאה מֶרזר, בת למשפחה חסידית מוורשה. היא הקדישה עצמה לעבודה במסירות נפש רבה, לימדה את הבנות הצעירות את עקרונות המוסר היהודי, הכבוד היהודי. המורה האחרונה הייתה שרה בורוכוביץ' מז'ליחוב [Żelechow], נשמה רכה ועדינה, גם הייתה עוד צעירה מאוד, לכן הפכה מיד חברה של כולן, היה לנו בה אמון ללא גבול. בשיטות הלימוד הנוקשות ההן נזקקו הילדים מאוד לחברות החמה של מורה. לא פלא שחשנו קשר קרוב כל כך למורה זו, שרחלה. יש רצון להביע כאן את הערצתנו הרבה לדמות נאה זו ולתת כבוד לזכרה של המורה האהובה המלבבת, שלידידותה האמתית הייתה משמעות כה רבה עבורי ועבור נערות אחרות. למרבה הצער חלקה גם היא את גורל קדושינו.

בהערת הזיכרונות על בית הספר בית יעקב, ולימים בנות אגודת ישראל, ראוי להזכיר את תלמידות העת ההיא, שחייהן היפים נכרתו באופן כה אכזר בשחר נעוריהן. ניצבות לעיניי תמיד דינה זילברברג הרכה, פרדל בוים המתוקה, היה לה קול נהדר; בלומה שוורץ העדינה, חיה פלטקובסקי, חנה-גולדה שטולמן, לאהצ'ה טאוב, רבקה פילצמן, רבקה-צירל ורבות אחרות, שאת שמותיהן מחה הזמן מזיכרוני.

רצוי להזכיר כאן את "צעירי אגודת ישראל", שתרומתם כה גדולה לפעילות בית הספר בית יעקב. ארגון צעירי אגודת ישראל התקבץ סביב תלמוד התורה המודרני באגף שנוסף בבית המדרש, שפונה: הבניין. ניהל את תלמוד התורה הצעיר משה-פייוול שטולמן, שלמד שנים רבות בישיבות שונות והצטיין בדינמיות יוצאת הדופן שלו.

גם בספריית פרץ, אצל מינץ, היה שמח בליל שבת. קראו, שוחחו, התווכחו ובילו סתם כך. כאן התרכז הנוער המהפכני, שהאמין כי רק מהפכה תוכל להביא ישועה. יהודים אדוקים הביטו בעין רעה על ספריית פרץ, הצטערו וחששו לילדיהם, שנסחפו בהתלהבות אחר רעיונות של יושר סוציאלי ואחווה, חופש, שוויון ואידאלים נעלים אחרים, שהיה להם הד כה חזק בקרב הנוער היהודי בוולומין.

התקיימו אספות ומסיבות, בהן נידונו בעיות חשובות וכמעט תמיד היה הערבים שזורים בשירה, בשירי עם יהודיים, ברעיון של כמיהה ואמונה במחר טוב יותר בעולם של צדק ויושר.

לאחר מכן יצא הנוער לטיול בעיירה. בבתים כבר כבו נרות השבת, הסמטאות נעטפו אט-אט בשנת שבת שלווה.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 337 – 341.

כמו כל עיירה גם וולומין היו לה טיפוסים ודמויות מיוחדות משלה, שהצטיינו בייחודן. אחת מהן הייתה זלטה אשת שמואל-אייזיק פלטקובסקי. אישה שקטה ואדוקה, התגלמות הטוב. תמיד עסוקה – הייתה לה משפחה גדולה, שמונה ילדים ובעל חולה – בעצמה ניהלה את חנות האריגים. כהיעדר קונים, ישבה והתפללה בסידור. תמיד זכרה את נזקקי העיירה, ידעה באיזה בית רעבים ומתי להביא לשם דבר מאכל. בימי החורף הקרים דאגה לנשים מן החנויות הקטנות שסביב, הביאה להן כוס תה חם, שתתחממנה קצת, ולמען כל אחת הייתה לה מילה טובה, נחמה ועידוד. לעיירה באו תכופות עניים, וכשקרה ולא נותר לאן לשלוח אורח לאכול, תמיד היה מקום אצל זלטה לעוד אדם.

כך זה נראה במהלך השבוע. כשבאה השבת הפך ביתה של זלטה לבית תה. נהוג היה בעיירות היהודיות בפולין, כי בשבת בבוקר באה מסיקה נוצרית להסיק אש בתנורים, אך לא בכל הבתים יכלו להרשות לעצמם להסיק. בבתים אלה ידעו כי אצל זלטה מקבלים מדי שבת כוס תה חם. מובן כי היה צורך בהרתחת דודי מים רבים. המים הובאו מרחוק, כי חיפשו באר עם המים הטובים ביותר. התה של זלטה זכה לשם בעיירה כולה, כי עשתה זאת מכל הלב. בהכנת תה השבת החלו כבר ביום רביעי: לקנות סוכר, להכין כוסות וסירים, תמצית תה. בשבת בבוקר החלו לבוא אל זלטה לשתות תה. רבים לא הסתפקו בכוס אחת, היו אלה שותי תה תאוותנים, ששתו חמש כוסות או יותר בבת אחת. זלטה גילתה סבלנות רבה כלפי כל אחד, הגישה לכולם את התה, הרגיעה את מי שנאלצו להמתין עד שקודמיהם שתו. באו לא רק לשתות במקום את כוס התה, אלא גם עם קומקומים, לקחת הביתה לילדים. אצל זלטה אף פעם לא חסר תה, כך זה נמשך כל השבת. כשאחרים חטפו תנומת שבת, עדיין ניצבה זלטה על רגליה. מעולם לא היה לה זמן לנוח, אנשים נכנסו ויצאו והיא קיבלה את כולם בחמימות לבבית, כאילו גרמה לה כל כוס תה שהגישה עונג גדול. כזו הייתה זלטה.

מן המשפחה הגדולה נותרו שתי בנות בלבד, רחל גראסינגר, ששרדה את המלחמה ברוסיה, והנדל, שהסתתרה בכפר, אצל איכר באוורווה. שתיהן היגרו לאמריקה.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 342 – 343.

מלכה ילין-גרינברג **פרנסות של יהודים**

בין שתי מלחמות העולם עסקו יהודי וולומין, כמו בעיירות יהודיות אחרות בפולין, במסחר. בשנים האחרונות החריף המאבק כנגד המסחר היהודי. נוסף למסים הגדולים הוכרז חרם על חנויות יהודים, הוצבו לפניהן משמרות. עם זאת העדיפו האיכרים והפועלים קנייה בחנויות היהודים.

הסוחר הנוצרי, שהתעשר לא מכבר, היה נוקשה, נפוח מחשיבות ולא הצטיין בנימוס רב. הקונה לא חש בנוח בחנות הנוצרית כפי שחש ביהודית. נאסר עליו לגעת ביד בשום פריט, נאלץ להסיר את הכובע, ובעיקר, המחירים בחנויות הנוצרים היו גבוהים מאלה שאצל היהודים. נוסף לכך לא יכול להתמקח, המחירים היו קבועים.

בבתי העסק ובחנויות היהודים חשו הקונים הנוצרים חופשיים, יכלו לבחור ולמשש את הסחורה ככל שלבם חפץ, להתמקח ולהפחית מחירים, ליהנות מאשראי ולקבל בהקפה למשך חודשים ארוכים.

הסוחרים והחנוונים היהודים היו ידידותיים, חביבים, לא התנפחו מגאווה, התעניינו בדאגות הפרטיות של קוניהם הנוצרים והיטיבו להכיר את בעיותיהם, הרגליהם, מנהגי הקנייה והסחר שלהם. החנוונים היהודים היו גם לקוחות לתוצרת החקלאית שהביאו האיכרים העירה למכירה.

החנויות אורגנו באופן פרימיטיבי, תכופות ללא דלתות והחנוונים סבלו בחורפים הארוכים מכפור ורוח, חיממו את ידיהם ליד סירי גחלים.

כך נראו החנויות הדלות. היו גם סוחרים אמידים שבתי העסק שלהם, שניהלו מסחר בהיקף רחב יותר, היו מאורגנים בצורה נאותה יותר, אך מספרם היה קטן.

ענפי המסחר בוולומין היו:

חנויות אריגים: שמואל-אייזיק פלטקובסקי, יוסקה לסקובסקי, שפרינצה בוים ואחרים.

עורות ואביזרי סנדלרות: מוטל רובינשטיין ואבא פרום. חנויות נעליים: ליסטפוגל, יאנגרמן.

כלי זמכית וכלי מטבח: מרדכי וחנה גרוזיצקי. חנות למוצרי ברזל: ניסן ופסה וגמן. מחסן פחם: מנד[ל]ברג [?] חנות ספרים: שטוטמן.

אני משתדלת ככל האפשר להזכיר יותר שמות, אך אין זה קל. זכורות לי חנויות המזון של רדזימינסקי ברחוב ורשת, שמיינטנקה ברחוב דלוגה, שבנא ואחרים ששמותיהם פרחו מזיכרוני.

בתצלום: פשה, רוחצ'ה, ינטה ילין, אחיותיה של המחברת

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 344 – 345.

ישראל מאננה **ביתנו – מבצר של טוב לב**

אני רואה לפניי את אבי, חיים-נח מאננה, מדבר אליי את דבריו הלבביים החכמים. כזה הוא ניצב תמיד לנגד עיניי. הוא מרחף מתוך הקבר העלום בגטו ומזכיר לי את כל הטוב שבעולם.

טוב ולבבי היה לא כלפי אשתו בלבד, אימא שלנו, חיה-רחל, אותה אהב אהבה גדולה; אל הילדים, ארבעה בנים: משה, יחזקאל, ישראל, מלך; שתי בנות: פריידה ודבורה – אלא גם אל כל הידידים והמכרים הקרובים.

הוא היה בדחן גדול, אנשים צחקו בלבביות כשדיברו אתו והוא שפע הלצות וחידודים שהיו בהם חכמת חיים רבה, הבנה רכה לחולשות אנוש ותקווה לימים טובים יותר.

כשהוקם, בשנת 1930, איגוד בעלי המלאכה היה אבי יושב הראש עד לסגירתו, כל אחד חש תמיד שהוא מהווה משענת בתקופה קשה.

כל העניים שחלפו בוולומין בדרך נדודיהם הכירו אותו. רעבים פנו אליו בביטחון שישיג להם מקום לאכול בו. בהיותו גבאי בחברה "הכנסת אורחים" דאג שיהיה להם מקום להניח בו את ראשם ולנוח מן הדרך.

זכור לי "הכנסת אורחים" כפי שזכורים דברים נוגעים ללב משנות הילדות והנעורים. המקום נמצא בבית המדרש ברחוב לשנו. שם למעלה היו שני חדרים. בחדר אחד ניצב ארון הקודש ומדי שבת התפלל שם מניין. בחדר השני ניצבו מיטות אחדות, שם, היה כל עובר אורח זר אורח נכבד ויכול ללון לילה או יותר בלי תשלום.

תמיד התאמץ למען אחרים. כשם שהשנה נחלקת לתקופות, כך אצלו נחלקה למצוות, של שבת ושל חול, יומיות ולילות. הקשות ביותר כמובן היו הליליות. כאשר קרה, חלילה, משהו בעיר בלילה, והיה צורך להתגבר על מכשולים כדי להציל, לעזור.

המצווה האהובה עליו הייתה הכנסת אורחים, שהתמסר לה בלב ונפש, ביום ובלילה. רשם פתקים אל זה או אחר, לקבל אורח לשבת.

כששרפו הגרמנים את בניין בית המדרש, הייתה זו מכה כפולה ומכופלת לאבי, כי עם הבניין נשרפו גם חדרי הכנסת אורחים והוא לא היה מסוגל לעזור לעניים שממש הציפו את וולומין.

בגטו לא הייתי. עוד הספקתי לברוח ולהתנסות במחנות סיביר. בשובי לפולין לאחר המלחמה מצאתי את עיירתנו חרבה ושוממה, סיפרו לי כי גם בגטו היה בית אבי מקום מפגש למניין מתפללים, שהתקיים בסכנת נפשות.

הגורל קשר אותו ביהודי וולומין לתמיד ולנצח וביתו נותר תמיד מבצר של טוב לב.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 346 – 347.

ז'ניה כץ-מאננה **פועלי בית היציקה שלנו**

היינו תשעה ילדים כשנותרנו לבד עם אימא שלנו רחל, כי אבא גויס לצבא הרוסי. פרצה מלחמת העולם הראשונה.

אימא התענתה מאוד כדי לספק מזון לתשעת ילדיה, להלבישם וללמדם. היא עבדה מעל לכוחותיה כדי שתוכל לשלם למלמדים. כשגדלו מאטס, יענקל ומשה, שלחה אותם אל ולודווה [Włodawa] ללמוד בישיבה.

מגפת הטיפוס שהחלה להשתולל בוולומין, כמו בעיירות רבות בפולין, פגעה גם באימא שלנו המותשת והיא מתה. נותרנו יתומים.

אבא היה בחזית. התפללנו יומם ולילה לחייו, חיכינו וקיווינו לשובו. לפי שעה נטלו הילדים הבוגרים יותר את תפקיד אבא-אימא, השגיחו על הצעירים יותר, האכילו ולימדו אותם. אך לא חלף זמן רב ואחינו הצעיר ברלה, נפל קרבן לטיפוס. מיד אחריו מתה האחות הבכורה חנה, היא כבר הייתה נשואה והותירה את בעלה שלום פארֶר ובת בת שנתיים, קיילצ'ה. מאוחר יותר באה גם היא אלינו. מאוחר יותר חלה ומת אחינו הבכור יענקל, כבר היו לו אישה וילד. נותרנו שישה, ללא אמצעי מחייה, ללא השגחה, מופקרים ובודדים.

אני מאמצת את זיכרוני לחשוב איך ובאילו כוחות הצלחנו לשרוד, שישה יתומים בודדים, ימים כה קשים. היו כנראה בתקופה הקשה ההיא גם רגעי אור של חמלה ואהדה יהודית שגילו כלפינו היהודים בוולומין ועזרו לנו לעבור את הזמן הקשה עד שובו של אבא מן הצבא.

החורבן שמצא אבא, השפיע קשה על נפשו. ניכרו בבירור שינויים עצומים שהתחוללו בו. בייאושו כמעט נשבר. אך האחריות לחייהם ולחינוכם של הילדים חסרי הישע חישלה אותו. מיהודי אדוק בעל זקן היה אבא לאדם חילוני.

אבא הלך לעבוד בבית היציקה "ויטרום", שם הועסק בתור אורז. הוא היה מן הפועלים היהודים הראשונים בבית היציקה. לימים, כשבחורים ונערות יהודים אחרים רצו להיכנס לעבודה בבית היציקה, עשה להם אבא טובות גדולות. עזר להם להתקבל והשגיח שישתלטו מהר ככל האפשר על העבודה. עזרתו של אבי לאנשים צעירים אלה הייתה בעלת

חשיבות גדולה, כי מנהלי בית היציקה, אף שהיו יהודים, לא גילו חשק רב לקבל יהודים, משום שנלווה לכך הצורך להתגבר על אנטגוניזם בקרב הפועלים הפולנים והם רצו למנוע קונפליקטים. האמביציה של אבי הייתה שיהודים יתגלו כעובדים טובים ומצטיינים.

בבית יציקה זה עבדו גם שני אחיי, יצחק ושלום, שלמדו שם לשאת את הזכוכית הלוהטת אל התבניות, הם היו יוצקים וצמחו כאומנים, היו אז היהודים היחידים במקצוע זה, לא רק בוולומין, אלא כמעט בפולין כולה, בה לא הניחו ליהודים להשתלב בתעשייה הכבדה.

וולומין הייתה חריגה מבחינה זו. יהודי וולומין, צעירים ובגיל העמידה, פרצו את חומת השיפוט לא רק של הפועלים הפולנים אלא גם של הבעלים היהודים. פועלים יהודים לא פיגרו אחר הפולנים, תכופות עלו עליהם בידע המקצועי שלהם ובהתמחויותיהם.

אנשי העמל היהודים בוולומין עשו את מלאכתם בהכרה של חשיבות ושל ביטחון עצמי, יצרו סביבם אווירה של אמון הדדי ודרך ארץ.

עם הזמן החלה להתפתח בוולומין עבודה מקצועית. גם המעבידים התארגנו באיגוד בעלי מלאכה. בהדרגה הפך הפועל לאלמנט לוחמני. מעת לעת באו מוורשה נואמים, נשאו נאומים והרצאות. אנשים החלו לקרוא עיתונים, קונטרסים, ספרים.

הטבע סביב לעיירה שלנו היה נהדר. יערות צפופים, שדות ונהר זורם. בקיץ נישאו ניחוחות, בחורים טיילו עם נערות, שרו שירים, מי בגלוי ומי בסתר, שלא ייוודע להורים.

הנוער היה פעיל בכל מקום, תוסס, מלא רצון חיים ומרץ, בעל אמונה עמוקה בעתיד מאיר, בהשפעת רעיונות נעלים, עם מסורות נאות של אבותיהם וסביהם.

ממרחק השנים שחלפו אני רואה יהודים אלה במלוא יופיים. מה רב הצדק, מה רבה הנטייה ליושר סוציאלי שהיו ביהודים אלה! הערצה וקידוש מלאכת חיים ישרה, שנכרתו באופן כה אכזרי!

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 348 – 350.

יעקב רוזנבלט **נוער יהודי בתעשייה הכבדה**

בשנת 1927 באתי לעיירה וולומין השוכנת ליד מסילת הרכבת המובילה מבית הנתיבות וילנה שבוורשה. דרך וולומין, מרחק 18 ק"מ מוורשה, חלפו מדי יום ביומו הלוך ושוב כארבעים רכבות, רגילות ומהירות. במסילה זו חלפה מדי יום רכבת אקספרס בינלאומית אל עיירת הגבול הסובייטית ניגאָרלאיה.

יהודי וולומין נסעו מדי יום ביומו לוורשה וחזרה; היו אלה סוחרים יהודים וגם פועלים שעבדו בוורשה או חיפשו עבודה. וולומין וורשה היו אצל יהודים אלה כבית עם לשכה, דילוג אחד וכבר הם בוורשה או חזרה בוולומין.

בוולומין פעלו שני בתי חרושת לזכוכית: "ויטרום" שבעליו, היהודי פלנצרייך ושותפו המומר רינגלוווסקי. המנהל היה אהרן-הירש גורטנקראוט, לימים בא במקומו גרמני. בית היציקה "ויטרום" היה במשך כל הזמן נקי מיהודים, הם סירבו לקבל פועלים יהודים. לימים באו לעבוד שם שני יהודים: ירחמיאל זְבָרְצ'וק, דודן של כותב שורות אלה, היה משגיח כללי וממיין ראשי של הזכוכית המלוטשת; אפרים כץ, שעבד במחסן. שני יהודים אלה פעלו רבות למען הופעתם של נערים ונערות יהודים בעבודות שונות בבית היציקה. מדי פעם קיבלו שני יהודים אלה עוד ועוד פועלים יהודים למפעל.

שני בניו של אפרים כץ, בעודם צעירים מאוד, נכנסו לעבוד בתור יוצקים ליד הכור. הם היו היוצקים היהודים היחידים בבית היציקה. איציק ושלום היו במרוצת הזמן למומחים, נדיר היה לראות בפולין יוצקים יהודים מומחים ליד כור.

יהודי אחר, ליקרמן היה משגיח על הזכוכית ממכבש. זיינוול גורטנקראוט, אחיו של המנהל בעבר, עבד כמחסנאי. ליד תבניות הברזל עבד דודצ'ה לטקה עם אחיו אהרן, שעוד היה צעיר מאוד. כותב שורות אלה עבד כממיין הזכוכית ממכבש. בבית היציקה עבדו גם שתי בנותיו של כץ, זושה עבדה בצביעת הזכוכית, ז'ניה בעבודות שונות. באריזת הזכוכית בנייר ובשקים עבדו שתי אחיות שלי, זלדה ודבורה רוזנבלט. מלכה זיצבנק, ביילה דמסקי הועסקו בעבודות שונות. בלה פיאסצקה עסקה ביצירת זכוכית דקה. מלכה ילין עבדה תחילה באריזת

כוסות ומאוחר יותר כממיינת. עבדו גם ז'ניה אסמן, אחיות אחדות לבית טרוסטרמן, חיים ויינריב, הרשל ועוד פועלים יהודים שאת שמותיהם אינני זוכר. כך נתקבלו יהודים לבית היציקה "ויטרום" והיוו תמיכה חומרית טובה להוריהם.

היה בית יציקה נוסף, קואופרטיבי, "פראצה" [עבודה] עבדו שם פולנים בלבד.

היו שני מפעלי ברזל, אחד מהם מפעל לייצור מיטות, בעליו אם אינני טועה, ויינמן. עבד שם כמנהל חשבונות מיינימר הגבוה. עבדו גם כמה פועלים יהודים, בהם גם משה פוסטולסקי. במפעל הברזל השני עבד ליאון בודנ[י], לא ידוע לי אם עבדו שם יהודים אחרים.

בעת החיא, כשהנוער היהודי בעיר ובעיירה לא מצא לו תעסוקה, משום שאפילו תעשיינים יהודים גדולים סירבו לקבל עובדים יהודים, היה פועלם של זברצ'וק ושל כץ מן המעשים הגדולים שפעלו למען נערים ונערות יהודים רבים בוולומין, עם זאת רוב הנוער היהודי נאבק בעול הפרנסה, נסע לחפש עבודה בוורשה השכנה, מה שהיה קריעת ים סוף.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 351 – 352.

חלה גולדווסר (בודני) **עירת הולדתי**

בראשית המאה ה-18 עוד הייתה וולומין יישוב קטן בין יערות וביצות, אשר מיני חיות נברו בהם. זקני העיירה סיפרו לעצמם מעשיות ואגדות על חיי האנשים בעבר, כשבשטחים הסובבים רעו שוורים ובגלל הסכנה הגדולה שאיימה עליהם, נקרא המקום: וולה-אומין, קריאת אזהרה לחמוק מן הסכנה לשוורים.

סבי, מוטל גריזיאק, עם אשתו וילדיו נמנו עם ראשוני התושבים של וולומין. וולומין של הימים ההם אינה מזכירה כלל את וולומין אשר בה נולדנו אני ואחיותיי. בילינו את שנות ילדותנו בוולומין, שהתפתחה עם הזמן ושינתה פניה. הוקמו שני בתי יציקה, שני מפעלי מתכת, שתי בורסקיות וסדנאות שכירים רבות.

הבעלים והשותפים בבתי החרושת היו יהודים. סביב לכל זה קמו יישובי פועלים גדולים. האוכלוסייה בוולומין צמחה בקצב מהיר מאוד. חלק מן הנוער מצא תעסוקה בבתי החרושת שהוקמו.

חלק הארי בקרב האוכלוסייה היהודית בוולומין היו בעלי מלאכה במקצועות יהודיים ישנים: סנדלרים, חייטים, נגרים, עושי מברשות, פחחים ופועלי טקסטיל.

אך לא חסרה דלות בוולומין בקרב האוכלוסייה היהודית. לחם ותפוחי אדמה לשובע היו דבר נדיר במשפחות יהודים רבות.

משפחת בודני, דוד ורבקה, נמנו אף הם עם התושבים היהודים הראשונים בוולומין. הייתה לו סדנת חייטות, ממנה פרנס את משפחתו הענפה.

בביתנו נחוגו החגים בחגיגיות רבה, לפי המסורת וההלכה. יותר מכל נחקק בתודעתי יום כיפור. עד היום נשאר הדבר בזיכרוני כמו חי, ואינני מסוגלת להשתחרר מן האימה הגדולה שהשתררה בערב, לפני ההליכה לתפילת כל נדרי. אבא התעטף בטלית, מוכן ללכת לבית הכנסת. הוא קרא לכל אחד מילדיו, הניח ידיו על ראשי הילדים ובירך אותם. היו אלה רגעים נוגעים ללב, בבכי איחלנו לעצמנו כולנו שנה מאושרת.

לאחר מכן הלכו ההורים עם אחיי לבית הכנסת, ואנחנו, הבנות, נשארנו בבית. ישבנו ליד הנרות הדולקים ובחרדה בלבבות חיכינו לשוב ההורים מן התפילה.

משמאל רבקה ודוד בודני, מימין: יושבת הסבתא חנה נריוואק, הילדים נח, חליה [הלה], פלה [ציפורה]. עומדות אסתר-מלכה ואלקה בנות חנה נריוואק, אחיותיה של רבקה. [המידע המתוקן באדיבות אלה לדר (בודני)]

בוולומין התרגשו מבואם של הימים הנוראים, הימים הקדושים. ההכנות היו שונות מאלה של חגים אחרים, רוחניות יותר. אצל יחידי סגולה החלה עונת החרדה והפחד כבר בט"ו באב יהודים חסידים נשארו בשטיבל, ללמוד בלילה. כשנפרדו מאדם מעיר אחרת איחלו לעצמם כתיבה וחתימה טובה.

בבוא חודש אלול, התקיעה בשופר, אמירת תהילים בציבור מדי בוקר בבית המדרש, חשנו כבר גם אנחנו, הנערות, כי החלו ימים של חשבון נפש והיטהרות, סליחה ותשובה, מעשים טובים, צדקה וחסד. נדמה לי כי בימים ההם החלו אנשים בעיירה להיזהר יותר בדבריהם. חברו חרישית וביתר עדינות, ואני סבורה שגם בעניינים עסקיים נעשו אנשים אמינים והגונים יותר.

החלו סליחות ראשונות, אמרו אותן באמצע הלילה. זקן ונער חשו בכך. בסמטאות החשוכות נחפזו אנשים לבית המדרש, ואף שנרדמתי בבית

נדמה היה לי שאני שומעת את קולות המתפללים הפורצים לעבר כיסא הכבוד, לבקש למען עצמם ולמען כלל ישראל.

בלב הילדותי שלי חשתי בהתעוררות של ראש השנה, כשהיהודים בבית הכנסת אמרו תהילים שלם, הלכו לבית העלמין, אך השיא היה בערב יום כיפור.

דל עטי מכדי שאוכל לחשוף את האווירה, את החוויות והרגשות של ערב יום כיפור. אווירה זו נמשכה כל השנים, עד לחורבן. אפילו כשחלק גדול מן הנוער היהודי כבר היה חילוני וחלק התרחק מאוד מן האמונה.

כמעט כל היהודים בוולומין היו חדורים אווירת פחד בערב יום כיפור. היו מאלה שהלכו שלוש פעמים ביום למקווה, לפני שחרית, לפני מנחה ולאחר הסעודה המפסקת. גם הנשים טבלו ביום זה.

ביום זה חילקו יהודים צדקה ביד רחבה. שעות אחדות לפני הדלקת נרות כבר הייתה כל האוכלוסייה היהודית לבושה בגדי חג. נשים לרוב בלבן, עם מטפחות ראש לבנות או צעיפים על ראשן. כל אחד הלך אל קרובים, ידידים ומכרים, לאחל שנה טובה וגמר חתימה טובה.

אנחנו, בנות כבנים, נדבקנו בהלך הנפש של הורינו וביקשנו גם כן מחילה זה מזה על עוולה כלשהי שעשינו, על רוגז והתנהגות לא ראויה.

מבתים רבים נישא בכי תמרורים כשנפגשו לבבות שבורים. אימהות יהודיות נכנעו לפחד מפני הגורל הצפוי לילדיהן, בבכי ביקשו לבטל גזר דין משמים.

בתצלום: למעלה מימין לשמאל ליאון, חוה, חליה, למטה נח, פלה [המידע באדיבות אלה לרנר (בודנ)]

ילדים התרפקו על אימהות. אנשים הלכו ברחוב בעיניים שטופות דמעות. אפילו אלה שלא

בכו, דמעות חנקו את דבריהם. האווירה הייתה רצינית, קדושה ומלאת פחד.

בלבבות שבורים, מלאי מורא ופחד מפני יום הדין הגדול, נחפזו היהודים לבית המדרש, אל בתי התפילה ואל השטיבלך של החסידים לתפילה וכה ולווידוי רבנו נסים, עד שהחל החזן בתפילת כל נדרי.

ניגונים כה רבים ולחנים שמענו במהלך חיינו, אך שום ניגון לא נחקק בזיכרון חזק ועמוק כמו ניגון כל נדרי.

הניגון הדהד בדממה של סמטאות וולמין, הגיע גם לביתנו, שם נשארנו, אנחנו הבנות, לבד לאור הנרות הדולקים. לא הערכנו אז את המשמעות ולא הבנו את מובן המילים, אך חשנו כי בלילה שקט ועמוק זה בוכה הניגון את תפילת היהודים בעולם כולו, בכל הזמנים והדורות.

בתיאור האפיזודה הקטנה של ביתנו, השאיפה היא להנציח את זכרם של סבא וסבתא שלנו, מוטל ופריווה [חנה] גריזיאק; של הורינו, רבקה ודוד בודני, שנספו בטרבלינקה; האחות דורה [דובה], שבפרוץ המלחמה הייתה אם לשתי בנות קטנות, נספתה עם בעלה וילדיה בטרבלינקה. בתצלום: מימין לשמאל, רבקה ודוד בודני, חנה גריזיאק, דבורה שולץ. צולם בנטו

אחי נח, חבר "גורחניה' פעיל, נסע באורח לא לגלי לארץ ישראל בשנת 1939. הוא היה חבר קיבוץ משמר השרון. בשנת 1940 מת באורח טרגי בטביעה בכנרת. אחי ליאון מת אף הוא לפתע בשנת 1963 בישראל. דודה אסתר-[מלכה], החד שלמה ודודניתי דורקה שולץ [השמטה?].

ממשפחתנו הגדולה נותרנו רק הלה [חליה] גולדווסר (בודני) ופלה אינדרשטיין (בודני).

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 353 – 357.

שמואל צקר על קברו של נח בודמי

בחורשת משמר השרון
מצבה בין מצבות,
מילים חקוקות, זיכרון
לנח בורנץ פ"נ עצמותיו הצעירות.

צעיר עובת את ביתך,
להורות רק לעתידים שם.
בלע אותך היורן, קטע מילתך
ותבוך קורם עת חם.

חלמת על שמים תכולים.
על שפתך ומירות
של שחת חדשים
ושיבולים בשלות.

לבלבו
פחזים שוערת,
לשוא ציפו
לשובך.

לא נותר איש ממשפחתך,
לא אבא-אמא לא אישה וילדים.
זמם וליל ילטפו את קברך
שוב, רוח ונשמים.

נח בודמי

בחורשת משמר השרון
מצבה בין מצבות,
מילים חקוקות, זיכרון
לנח בורנץ פ"נ עצמותיו הצעירות.

מתוך הפרק: רמות והוי ע' 358 – 359.

רוחצה [רחל] אש אולה שואב המים

כינו אותו השדכן, אף שאיש לא ידע אם אי-פעם בחייו הביא לנמר שידוך. ידעו כי הוא עני מרוד. גר עם אשתו ושני בניו בבית קטן אפל, בו זעקה הדלות מכל פינה.

שני הבנים, שלמה ואולה נדלו חופשיים ופרועים, לא התייראו מאביהם, תמיד היו רעבים והתהלכו בבגדים קרועים.

האם חיפשה למענם תמיד, בין בנדים ישנים משכחים, משהו ללבוש. ישבה בראש מורכן וחיפשה, הקשיבה לבעלה שלימד אותנו, הבנות, תפילה. לפתע הייתה מתחילה למלמל לעצמה מנון כלשהו מן התפילה.

הייתה בימנון עצבות נדולה, תחינה, שחנקה בקרבה בכי, אל ריבונו של עולם על ששכח אותם. שמעתי אותה ממלמלת: "אנשים חיים, יש להם דירות, לחם לשובע".

יחד עם חברתי, דובה בודני, למדנו אצל השדכן תפילה. כשאני מכרת בדלותו של בית זה, לוחצת את לבי תונה נדולה. בבית שכבתי בעיניים פקוחות והרהרתי, למה תעשו אנשים אלה בדלות שכזו.

כשנדל אולה הוא היה לשואב מים, ושא מים לבתי יהודים. כשראיתי אותו הולך עם הדליים וממלמל לעצמו, מכרתי באמו, בשבתה בפינת הבית, בו לימד בעלה את הבנות תפילה, ממלמלת על אנשים שיש להם חיים, יש להם דירות ולחם לשובע.

אולה שואב המים, התגלמות החיים הקשים בעיירה

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 360 – 361.

אלפי נימים קושרים אותי לעיירתנו וולומין. אבי, שמואל טייבלום, היה ראשון בני טייבלום שהתיישב בוולומין. אחריו באו שני אחיו, פינחס ומנדל. שלושת האחים עסקו בסחר עצים וחומרי בנייה.

וולומין עוד הייתה אז יישוב קטן והיה בה מספר זעום של יהודים. תכופות שמעתי בבית סיפורים על השנים הראשונות ההן, כשהאדמה נגאלה אט-אט מן היער והביצה והחלה להניב את זריעת האדם, דגני חורף ותבואות קיץ. בעיירה החלו לצוץ בתים והאוכלוסייה גדלה בהתמדה ונעשתה צפופה יותר.

גם משפחתנו הסתעפה. היינו ארבעה-עשר ילדים בבית. כשהלך אבא לעולמו הייתי בת שמונה בלבד, אך בזיכרוני נחקקו מנהגיו האציליים, השבתות האדוקות, התעמקותו הלמדנית, שאפיינה כל דבר שניגש אליו. הוא היה יהודי ירא שמים, חסיד אלכסנדר.

כנהוג בבתים חסידיים חיתנו אצלנו ילדים בגיל צעיר. עם זאת נותרו לאחר פטירת אבי שמונה ילדים לא נשואים. הם עוד היו צעירים מאוד ואימא התקשתה בחינוכם.

וכי יש לאימא נחת גדולה מאשר לראות את בניה יושבים ולומדים יומם ולילה? "הרי למי אני עמלה? – הייתה אימא נאנחת בחשאי – אם לא כדי שילדיי יהיו יהודים ערכיים, ילמדו ללכת בדרכי האל".

ואכן, יומם ולילה ביקשה על כך מן האל שבשמים והיללה אותו על העזרה בחינוך ילדיה, וכשגדלו הוקל לה. היא זכתה לנחת רבה מהם, חיתנה את כל ילדיה למעט מינה, שהייתה הצעירה ביותר ועדיין המתינה למיועד לה.

הו, אימא שלי, מה יפה חינכת את ילדייך. במבטייך השקטים קראנו את סערות לב האם הגדול שלך, שדאב על צערו של כל ילד ושמח באושרו. למען כל אחד מאתנו מצאת את המילה השקטה שניחמה בשעות הקשות ביותר. תמיד, אימא יקרה, היית אתנו וברכותייך ריחפו מעל לראשינו עם הבטחות לשפע, עם תקוות לחיים ללא צער. עם איחולייך החמים וברכותייך קל יותר היה ללכת בדרכי החיים, לעבור זמנים קשים ולקוות לטובים יותר.

הזנת אותנו בתפילות לבביות כשהיינו קטנים וכשבגרנו. נדמה לי, עד היום, שאני חשה בידך על מצחי כששכבתי עם חום גבוה. דאגתך הגדולה הייתה, שבעזרת השם, נהיה בריאים, לא נעשה עברות ונשמור תמיד דיני כשרות.

אימא יקרה שלי, המלחמה העקובה מדם שמה קץ לכל תקוותיה. היא נספתה עם ילדיה ונכדיה, יחד עם כל יהודי וולומין שהובלו אל טרבלינקה. ממשפחתנו הגדולה, מכל אחיי ואחיותיי רק אני נותרתי בחיים, לבכות יומם ולילה את מותם הנורא.

אחי משה עוד היה איש צעיר כשפרצה מלחמת העולם השנייה. מצעירותו הצטיין בטוב לבו. לא קרה שסירב לבקשת גמילות חסדים או לסתם טובה. משה החל לחשוב על ארץ ישראל בעודו צעיר מאוד. היה ציוני מסור וחרם כסף רב לתנועה הציונית, בכל מגביות קרן היסוד וקרן קיימת גילה יד רחבה.

אימא זכתה לנחת רבה ממנו. מחסן העץ שניהל, מפעל הלבנים שהיה שותף בו, עשו אותו אדם אמיד. בשותפות עם האח איצ'ה בנו בתים. כלפי אחיותיו היה כאב מסור, ותמיד דאג שלא יחסר לאימא דבר.

על אחי משה נפל הגורל להיות הקרבן הראשון שאסר הגסטפו בוולומין. לאחר החרמת מפעל הלבנים באו לחפש את הבעלים. כשלא מצאו אותו בבית נטלו עמם את אשתו חנה והודיעו כי כשיתייצב משה תשוחרר אשתו. כולם ידעו כי התייצבותו לא תועיל לשחרורה של חנה, הגרמנים כבר נודעו בשקריהם. אך משה לא הצליח לשכנע את עצמו להישאר במחבוא שעה שאשתו יושבת בכלא והתייצב אצל הגסטפו עם זיק תקווה קלוש, אולי ישחררו את אשתו, אם ילדיו.

מיד שילחו אותו לדכאו, מחנה הריכוז הידוע לשמצה, ממנו לא שב עוד. את אשתו חנה לא שחררו הגרמנים. שניהם היו הקרבנות הראשונים בקרב האוכלוסייה של וולומין, כבר בשנת 1939, עוד קודם שהוקם הגטו.

כבר אז החלו להיעלם דרכי החיים והחלה דרך המוות, עד בוא החורבן המוחלט.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 362 – 364.

אסתר בלומנקרנץ **אידאליזם**

וולומין לא הייתה רחוקה מן העיר הגדולה ורשה, אך היה בה כל החן של עיירה מוקפת כפרים, שדות ויערות. היה קשר הדוק בין העיירה לכפר. יהודים סחרו עם האיכרים, הלכו בין הכפרים. האיכרים באו בימי השוק לעיירה בעגלותיהם, שהוצגו בהן תבואה וירק, תרנגולות וברווזים, פרות ועגלים.

היה קשר הדוק עם ורשה. התנהל מסחר הדדי, שידוכים, קשרים משפחתיים וחברתיים. הקרבה לוורשה הוסיפה לעיירה שלנו גוון של עיר גדולה, החיתה את פעילות ארגוני הנוער; במועדונים קיימו הרצאות ושיעורים בנושאים ספרותיים ופוליטיים. שרו ורקדו וחלמו על חיים יפים יותר, חלום הגאולה.

אנחנו נזכרים בצער בחיים הפועמים בעיירה שלנו ולנצח נישא בלבבותינו את האהבה לאידאליזם של הנוער שלנו, ליושרם של הורינו, למסירות הגדולה של המלמדים והמורים שלנו, לרופאים היהודים ורופאי השיניים שהפגינו חמלה כה גדולה כלפי חולים עניים.

מה נאים היו הזקנים שבשערם זרקה שיבה, הם נשאו את זקנתם בכבוד עצמי ובאהבה לצעירים מהם, שגילו כלפיהם דרך ארץ יהודית מסורתית ולמדו מניסיונם העשיר; כך מלמדנים ותלמידי חכמים ומיהודים פשוטי עם, שאת אנושיותם ראו כשהכירו אותם מקרוב והציצו אל תוך נשמותיהם.

קדושים בלתי נשכחים, זכרכם יישאר חקוק לנצח בלבבותינו.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 365.

הייתה בפולין עיירה בשם וולומין ובה אלפי נפשות יהודיות, והעיירה נותרה יודן-ריין, ללא יהודי אחד. היו רחובות יהודיים וסמטאות שהצטיינו בחיים ייחודיים, התפללו, למדו ועמלו, חלמו, שרו ונאבקו למען חיים יהודיים יפים וטובים יותר.

כל זה היה בעבר, כשיהודים בוולומין עבדו, סחרו, בנו, יצרו, גידלו דורות חדשים וקיוו לבואם של זמנים טובים יותר.

כיום, לאחר ההשתוללות המרושעת של המרצחים הנאצים, כבו כל התקוות יחד עם החיים, וולומין נותרה ללא יהודים.

אף שאני כותב לספר הזיכרון – האמור להיות חלק מכיתוב על המצבה שאנחנו, השורדים הפזורים בכל קצווי עולם, מציבים לקדושי עיירתנו, מצבה לכל מה שהיה יהודי ואיננו עוד – הלב מסרב להכיר בכך. הלב עודו מחובר לאותו פרכוס הלב החי של האנשים קודם מותם.

הלב רואה עדיין את דמויות הקרובים והמודעים, הידידים והמכרים – כולם אתי בכל מקום, בעֵרות ובחלום. אני רואה אותם לנגדי משחר ילדותי ונעוריי, בחלומותינו המשותפים ושאיפותינו, שהתשוקה למולדת יהודית משוחררת תפסה בהם את המקום הגדול ביותר.

זה היה בשנת 1924, בלכתי מן "החדר", חלפתי תמיד דרך החצר של ליפשיץ, שפנתה מצדה האחד לרחוב וילנסקה ומן הצד השני אל חצר מפולשת. בחצר הגדולה התגוררו משפחות סֵר, מרקובייצקי, גרויסבארד ואחרות. מצד אחד גבל המקום בבית הספר העממי הפולני, שנמצא בבית אנשל יגודה. מן הצד השני – בבית שטרייך ובנדלר.

בחצר זו גם התאמנו חברי השומר הצעיר בחולצות הצופים שלהם. אהבתי להביט ולשמוע את הפקודות: הקשב, נוע, קדימה. מעת לעת נהגו לצאת אל העיר לצעוד או לטייל בטורים. אנחנו, הילדים, קינאנו בהם וחלמנו לצעוד כמותם.

לבסוף בא היום. נתקבלנו, לאחר מאמצים רבים, לקבוצת הקטנים ביותר. ראש הקבוצה שלנו היה טוביה רוטבארד, שבעינינו היה גבוה ותמיר וכמובן גם בגדר סמכות.

הקבוצה האמצעית הונהגה בידי יוסף שפירא. הקבוצה הראשונה – בידי לייבל שיינבוים. קבוצת הבוגרים, שלא ענדה עניבות שומריות, הונהגה בידי מנדל שיינבוים.

נפגשנו פעמיים בשבוע והיינו גאים בחברותנו, בצעידתנו בטורים. היה לנו גם חצוצרן משלנו, יידל פיינרמן. בשעות בין ערביים בקיץ היה מחצצר במגרש של ויינמן, זה היה אות למפגש. שמעו זאת בכל העיר, ברחובות דלוגה, לשָנו, אגְרודובה, קושְצ'לנה ואחרים. כעבור זמן-מה הורו לנו לקנות עניבות.

לקראת ל"ג בעומר כבר היו לנו חולצות ומכנסיים קצרים ויצאנו אל רדזימין, צעדנו ברחובות בארבע קבוצות. בשורה הראשונה הלכו הבחורים הבוגרים עם מנדל שיינבוים בראש. הוא היה מנהיג הקן.

לנגד עיניי ניצבים עוד כחיים חברי הקבוצה הראשונה: וינוגורה, לסקובסקי, פיינרמן, שיינבוים, זאמֶר ורבים אחרים ששמותיהם פרחו מזיכרוני.

התעכבנו בכפר צַ'רְנָה לארוחת בוקר. באנו אל רדזימין לפני הצהריים, התאכסנו ברחבה של הרבי, שם קיבלה אותנו האוכלוסייה היהודית בברכה לבבית. בדרכנו חזרה אל וולומין הלכנו בשירה. כבר ירדה החשכה כשנכנסנו צועדים אל תוך העיר עם לפידים בידיים, חלפנו בצעידה את רחוב דלוגה עד לכיכר בית הכנסת וחזרה לנקודת המפגש בבית שיינבוים.

אני נושא בנפשי את זכר הימים ההם, כשדינה פידלר הנהיגה את "השומר", ארגנה חגיגה, הביאה מוורשה תזמורת כלי נשיפה יהודית ואנחנו צעדנו ברחובות עם דגלי כחול-לבן לצלילי התזמורת עד ליער הגדול.

שנות ילדות חסרות דאגה, מלאות לימודים ומשחקים ובו בזמן כמיהה לגאולה. תוך כדי משחק בכדורגל חשבנו עד זמנים שיבואו, כשנהיה חלוצים בארץ ישראל.

לא אחת ניפצנו את השמשות והשמש טופול ביקש מאתנו במילים טובות לעבור למקומות אחרים, שאין בהם בניינים עם שמשות ובהם לא נפריע לבחורי בית המדרש בתלמודם.

זכור לי שנכנסנו פעם למגרש של מנדלברג, בו היו מונחות ערמות של גזרי עץ שהמאפיות השתמשו בהם. שם ארגנו את משחקינו. באחד מימי שישי, באמצע המשחק, נכנס ר' נחמיה מנדלברג ואנחנו התפזרנו לכל עבר בבהלה, משאירים במקום את הכדור.

ר' נחמיה מנדלברג עמד מלכת וקרא אלינו: "ילדים, מה אתם בורחים? בואו, שחקו, איש לא יעשה לכם דבר".

מאז היה זה המגרש הקבוע שלנו למשחק כדורגל ונדמה היה לנו כי ר' נחמיה מנדלברג הוא האפוטרופוס שלנו.

חלפו שנים אחדות. בין לבין נקטעה פעילות השומר הצעיר. לאחר מאמצים ממושכים קיבלנו אישור לפתוח את הארגון שלנו בשם שונה: מְלודי סְטְרוז' – "השומר הצעיר" [?].

שוב ניהלנו פעילות חינוכית. כעבור זמן-מה נסעו החברים שניהלו את הפעילות – משה פלטקובסקי, אליעזר ברגזין, משה ויינבוים, גולדה גולדווסר, שלמה טבקמן – להכשרה והצעירים יותר קיבלו לידיהם את הניהול. פעמים אחדות החלפנו את מקום המועדון, עברנו מבית בנדלר שליד בית הנתיבות, לבית טיק ברחוב אוגרודובה ולאחר מכן לבית לאסטפוגל ברחוב לשְנו.

חלמנו בקביעות על עלייה אך מעטים מאוד זכו לכך.

המלחמה הגדולה החריבה את החיים היהודיים. צעירים שהעזו ועזבו את הגיהינום הנאצי, הצליחו לצאת והלכו לסיביר הסובייטית או אל הפרטיזנים, הם עתה אתנו בישראל.

מתוך הפרק: דמויות והווי ע' 366 – 369.

שמואל צוקר **היום האחרון בביתי**

היה אז יום גשום. עננים קודרים נמתחו בשמים. רעמים וברקים, כמו נטל הטבע חלק במתחולל בלבה של אמי.

חיוורת התהלכה אימא בחדרים, לא מסוגלת לכבוש את הדמעות שזלגו מעיניה הכחולות על פניה הכחושים. מבטינו נפגשו, מבטים שותקים, אילמים, שדיברו יותר ממילים. מפניה של אימא זעק הצער של לבה הדואב, לב אם ברגעים שבנה עוזב אותה.

גם לבי היה כבד עליי, קשה היה להיפרד מאימא הטובה הלבבית. ברגעים ההם היה רצון להיות ילד קטן, שאימא מרדימה בשיר חרישי משירי הערש שלה. אימא התעכבה רגע לידי ומבטה נראה תועה אי-שם, בוהה במרחקים לא מוכרים, אליהם צפוי בנה לעזוב עד מחרה.

בבית שרר שקט. הגשם פסק אף הוא. מבעד לעננים הכבדים פרצה השמש, פיזרה אור קר ומיד נעלמה שוב כמשחקת בהלך הנפש שלנו, משחק הגורל העלום. אור עמום, דמדומים, בין השמשות. מיד תהיה חשכה מוחלטת. היום ייבלע בידי הלילה השחור.

בלילה ההוא לא שכבה אימא לישון, בלי הרף חיפשה משהו, חיטטה בין החפצים, שלא אשכח לקחת משהו, ביקשה למצוא משהו שיועיל לי בדרכי.

לרגע ישבה בקרן זווית, החלה להטליא גרב או לתקן בגד קרוע. חשתי במבטה של אימא תלוי עליי, כמו רצתה להשיב אותי באמצעותו, להחזיק בי קשור אליה, אל הבית. היא שתקה, אך לי נדמה היה שאני שומע את לחישות שפתיה: "מי יגן עליך, ילדי, מרוחות סער? מי ישמור את צעדיך? ראה, התהום חובט לילה וסכנות, מי יוליך אותך ביד שלא תיפול?"

ניגשתי אליה, ראיתי את הצער חסר הגבולות בעיניה, בקמטי מצחה. רגעים ארוכים עמדתי בחוסר אונים נורא, ברגשות מעורבים ולב נסער. אימא אומללה! אימא יקרה שלי! מה רב היה סבלה כל חייה. גם עתה ראיתי איך נרעדה למגעי הקל, מלמולי החרישי: "אימא, את הרי כה עייפה, שכבי קצת".

העור על פניה העדינים הכחושים של אימא היה כמשי דק. במוחי קדחה המחשבה שאני מתאכזר אליה בכך שאני עוזב אותה. אחזה בי רחמנות בלתי רגילה כלפיה. מה מאושר הייתי לו יכולתי לקחת אותה עמי.

הערכתי את חוסר ההיגיון שברעיון כזה, ידעתי כי אני נוסע לארץ ישראל, שלפי שעה היא רחוקה מהיות ארץ זבת חלב ודבש, שיהיה עליי להתנסות בקשיים רבים וכי עליי להיות מוכן לימי רעב קשים.

עלתה בי תשוקה לחבק את אימא, לגפף ולכבוש את גל האהבה. נשרפתי עכשיו באש, בשרפה ובייסורים – ייסורי אימא שלי, שהביאה אותי לעולם בייסורים גדולים, חינכה, העניקה לי חיים ועתה עליי לעזוב אותה, ללכת רחוק, רחוק.

אימא שמעה לי, שכבה לנוח על משכבה, בעיניים פקוחות לתקרה. לפתע תקף אותה בכי. היא התיישבה על המיטה ונותרה יושבת מכווצת, כמו נשבר לבה, נשבר לרסיסים. היא דיברה, מקוטעת, מתייפחת:

"ראה, בני, לא שפר עליי מזלי, הסתבך אי-שם, סבל נצחי קשה... למה אתה עוזב אותנו?"

מילותיה חשפו את הכאב היוקד בלבה, הוא צרב הכאב, והיא לא הייתה מסוגלת לכבוש את דבריה, את הדמעות.

אבא היה ראשון להתעורר, מיד גם האח והאחות, הם התיישבו על משכביהם, הקשיבו לדברי התחנונים של אימא. מבטיהם האילמים תבעו ממני תשובה.

תוגה גדולה הייתה בנפשי. ידעתי שכל מה שאומר עכשיו, לא יהיה בכוחו לבטא את המתרחש בלבי, אך מבטיהם לא חדלו לתבוע והדברים פרצו מתוכי מעצמם.

"ההחלטה לעלות לארץ ישראל לא נולדה מאתמול להיום. כבר שנים אני מכין עצמי לעלייה. הימים והלילות בהם לא הייתי בבית, הייתי עסוק בהכנה של עצמי ושל אחרים לעלייה, לניהול חיים חדשים בארצנו, חיים יהודיים בריאים".

ראיתי שכולם בולעים את דבריי וזה הוסיף לי אומץ לספר להם קצת יותר על ארץ ישראל החרבה ושוממה כבר אלפיים שנה. היהודים בעולם כולו אינם חדלים לכמוה לציון, לחדש ולהחזיות את הארץ החרבה. מכל מקום החלה עלייה, ששונאי ישראל מפריעים לה, מניחים אבני נגף בדרכה, וחייבים להתגבר על אין ספור מכשולים. אני הייתי מאלה שלימדו את הנוער שלנו להבין את קדושת ארץ ישראל. הסברתי להם את העבודה החלוצית הגדולה שנעשית בארץ ישראל וכל יהודי חייב לעזור במלאכה קדושה זו. נסחף בהתלהבותי שלי הבטחתי להם כי ברגע שאסתדר, לא אשכח את הקרובים לי ביותר ואקח אותם אליי לארץ ישראל.

פניה של אימא, שטופי דמעות, אורו. אמי היקרה חייכה חיוך של אושר. אבא ירד ממשכבו, ניגש אליי, חיבק אותי ונשק לי. לאחר מכן פנה אל אימא ואמר:

"רבקה, חדלי לבכות, לא צריך. שמואל שלנו איננו נוסע, חלילה, לקצה העולם, הוא נוסע לארץ ישראל. תראי, אם ירצה השם, הוא יהיה לנו מורה הדרך, סולם מאיר לעלייה".

נדמה היה לי כי באבא תמו הדאגות שהפרו קודם את מנוחתו, ועכשיו פנו ממנו, זה היה כאילו נטל על עצמו את ייסורי האהבה למטרה גדולה. הוא מלמל חרש את התפילה: "ותחזנה עינינו בשובך לציון ברחמים".

מבעד לחרכים של תריסי החלונות החל לחדור השחר. התחלתי לארוז את החפצים במרץ ולהתכונן לדרך. אימא ירדה ממשכבה, הלכה אחריי בצעדים זעירים, עזרה לי לסגור את המזוודה, לנעול אותה.

התחלתי להיפרד, מאחיי: משה, יואלקה, ישראלקה, מן האחיות לאה ופריידה. אבא אחז בידי זמן רב ולחץ, רצה ליצוק לתוכה את כוחו, את ביטחונו. אימא חיבקה אותי, נישקה, גיפפה, ליטפה.

משה צוקער

התקשיתי לבקש מאימא שלא תלווה אותי. היא הבינה אותי. שוב העפתי מבטים אחרונים על הבית, על החפצים. ברגע ההוא היה הכול כה יקר, קשה

היה להיפרד. בצאתי לדרך בקושי ראיתי לאן אני הולך. עיניי מלאו דמעות.

בבית הנתיבות כבר חיכו הצעירים, אלה שאמורים היו להיות החלוצים הבאים, שעמם ביליתי שנים כה רבות, ערבים יפים כה רבים, לימדתי אתם לאהוב את ארץ ישראל ולשאוף להגשמת הרעיון הציוני.

לפתע הדהדה על הרציף שירה: "מי יבנה הגליל? מי יבנה..." השירה באה מחבורת בני נוער שיכורי שמחה, אשר הִטו ראשיהם לאחור באקסטזה גדולה, פרצו בריקוד הורה והריעו, כמו הבטיחו בכך שימשיכו בדרך שהוריתי להם.

לבסוף עליתי לרכבת. על המדרגות שוב הסבתי את הראש אל חבריי, והנה ראיתי את אימא שלי, נדחפת בתוך הדוחק, בתוך הקהל הצפוף. היא פשטה אליי את ידיה. הן רפרפו באוויר ככנפיים לבנות, מחאמצות להגן על ילדה מסכנות אורבות.

שנים, שנים כה רבות מאוחר יותר אני מתב שורות אלה, בזיכרונות נוגעים ללב על הקרובים והיקרים לי ביותר.

בתצלום: הניך [חנוך] ורבקה צקר, בנותיהם: לאה ופריידה, בניהם: משה, יואלקה, ישראלקה

היכן הן עתה, נשמות אבא-אימא היקרים שלי, אחיי ואחיותיי? היכן הנשמות הקדושות של מיליוני יהודים קדושים שהומתו בגז ונשרפו, אך נותרו אלמותיים.

דפי ספר הזיכרון שלנו מאשימים, וההאשמות נופלות על אדמת פולין המגואלת בדם, על כל העולם המוצף לאורך חרות דם יהודי ודמעות.

מתוך הפרק: דמויות וחווי ע' 370 – 374.

סמוך לפסי הרכבת בין ורשה וולומין שוכן מקום הנופש סוסנובקה [Sosnówka], לשם שילחו את יהודי וולומין לגטו.

היה זה שטח גדול ובו מספר קטן של בתים וסוכות. הצפיפות הייתה אפוא גדולה מאוד. בממוצע גרו עשרה אנשים בחדר.

בימים ההם של 1940, כשהגזרה תפסה תאוצה, לא חשב איש מתושבי הגטו כי עוד יזדמן לנו להיות המלווים של מאות אלפים ואולי מיליוני יהודים במצעד המוות שלהם, שחלף ליד סוסנובקה, בדרך מוורשה אל טרבלינקה.

ביום ההוא, ערב ראש השנה 1942, היה הגטו הקטן של סוסנובקה כמרקחה. פריסות שלום מבעיתות בדבר חיסול הגיעו מן הגטאות שסביב. המילה חיסול הייתה תלויה באוויר כסיוט. אנשים רצו כחיות נרדפות, חיפשו מקום מסתור להציל עצמם, ביקשו עצה, מוצא.

ברחו מגטו אחד לשני, חיפשו רמז שינחם, יעניק תקווה, יצביע על כך שדווקא גטו זה ישרוד. כשבא הסוף לאשליה מיהרו לחפש מקום אחר, גטו אחר, עם רמז זהה, עם חשבונות זהים לעתיד, עם אותן מחשבות כוזבות שכאן ישחק המזל ליהודים יותר, הרי הניחו להם עד כה. סמכו על הבטחה של מפקד נאצי או ז'נדרם שרמזה כי כאן יהיה שונה.

ידעו כי גזר הדין חתום. אך כל אחד ביקש להיאחז בקש, דבק בזיק קלוש ביותר של תקווה, של אשליה שלא הכול אבוד. זו אשליית החיים, הבאה ברגעים קשים ביותר, כשהלב עומד להתפקע למראה האימה, למראה צערם של הילדים הקטנים, הרואים את המוות לנגד העיניים ומבטיהם האילמים שואלים: "מדוע?"

מן הצד השני באות פעמיים ביום רכבות עם קרונות משא גדושים ביהודים. אלה הם טרנספורטים הנוסעים אל טרבלינקה. הן עוצרות לזמן קצר. רואים שם טיפוסים שונים של יהודים: יוונים, צרפתים, בלגים, הולנדים ואחרים. בבגדים שונים, כובעים נוקשים ומטריות. מבעד לגדרות מגיעות אלינו שאלותיהם: "עוד רחוק למושבה טרבלינקה?" יהודים חוששים להתקרב. עוברי אורח פולנים מעבירים

את שאלותיהם. אנחנו שומעים בגטו את קולותיהם. קשה להבחין במילים.

יהודי גטו ורשה כבר אינם תמימים, אף שבימים הראשונים של האקציות גם הם לא האמינו כי מובילים אותם למוות. אנחנו מזהים את הטרנספורטים הוורשאיים לפי הדרך בה הם מביעים את צערם וייסוריהם, הפורץ מבעד לאשנבים המסורגים.

מאשנבים אחדים נישא קול חלוש המבקש מים. מקרון כלשהו נשמע ילד מבקש סיר לעשות את צרכיו. קולותיהם הם כקול קורא במדבר.

מתוך חלק מן הקרונות הציצו פנים חיוורים מיוסרים, ומבטיהם נראו כנפרדים מן העולם וברגע האחרון חיפשו בין הפולנים החולפים פנים מוכרים. אולי חיפשו בן משפחה שניצל בצד הארי, איש, אישה. היו כאלה שברגע האחרון ניסו את חוזק הסורגים, נותרו חסרי אונים, מיואשים.

היו מקרים שיהודים קפצו מן הקרונות. נדיר שהצליח מי מהם לברוח, לרוב השיג אותם קליע של מרצח אוקראיני, גרמני או פולני.

יהודי וולומין בסוסנובקה ראו כל זאת מרחוק. פעמיים ביממה חלפו הרכבות, אחת עם שחר ושנייה בצהרי היום. מה היה מספרם המדויק של היהודים בטרנספורט כזה, לא ידעו, אמרו כי כל טרנספורט מונה 6,000 נפשות. היהודים בגטו סוסנובקה העריכו כי מדי יום מובילים 12,000 יהודים אל מוות נורא.

זה היה הלך הנפש בסוסנובקה. ובמחשבות אלה התכוננו לימים הנוראים. ההליכה לסליחות הייתה בעיה קשה בפני עצמה. חל איסור לעזוב את הבתים משעה שבע בערב עד חמש לפנות בוקר. איסור חמור במיוחד חל על כל התכנסות. איום בעונש מוות. בכל זאת התכנסו היהודים בגטו במניינים ואמרו סליחות. הזדחלו ליד הבניינים, בדרכים צדדיות ודלתות אחוריות ובדירה של השכן הקרוב ביותר התכנסו, בכו, ביקשו סליחה ומחילה.

מוזר, בעת ההיא הרי היו היהודים כה טהורים מחטא ובכל זאת ביקשו, יותר מתמיד, סליחה על חטאיהם. וכי לא כיפרו הצרות האיומות,

הייסורים הלא-אנושיים שחוו מדי יום ביומו, על כל העוונות? וכי עצם הקיום הוא חטא?

כך חלפו לילות הסליחות והגיע ראש השנה. עמדו להתפלל בשעה מוקדמת מאוד ותכננו לסיים מוקדם ככל האפשר, שלא יבחינו בהם המרצחים. והייתה זו תפילה! כל מי שהשתתפו או הקשיבו לתפילות החן, לנצח יהדהדו באוזניהם.

כולם היו חדורים רטט קדוש. הגברים עטופים בטליתות, נשים במטפחות לראשיהן התייפחו ובכו. בשני החדרים הצפופים שררה אווירה של מקום קדוש יוצא דופן. האנשים עמדו דחוסים בצפיפות הגדולה, בכו והתחננו, והבקשה הגדולה ביותר הייתה: שנה חיה. נעלמו האיחולים לבריאות ולפרנסה. דרישה אחת, בקשה אחת שלטה בכולם: לחיות, לשרוד.

"ריבונו של עולם, שמע לתחינת לבבותינו השבורים", נישאה מקרן זווית זעקת יבבה של אישה צעירה, שבעלה וילדה\תה נסעו למרחקים וכבר זמן רב אין לה מהם כל ידיעה.

אני רואה לפניי כמו חיים את המתפללים בבתי התפילה החשאיים, גברים ונשים שבורים, מעונים ועם זאת עם אמונה כה רבה בצדקת הכול-יכול. אני רואה לפניי את האם המקוננת על בנה בן השש-עשרה, הקרבן ראשון של סוסנובקה, נספה מחוץ לגטו. לכל אחד היה מישהו לבכות אותו. בכל בית היו נספים או מתים מוות טבעי במגפה.

תחינה אחת גדולה פרצה מלִבות כולם, מילאה את האוויר, ריחפה והתאמצה להגיע למרומים: "הנח לנו לחיות!"

גם בילדים, שבאו לשמוע תקיעת שופר, שלט המורא הכללי, הביטו באבות ובאימהות בעיני פחד, חיפשו מענה לשאלות "מדוע" כה רבות שעינו את מוחותיהם הילדותיים.

הילדים בגטו לא היו שובבים. בגטו לא נשמע צחוק ילדים. נראה היה שכלל לא היו להם שנות ילדות. כולם הזקינו בטרם עת. ילדים קטנים ידעו וחשו את המתרחש סביב, חיו בפחד שהקיף אותם. זה היה חזק במיוחד ובולט בילדים שסייעו בפרנסת משפחותיהם. היו מתגנבים לצד הארי, קיבצו נדבות ולאחר מכן הבריחו את האוכל לגטו למען

המשפחות. רבים מהם נספו מידיים רצחניות, ידי אנשי אס-אס וגם שכנים קרובים. ילדים אלה חוו בראש השנה ההוא את הפחד יחד עם הבוגרים ובדיוק כמותם היו חדורי אותה תחינה יוקדת: לחיות!

לפתע השתררה שתיקה. נשמעה האנחה החנוקה של הבוגרים. התכוננו לתקיעה בשופר. החזן החל לומר בקול רועד "למנצח", לפתע נשמעה יריה.

כל הפנים הופנו לכיוון ממנו באה היריה. המחשבות של כולם היו עסוקות בשאלה אחת, במי פגע הקליע. כולם ידעו כי הגרמנים אינם מבזבזים קליע לשווא. המולת ההתרגשות נמשכה זמן קצר בלבד. היהודים למדו להיות מאופקים וממושמעים. כולם חיכו במתח לידיעה, ומיד בא אמנם פלוני שסיפר כי ז'נדרם ירה באישה יהודייה זקנה שניסתה לצאת מן הגטו.

מועקה כבדה לוחצת את הלבבות, אך לעסוק בכך זמן רב לא יכלו להרשות לעצמם. זו הייתה תופעה יום-יומית שעברו באנחה עמוקה, בבכי חנוק. המשיכו בתפילה, אמרו "ונתנה תוקף", בכי קורע לב מילא את אוויר החדרים הקטנים. זו תפילת הקדוש רבי אמנון שיהודים התפללו תמיד בדבקות גדולה, אך אינני יודעת אם התפילה נאמרה אי-פעם מתוך כוונה שכזו, בהתלהבות כה רבה, כמו כאן בעדת מתפללים קטנה, בחדרים צרים בגטו של סוסנובקה.

בשפתיים חרֵבות לחשו: "שערי שמים פתח". שערי השמים מעולם לא היו פעורים למען היהודים בעולם, אך עתה, בימים האחרונים לחייהם, ביקשו בכל לבם, שיגיעו תפילותיהם אל כיסא הכבוד ובכיים יישמע.

היו גם כאלה שהשתוקקו ברגעים ההם שייפתחו שערי שמים ויוליכום אל עולם שכולו טוב, למצוא סוף-סוף מנוחה לאחר סבלותיהם הלא-אנושיים, מעט שכר על ייסוריהם הגדולים הקשים, שליוו את הימים והלילות של חייהם על פני האדמה.

כוחות נעלמים, שאיש אינו יודע את פשרם, מגרשים אז את המחשבות הקשות המרות והנשמות מטוהרות באמונה קדושה.

נדמה לי כי היהודים בגטו הולהבו בקידוש השם של העבר הרחוק וגם ברגעים אלה הפכו לגיבורים, מחוזקים בכוח של הקדוש ההיסטורי החוא.

כוח גדול היה בתפילות בראש השנה ההוא. מעודדים איחלו לעצמם תושבי הגטו שנה חיה ועזבו את בית התפילה החשאי שלהם, מחוזקים בביטחון ובאמונה. אותו ביטחון שליווה יהודים בכל הזמנים הקשים של קורותיהם.

בלכתם הביתה באה לקראתם הרכבת שהובילה טרנספורט חדש של יהודי ורשה בדרכם האחרונה. נראה היה שהשטן עצמו עולל תעלול זה. היהודים עמדו מלכת וליוו במבטיהם את הקדושים.

הרכבת זזה.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 400 – 404.

קופל ברמן **קורותיי בגטו**

לזכר אמי שנספתה בגטו בת 85

אני מודע לכך שהמשימה לרשום זיכרונות, קורות חיים, שלי ושל אחרים, אירועים בקרב האוכלוסייה היהודית הכללית בוולומין – היא קשה ורבת אחריות. רצה הגורל שאהיה מן הבודדים שנותרו בחיים, ניצלתי בנס ושהיתי זמן-מה לאחר המלחמה בוולומין, אך נאלצתי לברוח משם בגלל איומי הפולנים.

ברור לי כי אין בכוחי לדלות את כל החומר. בלתי אפשרי לזכור את כל התאריכים והשמות. עם זאת אני כותב, כי אני חש חוב קדוש לרשום בספר הזיכרון לקהילת וולומין היהודית שחרבה.

באנו אל וולומין בסוף שנת 1933. עד אז גרנו בעיירה הסמוכה ידובה. הייתה זו אחת מעשרות עיירות יהודיות בפולין. 95% מן האוכלוסייה הכללית בידובה [Jadów] היו יהודים. מרביתם חנוונים ובעלי מלאכה. לא חסרו גם מי שחיו מן האוויר, מנסים. פעם אחת בשבוע, ביום רביעי, היה יום שוק, כשהאיכרים מן הכפרים השכנים הביאו למכירה את תוצרתם ובכסף קנו נפט, מלח ומוצרי עיר אחרים שנזקקו להם.

במרחק 3 ק"מ מידובה נמצאה תחנת הרכבת אורלה [Orla], מקום בו היה יער גדול, באו לשם בימי הקיץ מאות נופשים מן הערים הגדולות וזה סייע בפרנסת האוכלוסייה היהודית. ניתן לומר כי 50% מן האוכלוסייה חיו מעונת הקיץ.

מעמדי החומרי בעיירה כשען לא היה טוב משל אחרים. המקצוע לא העניק אפשרויות קיום, לכן נאלצתי לחפש מקום עם צפי לפרנסה, כך באתי אל וולומין.

וולומין מנתה בעת ההיא כ-25,000 תושבים, מהם 3,000 בלבד יהודים. האוכלוסייה הייתה קשורה מאוד בוורשה, עבדו שם כפקידים ובמקצועות שונים, ובגלל המחסור בדירות בוורשה התגוררו בוולומין. כך נראו הדברים בקרב האוכלוסייה הפולנית וכך גם בקרב היהודים.

רבים מיהודי וולומין עבדו בוורשה, היו פועלי טקסטיל, עושי מזוודות, ובעלי מלאכה בתחומים אחרים. המצב החומרי של האוכלוסייה

היהודית בוולומין היה קל במעט מאשר בעיירות קטנות אחרות. גם אני הצלחתי להסתדר, חייתי בתנאים חומריים וחברתיים לא רעים והתאקלמתי.

בהדרגה הכרתי את יהודי וולומין, אלה שנטלו חלק פעיל בחיים החברתיים. היינו מתכנסים בערבים בביתי, שם נידונו שאלות שונות, פוליטיות וחברתיות, שעמדו בעת ההיא על סדר היום.

החיים החברתיים בוולומין היו צבעוניים דיים ואינטנסיביים. היו שם שתי ספריות ומפלגות מכל הזרמים, החל בארגונים הציונים הימניים עד לבונדיסטים וקומוניסטים, כולם ניהלו שם פעילות ערה. היה גם מועדון ספורט "מכבי". למפלגות השמאל היו חברים משלהן במועדון הספורט "פרומיין" של פה-פה-אס [המפלגה הסוציאליסטית הפולנית]. באו לשם גם הבונדיסטים.

בשנת 1933 ניכרה בפולין התעוררות חריפה של אנטישמיות, גם הפולנים בוולומין הצטרפו לריקוד השטני, שחשו בו כאן ביתר חריפות מאשר בעיירות קטנות אחרות, כי היהודים היו מיעוט והאוכלוסייה הפולנית הייתה בקשר הדוק עם המרכזים האנטישמיים בוורשה. זה ניכר מאוד בתחום הכלכלי. התרבו גם תקיפות יהודים ברחוב. חברי ארגון הנוער האנטישמי נארא [המחנה הלאומי-רדיקלי] הצטיינו בוולומין בחוליגניזם, הציבו משמרות ליד חנויות ובתי עסק של יהודים ולא הניחו לקונים נוצרים להיכנס, התנפלו על יהודים, במיוחד על מי שנראו ברחובות הנוצרים. פחד היה לצאת בערב גם באזור היהודי.

באחת השבתות הקיציות, כשרחוב דלוגה היה מלא יהודים מטיילים, נפגע אחד המטיילים, טייבלום, מקליע אקדח. בנדיט של נארא הוא שירה בו מאחור. את הבנדיט לא תפסו כמובן. לא היה מי שיעיד.

הייתה סכנה לנסוע ברכבות, במיוחד בערב. תכופות קרה שיהודי שב הביתה מנסיעה כזו וראשו מבוקע. היו גם מקרים שיהודים הושלכו מן הרכבת תוך כדי נסיעתה.

פרוץ מלחמת העולם השנייה

המצב החמיר מיום ליום והיה מסוכן יותר. זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, הוטב מעט מצב היהודים בוולומין במובן זה.

עם ההסתה שפיתחו הגרמנים כנגד פולין, הבינו פולנים רבים כי יש לעשות משהו והוקם בוולומין ועד, הצטרפו אליו גם נציגים יהודים במטרה לגייס כסף לרכישת נשק.

הפעולה החלה בהלוואה גדולה שיהודים נטלו בה חלק גדול. בו בזמן הוקם גם ועד להגנת העיר וולומין. הפעולה כללה חפירת שוחות סביב לעיר והכנת האוכלוסייה למאבק במקרה שהגרמנים יאיימו על וולומין. מדי יום יצאו יהודים ונוצרים לפאתי העיר וחפרו שוחות.

באחד בספטמבר 1939 היה תורי לחפור שוחות. זה היה בבוקר, בעודי עומד בעבודה עם המעדר ביד נראו לפתע בשמים שני מטוסים, מטוס אחד רדף אחר השני וירה עליו. לא עלה אז על דעת איש כי מטוס גרמני רודף אחד מטוס פולני ויורה עליו.

עדיין לא ידענו כי בשחר היום ההוא תקפה גרמניה את פולין. היינו בטוחים כי אלה אימונים של טייסים פולנים והמשכנו לעבוד, חפרנו את השוחות. לא חלף זמן רב ובא מישהו מן העיר ומסר ידיעה ששמע ברדיו, כי הגרמנים תקפו את פולין ובמקומות אחדים חצו את הגבול.

הידיעות הראשונות היו שהצבא הפולני מגלה התנגדות נמרצת, אך אצלנו רפו הידיים, הנחנו את העבודה וכל אחד הלך לביתו. מרה שחורה כבדה נחה על העיירה, במיוחד על ראשי האוכלוסייה היהודית. מבוכה וחרדה אפפו את כל האוכלוסייה. המשטרה, פקידי העירייה ומוסדות אחרים נראו מתכוננים למנוסה, שורפים ארכיונים, מוציאים מסמכים חשובים.

הדרכים מלאו בורחים, על עגלות, במכוניות וברגל. אנשים נהרו מזרחה, לעבר הגבול הרוסי, לשם רץ כמעט כל הנוער היהודי, שסבר כי ימצא הגנה מעבר לגבול הרוסי. למרבה הצער מעטים מאוד הגיעו למטרה. הגרמנים הקדימו אותם, לקחו בשבי, החזיקו אותם במחנות. כעבור זמן-מה שוחררו ושבו אל וולומין מוחשים מרעב ומזוהמה.

העיר מופצצת

שבוע לפני כיבוש וולומין הופצצה העיר ממטוסים גרמניים שחגו מעל שמי וולומין שעות אחדות וזרעו חורבן וכליה. איש לא הפריע להם, מטרתם הייתה תחנת הרכבת, אגב כך נהרסו הרחובות ורשווסקה,

פאצ'אווה ואחרים. המטוסים השליכו פצצות וירו ממכונות יירייה על האוכלוסייה האזרחית. אנשים רצו ברחוב לחפש מסתור ונפלו. ביום ההוא היו בוולומין כמה עשרות מתים ופצועים רבים. יומיים עמדו הבתים בלהבות ולא היה מי שיכבה את הדלקות.

למחרת החלו להיראות בחורבות צללים של ניצולים, הביטו בשמים בחרדה, שמא מופיעים שוב מטוסים. החיים הסדירים נקטעו. קשה היה להשיג מזון ומיד הורגש בבתים הרעב. היו שחיו עדיין ממלאי שהיה להם והיו שניסו להמיר חפץ כלשהו בלחם. הבאת מוצרי מזון נקטעה. העיירה הייתה הפקר, ללא כל ממשל, לא פולני לא גרמני. הדבר נמשך שבוע תמים עד שנכנסו הגרמנים.

ביום השני של ראש השנה, בשבע בבוקר הושלכו על העיר רימונים שפגעו בבתים אחדים, אך לא גרמו נזק רב, לא היו קרבנות בנפש. בשעת הצהריים הופיעו המשוריינים הראשונים עם חיילים גרמנים חמושים. איש לא העז להיראות ברחוב.

ממקומות המחבוא ראינו זרם גדול של צבא ממונע. לאחר שעות ארוכות נעצרה בעיירה יחידה צבאית בפיקודו של קצין. החיילים החלו לעשות את "טיוליהם" בעיירה. תחילה פרצו את חנות המשקאות של גולדווסר, שרוקנה לחלוטין. זה היה האות לתחילת הביזה יחד עם ההמון הפולני. הפולנים הראו לגרמנים איזו חנות היא של יהודי ובתמורה השליכו להם הגרמנים מה שלא השתלם להם לקחת.

ביום השלישי חלה רגיעה כלשהי. מפקדה גרמנית התיישבה בקביעות ופרסמה הוראה לפתוח את החנויות, האוכלוסייה נקראה לנהוג בשקט והונהג מצב חירום עם שעות עוצר משש בערב עד שש בבוקר. זה לא הפריע לחיילים הגרמנים לפרוץ, יחד עם חוליגנים פולנים, בתי עסק יהודים בשעות הערב המוקדמות והמאוחרות.

הגזרות הראשונות

על האוכלוסייה היהודית ניתכו הגזרות הראשונות. נאסרה שחיטה יהודית של בהמות; כשנראה חייל גרמני, חייב היה היהודי לרדת מן המדרכה; בחלונות הראווה של בתי עסק יהודיים הייתה חובה לתלות מגן דוד, על שלטי בתי עסק יהודיים הייתה חובה להוסיף באותיות גדולות: יודה. על הפרת גזרות אלה איימו בעונשים חמורים.

בו בזמן החל מרדף לחטיפת יהודים לעבודה, לכפות עליהם לנקות רחובות, לתקן את מסילת הרכבת ההרוסה. בעבודה במסילת הרכבת הוכה קשות צ'אניק, שמת למחרת. חטפו לעבודה גם נשים, לשטוף רצפות בדירות שתפסו הגרמנים. אילצו את הנשים להשתמש בלבנים אישיים שלהן לשטיפת הרצפות.

יציאת וולומין

בימים ההם החלה יציאת וולומין השנייה. הפעם הלכו לא צעירים בלבד אלא משפחות שלמות. הגרמנים לא הערימו קשיים מיוחדים. היו מקרים שהמפקדה הצבאית הנפיקה אישורים, המאפשרים לחצות את הגבול הגרמני-רוסי.

שניים מחבריי המסורים, משה ויינברום ומשה צוקר עזבו בשנית את וולומין והצליחו לחצות את הגבול. נדברתי אתם להצטרף כשלישי ועשיתי את כל ההכנות. היינו אמורים להיפגש בשעה חמש בבוקר בביתי ומשם לצאת לדרך. בינתיים חל אצלי שינוי. אשתי וילדי\תי פרצו בבכי עוויתי וברגע האחרון שיניתי את החלטתי. כשבאו ויינברום וצוקר בשעה היעודה נאלצתי לאכזב אותם. החלטתי לא להשאיר את משפחתי לבדה. למרבה הצער לא עלה בידי חבריי להינצל, הם נספו ברוסיה הסובייטית.

החלו להתפשט שמועות בדבר הסכם גרמני-רוסי, אשר לפיו אמורים הרוסים להגיע עד לנהר ויסלה, שיהיה הגבול הזמני עם הגרמנים. היו מקרים, שבאו אל המפקד הגרמני לצורך מסמך לחציית הגבול, והוא אמר כי הדבר אינו נחוץ, משום שבמהרה יבואו לכאן הרוסים. אמרו כי בְּיַדוּב כבר נסוגו הגרמנים. זרם המהגרים נקטע. כולם חיכו בקוצר רוח לכניסת הרוסים כמו לביאת משיח חדש.

בית הכנסת בלהבות

בהושענא רבה בלילה, כשיהודים אדוקים ישבו בבית הכנסת, חיכו לעריכת תיקון חצות, הופיעו לפתע בבית הכנסת קצינים גרמנים אחדים והחלו להתקלס ביהודים. הורו להם לשאת את ספרי התורה לחצר בית הכנסת, הכריחו אותם לחלל את ספרי התורה ולאחר מכן הציתו אותם יחד עם בית הכנסת. זה היה אות לפולנים כי ניתנת

רשות להתפרע, כי היהודים הם הפקר. כעבור שעות אחדות לא נותר זכר לבית הכנסת.

מי שעדיין קיוו לכניסת הרוסים איבדו את תקוותם האחרונה עם בוא הידיעה, כי לפי הסכם ריבנטרופ-מולוטוב נקבע הגבול הסופי על הנהרות אַרווה בוג. שוב התחדשו הניסיונות לברוח מן העיר לעבר הגבול הרוסי, הפעם היו הקשיים רבים יותר. הגבולות היו שמורים בקפידה וחציית הגבול הייתה כרוכה בסכנת נפשות. במקרה הטוב לקחו הגרמנים על הגבול כל מה שהיה לפלוני עמו. בחודשי החורף האחרונים רבצו על מעבר הגבול עשרות אלפי אנשים וציפו לרגע בו יוכלו לחצות את הגבול לרוסיה. רבים נספו בקור ובמחלות שונות. במקרים רבים אספו הגרמנים את כל האנשים ושלחו אותם חזרה לבתיהם, לא בידי כולם עלה הדבר. רבים נורו בדרכים.

האדמיניסטרציה הגרמנית האזרחית קיבלה לידיה את השליטה מידי הצבא. באו המשטרה הפלילית [Kriminalpolizei, KriPo], הגסטפו, האס-אס. המשטרה הפולנית החלה מיד לשתף פעולה עם הגרמנים.

שוב ניתכו גזרות חדשות: כל היהודים, גברים ונשים, בני שתיים-עשרה ומעלה, חייבים לשאת סרט לבן עם מגן דוד כחול על שרוול שמאל; חייבים להשתייך לבריגדת עבודה ולהתחייב להתייצב לכל עבודה שייקראו אליה בידי הגרמנים. גזרה רדפה גזרה. המטרה הייתה להשפיל, להעליב ולהרעיל את חיי האוכלוסייה היהודית.

באחד הימים אסרו את הפרנסים היהודים והחזיקו אותם יומיים במאסר, בלי אוכל ומשקה. ביניהם היו: מנדל וגנשטיין, אבא פְרום, גולדגרם ואחרים. במשך יומיים אלה עינו אותם מאוד. ביום השלישי שוחררו, בתנאי שיתארגנו מחדש ביודנרט עם Judenalteste – ראש יהודים. תכלית היודנרט הייתה להוציא לפועל את פקודות הממשל הגרמני, הם היו אחראים אישית לכל פקודה שלא בוצעה.

הכופר הראשון

הפקודה הראשונה הייתה לגבות כופר של רבע מיליון זלוטי, שהוטל על האוכלוסייה היהודית בוולומין. גיוס הסכום חייב היה להיעשות במרוצת חמישה-עשר ימים.

הגזרה החדשה עוררה זרם חדש של ריצה לעבר הגבול. צעירים וזקנים רצו, בדרכים ובצדי דרכים, חשופים לסכנות נוראות.

וולומין נראתה כמו בימים הראשונים שלאחר ההפצצה. הרחובות התרוקנו, ריק. נוער כבר לא היה בה כמעט. החלטתי אז גם אני לנסות לברוח מוולומין. בקשיים גדולים הצלחתי לשכור עגלה, הטענתי עליה מעט חפצים ועם אשתי וילדיותי יצאתי לדרך.

בבואנו אל ידובה נתברר כי איחרנו את הרכבת. ידובה שוכנת על הדרך אל מלקין [Małkinia Górna], סמוך לגבול הרוסי, לכן הייתה העיירה מוצפת נודדים מכל קצווי פולין, יהודים נמלטים, שנתקעו בידובה ולא יכלו לחצות את הגבול, חיכו לידיעה כי המשמר בגבול התחלף ובא משמר "טוב" שניתן לשחדו. מקרים כאלה היו ספורים. לרוב, אלה שניסו לחצות את הגבול, הוכו עד זוב דם ונשדדו. לקחו מהם כל מה שהיה להם.

צעירים בלבד היו מסוגלים להרשות לעצמם צעדים כאלה, לא היה להם מה לאבד והיו מוכנים לכל ובלבד שיצילו עצמם. קשה יותר היה למשפחות, שהתקשו בהחלטה להפקיר את שארית רכושם, שלקחו עמם לקיים את משפחותיהם.

הדרך מידובה אל מלקין הייתה מכוסה אנשים, על עגלות והולכי רגל. הלכו אל מלקין וממנה. השבים, שלא הצליחו לחצות את הגבול נשארו בידובה לחכות, אולי יתקבלו ידיעות טובות יותר ובכל זאת יעלה בידם להינצל מן הגיהינום הגרמני.

החלטתי גם אני להישאר עם משפחתי בידובה ולהמתין להזדמנות שתאפשר לנו לחצות את הגבול. שמונה ימים ישבנו אצל הורי אשתי וחיכינו לידיעה הנכספת, אך מיום ליום הורע המצב והסיכויים היו קלושים. תנאי החיים בידובה היו בלתי נסבלים. ברור היה כי לא נוכל לסבול מצב זה לאורך זמן. נפלה החלטה סופית לחזור אל וולומין, ומה שיהיה עם כל היהודים יהיה גם אתנו.

בשובנו אל וולומין התחלנו לחפש דרכים ואמצעים להתאים עצמנו למצב החדש. כטובעים הנאחזים בקש, דבקנו גם אנחנו בתקווה שהגרמנים יירגעו אט-אט וירפו משנאתם הפרועה כלפי היהודים, ואולי יעלה בידינו לחיות אתם בהרמוניה.

היודנרט המחודש

היודנרט החדש כלל את החברים הקודמים ונוספים. בראש היודנרט עמד בלומברג. היודנרט הצליח לאסוף את הכופר ובעת התשלום הוסכם עם הגרמנים שהיודנרט הוא שיספק להם את מכסת העובדים הדרושים. זה נראה כהישג מסוים, כי המרדף הפרוע לחטיפת יהודים לעבודה לווה תמיד מכות ועלבונות. מעולם לא היינו בטוחים אם נוכל לעבור את היום בשלווה.

מדי יום ביומו בא שליח מטעם הגרמנים והביא ליודנרט רשימת חפצים שיש לספק, החל ברחיטים וכלה במוצרי מזון. היודנרט נאלץ לבצע את כל הפקודות.

זה היה זמן של לית דין ולית דיין.

הוקמה משטרה יהודית. חיי היהודים היו גיהינום מר. הרעב התנחל בבתי היהודים. לכך נוספו פליטים רבים שנמלטו מבתיהם או גורשו מעיירות אחרות, וישקוב [Wyszków], נשילסק [Nasielsk], פולטוסק [Pułtusk].

הוקם מטבח עממי שהגיש מדי יום ארוחות צהריים לנצרכים. זה עזר במקצת אך לא פתר את בעיית הרעב. ארוחת הצהריים כללה מעט מרק דליל שלא היה בו כדי להשביע את היהודים הרעבים. בראש המטבח העממי עמד איש צעיר בשם טאלֶשניק, איש אציל, שבכל כוחו ניסה להקל על חיי הרעבים. הוא עשה מאמצים עצומים, אך זה היה מעבר לכוחותיו.

טיפוס

החלו להופיע סימנים ראשונים לטיפוס. היו מקרי מוות רבים, חסרו תרופות. נאלצו להסתיר את מקרי הטיפוס מן הגרמנים, כי בית כזה בודדו הגרמנים, לא נתנו לדיירים לצאת משם ולא לאיש לגשת אליהם.

בחוץ הורע המצב עד כי אסור היה ליהודי בעל זקן להיראות ברחוב. רבים קשרו את זקניהם במטפחת, כסובלים מכאב שיניים. עשו זאת כשהוכרחו לצאת העירה, זה לא תמיד הועיל.

בערב, לאחר השעה שש ננעלו אנשים בבתים ובחוץ השתוללו החוליגנים הפולנים, מלווים חיילים גרמנים ואנשי אס-אס, פרצו חנויות ובזזו.

הייתי השען היחיד שנותר בוולומין והייתה לי עבודה מרובה, אפילו מחיילים גרמנים שהביאו לי תכופות לחם ומוצרי מזון אחרים בתמורה לעבודה. חומרית לא היה לי רע, אפילו יכולתי לסייע לאחרים במוצרים ובסיגריות, אני עצמי לא עישנתי, את הסיגריות שקיבלתי מן החיילים הגרמנים חילקתי בין מכריי.

הצרות החלו בערב. חיילים גרמנים נהגו להקיש תכופות על הדלת, אם השתהיתי מעט עד פתיחתה, פרץ החייל הגרמני בכוח, בצעקות וקללות, דרש למכור לו טבעת או תכשיטים אחרים למען נערתו. הנערה הייתה לרוב שיקסה פולנייה, שעמדה לצדו והוא רצה לשלם לה על האהבה שהעניקה לו. הסברתי לו כמובן שאני עוסק בעבודה בלבד ולא במסחר. הוא הצמיד את הרובה אל ראשי. הייתי חסר ישע, אמרתי לו לחפש בעצמו ואם ימצא שייקח לעצמו.

כל חייל נהג לבצע ביקורת כרצונו, וכשהלך מאוכזב פרק את כעסו על כל מי שהיה בבית. ביקורים מסוג זה היו תכופים והיה להם סוף זהה.

כך נמשכו חיי הכלב, הרעב, ההשפלה והעלבונות.

ספרים אבודים שנמצאו

בפסח 1940, כשבאו אנשי גסטפו אחדים מוורשה, אסרו בין השאר גם את משה טייבלום. בבואם לאסור אותו הוא במקרה לא היה בבית. הם לקחו את אשתו והשאירו פתק, שיתייצב אצל הגסטפו ותשוחרר אשתו. הוא אמנם התייצב למחרת ומיד עצרו אותו, אשתו לא שוחררה. שניהם לא שבו עוד. המשפחה הנוצרית שנעצרה בעת ההיא, [הנשים] קיבלו תיבות אפר של הבעלים עם מכתב שמתו ממחלה. למשפחת טייבלום לא שלחו ולאיש לא נודע איך מתו.

במשך כל הזמן לא הייתה בעיר כל פעילות של חיים תרבותיים-חברתיים. את בית הכנסת היחיד שהיה בוולומין שרפו הגרמנים כבר בהתחלה. שכנים נהגו להתכנס בשבתות בבית פרטי, שם התפללו במניין. יהודים אדוקים חששו להיראות בחוץ.

עיתונים לא קראנו. העיתון הפולני היחיד שהופיע בעת ההיא נמכר בקרב פולנים. לאיש לא היה עניין בעיתון זה, שהיה מלא שקרים, ידיעות כוזבות. האזנה לרדיו נאסרה. הגרמנים החרימו את כל המכשירים. היהודים בוולומין מסרו ידיעות מפה לאוזן ותמיד עם אופטימיות, עם אמונה בתקווה לזמנים טובים יותר.

לפני המלחמה היו בוולומין שתי ספריות יהודיות, שחוסלו עוד קודם שנכנסו הגרמנים. כששילחו את היהודים אל סוסנובקה, נמצאו מרבית הספרים מספריית פרץ באורווה, במקום בו גר יוסל ברגר. מאין הגיעו לשם הספרים, הדבר לא מובן היה. גילה אותם השוטר היהודי, שמואל רוזנר, אתו גרנו יחד בגטו, בפאתי סוסנובקה. החלטנו להעביר את הספרים לביתנו, שם היה לנו מחבוא בבוידם תחת לגג. הספרים הועילו לנו מאוד והיו המזון הרוחני היחיד שלנו בגטו.

החיים בגטו

זמן-מה כבר הילכו שמועות כי מכינים גטו. השמועות החלו להתפשט מאז הוחל בבניית החומות סביב לרחובות היהודים בוורשה. רבים קיבלו זאת באדישות. הם סברו כי עם בידול האוכלוסייה היהודית משאר האוכלוסייה, תהיה תחושת ביטחון, לא יחששו ללכת ברחוב והחיים יהיו בטוחים יותר. היו כאלה שכלל לא האמינו לשמועות, שישלחו את היהודים לגטו. מאין יהיו לנו אמצעי מחייה? – שאלו אנשים זה את זה.

בסוף קיץ 1940 יצאה פקודה כי על היהודים בכל שטחי גנרל-גוברנמנט [Generalgouvernement הממשל הכללי בשטחי הכיבוש בפולין שלא סופחו לגרמניה] להיבדל מן האוכלוסייה הלא-יהודית עד 15 באוקטובר 1940, לעבור למקומות מגורים מיוחדים שייקבעו למענם. הממשל הגרמני ניגש מיד לביצוע הפקודות בכל המקומות. בוולומין נקבע הגטו במקום הנופש סוסנובקה. היודנרט עשה מאמצים לשנות את ההחלטה אך ללא הועיל. שום כוח לא היה בו כדי לשנות את הפקודה.

הגטו החל באזור בתי שטוטמן, רובע קטן, מרחק של קילומטר בערך מן העיר. בזמנים כתיקונם לא היה האזור מסוגל לקלוט אפילו מחצית מן האוכלוסייה היהודית. לכך נוספו פליטים רבים שנמלטו מעיירות אחרות אל וולומין.

העתקת האוכלוסייה היהודית למועד שנקבע, הוטלה על היודנרט, שהיה אחראי לכך ששום יהודי לא יישאר בוולומין. היה על חברי היודנרט לקבוע את המקומות לכל אחד בנפרד.

בעלי אמצעים או מי שהיו להם דירות נאות בוולומין יכלו להתחלף עם תושבים נוצרים. בדרך זו נוצר באזור בתי שטוטמן רובע עשיר מבודל. שם הסתדר היודנרט. בתי הקיץ הפשוטים של סוסנובקה קלטו את שאר היהודים.

פרק הזמן לתאריך שנקבע היה קצר והיהודים נאלצו לעזוב את העיר במהירות. עד שהספיקו להתארגן במקומות המגורים החדשים שכבו אנשים רבים ברחוב עם מיטלטליהם הדלים. אנשים אלה נדחקו כמו בלול תרנגולות. נוסף לכך נשלח לשם גם חלק ניכר מדלת העם של רדזימין, שצריך היה לדחוק אל תוך הגטו.

לפי פקודת הממשל הגרמני מותר היה לקחת לגטו מזוודה עם חפצים נחוצים, למרות הפקודה העביר כל אחד כל מה שיכול. במיוחד השתדלו לעשות זאת אלה שהצליחו להכין מעט מצרכי מזון לזמן הראשון.

שבועות אחדים עמד הגטו פתוח והייתה אפשרות להכין מעט מזון, שאנשים קנו בפרוטות אחרונות אצל האיכרים, זה לא נמשך זמן רב. עד מהרה פקדו הגרמני לסגור את הגטו הרמטית לכל אורכו, כ-3 ק"מ, לגדר בתיל דוקרני. בשער הכניסה הוטלה על שני שומרים יהודים האחריות, שאיש לא יצא בלי אישור ושום ארי לא ייכנס לגטו.

על השער היה שלט ועליו הכיתוב: "זהירות, מחלה מדבקת. הכניסה לארים אסורה!" זה לא הפריע לגרמנים לבוא יום-יום לגטו עם דרישותיהם ליודנרט, לספק חפצים למיניהם וגם אנשים, שנשלחו לעבודות מקומיות ולמחנות עבודה.

עם סגירת הגטו קיבל היודנרט סמכויות של מדינה בתוך מדינה. היהודים היו כפופים לתקנות שהוציא היודנרט. היודנרט היה רשאי לאסור אנשים שלא נהגו לפי התקנות. היה גם בית מאסר מיוחד. בראש המשטרה היהודית עמד חבר היודנרט, לאחר מכן הוחלף באחר.

צרה גדולה יותר הייתה מגפת הטיפוס, שבגטו קיבלה מימדים קטסטרופליים. אנשים גרו בצפיפות נוראה ונדבקו זה מזה במהירות. המגפה התפשטה במהירות הבזק ושלושת הרופאים שחיו בגטו: פרנק, פרידמן, רזניק היו חסרי אונים. לא היו תרופות. ד"ר פרידמן נדבק מחולה ומת.

בתנאים כאלה עוד נאלצו לספק אנשים לשני מחנות העבודה הגרמנים, ויליאנוב [Wilanów], איזבלין [Izabelin], בפאתי רדזימין [Radzymin]. במחנות עבדו בתנאים אל-אנושיים ולאחר זמן קצר חלו רבים. היו שנשלחו חזרה לגטו ובמקומם נאלצו לשלוח אחרים, למלא את מכסת האנשים שהיה על וולומין לספק.

שני מחנות העבודה בלעו כוחות צעירים רבים ולעבודה המקומית נאלצו לנצל את האנשים המבוגרים, כך שלמעשה איש לא היה משוחרר מעבודה. בעלי אמצעים יכלו, בתשלום, לשלוח במקומם אחרים. מעולם לא חסרו אנשים שהסכימו ללכת לעבוד במקום אחרים, ששילמו להם בתמורה.

הרעב בגטו החריף מיום ליום. המלאי שאנשים הכינו אזל ומלאי חדש לא ניתן להכין. ילדים יצאו מן הגטו וקנו מעט מצרכים, שהכניסו לגטו למכירה. ילדים אלה כונו: "סוחרים זעירים". היו גם בוגרים, שהדלות דחפה אותם לצאת מן הגטו להשיג מזון כלשהו.

בינואר 1940 עדיין לא איים מוות על עזיבת הגטו. בזמן הראשון, לפני המלחמה הגרמנית-רוסית, עוד קיבלנו למען הגטו מכסת קמח לאפיית לחם לפי תלושים. היו מאפיות אחדות פעילות. ההקצבה הייתה 100 גרם לחם לראש, אך גם זה לא היה סדיר ולא תכוף. השאר נקנה בשוק השחור. במחירים מפולפלים ניתן לקנות די לחם. המאפיות גם קיבלו קמח מחוץ לגטו, שאיכרים סיפקו בלילות אל גדר התיל ומשם הוברח לגטו. היה זמן שנוצרים באו לקנות במאפיות היהודיות לחם, שהובילו לוורשה לשוק השחור. המסחר התנהל בלילות. היו גם טחנות קמח קטנות פרימיטיביות, שקיבלו בדרכים שונות דגן לטחינה.

דומה היה הדבר גם בהסקה. פחם קיבלנו מעבר לתיל. הנערים הפולנים גנבו פחם מן הקרונות, הביאו אל התיל, שם כבר ניצבו מן העבר השני סוחרים וקנו מהם את הסחורה.

בסוסנובקה גם עקרו עצים, ששימשו בחורף הראשון להסקה. תוך זמן קצר נותר מקום הנופש הנודע בלי היער היפה, לא היה עץ אחד לרפואה.

אני זוכר קוריוז. הייתי בחתונה בסוסנובקה, מן החתונות הבודדות שהיו בגטו. הזוג הצעיר היה: החתן קניאקובסקי והכלה מורגנשטרן, אחות של ישראל מורגנשטרן. החתונה הייתה צנועה. באמצע החתונה נכנסו שוטרים בראשם המפקד גולדגרם. הם היו בביקורת באזור היער, לשמור שלא יעקרו את אחרוני העצים. כשחלפו הבחינו בחתונה ונכנסו.

הם כנראה היו שתויים מעט עוד מקודם. כאן קיבלו גם מעט תקרובת, הפכו עליזים ובילו. גולדגרם נשא נאום, איחל לזוג הצעיר אושר בחייהם המשותפים. לאחר מכן עבר לשאלות אקטואליות וסיים בהומור: "אומרים כי לאחר המלחמה יתלו אותי על עץ, אך היכן ייקחו עץ לתלייה, אם היער לא קיים עוד?"

המפלות שסבלו הגרמנים בחזיתות, השתקפו גם בעורף. הוטל על היהודים בגטאות לספק בגדים חמים למען החזית. יהודים נאלצו לספק פריטי פרווה. נקבע מועד, ויהודים שימצאו אצלם פרווה לאחר המועד יירו. היהודים בוולומין סיפקו הכול במועד.

ברגיל נמצאו כאלה שהסתירו את הפרוות במקומות בטוחים או אצל נוצרים. כך קרה ליהודים פריד, פומרנץ, לסקובסקי, שהסתירו את פרוותיהם אצל נוצרי. מישהו הלשין לגרמנים, אסרו את כל היהודים, הובילו אל רדזימין ושם ירו בהם.

חלף זמן קצר ויצאה שמועה כי כל יהודי שיצא מן הגטו יירה במקום. השמועה באה מרדזימין, שם נורה יהודי בגלל יציאה מן הגטו. באותו שבוע יצא בחור צעיר, נובוגרודזקי, מגטו וולומין ורצה ללכת לסדר עניין כלשהו בעיר. במקרה באו ז'נדרמים ותפסו אותו. הם קשרו אותו בחבל אל המזחלת שלהם והכריחו אותו לרוץ אחר המזחלת אשר בה ישבו. כשאזלו כוחותיו והוא נפל, לא נעצרה המזחלת וגררה אותו כך עד לגבעות מורנוב [Muranów], שם ירו בו.

מראות כאלה הפכו לתופעה יום-יומית. כשבאה הז'נדרמריה אל וולומין, תפסו מישהו ועשו בו סצנה טרגית זו. אם לא מצאו קרבן

בוולומין, קראו ליהודי שעמד סמוך לתיל, כשקרב, ירו בו. הצטיינו בסדיזם שלהם הז'נדרמים שטיין, שומאכר, הופפה, רוטקה. נהגה להצטרף אליהם חיה גרמנית בלונדית, נטל חלק בציד יהודים. משעוללו מלאכה זו, באו הז'נדרמים אל היודנרט ודרשו לשלם להם 2,000 זלוטי על כל קליע שנורה. לאחר קבלת הכסף חתמו על קבלה והשאירו את התרמילים הריקים. במלוא הטבעיות אמרו שהתרמילים שייכים ליודנרט, כי תמורתם שולמה.

הסוף קרב

במאי 1942 הגיעה הבשורה המרה, בטלושץ' [Tłuszcz], פוסטלניק [Pustelnik], ורקי [Warka] גורשו היהודים והובלו אל גטו ורשה. בדרך נספו רבים. בטלושץ' הוצבו היהודים בשורות ונדרשו למסור את הכסף וכל חפצי הערך, תוך איום, כי אם הביקורת תעלה שמישהו הסתיר דבר-מה, הוא יירה לאלתר. היו שניסו להסתיר משהו במקומות חשאיים. אך נערכו ביקורות קפדניות ומי שנמצאו אצלו כסף או תכשיטים, נורה במקום. נותרו אז עשרות אחדות של יהודים ירויים. רבים אחרים נורו בדרך כשלא היו מסוגלים לעמוד בקצב המהיר של הז'נדרמים, שרכבו על סוסים.

הרב של טלושץ' היה ביום ההוא בידובה, בהלוויה של יהודי חשוב, בטלושץ' לא היה בית עלמין יהודי. הוא נשאר ללון בידובה ולא היה בעיר בעת החיסול. הגרמנים לא חדלו לשאול היכן הרב ומדוע איננו במקום. פלוני אמר כי הרב שוהה בידובה. הגרמנים נסעו למחרת אל היודנרט של ידובה ודרשו להביא את הרב של טלושץ', ולא, יירו בעשרה שוטרים יהודים. בעיירה פרצה בהלה. ידעו כי אין אצלם חכמות. המבוכה נמשכה זמן קצר ובינתיים נודע לרב כי הגרמנים מחפשים אחריו, הוא הודיע מיד כי הוא הולך לקדש שם שמים. בראש מורם התייצב בפני הרוצחים. הז'נדרמים התנפלו עליו במלוא אכזריותם, הכו אותו קשות ולאחר מכן ירו בו. הם הורו לקבורה מיד, בחצר היודנרט.

בשנת 1948 ביצענו אקסהומציה [הוצאה מן הקבר לבדיקה] של קדושי ידובה שנורו בשעת חיסול הגטו ובהזדמנויות אחרות, ונקברו במקומות שונים. עשינו גם כל מאמץ למצוא את קבר הרב ולהעביר את עצמותיו לבית העלמין. למרבה הצער לא מצאנו. הבית בו היה היודנרט כבר

נהרס. סביב היו ריקנות ושממה, שדה תפוחי אדמה. ניהלנו משא ומתן עם הנוצרים שזרעו במקום תפוחי אדמה, רצינו לשלם להם על נזקים, אך הם סירבו. היה אז יום שוק ולצעקותיה של הנוצרייה נאספו סקרנים רבים. ראינו כי בטוב לא נפעל דבר ופנינו אל המשטרה הפולנית, שהתחשבה באישור שלנו לבצע את ההוצאה מן הקברים, למרבה הצער לא מצאנו את עצמות הרב.

טרנספורטים אל טרבלינקה

פשטו שמועות כי הגרמנים מתכוננים להקים ארבעה גטאות גדולים, בהם תרוכז האוכלוסייה היהודית מכל פולין. כבר היה לנו די ניסיון על מראה העתקות מגורים מעיירות קטנות, הקרבנות הראשונים תמיד היו הפליטים מן הערים המפונות. מי שיכול ניסה לשלוח כסף כלשהו אל קרובים או מכרים בוורשה. היו שהצליחו לשלוח גם בגדים ולבנים. הטקטיקה של הגרמנים כנגד האוכלוסייה היהודית הייתה תמיד אפופה סודיות, מעולם לא ניתן לדעת את המטרה ולא את מועד ההעברה ממקום למקום. הפקידים הבכירים מסרו תמיד מידע כוזב, להרגיע את היהודים שאין נשקפת להם כל סכנה. לא עלה על דעת איש עדיין כי גטו ורשה יהיה ראשון. היינו הראשונים שנודעה לנו האמת המרה בדבר הטרנספורטים אל טרבלינקה. הגרמנים עדיין פיתו אז את כולם להאמין כי שולחים את הטרנספורטים למזרח, שם הוכשרו מחנות עבודה ושוררים תנאים טובים יותר. גטו וולומין השתרע לאורך מסילת הרכבת, ראינו כל טרנספורט שעבר פעם או פעמיים ביום אל טרבלינקה. שמענו את הבכי שפרץ מן הקרונות. קרה שטרנספורט כזה נעצר בתחנה והגיעו אלינו אנחות ותחינות למעט מים, אך ליד כל קרון עמדו חיילים ונשק בידיהם, מוכנים לירות בכל מי שינסה להתקרב אל הקרון. בדרך חזרה נסעו בקרונות אלה פקידי רכבת פולנים, שקראו אלינו והראו בסימנים מה עושים ביהודים. קרה שפקיד רכבת בן וולומין נכנס לגטו וסיפר כי כשמגיע הטרנספורט אל מחנה טרבלינקה, מחליפים אותם בפקידי רכבת גרמנים, המובילים את הקרונות אל תוך המחנה. בדרך חזרה טעונים הקרונות בבגדים, המובלים לוורשה. הגרמנים שהובילו החוצה את הטרנספורט הריק פלטו לא פעם מילה וסיפרו לפולנים מה עושים ביהודים.

תחילה התייחסנו לידיעות אלה בחוסר אמון. סירבנו להאמין בכל המעשים המזעזעים. אפילו רואי שחורות קיצוניים לא היו מסוגלים

לתאר לעצמם שיכול לקרות כדבר הזה. קיבלנו את סיפורו של פקיד הרכבת הפולני כדמיון בלהות. היו שסברו כי הוא מספר לנו מתוך כוונה להבהיל אותנו. היה אפילו מקרה של סנדלר בן וולומין, שבא מוונגרוב ולא דמה ליהודי. הוא נסע תכופות לצד הארי ודיבר עם יהודי שהצליח לצאת מן המחנה כשהוא מסתתר בין הבגדים שהובלו אל ורשה. הוא סיפר כי היהודים המובלים בטרנספורטים מצווים להתפשט ומוליכים אותם אל תאי גזים, שם ממיתים אותם בגז ולאחר מכן שורפים את גופותיהם. היהודי ההוא היה בבטליון העבודה, שהיה עליו למיין את בגדי המומתים בגז. כך הצליח לחמוק אל תוך קרון ולהתכסות בבגדים. כשהיה הטרנספורט מחוץ למחנה, קפץ מן הקרון. חלק הארי של יהודי הגטו סברו כי אלה שמועות כוזבות.

כשהאמת הנוראה על הטרנספורטים קיבלה לבסוף אישור, פרצה בגטו בהלה נוראה, רבים החלו לברוח מן הגטו ולחפש דרכי הצלה. חלק הצליחו להשיג מסמכים פיקטיביים בשמות אריים. הצעירים התאמצו להגיע לגבול הרוסי. מסע כזה היה כרוך בסכנות גדולות ויהודי וולומין רבים שילמו על כך בחייהם. יעד הבריחה היה זמברוב [Zambrów], שהייתה אז הגבול הגרמני-רוסי, אך נדיר שמישהו הצליח להגיע לשם. סכנה איימה כבר ביציאה מן הגטו. כנופיות פולניות ארבו בדרכים וכשתפסו יהודי שדדו והפשיטו אותו מבגדיו. מי שהצליחו להיכנס לרכבת, זוהו מאוחר יותר בידי פולנים, שהסגירו אותם לגרמנים או השליכו אותם בעצמם מן הרכבת הנוסעת.

הנשארים בגטו וולומין לא נחו אף הם וחיפשו דרכים להציל את הגטו מכליה. נעשה ניסיון להפוך את הגטו למחנה עבודה, שיבצע עבודות למען הוורמכט הגרמני. זה חייב היה להיעשות לפי דגם בתי המלאכה והמפעלים הקטנים בוורשה, שעבדו למען הגרמנים. ניסיונות נעשו גם במינסק מזובייצק [Mińsk Mazowiecki], לופיאנקה [Łopianka] ובעיירות אחרות. החלו לחפש פרוטקציה בקרב המשרות הבכירות, אך ללא הצלחה. ברגע מסוים עלה בידינו לשכנע את רשות הרכבת לאשר תכנית עבודה למען גטו וולומין. כיוון שמסילת הרכבת נזקקה לשיפוץ משום שניזוקה במקומות רבים בגלל התנועה המתמדת של משלוחים שהובילו אמצעי לחימה לחזית הרוסית, החליטה רשות הרכבת להקים בריגדת עבודה יהודית בגטו וולומין. התכנית אושרה. היודנרט תלה הודעה לבוא להירשם לעבודה. ברגשות מעורבים, מלאי ספקות

והיסוסים החלו אנשים להירשם. איש לא היה בטוח כי זה יציל אותנו מכליה. שרר חשש לחיים מצד נשים וילדים ואנשים זקנים.

מדי יום התקבצו בכיכר היודנרט כ-150 גברים ובפיקוחה של המשטרה היהודית הובלו אל מחוץ לגטו אל תחנת הרכבת, שם חילקו אותם לקבוצות שפקידי הרכבת בחרו לעצמם, כל אחד לגזרת העבודה שלו.

העבודה הייתה קשה. צריך היה לעקור את כל אדני העץ שפסי הרכבת היו מחוזקים אליהם ובמקומם להתאים חדשים. היו עבודות שונות נוספות, למשל איסוף חצץ ופיזורו בין האדנים.

אני הייתי בין הנרשמים לעבודה, לא משום שהאמנתי כי בכך אציל את חיי, מה ערך היה לזה אם לא העניק ביטחון שגם המשפחה תישאר בחיים. ראיתי בעבודה זו אמצעי לצאת קצת מן הגטו לאוויר הצח. מובן שלא הייתה שאלה של התענגות אלא אמצעי לשאוף קצת אוויר.

זה היה בזמן הטרנספורטים שנסעו מגטו ורשה, שניים-שלושה מדי יום, בכל אחד מהם שלושים-ארבעים קרונות, מלאים אנשים עד אפס מקום. שמענו מרחוק את בכיים ותחינותיהם, ראינו את אנשי האס-אס, בנדיטים ליטאים, לטווים, אוקראינים ששמרו עליהם ורוביהם היו מכוונים אלינו להרתיע אותנו, שאיש לא ינסה להתקרב אל הקרונות. לפעמים כללו טרנספורטים כאלה קרונות מותרות גרמניים והנוסעים, שהבחנו בהם דרך החלון, היו לבושים באלגנטיות, מן המדפים נשקפו מזוודות יפות. אחדים עמדו ליד החלונות ומשהבחינו בנו עם סימן מגן דוד על השרוול, עשה מישהו תנועה מצביע על מגן דוד צהוב על החזה ושאל לאן מובילים אותם. הם לא קיבלו מאתנו תשובה. הקרונות נעו הלאה, אל טרבלינקה. לפלא היה בעינינו שהקרונות שלהם אינם שמורים. המצפון ייסר אותנו, שלא אמרנו להם את האמת, אולי יכול היה מי מהם להינצל בקפיצה מן הרכבת הנוסעת.

ובינתיים נתקבלו בשורות שחורות על החיסול המתפשט על פני פולין כולה. חוסלו גם מקומות שהיו מאורגנים כמחנות עבודה. גם בוורשה חדלו להחריג עובדים, אלה שהיו רשומים כיהודים מועילים, שעבדו למען תעשיית המלחמה ותחילה חסו עליהם. לא חלף זמן רב וגם הם, כמו יהודים אחרים, הוטענו על הקרונות.

לא היו לנו עוד אשליות שהעבודה תציל אותנו. רבים חדלו לבוא לעבודה. אלה שבאו לא הייתה להם עוד תקווה שהדבר יציל אותם. הלכו באופן מכני. הסבירו שבגטו הם משתעממים ורצונם להתבדר מעט בעבודה. אחרים הלכו במטרה לקנות מצרכי מזון מחוץ לגטו.

מדי יום ביומו מתו אנשים ברעב ובמגפות, נורו, התהלכו כמו בפרפורי גסיסה אחרונים, נידונים למוות. בכל זאת היו מקרים שאורגן בידור. דווקא בתוך הצרות, בתוך הפחד מן המוות, הסיסמא הייתה: "דיה לצרה בשעתה". נמצאו נערים ונערות מוכשרים, עם מעט כישרון משחק, והם הכינו הצגה שהציגו בשבת אחר הצהריים. הציגו מחזות מאת יעקב גורדין, שלום עליכם. לאחר ההצגות התחלנו לחפור מחבואים במקומות נסתרים, שם, חשבנו, נוכל להינצל בעת התנפלות פתאומית. מוזר, איש לא האמין שניתן יהיה לשרוד את התקופה הנוראה הזאת, בכל זאת חיפשנו דרך להסתתר זמנית. ההכנה נמשכה שבועות אחדים. הכנו שם מזון ומים, צרור לבנים, אך איש לא ניצל זאת. בלילה של שמיני עצרת 1942 בא שוטר פולני אל היודנרט ובישר את הבשורה כי גטו וולומין יכותר בלילה באנשי אס-אס, ז'נדרמים ושוטרים והגטו יחוסל.

מובן כי הדבר עורר בהלה נוראה. אך רצינו להתפתות להאמין שאולי יתרחש נס, כי שמועות כאלה כבר נתגלו פעמים אחדות כמוקדמות מדי. בימים האחרונים התהלכו שמועות, לכאורה ממקורות רשמיים, שהעיירות וולומין, רדזימין, ידובה לא יחוסלו, כי הן מספקות מזון למחנות עבודה חשובים. אך האשליה הופרה מיד, כשנודע לנו כי ידובה חוסלה עשרה ימים קודם לכן.

רציתי לקבל מידע מדויק אם אין הידיעה כוזבת, ויצאתי מן הבית עם אשתי וילדי\תי. רציתי לראות את הלך הרוח בחוץ ולשמוע אם אין ידיעה חדשה כלשהי. הפעם היה הלך הרוח רציני מתמיד. קודם נהג היודנרט להרגיע ולהכחיש שמועות רעות. הפעם היו כולם עצבניים והודו כי המצב חמור מאוד. התקשרו אל רדזימין, שם אישרו כי גם אצלם שורר אותו הלך רוח ויעצו כי מי שיכול, שיציל עצמו. הפעם התברר כי גטו וולומין נופח את נשימתו האחרונה. לא חזרנו עוד הביתה. כך, כמו שיצאנו בידיים ריקות, הלכנו בלילה האפל לאורך מסילת הרכבת.

הלבבות הלמו בעוז מפחד, שמא ניתקל במישהו בדרך. בבית השארנו כל מה שהכנו למקרה כזה. לנגד עינינו ניצבה אמי הזקנה בת ה-85, שמצבה לא אפשר לה להצטרף אלינו. עד היום מייסר אותי מצפוני. אפילו אינני יודע איך נראו רגעיה האחרונים ובאיזה מוות נספתה.

מי שלא חוו זאת בעצמם, בשום אופן לא יוכלו להבין. איך אפשר היה שמשפחות שהיו קשורות קשר הדוק ניתקו לפתע וכל אחד רץ בנפרד כחיה נרדפת, המתכוונת לחמוק מן המוות.

לאחר המלחמה התברר כי רבים יותר היו הניצולים מקרב יחידים. משפחות שלמות, שרצו להישאר יחד, נספו.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 405 – 428.

דירתנו בגטו כללה שני חדרי גג קטנים ומטבח. דירה כזו כונתה אצלנו דירת גג. קשה להבין איך יכולנו להסתדר שם. בשני החדרונים גרו ארבעה-עשר אנשים: אימא שלנו, האח יחיאל עם אשתו ושלושה ילדים, האח מתתיהו, האחות חיה-גיטל עם בעלה ושני ילדיהם, שני ילדיו של אחי יעקב ואני. מה שנראה היום בלתי אפשרי, היה בעת הלא-תקינה ההיא, פשוט ומובן מאליו. בעת ההיא התרחשו דברים גרועים בהרבה, חווינו מצבים קשים בהרבה, שהדעת אינה מסוגלת לתפוס היום.

זה היה הלילה האחרון של סוכות, המצב בגטו היה מתוח מאוד. בבתי יהודים שררו עצב וייאוש. בעיירות השכנות גורשו כל היהודים עוד ביום כיפור. נשארו רק וולומין ורדזימין, שם חיו היהודים בציפייה מייאשת לסוף הנורא. היו רגעים שהעצבים לא עמדו בהם. בלב חיכו שיבוא כבר הסוף. הציפייה למוות הייתה קשה מן המוות עצמו.

לאיש לא היה עוד ספק כי הסוף קרב.

מי שלא חווה בעצמו את הימים המחרידים ההם, לא יוכל להבין את אימת הציפייה ההיא לסוף. הפחד מן המוות הוא נורא, אך פי אלף ממנו גרועה הציפייה למוות בלי לדעת מה מעשי האימים שעוד ימציאו למעננו הרוצחים.

היהודים בגטו וולומין, אדוקים ויראי שמים, רצו לקיים את החג בכל תנאי, לא רצו לחללו במחשבות צער. אחיי ועוד יהודים אחדים הרכיבו מניין בחשאי והתאספו בדירת שכנים, התפללו, שרו בשקט תפילות חג. אך הלב היה כבד כעופרת. הלך הרוח לא היה חגיגי, אך אימא שלי אמרה: "ילדים, חג היום, ננסה לשכוח את הצרות ולקיים את החג כפי שציווה אלוהים". אנחה עמוקה פרצה מלִבה. עיניה נחו חרש על כל אחד מאתנו, כמו רצתה להביט בנו בפעם האחרונה. אולי הייתה לה תחושה מוקדמת כי זה הלילה האחרון שאנחנו יחד.

בשתיקה ערכה את השולחן, הניחה שתי כיכרות לחם קטנות, שחורות. זו אמורה הייתה להיות סעודת החג בגטו. היא הדליקה שני נרות קטנים, תוצרת בית, ועמדה לברך על הנרות, הסתירה את עיניה,

שדמעות זלגו מהן. היו אלה דמעות מרות שלא הקלו את הכבדות שבלב.

האחים באו מן התפילה. מתחיהו נטל את ידיו, התכונן לעשות קידוש, רגע זה, כשעמד כך וידיו רטובות, רצה לקחת את המגבת, נפתחה לפתע הדלת ונכנסה חנהצ'ה, בתו של אחי מרדכי. פניה היו חיוורים כפני מת, היא רצתה לומר משהו, אך לא הייתה מסוגלת להוציא מילה. הבנו הכול בלי מילים: בא הקץ, הקץ שציפינו לו כבר שבועות ארוכים ובכל זאת פגע בנו כרעם.

האמת היא כי ככל שציפינו וידענו לבטח כי הסוף בלתי נמנע, בלב יקד בכל זאת זיק של תקווה לנס. כל אחד דבק בתקווה זו, שברגע האחרון יקרה משהו ונישאר בחיים.

כולם בבית עמדו מאובנים. על הפנים הלבנים כסיד הצטייר האסון ואיש לא ניסה לומר מילה. לנגד עיניי לא חדלה לרחף תמונת הרגע החוא, כשנאמרה לנו הבשורה האילמת ומתתיהו עדיין עמד ושתי ידיו הרטובות מורמות, כמאובנות. בשום אופן אינני מסוגלת להעריך כמה זמן נמשך הדבר, אולי דקה אולי שעה. דממת המוות נקטעה בקריאת בתה הקטנה של חיה-גיטל, ילדה בת ארבע: "אימא, מה קרה? הז'נדרמים באו להרוג אותנו? למה אימא?"

חיסול גטו וולומין החל עם שחר. בלילה ביקשו אימא והאחיות שאנסה להציל עצמי ואברח. הן עצמן החליטו להסתתר והתכנית הייתה כי כשאני אהיה בחוץ, מחוץ לגטו, אוכל אולי לעזור להם במשהו.

בו בלילה הצלחתי לצאת מן הגטו. הלכתי ולבי כבד עליי, ניחמתי את עצמי שאוכל לעזור במשהו לאמי, לאחיותיי ואחיי, אך למחרת, לאחר החיסול, כשהרוצחים התחילו לחפש אחר יהודים שנותרו במקומות מסתור, מצאו גם אותם וירו בהם במקום.

זה היה סופו של גטו וולומין, שבמשך כל הזמן עבר שבעה מדורי גיהינום של מעשי האכזריות הגרמניים. מדי יום ביומו גזרות חדשות, רדיפות והריגות. מתמונות האימה שנחקקו בזיכרוני ניצבת לנגד עיניי גם הריגתו בירייה של יואל. הדירה שלנו בגטו נמצאה לא רחוק מגדר התיל, מול החלונות שלנו היה מגרש ריק, בהציצי פעם מבעד לחלונות

ראיתי את יואל שוכב על העשב. עד היום אינני יודעת את סיבת שכיבתו אז.

לוטשת עיניי אל החוץ היפה הרהרתי מה יפה הוא העולם אך לא למען היהודים. מיד הבחנתי מרחוק בז'נדרמים שהתקרבו לגטו. הפחד הניס אותי מן החלון. ידעתי כי בואם של ז'נדרמים משמעו אסון לגטו. מיד שמעתי צעקה נוראה שפילחה את האוויר. פניתי אל החלון. לנגד עיניי נתגלה מראה מחריד: הז'נדרמים גררו את יואל אל מחוץ לגדר הגטו, הורו לו לרוץ ובשתי יריות הרגו אותו.

על הפנים צמאי הדם של הז'נדרמים נראו חיוכים של שביעות רצון. הם ניגשו אל היודנרט וציוו להכניס את הירוי לגטו.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 429 – 432.

ביתנו נשרף בהפצצה הגדולה על וולומין בתחילת ספטמבר 1939. ישבתי ליד השולחן, שהיה ערוך לארוחת הצהריים, לפתע נשמעה צפירת אזעקה, התראה על התקרבות מטוסי הפצצה גרמניים. לא רחוק מדירתנו הייתה תחנת החשמל של וולומין, שהייתה יעד ההפצצה הגרמנית.

רסיסי פצצות פגעו בגג ביתנו והבית החל לבעור. הלהבות אפפו את הבית מכל עבריו. לרדת במדרגות כבר היה מאוחר מדי. המדרגות בערו. אני ואשתי התחלנו להשליך חפצים רכים שהיו בבית, בגדים, לבנים, כלי מיטה, ואז נטלתי את שתי ילדותיי וקפצתי אתן מן הקומה הראשונה. כך ניצלנו מן האש והסתתרנו במרתף של בית שכן עד לאחר ההפצצה. אשתי עוד נשארה בדירה, חיפשה להציל חפצים נוספים מן הדלקה.

בבואי למרתף כבר נאספו שם אנשים רבים, יהודים ונוצרים. עם כל התפוצצות של פצצה פרץ בכי גדול, הנוצרים הצטלבו ומלמלו תפילות. קומץ היהודים שהיו אתי במרתף, נשענו על הקירות והפינות במרתף, השתדלו לנקר עיניים מעט ככל האפשר. חיבקתי אליי את שתי ילדותיי, רציתי להסתירן ולהגן עליהן בגופי מפני פצצה נופלת. לא זכור לי כמה זמן נמשך הדבר. אך ברגע שהצפירות אותתו כי המטוסים הסתלקו, עזבתי את המרתף ומיהרתי אל הבית הבוער שנותרה ממנו תלולית אפר. אשתי הצליחה להינצל מן הדלקה. באפר מצאתי את הסיר בו התבשלה ארוחת הצהריים האחרונה בביתנו.

וכך, עוד קודם שנכנסו הגרמנים אל וולומין, נותרתי בלי גג לראשי. בתנו הבכורה, רוחלה, הייתה אז בת ארבע, הצעירה, אסתרל, הייתה בת שנתיים ותשעה חודשים.

לפנייתי אל מועצת העיר קיבלתי חדר יחיד לכל משפחתנו, בבית תלת-קומתי, מול בניין המועצה.

שכני בבית זה היה מאטס [מתתיהו] טייבלום, מנכבדי וולומין. משפחה אצילית זו סייעה לי מאוד בהתחלה בהתארגנות בדירתי החדשה, שהייתה ריקה לחלוטין.

כך חלפו הימים באימה ופחד. מן החזית נתקבלו בשורות איוב. הצבאות הפולנים התרסקו כליל. רק במקומות אחדים גילה הצבא הפולני התנגדות. גבורה רבה גילה הצבא בהגנת ודשה.

ביום השני של ראש השנה, בשעה שש בבוקר, צעדה יחידה צבאית גרמנית אל תוך וולומין. כל האזור היה תפוס בידי כוחות ממונעים חזקים. על ראשי היהודים החלו להינתך צרות וגזרות. נאסר על יהודים לעמוד בתור ללחם, ללכת על המדרכה. החלו ביקורי הלילה הנודעים בבתי יהודים, שנסתיימו כמעט תמיד במכות, במאסרים וגם במוות.

ביום תפסו יהודים ברחובות, גזרו את זקניהם, תלשו עם פיסות בשר מן הלחי. פחד נפל על כל יהודי בעיירה. במיוחד גדול היה הפחד בלילות. אנשים לא התפשטו, ישנו בבגדים. רבים היו הולכים לישון אצל שכניהם הנוצרים.

תחילה התפתיתי להאמין שהמראה החיצוני שלי, בלי זקן, בבגדים אירופיים, יעזור לי לחמוק ממאסר בידי הגרמנים. כמו הערכות אחרות, הוכח גם חישוב זה כמוטעה. הגרמנים לא הבחינו בין יהודי עם זקן או בלי זקן, הכו, רצחו על ימין ועל שמאל.

יהודים החלו לחשוב על בריחה אל הגבול הסובייטי. במיוחד שלטה רוח הבריחה בקרב הנוער היהודי.

הלילה האחרון

באחד הלילות החלה אשתי להתחנן אליי שאברח גם אני, אנסה להציל עצמי. "הגרמנים – התחננה אשתי – לא ייגעו בנשים וילדים, לא יעשו להם רע. הסכנה הגדולה נשקפת לגברים".

היא סברה כי המלחמה לא תימשך זמן רב והזמן הקצר שאהיה ברוסיה, יעניק לי הזדמנות לעבור את המלחמה ולאחר מכן לשוב הביתה אל האישה והילדים. זמן רב התווכחה אתי אשתי וניסתה לשכנע אותי שאין מוצא אחר ועליי לברוח.

בלילה ההוא לן אצלנו יהודי מווישקוב, גיס של אחד מגיסיי, יהודי חסיד, בעל זקן שחור גדול. שמו היה ר' בונים. היהודים בווישקוב, שבתיהם נשרפו כליל מהפצצות הגרמנים, נפוצו לכל עבר באזור כולו.

גם ר' בונים פיזר את משפחתו בין מכריהם, במקום אחד אשתו ובמקום אחר הילדים. הוא עצמו בא אלינו. עכשיו דיבר גם הוא על לבי שאברח אל הגבול הסובייטי. הוא עצמו התכונן גם כן לעשות זאת.

ההתייעצות נמשכה שעות אחדות ועדיין התקשיתי להחליט על עזיבת אשתי והילדות והליכה אל צדו השני של הגבול. לפתע שמעתי שליד ביתנו נעצרה מרכבה של הגסטפו. מיד שמענו את צעדי מגפיהם המסומרים על המדרגות, חנה הם כבר קרובים אל דלת דירתנו.

חשתי כמשותק מפחד, מבטי נעים מאשתי אל ר' בונים, אני רוצה לקרוא בפניהם מה עליי לעשות. כולם שותקים, הפחד נטל מכולם את לשונם.

נשמעות החבטות הראשונות של רובי הגרמנים בדלת. אני שומע את קולותיהם. חולפת מחשבה לפתוח את הדלת, אחרת יפרצו אותה ואז אעמיד בסכנה גם את חיי אשתי וילדותיי.

ברגע זה הגיעו לאוזניי מילים מן התפילה "על חטא", אשר ר' בונים מלמל בשפתיים חרבות. הבנתי כי הוא אומר וידוי וכבר הלכתי לפתוח את הדלת. בו ברגע שמעתי את המשרתת הפולנייה של משפחת טייבלום פותחת את דלת ביתם ואומרת לגרמנים כי גרו כאן בעבר יהודים, אך הם עזבו והדירה עומדת עתה ריקה.

הגרמנים שמחו מאוד בנערה הפולנייה הדוברת גרמנית. היא כפי הנראה הייתה מאזור פוזנן. הם נכנסו אתה אל טייבלום, שהו שם זמן-מה ולאחר מכן שמעתי אותם יורדים במדרגות ונוסעים לרחוב אחר.

זה היה נס. בלילה ההוא הצילה אותי הנערה הפולנייה ממות בטוח.

לאחר נסיעת הגסטפו, ניגש אליי ר' בונים. הוא לחש חרש: "במחילה, ר' נתן, תן לי בבקשה גיגית מים עם פיסת סבון ומגבת, מרוב אימה התלכלכתי..."

לנו כבר היה ברור, המוצא היחיד הוא לברוח לגבול הסובייטי. הערכנו כי מחר עלולים אנשי הגסטפו לשוב או לאסור אותי ברחוב. זה היה הלילה האחרון שלי בוולומין. הייתי מרוצה שהילדות לא התעוררו. בלב דואב העפתי בהן מבט אחרון ויצאתי מן הבית.

במשך נדודיי על פני רוסיה עברתי שבעה מדורי גיהינום, במחנות הסובייטיים בקומי או-אס-אס-אר [Union of Soviet Socialist Republics], בהרי אורל, עד בואי לבסוף אל אוזבקיסטן, טשקנט, סמרקנד.

בכל נדודיי לא הניחו לי המחשבות על ביתי. לנגד עיניי ריחפו בקביעות פניהן של בנותיי הקטנות, שהשארתי אצל הגרמנים.

בתחילת נובמבר 1939 עברתי את הגבול ובאתי אל ביאליסטוק. מרוב געגועים שקעתי במרה שחורה כבדה. כל אימת ששמעתי בכי ילד, נדמה היה לי כי מגיע אליי בכיין של בנותיי הקטנות. מצבי הורע מיום ליום, התהלכתי שבור ומדוכא. הגעגועים עינו אותי.

באחד הימים, בשעת בין ערביים, בלכתי בודד ברחובות ביאליסטוק, שקוע במחשבות עגומות על בנותיי, הגיעו אליי קולות בוכים ולפתע נדמה היה לי כי ביניהם אני שומע גם את בכיין של רוחלה ואסתר'ל שלי, הן מבקשות רחמים. כסהרורי נכנסתי לחצר והתחלתי לחפש את מקור הקולות הבוכים. התברר כי זהו בית כנסת, בין מנחה למעריב התייצב מישהו מן היהודים הנאספים ליד העמוד והתחיל לומר פרקי תהילים. היהודים ליוו אותו בניגון הבוכה. היו אלה ודאי יהודים בודדים כמוני, שהשאירו אי-שם את ילדיהם ובתפילותיהם הזועקות דימיתי לשמוע את בכיין של ילדותיי.

כעבור זמן קצר נאסרתי בביאליסטוק ונשלחתי למחנה בקומי או-אס-אס-אר הרחוקה. לכל אורך הדרך ברכבת, שהשתרכה שבועות ארוכים, ראיתי בימים ובלילות חלומות מטושטשים שהתישו אותי פיזית ונפשית. בבואנו למחנה כבר הייתי שבור לחלוטין. הצער וכאב הגעגועים לילדותיי לא נתן לי מנוח במחנה.

בסוף אוגוסט 1941 שוחררתי מן המחנה ושבתי לנדוד על פני ערי רוסיה: קירוב, מולוטוב, סְברדלובסק, צֶ'לבינסק, באתי אל טשקנט.

אני זוכר כי פעם בליל נובמבר קר ישבתי על מדרגות בית הנתיבות בטשקנט. היו שם אלפי פליטים. מרוב עייפות התנמנמתי, אך הרעב והקור לא הניחו לי להירדם והתעוררתי בלי הרף.

השכן שישב סמוך אליי, איש מבוגר, שמע את אנחותיי, הוא רכן אליי ושאל אותי אם אני חולה. התפתחה בינינו שיחה וסיפרתי לו שאני כבר כמעט עשרה שבועות בדרך כמעט בלי אוכל. סיפרתי לו כי יותר מן הרעב מענות אותי המחשבות על אשתי ושתי ילדותיי הקטנות שעזבתי בפולין. לא הייתי מסוגל לכבוש את דמעותיי ופרצתי בבכי.

האיש הזר ישב שקוע במחשבות נוגות ושתק. ברגע מסוים הוציא שקית צנימים, הגיש לי צנימים אחדים ואמר: "יותר מזה אין לי". כשאכלתי את הצנימים שוב רכן לעברי, הגיש לי שמיכה ואמר: "תתכסה, ויקל עליך להירדם, זה ירגיע אותך". באמת נרדמתי. יותר מחמימות השמיכה, הרדימה אותי חמימות דבריו.

כשהתעוררתי נעלם השכן שלי. חיפשתי אותו בכל מקום, נראה כי בעת שישנתי באה הרכבת שלו והוא נסע, השאיר לי את השמיכה, כי לא רצה להעיר אותי.

יהודי וולומין בסמרקנד

מטשקנט נדדתי הלאה בלי מטרה ובלי תכלית. בכל דרך נדודיי ליוו אותי בקביעות הגעגועים אל ילדותיי, שנטלו ממני את מנוחתי ואת השינה בלילה. חלומות ביעותים לא חדלו לרדוף אותי.

בערב פסח 1942 באתי אל סמרקנד. כשירדתי מן הרכבת הייתה דרכי הראשונה אל הבזר ושמחתי מאוד להיתקל שם ביהודים מוולומין, משוחררי מחנות. להם היו כבר מקומות מגורים, בבקתת חומר אוזבקית, קיביטקה. הם לקחו אותי אליהם ונתנו לי לאכול.

לאחר שבועות ארוכים ניתנה לי אפשרות להתרחץ קצת. כאן הסרתי מעליי את בגדי המחנה שלבשתי ושרפתי אותם בחצר הקיביטקה. בני וולומין נתנו לי בגדים אחרים ללבוש.

כעבור ימים אחדים קיבלתי עבודה בתחנת החשמל בבית הנתיבות של סמרקנד. גרתי עם עוד יהודים פולנים, שעבדו שם והשיגו חדר בבית פועלים קולקטיבי.

היו לי פת לחם וגג מעל לראשי ושמחתי בזה, ככל האחרים שלא היו להם שאיפות גדולות ושמחו בכל אפשרות לעבור את המלחמה. אך אותי החלו לענות מחדש המחשבות על ילדותיי.

היה ערב, בתקופת סוכות, בבואי הביתה מוחש מן העבודה, שכבתי על מיטת הברזל לנוח, ברגע שהתנמנמתי תקף אותי חלום ביעותים:

ראיתי את עצמי הולך ביער עבות, העלטה הייתה כחומה, בקושי אני רואה היכן להציב צעד. לפתע אני שומע קולות ילדותיים. בעלטה הסמיכה אינני רואה פנים. אני רק שומע קולות זעקה, צעדי חיילים גרמנים, נביחת כלבים. מרוב אימה אני רוצה לברוח אך הרגליים מאובנות ואינני מסוגל להציב צעד. זיעה קרה שוטפת אותי ולפתע אני מתחיל לצעוק: הצילו, הצילו.

כשהתעוררתי ראיתי ליד מיטתי את החברים. הם ניערו אותי, ניגבו את הזיעה מפניי ושאלו: "מה קרה, נתן? מה אתה צועק כך בשנתך?"

בשובי בשנת 1945 אל פולין, נסעתי אל וולומין בחודש אוקטובר. היהודים הניצולים שפגשתי, סיפרו לי על קורותיהם בגטו ומסרו לי כי חיסול הגטו היה בהושענא רבה, בדיוק בזמן שחלמתי את חלום האימה.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 433 – 439.

ניסן זילברשטיין **עשרה ילדים היינו**

עשרה ילדים היינו בבית. אבא היה יהודי פשוט שחי מיגיע כפיו, עמל קשה להשתכר פת לחם, חרף זאת שררו בבית דלות ומחסור. הבית היה במצב רע ותכופות ישנו תחת גג מחורר, בקיץ חדר הגשם ובחורף סבלנו מקור. היו זמנים שלא היה לנו במה להתכסות ושכבנו בתוך שקי קש.

כשפרצה המלחמה נסעתי אל ביאליסטוק, שם עברו עליי חודשים קשים עם אלפי פליטים אחרים ויחד עמם שולחתי בידי אן-קה-וה-דה [המשרד לביטחון פנים הסובייטי] אל סיביר.

אל הייסורים הקשים נוספו הגעגועים אל אשתי וילדיי הקטנים שנשארו בוולומין, דאגה בלי הרף לגורלם.

עמלתי קשה למען פת לחם בסיביר. לא היו לנו בגדים ונאלצנו לעבוד בימי הכפור העזים. על הרגליים נעלתי פיסות גומי של צמיגים, עטופות בחבלים, וכל כולי התעטפתי בסמרטוטים כדי לא לקפוא. אינני יודע מאין היו לי הכוחות לשאת כל זה. רצה הגורל ששאר בחיים, אחד מכל משפחתי.

לימים גויסתי לצבא, עברתי את כל הקרבות הקשים עד שנפצעתי אי-שם בפאתי ברלין.

לאחר השחרור נדדתי ימים ולילות על פני עיירת יהודיות שוממות, בכל מקום חיפשתי מישהו מקרוביי, עד שנתקלתי במָלה ברמן. לעולם לא אשכח את הידידות החמה שהפגינה כלפיי. בביתם חשתי לראשונה באנשים ערכיים וקרובים, זה העניק לי עוז רוח לשאת את התקופה הקשה ולהיאבק הלאה על חיי.

בכל שנה של חיי המחודשים חיממתי בלבי את החלום שדבר כזה לא יחזור על עצמו, כי עכשיו, כשנגלו לכל העולם מעשי האכזריות וכולם יודעים את האמת, מה עוללו הרוצחים ההיטלריסטים, לא תרפה הבעתה וייעשה הכול לבנות מחדש את יסודות העולם.

כך התחלתי בחיי העתידיים, התחתנתי, יצאתי מפולין ובאתי אל אוסטריה, שם נולדה בתנו סימהלה. מן המחנה באוסטריה הוליכה דרכנו לארץ ישראל.

מעולם לא עזבה אותי המחשבה על החורבן הגדול של עיירתנו. תמיד ניצבות לנגד עיניי הדמויות המאירות של בני ביתי, עושר של מידות נאות, של יושר. ובניגוד להם רשעות ואכזריות כה רבים, אשר מחו את עיירתנו על כל קרובינו והיקרים לנו.

לעולם לא נשכח אותם.

[בני המשפחה: אפרים וסימה זילברשטיין. ילדיהם: לאה, יצחק, חיים, יענקל, שלמה, ולוול, ברוך, מוטל, מלכה].

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 440 – 441.

חיה-שרה רובינשטיין (שרפשטיין) **גורל עיוור**

לפני שישים שנים [ראשית המאה ה-20] יצאו חזרה מצ'יז'יבה [Ts'z'ivah] בדרך אל וולומין, שם החליטו להתיישב ולבנות את ביתם החדש.

לאבי היתה חנות עורות ברחוב דלוגה בוולומין. היינו שמונה ילדים. מרבית אחיי ואחיותיי התחתנו בוולומין ונשארו לגור שם. אבי זכה לנכדים ולנינים. אמי מתה צעירה [?].

בשנת 1935 החליט אבי לנסוע לארץ ישראל, שם גר כבר בנו אפרים. את החנות מסר לבתו הצעירה מרים ולבעלה אבא פרום שמוצאו מלומז'ה [Łomża].

בת צלום: אבא פרום ואשתו מרים

יחד עברנו זמנים קשים. סבלנו, קיווינו ונאבקנו למען קיומנו האנושי והיהודי. מי יסל היה לצפות למבול של שנאה אפלה שיציף את כל הטוב על פני האדמה?!

גיסי אבא פרום היה ציוני נלהב וחלם כל חייו להתיישב עם אשתו וארבעת בניו בישראל, אך המלחמה המבעיתה שמה לאל את כל תכניותיו. הוא נספה עם כל משפחתו.

אבי, לאחר שהייה של זמן-מה בישראל, נתקף געגועים גחלים אל משפחתו שנותרה בוולומין. התקשה להיות רחוק מהם ושב אל וולומין, שם חלק את גורל משפחתו וגורל הקהילה היהודית כולה. הוא השתייך למשלימים עם הגורל, שלא ניסו אפילו להציל עצמם וקיבלו את המצב כגזרה משמים, שלא ניתן לחמוק ממנה ולא ניתן להימלט מפניה. הוא נורה בעת פינוי גטו וולומין.

יחד עם בעלי ועוד חלק ממשפחתי הסתתרנו אצל נוצרים, סגורים במחבוא בתנאים קשים. בעלי לא עמד בתנאים הקשים, שישה

חודשים קודם לשחרור חלה ולא ניתן להביא אליו רופא. זה החיש את מותו.

וולומין עברה פעמיים מן הגרמנים אל הרוסים ומאוחר יותר שוב אל הגרמנים. היו אלה ימים קשים, ריחפנו בין חיים למוות. הסתתרנו אז בחלקת אדמה בקרבת וולומין, בהלנובק [Helenuwek]. זה כבר היה המחבוא השלישי. מן הקודם נאלצנו לברוח כי לשכנים נודע עלינו ולא רצינו לסכן את מצילינו.

כשקרבה החזית שילחו הגרמנים את כל תושבי האזור מקו החזית. היינו מיואשים, לא ידענו אם להצטרף אל התושבים הנוצרים המפונים, חשבנו לרגע כי בתבהלה אולי לא יזהו שאנחנו יהודים. המצילים הנוצרים שלנו הניאו אותנו מזה. הם אמרו כי הגרמנים לוקחים את הגברים לעבודה בגרמניה, ובמקרה הטוב יהיה רק לנשים סיכוי לחינצל. נוסף לכך גדולה למדי הייתה הסכנה שיזהו ביעקב שלנו שהוא יהודי.

הייתה שנת 1944. שנתיים רבצנו מסתתרים בבור שנחפר תחת לרצפה, בעלטה מתמדת. מעלינו שמענו רעש והמולה של החיילים, של טנקים שנסעו לחזית. הבית היה מעץ והיה מחורר מקליעים תועים.

מעת לעת ירדה אלינו המצילה שלנו, הביאה מעט תפוחי בוסר, לחם כבר היה קשה מאוד לקבל. מיום ליום נחלשנו, היינו שבורים פיזית ומורלית ולא חשבנו שעוד נצא מכאן אי-פעם חיים.

בא היום והמצילה שלנו בישרה לנו את הבשורה שהגרמנים הסתלקו ונכנסו הטנקים הרוסיים. אנחנו חופשיים. זה נשמע לא יאומן, פשוט לא היינו מסוגלים לתפוס את גודל הנס. בצאתנו מן הבור היינו כה מותשים שבקושי גררנו רגליים.

בין החיילים הראשונים שפגשנו היו גם יהודים. בראותם אותנו מיהרו להביא לנו אוכל. התושבים הנוצרים הביטו בנו, הנידו ראשיהם ואמרו: "מתים חיים, זמן רב לא יחיו". אך כמו להכעיס, בניגוד לתחזיות המרות, התאוששנו אט-אט. בוולומין היה אז רופא נוצרי בשם איזְדיווסקי, איש הגון, שהפגין כלפינו חמלה רבה ועזר להשיב לנו את כוחותינו.

חודשים אחדים לאחר השחרור התגוררנו בוולומין. החלו להתקבץ יהודים יחידים שנותרו בחיים, עד שהיו שבעים יהודים שניצלו מן הכיליון. השכנים הנוצרים הביטו בנו בעין רעה, ברשעות, התקשו לשאת את היהודים השבים והתחילו לשלוח אלינו מכתבי איום, שאם לא נעזוב את וולומין הם יחסלו אותנו.

הערכנו כי הרוצחים עלולים לממש את איומיהם ונסענו אל לודז', בוורשה לא ניתן להשיג דירה. העיר הייתה הרוסה. בלודז' כבר היו קצת יהודים. זה היה במאי 1945, חודשים אחדים לאחר שחרור לודז'. למעלה מחמש שנים גרנו בלודז', עד שעזבנו ב-1950 ועלינו לישראל.

סיוט השנים האכזריות ההן מלווה אותנו כל הימים והלילות של חיינו. לעולם לא נשכח ותמיד יישארו חקוקים בלבותינו קרובינו והיקרים לנו שנספו במיתות מחרידות.

בנהרות דם

אבא היה מספר על בואו עם משפחתו להתיישב בוולומין, כשעוד לא היה שם מניין יהודים ולא בית עלמין. כשמת יהודי נאלצו להובילו אל רדזימין או אל אידווה [? ידוב].

הסיבה לבואם של הוריי אל וולומין הייתה הידיעה שהגיעה אליהם על העיירה החדשה, מרחק 18 ק"מ מפאתי ורשה. תנאי ההתארגנות במקום היו כנראה קלים מאשר בוורשה והקרבה לעיר הגדולה משכה, צפו מראש התפתחות מהירה. אנשים עבדו בוורשה וגרו בוולומין. תחנת הרכבת הייתה בעיר, מדי חצי שעה יצאה רכבת והנסיעה נמשכה לא יותר מעשרים דקות.

מוצאו של אבי מוורשה ולכן הייתה גם וולומין קרובה ללבו, קרובה למשפחה כולה, שגרה בוורשה.

העיירה אכן התפתחה יפה ונודעה כעיירה המודרנית ביותר באזור ורשה. פקידים שעבדו בוורשה במשרות ממשלתיות, החלו להתיישב בוולומין. התנאים היו נוחים. הוחל בחלוקת הקרקע סביב וולומין ופקידים פולנים בנו לעצמם בתים קטנים. אט-אט צמחה האוכלוסייה. עוד לפני מלחמת העולם מנתה וולומין 30,000 תושבים ובהם 3,000 יהודים.

בספטמבר 1939 נכנסו הגרמנים אל וולומין. כמו בערים אחרות החלו בהשמדת קומץ היהודים, ביזת רכושם, ניצול כוח העבודה שלהם והבאה לחיסול מוחלט. תוך ייסורים וסבל, שנאלצו היהודים בוולומין לעבור, בא חודש נובמבר 1940, כשהודיעו הגרמנים במודעות רחוב כי יוקם גטו ליהודי וולומין וכי עליהם לעזוב את בתיהם ולעבור לגטו, שנקבע להיות בסוסנובקה, אתר נופש במרחק 3 ק"מ מוולומין.

החלה הנדידה הקשה, המעבר אל סוסנובקה. היו מי שהתחלפו עם נוצרים, לקחו מהם את דירותיהם ונתנו את דירות היהודים בוולומין, היו מי ששכרו ושילמו לשנה מראש. מי שלא היה לו כסף קיבל סיוע מן הקהילה היהודית, על מנת שיוכל להשיג לעצמו גג מעל לראשו בגטו. לרוב גרו בדירות קטנות, חדרים יחידים. ככל שהיה המצב קשה לא תיאר לעצמו איש כי זה רק חלק מן התכנית הכללית להשמדת כל היהודים, כל העם היהודי.

צעירים רבים סירבו להשלים עם התנאים המשפילים שהוטלנו לתוכם והחליטו לברוח לרוסיה, הבריחו את הגבול אל ביאליסטוק, אל גליציה. בזמן הראשון לא הייתה שמירה קפדנית בגבולות ורבים הצליחו לגנוב את הגבולות ולבוא לצד הרוסי ומשם נדדו אל תוככי רוסיה.

היינו שבעה [!] ילדים, חמישה אחים ושתי אחיות, כולם נולדו בוולומין. מכולם נותרו: אח ששב מרוסיה ואח אחר שהיגר לאמריקה עוד לפני המלחמה. בעלי יעקב, אני וחמשת ילדינו נשארנו בגטו עם אחרים מן המשפחה.

לאחר שנתיים בגטו התחלנו לראות את הקץ והסתתרנו אצל נוצרים. נשארנו עם שני ילדינו הצעירים. רק לאחר המלחמה חזר בננו הבכור מאושוויץ. בתי נספתה באושוויץ. בני היה במחנה וילאנוב [Wilanów], סמוך לוורשה. זה היה מחנה שהגרמנים שלחו אליו יהודים כשירים לעבודה מן הגטו. הוא לא חזר משם.

אחד מאחיי, שעזב לרוסיה, נספה בקובל כשהגרמנים נכנסו לשם מאוחר יותר, בעת תקיפתם את רוסיה הסובייטית. שני אחים אחרים ניסו להציל עצמם עם משפחותיהם, ברחו מן הגטו, אך הרוצחים תפסו אותם וירו בהם. אחותי ומשפחתה היו בגטו ורשה. בעלה וגיסה נספו בעת ההפצצה בשנת 1939, כשעמדו בתור למים.

אחותי נשארה עם ארבעה ילדים קטנים, אימא [?] החליטה לנסוע אליה ולגור אתה.

בשנת 1941 הלכתי ברגל לגטו ורשה לבקר את אמי ואת אחותי, לראות מה מצבן. חשבתי שאוכל לעזור. תחילה היה עליי להצטייד באישור, שהקהילה שלנו קיבלה מן הגרמנים, זה היה אישור להיכנס לגטו ורשה.

היינו שלוש נשים מוולומין. כשהתקרבנו לשער של גטו ורשה נטלו מאתנו את האישורים. ביקרתי את אמי ואחותי, הסתובבתי ימים אחדים וראיתי שאין ביכולתי לעזור להן. החלטתי לחזור הביתה אל בעלי וילדיי.

מה שעבר עליי בימי שהייתי בגטו ורשה טלטל אותי לגמרי. המראות ניצבים לנגד עיניי במלוא מוראם, אנשים שכבו ברחובות כשלדים חיים, מיובשים, מורעבים, ביקשו פת לחם. רבים היו ללא גג לראשם. הסוף קרב.

ניגשנו אל שער הגטו שחוביל אל הצד הארי. בגלל המראה הארי שלנו, השומרים לא שיערו שאנחנו יהודיות והניחו לנו לעבור בלי קושי. אך בחוץ עיכבו אותנו שוטרים פולנים והובילו אל בית הכלא ברחוב דנילוביצ'ווסקה, שם הושיבו אותנו באגף הנשים.

כעבור זמן-מה הצלחתי לשלוח מכתב אל משפחתי להודיע איפה אני. בעלי פתח במאמצים חריגים, שילם כסף רב. עד היום אינני יודעת אם המאמצים היו אפקטיביים וזו הייתה הסיבה לשחרורנו. חודש תמים ישבתי בכלא זה. בתא שלי היו עוד נשים יהודיות, חלקן מומרות. רבות מהן אף לא ידעו כי הן יהודיות, היו כבר דור שלישי נוצריות.

רק בחודש הבא שחררו אותי ושתי נשים אחרות מוולומין. קיבלנו מסמך שאפשר לנו לשוב לגטו וולומין.

בגטו הייתה השמחה לשובנו גדולה. כולם חשבו כי לא יראו אותנו עוד. היו אז כבר מקרים רבים של ירי ביהודים בכלא. זה באמת היה נס גדול כי כעבור חודש ירו בכל יהודי שנתפס מחוץ לגטו.

המצב בגטו הורע מיום ליום. החלה להשתולל מגפת טיפוס ולא היו אמצעים להציל. משפחות שלמות מתו בטיפוס. מתו גם גיסי חיים רובינשטיין ואשתו.

החלו לגרש את היהודים מן העיירות השכנות לוורשה. דירות לא היו והם נאלצו לגור בצריפים. ציפינו שגם אותנו יגרשו מסוסנובקה. לילות תמימים לא ישנו, שכבנו על הצרורות הארוזים וחיכינו שיבואו לקחת אותנו. החלו להגיע שמועות על מחנות מוות ליהודים. יהודים נחטפו לעבודה. הבודדים שנחלצו הביאו ידיעות רעות. מגטו ורשה נסעו רכבות ענק עם יהודים אל טרבלינקה. הרכבות חלפו דרך הגטו שלנו. שריקת הקטר שפילחה את הדממה בלילות, הפילה פחד. החיים הפכו בלתי נסבלים.

באחד הלילות קפצה מרכבת כזו קבוצת יהודים. הם סיפרו על אקציות מחרידות בוורשה, אוטבוצק, פאליניץ, רמברטוב [Rembertów] ועיירות אחרות. ברור היה כי ימינו ספורים. היהודים בגטו החלו לחפש דרכי הצלה. אחדים הכינו לעצמם מסמכים אריים, אחרים בנו לעצמם מקומות מסתור, רבים החלו לברוח אל זמברובה [Zambrów], שסופחה לרייך השלישי ושם לא היה גטו.

עם כל יום חולף קיבלה הבהלה אופי מחריד יותר. אנשים חיפשו בתבהלה את הדרכים המסוכנות ביותר להינצל. כבר היה ברור כי גורלה של וולומין יהיה זהה לזה של העיירות היהודיות האחרות.

הגיע ליל סוכות. היהודים ישבו עגומים ליד השולחנות שסעודות דלות ערוכות עליהם. המחשבות לא היו חגיגיות, אך השתדלו להתנחם בזיק כלשהו של תקווה, שאולי בכל זאת יצליחו לשרוד את התקופה הנוראה.

בלילה ההוא בא שוטר פולני והביא את הבשורה הנוראה כי המשטרה קיבלה פקודה להיות מוכנה, כי בלילה יחוסל הגטו. לילה זה יישאר בזיכרוני לנצח. יצאתי לרחוב, שהיה אפוף אפלה סמיכה. האנשים מבוהלים ושבורים, היו מבולבלים, לא ידעו מה לעשות, איך להציל את החיים. היו שיצאו מן הגטו, היו גם שהסתתרו בגטו עצמו. רבים השלימו ונשארו יושבים בבתיהם, חיכו לגורל המר.

אף אחת מן הדרכים האלה לא הייתה בטוחה. כל אחד הערך מה קלושים הסיכויים להינצל. בחוץ, מחוץ לגטו, סייעו הפולנים לתפוס יהודים נמלטים, שניסו להציל עצמם. מקומות המסתור בגטו לא היו בטוחים והיו סיכויים קלושים לחמוק מן הסוף.

עם שחר כותר הגטו בז'נדרמים ושוטרים, גרמנים ופולנים. נתקבלה פקודה כי על כל היהודים להתאסף בכיכר ולהשאיר את דלתות דירותיהם פתוחות. התרחשו סצנות מזעזעות. באנשים זקנים ובחולים ירו השוטרים במקום. אל בית הילדים שליד הקהילה, שהיה בית יתומים, נכנס ז'נדרם סדיסט והרג כל ילד במכת כלי ברזל בראשו.

בגטו וולומין נותר קבר אחים של המעונים והירויים.

יהודים אחרים, שנותרו בחיים, הובלו אל רדזימין ומשם, יחד עם יהודי לגיונוב, הובלו אל טרבלינקה.

כך נראה סופו של היישוב היהודי בוולומין.

מרוסיה חזרו יהודים בודדים מוולומין. בודדים שבו ממחנות הריכוז, חלק קטן בלבד שרדו את התקופה החיא במסמכים אריים או הסתתרו אצל נוצרים בבורות ובעליות גג.

בעלי יצא מחוויות החיים הקשות חולה ושבור. כל זמן המלחמה ניהל מאבק קשה להצלת חלק ממשפחתו. כשתמה המלחמה ונדמה היה כי מתחילים חיים חדשים, צצו כל חוויות החיים המרות. הייסורים הקשים והעינויים שברו את בעלי לחלוטין. הוא מת בלודז'.

מרבית יהודי וולומין הניצולים מתגוררים בישראל. בודדים היגרו לאמריקה ולארצות אחרות, אך בדיוק כמונו הם חשים קשורים בזיכרונותיהם בעיירה שלנו, בשארית הפלטה של הקהילה היהודית בוולומין.

חורבן וולומין

העם היהודי אינו יודע ימי שמחה. כל שמחה מהולה בצער, כל יום בשנה הוא יום זיכרון ליישוב יהודי אחר, לקהילה שהושמדה בידי הגרמנים.

גם על הקהילה היהודית שלנו בוולומין ניתך הזעם. חרבה ושוממה היא עיירתנו. נעלמה לשון יידיש מוולומין, אינם עוד היהודים היקרים, אינם עוד החיים היהודיים בעיירה הקטנה היפה, השוכנת 18 ק"מ בלבד מוורשה.

וולומין הייתה עיירה מודרנית עם אוכלוסייה [יהודית] של 3,500 [!] נפשות. נבנתה ויפתה משנה לשנה. העיירה הייתה קשורה קשר הדוק בעיר הבירה הפולנית. מדי חצי שעה הביאה רכבת המוני נוסעים מוורשה והובילה לשם אנשים מוולומין. עם ורשה סחרו ובוורשה גם עבדו רבים מבני וולומין. בוולומין הקטנה היו חנויות יהודים רבות ובתי מלאכה.

פרחו שם חיים יהודיים יפים, עם בית כנסת ותלמוד תורה, בית ספר לילדי ישראל ו"בית יעקב", עם נוער מפואר, ארגונים ציוניים רבים ושני מועדוני ספורט. מדי שנה באו לכאן צעירים להכשרה, ללמוד מיני מלאכות ולהתכונן לחיים בארץ ישראל.

החיים היפים פעמו במלא הדרם, עד בוא השנה החשוכה 1939. כשצעד לתוכה הצבא הגרמני, צעדו אחריו ילדים קטנים לפי הקצב, מבלי לדעת את הצפוי להם. עד מהרה הורגש עולו של הכובש. היום העגום הראשון בא במהרה, כששרפו הרוצחים את בית הכנסת על כל ספריו.

אז החלו הוללויות הביזה הכעורות. בזזו בתי עסק יהודיים, חטפו יהודים לעבודה, גזרו זקנים והכו באכזריות. יהודים נאלצו לסור מן הדרך כשחלף גרמני. לא היה גבול לעלבונות ולהשפלות. בסוף 1940, באה גזרת הגטו. חשבנו שישלחו אותנו אל גטו ורשה, אך נשלחנו אל סוסנובקה, מקום נופש מרחק 3 ק"מ מוולומין, לשם הביאו גם יהודים מעיירות אחרות. תחילה היה זה גטו פתוח, קיבלנו תעודות מעבר לצאת, כדי לעבוד ולהשתכר למחייתנו או למכור חפצים אישיים ולחיות מזה. הרוב עסקו בטחינת דגן בטחנות ידניות קטנות. זו הייתה עבודה קשה מאוד. כך חלפה שנה, עד שפרצה המלחמה הסובייטית-גרמנית. הגטו נסגר, מי שניסה לצאת, נורה. הקרבן הראשון היה נער בן שש-עשרה, נכד של חיים גארבין. מכאן ואילך לא היה יום ללא קרבנות. יהודים ביקשו להשתכר למחייתם, אך בחוץ ארבו הרוצחים. הרוצחים ביקרו בגטו תכופות, דורשים כל פעם סכומי כסף גדולים ואיימו לירות ביודנרט אם הכסף לא יינתן. ובאה מגפת הטיפוס שנטלה

מאתנו אנשים רבים, צעירים יהודים רבים נשלחו לעבודה במחנות, מהם לא שבו עוד.

הגטו נמצא ליד מסילת הרכבת. כל יממה שמענו שתי רכבות גדושות אנשים עוברות. פעמים רבות שמענו אנחות ייאוש. הגיעו אלינו שמועות כי אלה יהודים המובלים אל טרבלינקה.

יהודים רבים מן הקהילות השכנות שחוסלו, שהצליחו להימלט, באו אלינו. נדמה היה כי אולי יתרחש נס וייפסקו האקציות. אך כל שריקה של הרכבת מילאה אותנו חרדה מפני המוות המצפה לנו שם, אי-שם על פסי הרכבת.

עגומים היו הימים בגטו חסר הישע, מוקף שונאים ומלשינים.

הגיעה הבשורה המרה. בליל סוכות בא פולני הגון להודיע לנו כי למחרת, שמיני עצרת בבוקר, תתקיים האקציה. אפלה ירדה על לבבות היהודים, לילה של ציפייה מחרידה. לא היה לאן לברוח, לא היו ידידי עבר פולנים שירצו להציל.

עם שחר, שמיני עצרת, נשמעו יריות, נפלו קרבנות ראשונים, האקציה החלה. יהודים רוכזו בכיכר. הורו להשאיר את הדירות פתוחות. לרוצחים הגרמנים סייעו המשטרה הפולנית וכבאי האש. הגרמנים ירו בכמה יהודים במקום. רוצח גרמני הכה למוות בכלי ברזל שבידו חלק גדול מילדי בית הילדים. הורי ילדים אלה נספו עוד קודם. יהודים רבים הסתתרו בגטו, אך בכיו של ילד או הלשנה של פולני הסגירו אותם והם נספו.

הובילו את היהודים אל רדזימין ויחד עם קהילת לגיונוב – אל טרבלינקה. היו אלה שלוש הקהילות האחרונות סמוך לוורשה.

אחדים יצאו מן הגטו להציל עצמם, מעטים מהם נותרו בחיים. אחרים נסעו אל זמברוב (בקרבת ביאליסטוק) שם עוד היו יהודים. רבים מהם הגיעו לשם, אלה שהגיעו חלקו את הגורל של יהודי זמברוב, שנשלחו אל אושוויץ.

כזה היה גורל יהודי וולומין, כגורל יהדות פולין המושמדת. בלבבות יהודי וולומין הניצולים, המצויים בארץ, ארוג עמוק חוט הזהב של החיים היהודיים העשירים ברוח.

מה שאנחנו רושמים בספר הזיכרון שלנו אינו אלא טיפה בים הייסורים, ייסורים אימתניים ומיתות בלתי רגילות שעברנו וראינו בעינינו.

איש מאתנו לא היה מסוגל לתאר לעצמו כי דבר כזה אפשרי, שאדם אל אדם מסוגל להיות כה אכזרי, להרוג בדם קר ילדים ובוגרים.

כל יהודי שנספה בגטו ובמחנה היה קדוש ועלינו לקדש את זכרו, להעביר לילדינו הן את החיים היפים הערכיים של הקדושים והן את כיליונם המחריד, לספר להם מה עוללו לנו השונאים ולמה מסוגלים שונאינו גם היום.

בל נשכח לעולם מה עשה עמלק!

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 442 – 453.

חיי הקהילה היהודית בוולומין זרמו בנחת. היו לעיירה בתי כנסת משלה, בתי מדרש ושטיבלך של חסידים; ארגונים ציוניים, מועדוני ספורט ואיגודים מקצועיים. הנוער היהודי ניהל חיים חברתיים פעילים.

בעיירה גרה משפחת לְסקובסקי. הוא, יוסקה, גבה קומה וכחוש, בעל זקן נאה, כינו אותו יוסקה סולטיס, כי בתקופת הצאר היה סולטיס של וולומין. כשרוחו הייתה טובה עליו, סיפר אפיזודות מן הימים ההם, הוציא שרשרת זהב ארוכה, שנשא מתוקף משרתו זו והוסיפה לו אז חשיבות גדולה.

אשתו רחלה, בעלת קומה ממוצעת, שמנה מאוד, נסעה מדי שנה לטיפול רפואי, כדי להשיל ממשקלה. משפחה אמידה, היו ברשותם בתים אחדים, חנות אריגים, שדה שנזרעו בו תפוחי אדמה, גזר, בצל ותבואה.

משפחת בניהם לא היו בעיירה אלא ארבעה. הבכור, אברהם, נסע לאמריקה; שמואל נסע לפריז. הייתה להם גם בת יחידה. פרט לדאגות יום-יום של כל בית יהודי, ניהלו חיים נוחים ושלווים.

יוסקה סולטיס זכה לשם של אדם בעל לב יהודי חם. היו באים אליו לצורך גמילות חסדים, לעזור לחתן כלה ענייה, סתם טובה, התערבות במשרד פולני וכדומה.

פרצה מלחמת העולם השנייה, הגרמנים נכנסו אל וולומין, הגסטפו היה אדון לחיי היהודים ולמותם. יצאה פקודה כי תוך עשרים-וארבע שעות על הנשים היהודיות למסור לגסטפו את מעילי הפרווה שלהן. עונש מוות בירייה איים על הסתרת מעיל פרווה. האחים אייזיק ושמואל לסקובסקי

כלתו של לסקובסקי, אשתו של משה, חוהצ'ה, לא רצתה למסור את מעיל הפרווה היפה, היא הלכה אל גוי שעבד כל חייו אצל יוסקה בשדה, מסרה לו את המעיל להסתירו עד חלוף סכנה.

גוי זה זכה לטובות רבות מיוסקה ובתקופות רגיעה גילה כלפיו הכרת תודה, אמר כי לעולם לא ישכח מה עשה למענו יוסקה, אפילו כינה אותו "אבי". עתה, לקח הגוי את הפרווה ומיד הלך אל הגסטפו, סיפר מי ביקש להסתיר אצלו את מעיל הפרווה. הגסטפו שלח לזמן את גברת לסקובסקי.

בבית העריכו את הסכנה התלויה על ראשה. פרצה קינה. חוהצ'ה נפרדה מכולם, נשקה לילדים בתחושה שהיא הולכת בדרכה האחרונה. ברגע האחרון אמרה רחלה, החמות הזקנה, שלא הייתה מסוגלת לשאת את צער הילדים: "חוהצ'ה, את לא הולכת, מזמנים הרי את גברת לסקובסקי, אני אלך, לך יש ילדים קטנים עלייך לחיות למענם".

חוהצ'ה התנגדה, אך רחלה התעקשה: "אני כבר חייתי שלושה רבעים מחיי, מה שיעשה אלוהים יהיה, השגיחו אתם על אבא". היא דיברה בקול חזק, לא בכתה. יוסקה סולטיס שתק. ברגע זה נראה מבוגר הרבה משנותיו. היה שבור לגמרי.

רחלה ניגשה בצעדים איתנים לפינה בה ניצב המקל שלה, עליו נשענה. בלי המקל התקשתה בהליכה. בראש מורם הלכה אל הגסטפו.

הידיעה פשטה בעיירה במהירות. יהודים ברחוב הביטו אחריה, השתאו נוכח כוחה המוסרי, אופייה האיתן. כולם ידעו כי היא מודעת לכך שהיא הולכת עתה בדרכה האחרונה. גאה וזקופה, כפי שנהגה בעבר בלכתה לבית הכנסת ביום חג להתפלל, הלכה אל בניין הגסטפו.

איש הגסטפו התורן היה תחילה נבוך מהתנהגותה הגאה. הוא ניסה לדרוש שתבוא גברת לסקובסקי הצעירה, כי דיווחו לו שמעיל הפרווה הוא שלה, אך רחלה התנגדה בעקשנות ואמרה, כי זו טעות, המעיל הוא שלה והיא זו שביקשה להסתירו. לבסוף השתכנע הגרמני, הורה להובילה אל רדזימין וכעבור שעות אחדות רחלה לא חיה עוד. מאוחר יותר סיפרו, כי עדי ראייה ראו את הרוצחים מענים אותה בהנאה פרועה ומביטים בסדיזם בגסיסתה האטית.

לאחר מותה של רחלה לא ניתן עוד להכיר את יוסקה. זקן, אפור ושבור שוטט בגטו לבדו, שתק, לא דיבר עם איש עד בוא החיסול והוא הושלך עם יהודים אחרים אל הקרון, מי שעמדו לידו שמעו אותו ממלמל לעצמו: "עכשיו אני הולך אל רחלה וכבר נהיה יחד תמיד".

הרבה דמויות מאירות של נשים הוציאה מקרבה עיירתנו. אחת מהן הייתה רחלה לסקובסקי.

כשאנחנו חושבים ומבכים את מיליוני המתים, מעונים ונרצחים במיתות מזעזעות, שמוחו של אדם מתקשה לתפוס, אנחנו מציבים נר תמיד, נר זיכרון לדמויות המאירות, שברגעים האחרונים לחייהן גילו אנושיות גאה כה רבה וכבוד.

אנחנו האבלים הגדולים בעולם. אפר קדושינו מפוזר על פני ערים קודרות, על פני שדות ויערות, ובהנצחת זכרם אנחנו נותנים כבוד לגדולה וליופי שנשאו בקרבם ושרוממו את חייהם, ועד לרגעים האחרונים לא הניחו לחלל את כבודם.

רחלה לסקובסקי היה בה יופיין של רחל אמנו, של מרים ושל דבורה הנביאה, של נשמות קדושות.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 454 – 457.

יענקל מנקיטא **המרטירולוגיה שלנו**

אני יודע כי יש יהודים רבים, דווקא אלה ששרדו את הגיהינום המחריד והם מבקשים לשכוח אותו, לכן הם בורחים מזיכרונותיהם ומתיאורי הזמן הנורא ההוא. התנאים בהם אנחנו חיים כאן באמריקה, עוזרים לשכוח את עצמנו, את עברנו, את האירועים האכזריים שקרו לנו לפני כמה עשרות שנים בלבד. אך ברור כי אסור לנו לשכוח, עלינו להזכיר ולדרוש לזכור הכול, עד יומנו האחרון, ושיישארו זיכרונותינו לדורות הבאים.

לכן אני רושם בזמני הפנוי לא רק מה שחוויתי בעצמי, אלא גם מה שאני קורא ושומע מאחרים על הרצח והייסורים ושנות הממשל ההיטלריסטי המחרידות.

אסור לעבור בשתיקה על אימת המרטירולוגיה היהודית. דמנו השפוך, החף מפשע, דמעות המעונים המתים אסור שישקעו בתהום הנשייה. עמנו אסף תמיד ושמר בכתבי יד ובספרים כל מה שקרה לנו. עלינו ללקט הכול, כל מעשי האכזריות והפראות הסדיסטית; לא לתת מנוח לעצמנו ולאחרים; לא לחוס על עצבינו, לא להניח לחולשה לשלוט בנו, לא לחשוש מלילות ללא שינה, אלא לקרוא ולכתוב, לרשום כל מה שנותר בזיכרון, מה שחווינו בעצמנו ומה ששמענו וקראנו על אחרים.

הנה מונח לפניי לקט מסמכים "קינדער מארטיראלאגיע" [מרטירולוגיה של ילדים] שליקט נח גריס וראה אור בהוצאת צענטראל פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע [הארגון המרכזי של יהודי פולין בארגנטינה, 1947] כותב נח גריס:

בתחילה לא האמין איש באפשרות להרוג ילדים חסרי מגן, אך הגרמנים עוד הרחיקו לכת. במרץ 1942 יצאה פקודתו של הימלר, להפסיק לירות בילדים יהודים, לקבור אותם חיים, להשליך כמו בקרקס לחיות הפרא. החלה תחרות בסדיזם. הרוצחים קרעו את הילדים היהודים לגזרים בידיהם ורוצצו את ראשיהם הקטנים אל קירות, עמודים ועצים, פיצחו אותם בגרזנים, הטילו חיים אל תוך האש.

באחד מרחובות ורשה תפס קצין גרמני שני ילדים יהודים. הוא עיכב כמה עוברי אורח, הורה להם לפתוח את תעלת הביוב כדי להשליך

לשם את הילדים. הילדים התרפקו זה על זה באימה. הרוצחים לא הזדרזו, לא מיהרו לפתוח את התעלה, עשו מלאכתם לאט, להאריך את משך האימה. לבסוף נפתחה התעלה והקצין ניתק את הילדה הקטנה מאחיה, הרים אותה ובמלוא התנופה השליך אל התעלה העמוקה. הילד הקטן שכב על הקרקע וקרא: "אימא, אימא!" הקצין עשה את מלאכתו הסדיסטית בדם קר, לאט הרים את הילד ובאופן זהה השליכו אל תעלת הביוב.

בווילנה מרח קצין גרמני שפתיו של תינוק שאך זה נולד, ברעל.

במכתב שנכתב מפוליגון, ליד וילנה, מסופר בין השאר: ילדינו עונו באופן חייתי. ילדה בת שמונה אולצה לקיים יחסי מין. ליטאים וגרמנים קשרו ילדה בת שתים-עשרה אל שרפרף ובזה אחר זה אנסו אותה. אמה אולצה להיות נוכחת ולהשגיח שהילדה לא תצעק.

... בלובלין, באביב 1942, אילצו הגרמנים לחפור בורות בשדה, משאית גדולה הביאה ילדים בחיתוליהם, ואיש הגסטפו שפך את כולם והשליך לבורות.

...ברובנה, בצריפים ברחוב טארלובה, אספו ילדים יהודים והחזיקו בהם שם שבעה ימים סגורים, ללא מזון, ללא טיפת מים.

אחדים בלבד ניצלו מן הגיהינום ודיווחו לימים על חוויותיהם המחרידות. חוויות כאלה ואחרות נרשמו בעשרות ספרים. שכלו של בן אנוש אין ביכולתו להבין זאת, אך האם עלינו לשתוק?

לא, אלף פעמים לא. הדבר צריך להיכתב ולהידפס, ולהיתרגם לכל השפות, כדי שקטנים וגדולים יקראו, יזכרו מה התרחש בעולם כשרוצחי העמים האכזריים היו בשלטון. זה חייב להיזכר גם בספר הזיכרון של וולומין. גם בעיירה שלנו נקרעו הלילות מבכיים של ילדים גוססים ברעב ובפחד. השונא לא חס על זקנים ולא על ילדים, השפיל ורמס אותנו. הפחד שלנו היה אורך רוח של קדושים.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 458 – 460.

לעולם לא אשכח את עיירתי וולומין, שם נולדתי וחונכתי, שם ביליתי את כל שנות ילדותי, גדלתי וניהלתי חיי משפחה, אנשיה היו כה חביבים עליי ויקרים לי. חייתי קשורה באלף נימים בחיים היהודיים בוולומין, חלקתי צער ושמחות, עליצות וייסורים של כל יהודי בעיירה.

עתה נפל בגורלי להשתתף בספר הזיכרון לעיירתנו היקרה, לרשום את זיכרונותיי ולתרום את תרומתי למצבה לקהילתנו היהודית החרבה, לקדושים שנספו, דמי ובשרי, בני עירי, שחייהם הגדועים ילכו אחריי כצל עד קברי.

חיי תרבות ססגוניים התנהלו בעיירה שלנו, ספריית פרץ, בית ספר "תרבות", ארגוני נוער שונים שטיפחו את הצמא לידע, להשכלה. נותר בי געגוע מלא צער לימים ולשנים החן, לערבי הקיץ הילדותיים, לשבתות ולחגים מלאי השמחה; געגוע הביתה, אל הרחובות היהודיים והסמטאות. הנה ניצב לנגד עיניי רחוב קושצ'לנה, שם גרה כל משפחתנו. אני רואה לפניי את דודי יוסקה לסקובסקי וכל משפחתו. חדי פיודוביץ' ומשפחתו, חדתי ביילה פרידמן. כולנו היינו כמשפחה אחת. לימים נוספו חמי וחמותי, יצחק ומלכה אש עם משפחתם הענפה.

↑ די משפחה פרידמאן

← די משפחות פרידמאן און אש

כמובן לא חסרו דאגות וצרות, אך נדמה לי כי כולם חיו בשלווה ובשביעות רצון עד שנת 1939, ראשית החורבן הנורא שלא פסח על עיירתנו.

ברחוב שופן, שם גרה משפחת קריגר, נפלה הפצצה הראשונה ומיד היו הרוגים אחדים. כעבור ימים אחדים בלבד הציתו הגרמנים את בית הכנסת ברחוב לשנו. נחקקה בזיכרוני התמונה המחרידה של בית הכנסת שבער, והרוצחים הגרמנים הוציאו את הבחורים שלמדו שם והורו להם לקרוע את דפי הספרים ולזרוק אותם אל תוך האש, לאחר מכן הורו להם לרקוד סביב לאש. זה היה מראה מזעזע, מדכא. ברגליים כושלות חזרתי הביתה. עד עצם היום הזה עודני רואה לנגד עיניי את מחול השדים המפחיד ההוא.

בשובי הביתה אמר לי בעלי, הרשל, כי היה אצלנו הרב. באו לומר לו שהגרמנים מחפשים אחריו, הם רוצים לגרור אותו אל בית הכנסת הבוער. מדירת הרב ניתן לחצות את החצר אל דירתנו, לכן ברח הרב והסתתר בביתנו. רק כשהשתרר שקט הלך.

מיד לאחר מכן החלו הגרמנים לחטוף יהודים לעבודה. זו הייתה התעללות נוראה ביהודים האומללים. רתמו אותם לעגלה, במקום סוסים, והורו להם למשוך את העגלה. מדי יום הגו גזרות חדשות וצרות חדשות.

פעם אחת בא בעלי הביתה וסיפר כי ראה את יוסף קראסיוור [קרסובר] רתום לעגלה שגרר בשארית כוחותיו. בבתי היהודים היו הרוחות מדוכאות וקודרות.

החלטנו לעזוב את וולומין. יחד עם יהודים נוספים באנו לאחר יגיעות רבות אל ביאליסטוק, שם פגשנו אלפי אנשים מתגוללים ברחובות, בלי גג לראשם. ישנו בבתי כנסת ובבתי מדרש. במקרה נודע לנו על דירה שנכנסו אליה בני וולומין וקיבלו אותם בידידות ובחמלה.

גם בביאליסטוק לא חסרו צרות, ויהודי וולומין רבים חזרו הביתה אל משפחותיהם שהותירו בוולומין.

בשנת 1940 שילח אותנו אן-קה-וה-דה לסיביר, שם עברו עלינו זמנים נוראים, אך כל הזמן חיינו בתקווה לחזור אל ביתנו הישן ולהתראות

שוב עם הקרובים והיקרים לנו, שהשארנו בוולומין. עד לרגע האחרון לא היינו מסוגלים לתאר לעצמנו את החורבן הגדול.

רק כשנסתיימה המלחמה וחזרנו לאדמת פולין, התחלנו להעריך את גודל החורבן. ברגע שחצינו את גבול פולין יידו פולנים אבנים בקרונות שלנו. כשחלפנו באושוויץ הצטרפתי לרבים אחרים לראות את מחנה המוות. כל עוד אחיה, לא אשכח את מראות האימה שנגלו לעיניי שם, תאי הגז, המשרפות, הררי נעלי ילדים, טליתות ומכתבים לאין שיעור שאנשים כתבו לפני מותם. האימה הקהתה את החושים, אך לפתע נרעדתי כשאחד האנשים מצא בין המכתבים מכתב חתום בשם אליעזר ברגזין מוולומין. ממש הצטעקתי: "זה הרי בנו של הרב שלנו!" האיש שמצא את המכתב סירב לתת לי אותו.

לבסוף באנו אל לודז' ונסעתי אל וולומין, ושם כבה שביב התקווה האחרון לפגוש מישהו מקורביי. למרבה הצער לא פגשתי איש. הלכתי ברחובות וולומין והלב בכה בקרבי. הנה אני שוב בביתי הישן, שם חיו אבא-אימא שלי ואפילו אינני יודעת היכן קברם. נדמה לי שאני שומעת זעקה אילמת שנשארה תלויה באוויר. כל העיירה נראית כשדה שומם, אך לאמתו של דבר היו כל בתי היהודים מאוכלסים פולנים.

היה בי רצון עז לבכות, לדלות את הדמעות עד לקרקעית, אך מעיין הדמעות היה יבש. גדול מדי היה השבר. לשוני יבשה. כל פיסת אדמה נראתה קבר פתוח.

היה פעם בית ואיננו עוד, היה פעם עולם ואיננו עוד.

שבורה ומדוכאת חזרתי אל לודז' ומשם נטלנו שוב את מקל הנדודים ביד ויצאנו לנדוד בעולם עד בואנו לבסוף בשנת 1948 אל ארצנו.

מדי שנה, באזכרה לעיירתנו, אנחנו נפגשים עם שארית הפלטה של יהודי וולומין ומתייחדים עם זכר קדושינו.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 461 – 464.

אני מגויס לצבא

ב-24.8.1939 הייתי בעבודה בוורשה, שם עבדתי כנגר. זה היה לפני הצהריים, קיבלתי טלפון לבוא הביתה, משום שקיבלתי כרטיס ובו צו גיוס להתייצב בו ביום ברמברטוב [Rembertów], לבטליון השלישי צה-אס [?].

זה היה שבוע אחד לפני המלחמה. נפרדתי מכולם בעבודה ונסעתי הביתה, אל וולומין. בו ביום גויסו רבים מחבריי ואחר הצהריים נסענו אל רמברטוב. בבואנו לגדוד כבר היו במקום מגויסים רבים. הובילו אותנו לרופא ומשם למחסן לקבל ציוד. כאן נתקלנו באי-הסדר הראשון.

לא היו מדים ולא תרמילים ובכלל חסר הכול. קיבלתי תרמיל שהיה קרוע ובפנכה היה חור. הפנכה הוחלפה לי מאוחר יותר. מדים הביאו מן החיילים שהיו צפויים להישאר בגדוד. הפשיטו אותם ואנחנו קיבלנו את בגדיהם.

בו ביום קיבלנו גם את הרובה, את המרית, את הכידון ושאר הפריטים לניקוי הנשק. כל זה היה בדיוק שבוע אחד לפני המלחמה. לנו שם בלילה, עם שחר העירו אותנו ולאחר ארוחת הבוקר הובילו אותנו אל ואוור [Wawer]. שם הועלינו על רכבת משא ונסענו אל צ'ייחנוב [Ciechanów] ולאחר מכן הלכנו ברגל עד אזור מלאווה [Mława], שם שיכנו אותנו בכפרים.

האוכלוסייה המקומית הייתה עוינת כלפינו, כי היה שם מספר ניכר של גרמנים. היינו במקום עד 1.9.1939, היום בו פרצה המלחמה.

פרצה המלחמה

1.9.1939

התעוררנו בבוקר ושמענו ירי ארטילרי. בו בזמן בא בריצה הקצין, ריכז אותנו והודיע כי החלה המלחמה וכי הגרמנים הפציצו אובייקטים שונים בפולין.

קיבלנו תחמושת – תשעים קליעים לכל אחד ורימונים לא לכל אחד. בא קצין מטה והסביר את משמעות המלחמה. הורו לנו להזדרז באכילה, כי מיד לאחר האוכל יעבירו אותנו למקום אחר.

בשבתנו לאכול, שמענו יריה בקרבת מקום. כשניגשנו למקום נתקלנו באחד מחיילינו, שהתאבד, הוא השאיר מכתב להורים. החייל היה נוצרי.

לאחר ארוחת הבוקר הובילו אותנו מן הכפר. הלכנו זמן לא רב והוכנסנו אל יער, לא גדול אך עם עצים גדולים.

ביער ניקינו את הנשק עד בוא המטבח שהביא ארוחת צהריים. כשהופיע המטבח הופיע גם מטוס, שטס מעל ליער שתיים-שלוש פעמים, בגובה רב למדי, בפעם האחרונה הותיר אחריו שובל לבן. הקצין שהיה אתנו, אמר כי זה מטוס אנגלי, כך שהחיילים עמדו גלויים ולא ניסו להסתוות.

לא הספקנו לסיים את האוכל, וארטילריה החלה לירות על היער, נפלו הרוגים רבים ופצועים. כך ירו עלינו עד שעת בין ערביים.

בזמן שירו עלינו היה אצלנו קצין צעיר אחד בלבד, שלא מכבר סיים בית ספר לקצינים והוא עצמו לא ידע מה לעשות. לפנות ערב, כשנחלש הירי, הופיע קצין נוסף, שאסף אותנו והביא אל הכביש. אך גם הכביש היה תחת אש עזה וחצינו אותו אחד-אחד.

כך התרחקנו מן האש. הקצין היה מרוצה שיש לו כבר צבא שעבר טבילת אש ראשונה. כעבור זמן קצר בא צבא נוסף, הובילו את כולם אל הקו הראשון.

בבואנו סמוך לקו הקדמי הורו לנו מיד לשוב על עקבותינו, כי כל הקו בנסיגה. לאחר שהלכנו זמן-מה הגענו אל נהר, ליד הגשר ניצבו חיילים, ממקשים. הם אמרו לנו כי אנחנו בני מזל, הם קיבלו פקודה לפוצץ את הגשר, אך הבחינו בנו וחיכו לנו. כשאמרנו להם כי צפוי לבוא צבא נוסף, הנידו ידם ואמרו כי צבא זה יחצה את הנהר בשחייה, הם חייבים כבר לפוצץ את הגשר.

לאחר שהלכנו זמן קצר ניתנה לקבוצה שלנו גִזרה והתחפרנו שם. שוב נשארנו עם הקצין הצעיר שהתמצאותו בענייני מלחמה הייתה דלה למדי. לפי הידוע לנו היינו במרכז ומשני צדדינו מחלקות אחרות.

הלילה היה חשוך מאוד, לא ראינו לפנינו דבר. בערך בשעה שתיים בלילה שלח הקצין פטרול של חמישה אנשים. הייתי בפטרול.

כעבור זמן-מה חזרנו וישבנו בשוחות עד שהאיר היום. שוב נפתחה עלינו אש ארטילריה, כששקטה האש ראינו משוריינים קלים וצבא רב, שהחלו לתקוף אותנו, אך לאחר אש עזה מצדנו הם החלו לסגת.

כשלא ראינו עוד גרמנים בשדה נשלח מצדנו סיור, שנתקל בסיור גרמני קטן, שקוע במפה. לאחר חילופי יריות קלים הצלחנו לשבות גרמני אחד, שנשלח אל המטה. ושוב נפתחה אש ארטילרית עזה שנמשכה עד הלילה.

ביום ההוא היו לנו פצועים אחדים. כל היום, מאז ארוחת הצהריים אתמול, לא קיבלו כל אוכל, רק מה שמצאנו בשדה מאחורינו, גזר או כרוב. ישבנו כך עד אחת-עשרה או שתים-עשרה בלילה בלי קשר לקבוצות אחרות.

הקצין שיגר כמה חיילים לשני הצדדים לברר מה מתרחש אצלם. החיילים חזרו וסיפרו כי השוחות ריקות ולא נתקלו באיש. הקצין החל לסגת על אחריותו.

אני נפצע

עברנו בְכפר, נתקלנו שם בחיילים אחדים בלבד, שמסרו לנו לאיזה כיוון הלך הצבא. חזרנו אל הכביש והלכנו לידו. לפתע שמעתי התפוצצות ונפלתי ולידי עוד אנשים אחדים. לא איבדתי את הכרתי והבטתי בעצמי, לבחון את מצבי. רגל ימין הייתה תלושה תחת לברך. יד ימין הייתה פצועה במרפק. יד שמאל דיממה. מרגל שמאל, מן הברך, זב דם. חשתי שהכתפיים והגב רטובים, הבנתי כי הם רטובים מדם.

כעבור דקות אחדות ניגש הקצין עם חיילים אחדים, הם הביטו בי והזהירו אותי לשתוק, כדי שהגרמנים לא ישמעו, וכשתהיה להם אפשרות ישלחו לאסוף אותי. הם הלכו ולא ראיתי אותם עוד.

שכבתי סמוך לכביש, מצדו השני הבחנתי בבית קטן בשדה והערכתי כי שם אוכל לקבל עזרה. התחלתי לגרור את עצמי אט-אט וחציתי את הכביש. נשארתי שוכב לנוח ואיבדתי את הכרתי.

בבוקר המחרת שמעתי צעקות. הרמתי מעט את ראשי ואז ניגשו אליי שני גרמנים עם אות הצלב האדום. ביקשתי מים, הם נתנו לי משקה חריף כלשהו וגם מים. הם הביאו סגינים, הניחו אותי על סגין וכיסו אותי בסגין אחר. אמרו שמיד יבואו לקחת אותי, וכך היה. מיד חזרו ונשאו אותי באלונקה אל הכביש, שם כבר חיכתה עגלה סניטרית שהוביל אותי ופצועים נוספים אל נקודת האיסוף בשדה.

מיד הועברתי אל אוהל גדול, שם, בבית חולים שדה, לאחר בדיקה, כרתו את רגלי הימנית מעל לברך. את פצעיי האחרים חבשו.

כשהתאוששתי, כבר שכבתי על מיטה. הרופא והאחות ניגשו. הוא שאל אם אני חש בטוב, נתן לי כוסית קטנה ואמר לי לשתות, זה רום. לאחר מכן נשאלתי לשמי, העיר, הדת ופרטים אחרים. מסרתי את שמי האמתי.

לאחר כל זה הועברתי למקום אחר, בשדה, היו בו פצועים פולנים רבים ועגלות סניטריות אספו אותם. העבירו את כולנו לבית חולים בעיר גבול גרמנית.

היינו בבית החולים שלושה ימים. היומיים הראשונים אינם זכורים לי כי הייתי מחוסר הכרה. ביום השלישי חשתי עצמי לא רע. בערב הועברנו אל תחנת הרכבת, העמסנו לרכבת סניטרית והועברנו אל קניגסברג.

במשך שבעת השבועות ששהיתי בקניגסברג היה היחס בבית חולים לא רע. לא סבלתי במיוחד בשל מוצאי. כעבור ימים אחדים בבית החולים נלקחתי לאולם הניתוח, כי הפצע התפור נפתח, לאחר שהרדימו אותי סגרו את הפצע בקרסים.

אינני זוכר במדויק את התאריכים בהם עברתי כל ניתוח, אך בתקופה זו של שבעה שבועות תקעו את הקרסים ברגל, שוב כרתו את הרגל

וניתחו את היד והיא הייתה מונחת על קורה. בפעם השנייה קיבלתי שטף דם פנימי ביד ובפעם השלישית כרתו את היד.

לאחר הניתוח הראשון ביד, נערכה, כעבור ימים אחדים, ביקורת של רופא ראשי בבית החולים. כשניגשו אליי והאחות הסירה את התחבושת וגם הוציאה את הצינורית מן הפצע, בדק הרופא והם הלכו לחדר השני. האחות אמרה כי תחזור מיד לחבוש את היד.

כעבור רגעים אחדים חשתי ברטיבות. הבחנתי כי דם זב מן היד. התחלתי לקרוא לעזרה. באה האחות וגם רופא. מיד הועברתי לאולם הניתוחים ולאחר שניתן לי אֶלחוש עצרו את שטף הדם. ביום השלישי השחירה היד. חדלתי להניע את אצבעותיי. הרופא אמר כי חייבים לקטוע את היד, כל היד מורעלת, כך אבדה לי היד.

כשהוחזרתי אל המיטה, פרצתי לראשונה בבכי גדול. סבלתי גם באוזן ימין. מן ההתפוצצות פקע קרום התוף ועד היום שמיעתי רפה.

בו בזמן היה הצד הימני אדום כאש והניחו לי קומפרסים במשך זמן רב.

שכבתי על חישוק גומי כי הגב היה פצוע. שכבתי בחדר קטן עם פצוע נוסף. הסניטר שהשגיח על חדרנו היה גרמני מבוגר, שלא נדבק בהיטלריזם, כך שטיפולו היה טוב. הוא נהג להביא מן הבית סיגריות, תפוחי עץ, סוכריות, גם היה היחיד שידע איך להרים אותי מן המיטה כשבאו האחיות להחליף מצעים.

בהיעדרו, כשהיה אחר, צעיר יותר, הרים אותי מן המיטה כשבאה האחות להחליף מצעים [השמטה?], עשה זאת במכוון.

באחד הימים באו האחות ושני צעירים מתנועת Hitlerjugend והעבירו אותי אל אולם גדול, היו שם עשר עד שתים-עשרה מיטות. כשנשאו אותי, טלטלו את האלונקה במכוון, כך היו לי כאבים עזים.

הרופא האחראי במחלקה היה גרמני צעיר שנכנס תכופות לאולם ושאל את החולים שאלות שונות. כיהודי, הייתי מתרגם, ובגלל זה ישב תמיד ליד מיטתי. כעבור זמן קצר התחיל לדבר פולנית שוטפת. הוא סיפר כי הוא מיטיב לדעת פולנית משום שהוא שלזי, אך שונא לדבר פולנית.

זיכיתי ליחס לא רע מצדו, אך הוא היה אנטישמי גדול. באחד הימים התפאר, כי אילו היה בחזית, לא היה לוקח חיילים יהודים בשבי, אלא יורה בהם מיד בשדה.

היו מקרים שאנשי אס-אס בקו הראשון ירו למוות בפצועים ללא הבחנה. אזרתי אומץ ושאלתי אותו: הוא יודע את מוצאי בכל זאת הוא מטפל בי היטב, וזה בניגוד לדבריו. הוא השיב לי כי הוא רופא ואני פצוע וחובתו כרופא להגיש לי עזרה.

לא היה טעם להמשיך לדבר על כך, זה היה בשנת 1939. אפשר, כי שנים אחדות מאוחר יותר, אילו הייתי בידיו לא הייתי מספיק לשאול והוא לא היה צריך להשיב.

לאחר שבעה שבועות בבית החולים ניגשו האחות עם הרופא, התוו סימן בכרטיס הרפואי שלי בדבר העברה לבית חולים אחר. חום לא היה לי כבר. בו ביום, בשעת הצהריים, הורידו אותי לחצר, עמדה שם משאית והובילו מספר גדול מאתנו לתחנה, שם המתינה רכבת משא.

בקרונות, על הרצפה, היה מפוזר קש. מי שהיו מסוגלים ללכת נכנסו אל הקרונות והתיישבו על הקש, הפצועים קשה הועברו לקרון באלונקות והוצבו עם האלונקה על הרצפה.

כבר היה אז קר למדי וימי כפור, גם לא היינו רחוקים מן הים. הייתי מכוסה בשמיכה אחת בלבד.

באנו לתחנת רכבת קטנה בשם שטאבלאך כשכבר ירדה החשכה, שם הטעינו אותנו על משאיות והובילו לבית חולים של סְטלג A I במרחק כ-9 ק"מ [Stammlager- StaLag].

הדרך הייתה קשה מאוד, הרכב נסע מהר וטלטל את המעיים. גם היה קר, הגענו למחנה מתים למחצה. בבואנו למחנה ראינו לפנינו מספר גדול של צריפי עץ. נשאו אותי ועוד קבוצה, שרק אחד בה היה מסוגל ללכת מעט, לצריף מספר 9. מיטתי הייתה ליד הדלת. היה קר והייתה לי שמיכה אחת בלבד, אמרו כי למחרת יקבל כל אחד שמיכה נוספת.

הקור לא היה הדבר הגרוע ביותר. גרוע יותר היה לישון בלילה הראשון. בעת תפירת שקי הקש, שזה עתה מולאו קש טרי, נשאר בצד העליון

הקשר שהקש קשור בו. כשהשכיבו אותי על המיטה היה הקשר בדיוק תחת לגב ולחץ כל הלילה על הפצע. לא היה אל מי לדבר, סניטרים לא נראו כל הלילה, וכל הלילה חיו לי כאבים נוראיים.

הלילה חלף. בשש בבוקר הופיע סניטר והביא קפה. כל אחד קיבל ספל קפה, לחם לא, זו הייתה ארוחת הבוקר. כשביקשנו לחם, הסביר לנו הסניטר כי בשתיים-עשרה בצהריים נקבל ארוחת צהריים, בשעה חמש או שש נקבל לחם עם קפה, ובארוחת בוקר קפה בלבד.

אמרתי לסניטר כי הקשר בשק הקש דוקר אותי ויש לי כאבים. הוא לא היה מסוגל לעזור לי עד שהופיע סניטר מאולם הניתוח ואז הוסר הקשר.

התברר כי לסניטרים לא היה מושג קלוש בעבודה סניטרית. הגרמנים לקחו חיילים אחדים מן השבויים והם היו הסניטרים. משימתם הייתה רק להביא אוכל לחולים, להוציא את הדלי בבוקר, בעת החלפת התחבושות לחולה נשאו אותו הסניטרים אל אולם הניתוח. היה עליהם גם למדוד לחולה חום.

המדידה התנהלה באופן פשוט למדי. הסניטר ניגש אל כל חולה ושאל: יש לך חום? ולפי תשובת החולה כך רשם. לפעמים פחות לפעמים יותר.

לרחצה לא דאג איש. שכבתי שבועות אחדים ולא הייתה טיפת מים על פניי. התחבושות היו של נייר, ולאחר זמן קצר כבר היו ספוגות מוגלה וקרועות, ונאלצנו לחכות כך עד למחרת לחבישה שנייה.

בשתיים-עשרה אחת הביאו ארוחת צהריים, קנקן אחד לכל עשרה אנשים. היו ארוחות צהריים שונות. פעמים רבות היה קנקן מים ובתחתיתו נח ראש כרוב קטן. הכרוב נפרס בטקס גדול לעשר מנות שוות, וזו הייתה ארוחת הצהריים.

הייתה גם ארוחת צהריים של דייסה והייתה אז חגיגיות גדולה בצריף, ככל שהיינו רעבים, ניצבו קערות הדייסה על השולחן, חיכינו שתתקרר כדי שהאוכל ייעשה סמיך.

כעבור כשבועיים החלו חולים קלים יותר לרדת מן המיטות ובהדרגה החלו לשרת את המקרים הקשים, אך נעשה קשה יותר עם הלחם. הסניטרים הביאו את הלחם והניחו על השולחן, החולים שכבר התהלכו, פרסו את הלחם. הוא נפרס באופן שהמתהלכים זכו במנת לחם כפולה.

פריסת הלחם התנהלה כך: נפרסו עשרים מנות והונחו על השולחן וכשנסתיימה הפריסה קראו: "לו!" היושבים ליד השולחן חטפו כל אחד מנת לחם גדולה והשוכבים קיבלו פרוסות לחם קטנות.

הלחם היה ישן ובשעת הפריסה השיר פירורים רבים, היושבים ליד השולחן יכלו לגרוף את הפירורים וזה היה רווח גדול. כך היה גם בארוחת הצהריים.

ערכנו ניסויים שונים בעניין הלחם, ניסינו להשאיר את הלחם לארוחת הבוקר, אך בלילה, כשהרעב היה גדול (פיסת הלחם הייתה במשקל של כ-200 גרם), שברנו מדי פעם פיסה מן הלחם ובבוקר, לארוחת הבוקר, לא היה לחם.

שתינו את הקפה בטקס מיוחד. כל אחד אחז בידו את ספל הקפה ואחד החולים קרא: "טמפו, אחת, שתיים, שלוש!" בטמפו שלוש שתינו את הקפה וחיכינו לארוחת הצהריים, להבאת מעט המים אשר כונו מרק.

בין אכילה אחת לשנייה סיפרנו לעצמנו איך אכלנו בבית, מנינו את כל הדברים הטובים וחיכינו ליום בו נוכל להרשות לעצמנו לפרוס פת לחם.

באחד הימים, לאחר כשלושה שבועות, החליפו לי סדין, שכבר היה מוכתם מאוד במוגלה ומכונם. אך לא רחצו אותי ולא החליפו את הכותונת, כך שהמשכתי להיות מזוהם. כשהחליפו את הכותונת לא החליפו את הסדין. גם השמיכה ושק הקש היו מזוהמים ומכונמים.

כעבור שבועות אחדים באו גרמנים עם סניטרים ונאמר לסניטרים כי צפויים לבוא קצינים לביקורת וצריך לשטוף את הצריף, לגלח את החולים ולרחוץ אותם.

כשאמרו להם הסניטרים שאין להם תער גילוח, כי חל איסור על החזקתו, הם מצאו ספר והוא קיבל תער והחל בגילוח.

מיטתי הייתה ראשונה ליד הדלת, הייתי ראשון לגילוח. כבר הייתי מגודל כהוגן. כשהחל לגלח התחלתי לצעוק, התער היה קהה והוא חתך את פניי. הוא הניח אותי מגודל למחצה. רחצו אותי מעט וזה רענן אותי במקצת.

הביקורת

נכנסו קצינים בכירים אחדים ורופא. הוא קיבל הסבר על כל חולה, ליד מיטתי התעכב והורה להסיר את התחבושת, בחן את הפצעים ודיבר עם הגרמנים האחרים. לאחר מכן שאל אותי אם יש לי דרישה כלשהי. אמרתי כי קשה לי לשכב על שק הקש וכי אני רעב.

היה לי מזל, הוא הורה לתת לי כרית רכה, חישוק גומי ותוספת מזון במשך חודש אחד. אך עד שהגיעה אליי התוספת כבר חסרה למעלה ממחציתה. התוספת כללה שני תפוחי אדמה ועשרים גרם בשר.

באה השנה הנוצרית החדשה. קיבלנו 600 גרם סוכר ומנת לחם גדולה יותר, גם ארוחת הצהריים הייתה מעט יותר טובה. גם בא לביקור איש כמורה דובר פולנית. קיבלנו גם פחמים, לבני פחם, כל מי שהיה מסוגל ללכת קצת הלך להביא פחמים. באחד הימים הובא פחם בכמות כזו שהחלל תחת כל המיטות היה מלא.

באחד מימי ראשון הופיע בצריף אזרח גרמני, הוא אחז בידו תיבת קרטון ובה לחם יבש, קשה כברזל. הוא נתן לכל אחד פיסת לחם. גם אני קיבלתי פיסה. נגיסה לא באה בחשבון, אך הייתי מרוצה מזה, כי לא הייתי מסוגל לאכול אותו במהירות. כרסמתי וכרסמתי כמחצית היום עד שאכלתי אותו.

כבר הייתי מסוגל לרדת מן המיטה וקיפצתי אל השולחן, היו גם אחרים שהיו מסוגלים ללכת. התחלנו לחפש דרך למנוע רמאות בחלוקת הלחם. עשינו מאזניים פרימיטיביים ושקלנו את הלחם. פרט לדרך זו הנחנו את הלחם על השולחן בשורה ואחד מאתנו הסב את גבו אל השולחן ומאחורי גבו הצביעו על מנה ושאלו למי מיועדת המנה, ומי ששמו נקרא, הוא שלקח את הלחם.

אני מקבל רגל

בפברואר באו מקניגסברג שני אורטופדים והחלו להכין פרוטזות לכל מי שפציעיהם נרפאו. הם הכינו מודלים מגבס. בחודש מרץ הובילו אותנו אל קניגסברג לנסות את הפרוטזות.

זה היה יום טוב. העובדים נתנו לנו כריכים. אכלנו בתיאבון רב. לאחר מדידת הפרוטזות חזרנו בו ביום אל בית החולים של המחנה.

באפריל הובאו הפרוטזות. הנכים נקראו אל אולם הניתוחים. היינו הקבוצה הראשונה, למעלה מעשרים אנשים. אותי נשא הסניטר על כתפו, כי לא הייתי מסוגל ללכת עם קביים כאחרים. נהגתי לקפץ, אך אולם הניתוחים היה מרוחק מדי. כל אחד נקרא בנפרד ולי יצא להיות אחרון, כי שמי מתחיל בש"ן.

הייתי קצר רוח להמתין וקיפצתי אל הפרוטזה שלי, על כל פרוטזה נרשם השם. לבשתי את הפרוטזה. הסניטר עזר לי, נטלתי את המקל והתחלתי ללכת אט-אט, כשקראו בשמי כבר הלכתי על הפרוטזה.

הפרוטזה שלי הייתה עשויה עור עד לברך ותחת לברך היה מקל. לכל הנכים שהיו קטועי רגל בלבד הייתה הפרוטזה עשויה גבס בחלקה העליון במקום עור ולמטה מקל. כרותי שתי רגליים קיבלו פרוטזות רגילות.

לצריף חזרתי בכוחות עצמי, רק על המדרגות התקשיתי ללכת בימים הראשונים, ובכל צריף היו מדרגות בכניסה.

אני "עושה חיים"

בו ביום הלכתי אל צריף הנגר לקצר את מקלי, שהיה ארוך מדי. לאחר שסידר את המקל נתן לי שתי פרוסות לחם עם שומן. כששבתי אל הצריף והתחלתי לאכול את הלחם שמעתי קריאה: "הוא עושה חיים!"

ניתנה רשות לשלוח חבילות מן הבית, אך לא יותר מ-250 גרם החבילה. פעם מצאתי עצמי ברשימת מקבלי החבילות וכשהלכתי לקבל את החבילה, מצאתי חמש חבילות. החבילות היו בדרך זמן רב למדי. בימים כתיקונם הן היו מושלכות, אך שם היו טובות.

מכתבים

כתבתי את המכתב הראשון עוד מקניגסברג, מבית החולים, אך לא קיבלתי מענה. המכתב השני נכתב מבית החולים של המחנה, לא אל ההורים, אלא אל הדוד בוורשה. כיוון שלא היה מענה מן הבית הערכתי כי ההורים בוורשה אצל הדוד.

למכתב השני קיבלתי מענה כעבור חודשים אחדים. לאחר מכן הרשו לכתוב שני מכתבים בחודש, אך רק על נייר מיוחד שהשגנו בקנטינה בתשלום. מי שלא היה לו כסף מכר רבע לחם ובכסף יכול לקנות שתי סיגריות ונייר כתיבה. פעם מכרתי מנת לחם שלמה ובכסף קניתי מכשיר גילוח.

חיי נכים

הנכים היו הולכים למטבח לפני מסירת ארוחת הצהריים, כשהגרמני לא היה במטבח קיבלנו שם אוכל מעובדי המטבח.

קרה פעם שהגרמני הסתתר במטבח מאחורי הקיר, עם צינור מים לכיבוי אש. כשנאסף מספר ניכר של נכים ליד החלון, פתח את המים והחל להתיז עלינו בזרם חזק. התחלנו להתרחק במהירות, אך המים הפילו אותנו וכך שכבנו, כחמישה-עשר נכים, שרועים על הקרקע והוא התיז עלינו מים עד שהיינו רטובים כהוגן.

היו זמנים שהגיעו חבילות מצרכים לשבויים והגרמנים לא מסרו אותן. הם הוציאו מצרכים טובים, כמו נקניק, שומן, וחבילות שלא היו ארוזות היטב, הכול התערבב בהן. החבילות המעורבבות הובאו לבית החולים של המחנה. התערבבו נקניק בשומן וחמאה ומצרכים אחרים. המצרכים הוכנסו לדוד ובושלה מהם ארוחת ערב. זה קרה פעם בחודש.

הרכב שהביא את המצרכים הביא גם את הלחם היבש מן החבילות. את הלחם קיבל כל פעם צריף אחר. במקרה נמצאתי פעם לא רחוק מן המטבח כשהרכב עליו שפכו את הלחם עמד ליד חלון פתוח. הנחתי למקל, ניגשתי במהירות לחלון וחטפתי פיסת עוגה, בו ברגע נפלה מן השק חצי כיכר לחם. כשחטפתי את הלחם נפלה לי העוגה ואחר לקח אותה. אני נשארתי עם הלחם. כ-3 ק"ג לחם כפרי.

על כל פנים כשהתחלתי ללכת כבר לא היה הרעב כה גדול.

הנכים האחרים התלוננו שהפרוטזות אינן טובות. בא איש מקצוע מן המפעל והוחלט להחליף אותן. הפרוטזה שלי הייתה צרה, כי בשעה שקיבלתי אותה הייתי מצומק, ראו את העצמות. כשהתחלתי לאכול שמנתי קצת והפרוטזה הייתה צרה, אך כשנשאלתי אם היא טובה אמרתי שהיא טובה. לא רציתי שתילקח ממני ושוב אהיה מרותק למיטה. נכנסתי אל הסנדלר, הוא עשה חתך בפרוטזה ותפר שתי רצועות כך שיכולתי למתוח ככל שרציתי.

בין יהודים

נשארנו בבית החולים של המחנה קבוצה קטנה של נכים קשים. כל האחרים, שהחלימו, נשלחו למחנה אל גרקן [Gerken].

אני נשארתי עדיין בבית החולים של המחנה. בסוף מאי, כשהביאו אל בית החולים צרפתים ולא היה מקום, הועברתי עם קבוצה נוספת למחנה שבויים סטלג 1, בגרקן. סופחתי במחנה לצריפי היהודים.

במחנה היו אז כ-70,000 שבויים. לאחר שרשמו את כל הפרטים בחדר הרישום, נאמר לי לאיזה צריף ללכת. באתי לצריף והמפקד היהודי הראה לי את מקום השינה שלי.

התחלתי להביט סביבי.

זה היה מחנה גדול מוקף גדר תיל כפולה ובאמצע תיל דוקרני, סביב היו מגדלי שמירה ומכונות ירייה. כל ארבעה צריפים היו מוקפים תיל דוקרני, זה נקרא בטליון.

במרכז המחנה הייתה הקנטינה. ניתן לקבל בה נייר לכתיבת מכתבים, סכיני גילוח וזוטות למיניהן. ניתן להשיג גם מי סודה, אך לא היו קופצים. היו גם זמנים שהיה בצל למכירה, הכול בתשלום. לחם לא.

בכניסה למחנה היה חדר הרישום ובסמוך חדר החולים. בחדר החולים עבד רופא יהודי. הלכתי אליו ואמרתי שאינני מסוגל לטפס על דרגשי קומות, הוא הכניס אותי אל חדר החולים.

במרחק-מה היה ה-Arbeitseinsatz עובדי כפייה, בקרבת מקום הדואר והיה במקום בזר לא לגלי שהגרמנים לא הפריעו לקיומו.

הבזר כונה קֶרְצֶלַק. הכול ניתן לקנות שם אפילו חפצים רציניים למדי. גם רבע, חצי או מנת לחם שלמה. מנת לחם שלמה הייתה במשקל 200 גרם. גם כף מלח, טבק, סיגריות וגם חצי סיגריה – הכול בתמורה לכסף, או התחלפו זה עם זה.

חבילת טבק עלתה שלושה-ארבעה מרקים קשים. היה כסף קשה וכסף מחנה. מרק של הרייך כונה קשה, שילמו תמורתו ארבעה-חמישה מרקים של המחנה. ההבדל היה גדול, כי כך רצו השומרים שהבריחו את הטבק. בתמורה לחבילת טבק שמחירה 50 פניג לקחו שניים או שני מרקים וחצי. אינני זוכר את מחיר הסיגריות, אך זה היה לפי הכמות שעשו מחבילת טבק.

פעמים רבות התנפלו השומרים על הבזר, מי שנתפס מוכר את מנת הלחם, לקחו ממנו את הלחם ומיד נתנו לנכה. כשהלך השומר, החזיר הנכה את הלחם בתמורה לסיגריה או שתיים, אך השומרים הבחינו בנעשה, ולאחר מכן עמדו ליד הנכה וחיכו עד שאכל את הלחם.

מחוץ לבזר היו גם מוכרי מרק. מחירה של פנכת מרק היה שלושה מרקים או פנכה מלאה של משקע הקפה, אם הקפה היה מתוק, היה מחירו שני מרקים, קפה מר מרק אחד.

פרנסות של נכים

שאלתי במחנה אם נותנים לנכים אוכל מעבר לתקן, השיבו לי כי הם הולכים למטבח ולאחר שחבורה לוקחת ונשאר בדוד, נותנים לנכים. ניסיתי להיכנס למטבח מן הצד השני ונשארתי עומד ליד הדלת בפנים. מנהל המטבח, גרמני מבוגר, הבחין בי וקרא לי לגשת אליו. הוא שאל לרצוני, אמרתי לו: אוכל. הוא עיכב את כל החבורה והורה לתת לי.

כך היה לאחר מכן עם כל הנכים בכמה מטבחים, לא בכולם, כי היו מטבחים בהם היו גרמנים צעירים והם הניסו את הנכים. בשר לא היה באוכל. הם בישלו לארוחת צהריים דגי ים גדולים, שהיו מונחים זמן רב במלח, אך לא היו טריים ביותר. כבר עלתה מהם צחנה.

האוכל היה מלוח מאוד ונדף ממנו ריח דגים ישנים, למרות זאת אכלו אנשים בתיאבון רב וליקקו היטב את העצמות הגדולות של הדג.

היו ימים בהם בישלו את האוכל עם עצמות סוס. לאחר הבישול הוצאו העצמות מן הדוד, כי היו גדולות. הם הוציאו את העצמות אל ארגז בחוץ, סמוך למטבח. חל איסור ללכת לשם, אך לנכה לא העירו. תמיד היו שם נכים והם גירדו את העצמות, כל פיסת בשר קטנה שנותרה.

היה לנכים מקור פרנסה גם במחסן הלחם והתוספות ללחם. מדי יום הביאה משאית פעמים אחדות לחם. הלחם הושלך למחסן מבעד לחלון, בשעת מעשה נקצצו כיכרות לחם רבות ואת הפיסות הקטנות נתן הגרמני לנכים שנמצאו תכופות ליד המחסן.

התוספת ללחם כללה כף ריבה, חתיכת מרגרינה בגודל עשר פרוטות, או נקניק דגים בגודל דומה. כשהתרוקן אצל המחסנאי מכל פח עם מרגרינה, נתן את המכל לפי תור לאחד הנכים, שעמד ליד החלון וגירד בכפית מה שניתן, כשפתח חבית מרגרינה הסיר את הנייר ונתן לנכה. על הנייר היו תמיד פיסות מרגרינה.

את האוכל הרגיל קיבלנו ככל האחרים: 200 גרם לחם בארוחת צהריים ובבוקר קפה.

כשהועברתי מבית החולים של המחנה אל המחנה, כבר היו החיים במחנה מוסדרים במקצת. אך בזמן הראשון סבלו השבויים היהודים מאוד – הכו ועינו אותם. גם לאחר בואי למחנה הכו הגרמנים את השבויים היהודים על לא עוול. היה במחנה קצין פולני, פולקס דויטש, שתמיד חבש לראשו ברט, כל השבויים היהודים רעדו מפניו.

מדי יום לפנות ערב נערך מפקד, לא בצריף אלא בחוץ. לאחר הספירה שוחררו הנכים ואת האחרים הריצו הגרמנים עד רדת החשכה בשיטת פול-קום, כך עשרות פעמים, וליפול הורו במקום בו היה בוץ, ולהשתרך בבוץ, אגב כך גם הכו אותם.

שבויי מלחמה צרפתים

באחד הימים נעלו את כל הבטליונים והתנועה פסקה. מאוחר יותר החלו להוביל פנימה שבויים צרפתים, רבים מאוד. נמצאתי שם, כי

הייתי בחדר החולים, שהיה עם חדר הרישום. הרישום של כולם נמשך מעל לחצי יום.

לצרפתים היו חפצים טובים למכביר, סיגריות אנגליות, שוקולד, לבנים טובים וגרבי צמר, אך לא היו להם סכיני גילוח. כל פעם שעשיתי המרה היה עליי לחפש במהירות למי למכור את הסיגריות כדי שיהיה לי כסף לקניית סכיני גילוח, אותם קניתי בקנטינה.

בבטליון, אשר אליו הובלו, ניצבו שומרים ולא אפשרו לשבויים ותיקים לגשת, אך מבעד לחיל, כשהשומר לא הבחין, נעשו עסקים. קנינו גרביים, גטקס, כותונות, והכול תמורת סיגריות או טבק ובימים הראשונים וגם מאוחר יותר תמורת לחם.

היו בשבי גם אריסטוקרטים, אלה מווילנה וסביבתה. רוסיה וגרמניה ניהלו אז רומן והותר לשלוח מצרכים לבני אזור זה. הם קיבלו חבילות גדולות ובהן פריטים טובים כמו נקניק, קותל חזיר ומצרכים אחרים. אך כל אחד חי לעצמו ולא התעניין בזולת.

בצריף היו שני חלקים ובמרכז חדר רחצה קטן. היה גם דוד גדול להרתחת כביסה, אך הדוד שימש לבישול מזון. הבישול התנהל באופן מקורי. כל אחד עטף את תפוחי האדמה שלו בסמרטוט וקשר, וכולם הכניסו לדוד. מילאו את הדוד מים וכך בישלו. כשהיו תפוחי האדמה מוכנים, רוקנו המים וכל אחד נטל את הסמרטוט שלו עם תפוחי האדמה שלו.

השירותים היו במרחק מאה מטרים מן הצריף. בין הצריף ובית השימוש צעד שומר. נאלצנו להצדיע לכל שומר, אך היו אנשי משמר שהכו כשהצדיעו להם וצעקו: "יודה, למה אתה מצדיע?" כשלא הצדיעו להם, הכו גם כן.

באחד הימים עמד על המשמר חייל צעיר, כנראה טירון בצבא. עוד לא היה לו ניסיון, הוא התנהל כפי שלימדו אותו, כשמצדיעים יש להשיב בהצדעה. כשאחד מאתנו חלף לידו והצדיע כרגיל, והגרמני השיב, הוא נכנס לצריף וסיפר על הפלא. מדי דקות אחדות, כשהלכו אחרים לבית השימוש, הצדיע הגרמני ללא הרף, המסכן, כשניצב על משמרתו.

באחד הימים ננעלו צריפי היהודים ואנשים אחדים נלקחו לחקירה בשל עניין חמור למדי – ריגול.

כך היה המעשה: חנייר, שקיבלנו בקנטינה לכתיבת מכתבים, יצא מן הדפוס עם פגמים, היו עליו נקודות אדומות. איש לא שם לב לכך, אך כשהמכתב הגיע אל הצנזור, לא מצאו חן בעיניו הנקודות והוא העביר את המכתבים למפקדה, ומשם באו לאסור את כותבי המכתבים. לאחר חקירה ולאחר בדיקת נייר המכתבים, שעוד היה ממנו בקנטינה, שוחררו כולם.

הגרמנים יורים למוות בשבויים יהודים

לפני שהועברתי למחנה, בטרם הייתה לי פרוטזה, במרץ 1940, היה טרנספורט של פצועים. יהודים שהתאימו לטרנספורט שוחררו גם הם והוחזרו לפולין. אני לא התאמתי, כי לא הייתה לי עדיין פרוטזה.

כל השבויים הנוצרים בטרנספורט שוחררו, יהודים רק מאזורי גנרל-גוברנמנט. יהודים מטריטוריות שהיו שייכות לרוסיה וטריטוריות מחוץ לגנרל-גוברנמט, שהגרמנים כללו בגרמניה, הובלו אל ביאלה פודלסקה [Biała Podlaska]. למחנה שלנו הגיעו ידיעות כי ירו שם בכולם. הכול אושר לימים. איך נודע על כך במחנה לא ידוע לי.

כעבור זמן-מה היה טרנספורט נוסף של חולים, אך נוצרים בלבד, יהודים לא היו בו. כתבתי מכתב להוריי, שיפנו למפקדה ויבקשו את שחרורי והם כתבו בקשה למפקדת המחנה. התשובה הייתה שעליהם לשלוח התחייבות שיכלכלו אותי ואישור של מועצת העיר כי אני פולקס דויטש, ואז ישחררו אותי. מובן מאליו כי מסמך כזה לא יכולתי לקבל ונשארתי בשבי.

במחנה היו גם אוקראינים רבים. עברתי שם פעם וראיתי את כל האוקראינים מכונסים ליד הצריף וכמה קציניים גרמנים. קצין נשא בפניהם הרצאה באוקראינית בדבר אוקראינה העצמאית, לאחר מכן הם שרו שירים וכל אחד ניגש אל הקצין וחתם על הצהרה.

באחד הימים אספו את כל היהודים והעבירו אותנו למחנה אחר, במרחק לא רב. זה היה סניף של אותו מחנה, אשר כונה לאגר L. הגרמנים אמרו כי היהודים מנהלים מסחר רב מדי וספסרות.

במחנה L נמצאו שחורים וערבים מן החזיתות הצרפתיות ומספר קטן של אנגלים. שם, חשבנו, כבר נמות ברעב, כי לא ניתן לארגן שום דבר מן הצד. קיבלנו רק מה שנתנו במטבח. אך כעבור ימים אחדים הופיעו השרברבים של המחנה. היו אלה אזרחים גרמנים שעבדו במחנה והבריחו מצרכים שונים. בתמורה קיבלו כסף, סוודרים, גרביים שנקנו מן השחורים והערבים באותה דרך.

גם במחנה L קיבלתי מקום בחדר החולים. בבואי אל חדר החולים התיישבתי על המיטה שהראו לי והבטתי סביבי. זה היה אולם גדול, כעשרים מיטות. במרכז ניצב קמין, מוסק היטב, כי השחורים והערבים קפאו, והיה קיץ, כל האירופאים הזיעו. השבויים הצרפתים הורשו להחזיק בקיץ סגיני חורף, כי היה להם קר.

שבויים יהודים שהיו במחנה לא נלקחו לעבודה מחוץ למחנה. היינו במחנה זה שבועות אחדים ולאחר מכן הוחזרנו למחנה הראשון ושיכנו אותנו בבטליון בו נמצא בית המאסר, בכניסה ניצב שומר ולא הניח לאיש לצאת מן המחנה, אך כשיצאו הנכים העלים השומר עין.

לכל האחרים הייתה רק אפשרות להירשם בבוקר לרופא ובדרך להסדיר את ענייניהם.

היו שמועות במחנה, כי מכינים טרנספורט שבויים חולים לשחרור. הלכתי אל חדר הרישום לשאול אם אני ברשימה. כשנעניתי בשלילה, ביקשתי לרשום אותי לפגישה במפקדה, הייתה אפשרות כזו. רשמו אותי לבוקר המחרת, הלכתי אל המפקדה ברגל, עם קבוצה נוספת. בגללי נמשכה ההליכה הלוך וחזור יום תמים.

ביקשתי במפקדה שישחררו אותי ויוסיפו אותי לרשימה בטרנספורט הקרוב. המפקד דיבר אתי יפה, הבטיח להתחשב בבקשתי. אמר כי יטלפן אל חדר הרישום במחנה ושם אקבל תשובה מדויקת.

לפנות ערב חזרתי למחנה ולמחרת בבוקר הלכתי אל חדר הרישום. שם הסבירו לי כי לא יוסיפו אותי לטרנספורט הקרוב, כי הוא מיועד לנוצרים בלבד. בו בזמן נאמר לי, כי במהרה יובילו את כל היהודים מן המחנה לפולין.

החלו להלך שמועות: ישחררו רק מן הגנרל-גוברנמנט, ישחררו גם מטריטוריות רוסיות. בין השבויים היהודים התנהלו ויכוחים איך להירשם, כפולנים או כרוסים. היו שבויים שהיו רשומים כנוצרים וכששמעו כי יובילו את היהודים לפולין, הודיעו כי הם יהודים. בין היהודים החדשים, היה גם רופא.

באחד הימים הביאו למחנה 800 שבויים יהודים, שהיו בעבודה למן היום הראשון לשבי והחלו לרשום את כל היהודים.

יום כיפור במחנה

לאחר התערבויות אחדות במפקדה ניתנה רשות לא לקחת שבויים יהודים לעבודה ביום כיפור והותר להתפלל. הייתה קבוצת דתיים, בהם אחד בשם קוטון, את שם משפחתו אינני זוכר, קבוצה זו הסדירה את זה. ביום כיפור בבוקר, כשעמדו כולם להתפלל נמצאה קבוצה שהגדירה עצמה אנטי-דתית וקראה להרצאה אנטי-דתית, בזמן ובמקום בו התפללנו. כשהמרצה כבר היה בטרנס נכנסה לאולם קבוצת גרמנים, כל מי שלא השתתפו בתפילה הובלו לעבודות שונות.

בא היום, הודיעו לנו להיות מוכנים. הגרמנים בדקו מה ברשותנו ובלילה הובלנו לתחנה, מרחק קילומטרים אחדים. שרר כפור וירד שלג.

כזכור לי זה היה במחצית אוקטובר. עלינו לקרונות משא. בדרך קיבלנו כיכר לחם ומשהו ללחם ונסענו. לפנינו ואחרינו נסע טרנספורט צבאי. לא זכור לי כמה זמן נסענו, כי פעמים רבות עמדנו בדרך, לא התירו לנו לצאת מן הקרונות.

לבסוף הגענו למחנה שבויים אחר בהמרשטיין, סטלג II B, שהינו שם ימים אחדים. הלכנו, קבוצת נכים, אל המפקד וביקשנו לבנים חמים כי קר לנו. אירע נס – הוא נתן לנו, הנכים, לבנים חמים וגם סגיני חורף.

שוב הטעינו אותנו על הקרונות והמשכנו לנסוע עד בואנו לעיר גבול שהייתה שייכת לפולין לפני המלחמה. הרכבת נעצרה, לא בתחנה אלא מעט אחריה. הרשו לנו לרדת מן הקרונות. בעיירה זו עוד היו פולנים, בראותם מדים פולניים, הביאו לחם והשליכו אלינו מבעד לגדר. אך לא הספקנו לאסוף את הלחם, כי הגרמנים גירשו אותנו חזרה לקרונות, בו ביום באנו בלילה אל ביאלה פודלסקה.

תחת הנהגה יהודית

מן התחנה הובילו אותנו ברחובות ריקים, פה ושם נראה נוצרי מאחר הולך. באנו אל מחנה עבודה אזרחי.

איכשהו עברנו את הלילה בשינה. במחנה העבודה של ביאלה פודלסקה יהודים מקומיים היו המנהיגים, כמובן בפיקוח גרמני. זכור לי רק אחד, כינו אותו יענקל השחור, שמות אחרים לא זכורים לי. היה גם רופא יהודי, אך הרופא והמפקדים היהודים המקומיים לא גרו במחנה, הם רק שהו בו במשך כל היום.

זה היה עוד לפני פינוי היהודים לגטאות. הותר לנשים היהודיות להביא בצהריים אוכל לאנשי המחנה. בעיר פשטה שמועה על בואם של שבויי מלחמה יהודים למחנה והנשים היהודיות החלו להביא פרוסות לחם וגם כיכרות לחם שלמות. הן עמדו ליד הגדר וחיכו לפתיחת השער על מנת להיכנס.

היינו מורעבים כהוגן וכשנכנסו הנשים, ביקש כל אחד להקדים לחטוף פרוסת לחם, כולם רצו אל הנשים עם הסלים. כאן נכנסו לתפקידם המפקדים היהודים. הם התנפלו עלינו בפרגולים ובמקלות והחלו להכות באכזריות. ברגעים הראשונים לא הגבנו על כך, אך מיד גילינו התנגדות והשבנו מכות.

במטבח קיבלנו ארוחת צהריים, היא הייתה גרועה מאשר בשבי, אך מי שהיה לו כסף לשלם לטבח קיבל מזון טוב יותר. עובדי המטבח היו גם הם מן המשולחים לעבודה, אך נתנו כסף למפקדי המחנה היהודים, לכן עבדו במטבח ועשו כרצונם. כך היה גם בבית המרחץ. מי שרצה להתרחץ נאלץ לתת כסף לעובד בית המרחץ.

טיפול רפואי

בבוקר יצאו כל החולים לכיכר למִפקד. הסניטר אמור היה לקבוע אם החולה יכול ללכת לעבודה או לא. אנחנו, קבוצת נכים, עמדנו ורצינו לראות איך מתנהלת הבדיקה. יצא אחד, גם הוא מעובדי המחנה, אשר מונה להיות סניטר, כי היה לו כסף לתת למי שצריך.

עמדה קבוצה של עשרים-שלושים אנשים. הסניטר ניגש ושאל [פלוני] מה כואב לו ומיד השיב שהוא מסוגל ללכת לעבודה. היו בקרב החולים אנשים עם פצעים קשים ברגליים, זבי מוגלה, והסניטר אמר כי הם מסוגלים ללכת לעבודה. בשבי קיבלו אנשים כאלה טיפול רפואי.

אנחנו, הנכים, שעמדנו והבטנו ביחסו של הסניטר, התחלנו לגדף אותו. הוא עזב את החולים והסתלק.

החלו לקחת את שבויי המלחמה לעבודה בבניית שדה תעופה. בעבודה הם סיפרו לקצין האחראי על המצב במחנה והוא בא לראות.

למחרת בא למחנה רכב צבאי והביא שקי קש עם נסורת עץ וגם קערות לאוכל. למטבח הוכנסו גם כמה שבויי מלחמה וגם בבית המרחץ השתנה המצב לטובה במקצת.

אנחנו, הנכים, דרשנו שחרור מעבודה, בהתאם לפתקים שהיו לנו מן השבי ובהם נכתב כי יש לשחרר אותנו. המפקדים היהודים המקומיים אמרו כי הפתקים חסרי ערך, ויהיה עלינו להתייצב לוועדה בפני הרופא היהודי העובד במחנה, שהיה גם הוא אחד ממנהיגי המחנה. בו בזמן הפיצו שמועה, כי אילו מסרנו להם את הפתקים, היו משחררים אותנו, אך איש מן הנכים לא רצה למסור את הפתק, זו הייתה הוכחה יחידה להיותו נכה מלחמה.

הוועדה נקבעה לשבת או ליום ראשון. עמדנו וחיכינו. היינו 180 נכים. הראשון שנכנס אל הוועדה היה מוורשה, זכור לי במדויק, שמו היה סאשיקן. רגלו נכרתה תחת לברך וברגל השנייה כף הרגל. הרופא אמר לו כי לא ישחרר אותו, הוא מסוגל לכתוב ויעבוד במשרד כלבלר. בצאתו מן הרופא סיפר מה אמר לו הרופא, כולנו התפזרנו.

אני משוחרר

ביקשנו מראשי הקבוצות של שבויי המלחמה שעבדו בשדה התעופה, להודיע לקצינים הגרמנים על מצב הנכים. למחרת בבוקר, בלכתם לעבודה סיפרו לגרמנים על הנכים ועל סירובו של הרופא לשחררם.

בשעה שתיים-עשרה בא רכב ובו קצין בעל דרגה גבוהה ואחד השבויים. הוא כינס את כל הנכים ושלח לקרוא לרופא ולמנהיגי

המחנה היהודים. כשבא הרופא צעק הקצין, גידף אותו כהוגן ושאל את הרופא באיזו סמכות ביטל את חתימת הרופא הראשי הגרמני. בו בזמן פקד הקצין שאיננו רוצה להיתקל עוד בנכים במחנה, יש לשחרר אותם עד מחר שעה עשר בבוקר, והסתלק.

למחרת זימנו מפקדי המחנה היהודים את כל הנכים. דרשו מאתנו לחתום כי ניסע על חשבוננו. הם לא ייתנו לנו כסף. לא היה לנו כסף, אך לא רצינו להערים על עצמנו קשיים וחתמנו. לאחר מכן דרשו לתת להם את המעילים הצבאיים, שהיו חדשים למדי. כאן נתקלו בהתנגדות, ולמזלם של הנכים בא ברגע ההוא רופא גרמני משדה התעופה ולא הרשה לקחת אותם.

זה היה לפני הצהריים. הובילו אותנו אל הוועד היהודי, שם דרשנו כסף לכרטיס נסיעה ברכבת והם נתנו לכל אחד מאתנו זלוטי אחדים.

לפנות ערב הלכנו, קבוצה של עשרים וכמה אנשים, לתחנה. ניגשתי אל הקופה ושאלתי את הקופאי, אם הנכים מקבלים כרטיסים מוזלים לנסיעה לוורשה. הוא הסביר לי כי אין כרטיסים מוזלים, גם לא לנכים נוצרים. אך יש בשתיים-עשרה בלילה – אמר – רכבת לוורשה, עובדים שם קונדוקטורים שהם מכריו, הוא יסדיר שניסע בלי תשלום עד ורשה. הוא הורה לנו לחכות באולם ההמתנה עד שיודיע לנו.

התיישבנו באולם ההמתנה וחיכינו. לאחר כחצי שעה בא הקופאי עם שני אנשים מן הצלב האדום, הם הביאו דוד תה גדול, לחם עם שומן וזלוטי אחדים לכל אחד מאתנו. קצת יותר מאוחר הביאו שוב לחם עם שומן. כשבאה הרכבת שלח הקופאי לקרוא לנו ואמר לנו לעלות לרכבת לשני הקרונות הראשונים. כך באנו לוורשה.

שוב בבית

לא רציתי לנסוע מיד הביתה, כי לא רציתי לבוא לעיירה ביום, כדי לבלות את הזמן הראשון עם ההורים. עליתי לחשמלית ונסעתי אל דודי שגר בוורשה, שם הייתי עד לפנות ערב ואז הלכתי אל תחנת הרכבת. באתי ברגעים האחרונים, כל הקרונות היו גדושים. ניגשתי אל מנהל התחנה וביקשתי מקום. הוא פתח קרון צבאי, ביקש לפנות מקום והורה לי לעלות. כשכבר ישבתי בקרון הבחנתי בקרון בפולני מן העיירה, שהיה מוכר לפני המלחמה כאנטישמי פרוע, בדש נשא אות

של פולקס דויטש. הוא קרא עיתון גרמני. בזמן הנסיעה חדל לקרוא והחל לספר לגרמנים על מאבקו להקמת הגטו בעיירה וולומין מחוץ לעיר, והוא השיג את שלו. הוא ודאי לא זיהה אותי, כי חילק לכולם סיגריות וגם לי נתן סיגריה. לאחר עשרים-וחמש דקות נסיעה הגעתי אל וולומין. כבר היה חשוך למדי. ברחוב כבר לא נראה יהודי, כי הותר להם לשהות בחוץ רק עד השעה שש.

זה היה ב-7.11.1940

אינני מסוגל לתאר את קבלת הפנים של אבי, לראשונה ראיתי אותו בוכה. את אימא ואת אחי לא פגשתי בבית, הם כבר היו עם חלק מן החפצים בגטו. זה היה שבוע לפני המעבר לגטו.

גם את הפגישה עם אימא אינני מסוגל לתאר. אין לי מילים לכך. רצוני רק להעיר כי היינו שני ילדים בבית, שני אחים, ואני הייתי הבן של אימא. כך גם הפגישה עם אחי. פעמים רבות התחלתי לתאר זאת והנחתי לכתיבה, היה קשה מדי לחוות שוב את הסצנה שחוויתי ביום ההוא, כשנפגשתי עם הוריי ועם אחי.

גטו וולומין

ב-15 בנובמבר 1940 נאלצו כל היהודים להימצא בגטו. הגטו עוד לא היה מגודד ונמצא סמוך לפסי הרכבת. האזור בו נמצא הגטו נקרא סוסנובקה. היו שני חלקים, חלק אחד, סמוך למסילות, היו בו צריפים גדולים בהם גרו היודנרט והאמידים; החלק השני, הגדול יותר, נמצא ביער, שם היו בתי עץ קטנים. הצפיפות בחלק זה הייתה גדולה מאוד. בגטו וולומין היו כ-2,000 יהודים. אני, הוריי ואחי גרנו בבית שגודלו שלושה מטרים רבועים. בחדר ניצבה סדנת חרט, אבי היה חרט עץ במקצועו, תנור מטבח, מיטה. בלילה הורכבה מיטה נוספת ואז לא ניתן לפתוח את הדלת.

היהודים חיו מחפצים ומסחורות שמכרו למבריחים הנוצרים, היו יהודים שלקחו סחורות אצל בעלי האמצעים והבריחו לכפרים. בשובם הבריחו מצרכים. סוג נוסף של פרנסה היו עורות וחומרי גלם שהבריחו נוצרים, ובעלי מלאכה יהודים עיבדו. הבריחו גם דגן שנטחן בטחנות ידניות. מן הקמח אפו אופים יהודים לחם שנמכר למבריחים נוצרים.

כאמור, לא היה הגטו מגודר בזמן הראשון, לא הייתה שמירה, התנועה הייתה חופשית. בזמן הראשון עבדנו אצל הגרמנים לפי רשימות שהכין היודנרט. כעבור זמן קצר גודר הגטו מצד מסילת הרכבת. לא ניתן עוד לנוע בחופשיות, ללכת העירה ניתן רק עם אישור של הקומיסר העירוני או להתגנב. יהודי שנתפס בעיר בלי אישור, הובא אל היודנרט והיה על היודנרט לשלם קנס, עד 2,000 זלוטי לראש. היודנרט היה מעוניין להציב משטרה יהודית לשמור על היציאה מן הגטו.

אעיר עוד, הרוב סבלו רעב. הוועד בישל ארוחת צהריים וחילק לחם. חלק מן היהודים השתכרו מגנבת עץ ביער, תלישת גדרות ומכירתן לאופים.

בעיר היה איגוד נוצרי של נכי מלחמה. הלכתי לשם, אל יושב הראש. הראיתי לו את האישור מן השבי, ביקשתי עצה איך לקבל סיוע. הוא הסביר לי כי בהיותי יהודי אינו יכול לעזור לי, הציע לי לפנות בעצמי לוורשה בדבר ועדה בבית החולים הצבאי. לאחר שאעבור את הוועדה אכתוב בקשה למשרד האזורי של הנכים בדבר קבלת גמלה. כתבתי מכתב לבית החולים בוורשה וביקשתי ועדה. הוועדה נקבעה לתחילת 1941. קיבלתי מקומיסר העיר אישור לנסוע לוורשה ורשות כניסה לגטו ורשה. הוועדה קבעה לי 98% או 100% נכות, בהחלטת רופאים גרמנים. קיבלתי אישור לאחוזים ונכנסתי אתו אל איגוד הנכים בוורשה גם שם אמרו לי לכתוב בקשה, אך לא נתנו מקום לתקווה שאקבל סיוע. כתבתי בקשה, לא קיבלתי מענה.

הצרות גוברות

בסוף 1941 החמיר המצב מאוד, יהודי שנתפס בעיר, לא נפטר עוד בקנס, שהיודנרט שילם, ירו ביהודים שנתפסו. הז'נדרם הגרמני היה מודיע ליודנרט כי ירה ביהודי או ביהודים אחדים ובתמורה לכל יהודי דרש 2,000-3,000 זלוטי. נאלצו להשיג את הכסף תוך דקות ספורות, ולא, איים לירות באחדים מחברי היודנרט. במקרים כאלה נכנסו השוטרים לבתי בעלי אמצעים ולקחה בכוח כסף ככל שניתן.

בקרב אנשי המשטרה היהודית היו סדיסטים, שחיפשו במיוחד לגרום צרות, הם הכו ושדדו וכדומה.

בו בזמן פשטה מגפת טיפוס. בזמן הראשון לא היו הרופאים מסוגלים לאבחן את המחלה. החולים מתו כעבור שבועיים. המגפה השתוללה במיוחד בקרב אנשים עשירים בריאים. בגטו לא היו תרופות, לא כל אחד רצה לסכן את חייו ולהבריח תרופות מן העיר. בלית ברירה הייתי חומק בערב העירה ומביא את הנחוץ. בתמורה לשליחות כזו קיבלתי חצי קילו לחם.

בזמן בו הייתי בגטו לא טעמתי בשר. חבר שלי, קצב, נתן לי מתנה, 200 גרם בשר. בשבת, כשנתנו לי את קמצוץ הבשר, חשתי כי אינני מסוגל לאכול זאת וכי יש לי חום גבוה. יצאתי מן הבית ונכנסתי אל ד"ר רזניק, הרופא קבע כי חליתי בטיפוס. הוא שאל אם רצוני להיות בבית או ללכת לבית חולים. אמרתי כי רצוני לבית חולים. למחרת הלכתי לבית החולים.

בית החולים היה בניין שהשמשות בו מנופצות וחלונותיו כוסו בקרשים שחוזקו במסמרים. כל חולה נאלץ להביא עמו כלי מיטה ואוכל מן הבית, סניטרים לא היו. בחדרים היה קר ואפל. הייתי בבית החולים חמישה-עשר ימים. בצאתי מוחש מאוד ומורעב, כשנתנו לי רבע כיכר לחם זו הייתה ארוחת בוקר, צהריים וערב.

היה בגטו בית יתומים ובו שבעים וכמה ילדים. היודנרט הזמין אצל אחי סוליות עץ למען הילדים. אחי הצביע על העצים שיש לכרות ביער. שכר עבודה, נאלץ היודנרט להבטיח, ישולם בלחם.

באזור ורשה (וולומין הייתה במרחק כ-18 ק"מ מוורשה) היה מחנה עבודה, וולאנוב [Wilanów?]. המחנה היה בפיקוח גרמני והייתה בו משטרה יהודית. מפקד המשטרה היהודית היה אלכסנדר, יהודי מאוטבוצק. היודנרט בוולומין קיבל הודעה בדבר מספר עובדים שעליו לספק למחנה זה. היודנרט כינס את כל הכשירים לעבודה, קרא שמות רבים והודיע כי מי ששמם נקרא יכולים להתפזר, השאר חייבים להתייצב לכל קריאה. בקבוצה זו היה גם אחי. פניתי אל יושב ראש היודנרט, הערתי לו כי אחי הוא היחיד בבית המסוגל לעבוד וביקשתי לשחרר אותו. הוא השיב כי אין לו ברירה, הוא חייב לשלוח אנשים לעבודה.

ראוי להעיר כי בתחילה התחשבו במצבי, כך למשל, קרה שאחי נשלח לעבודה בעיר, אני התייצבתי במקומו. בעת קריאת השמות, כשקראו בשם אחי, אני השבתי. יושב הראש ומפקד המשטרה הביטו בי ושאלו: הרי קראו לאחיך, השבתי: אם אחי ילך לעבודה לא יהיה בבית מי שישתכר. הורו לי ללכת הביתה.

יצאתי מן הגטו

הטרנספורטים מגטו ורשה, שנסעו אל טרבלינקה, חלפו ליד הגטו. מדי יום ביומו נסעו טרנספורטים, כל עשרים דקות בערך [?]. זה היה בימים הנוראים. בגטו ידענו לאן מובילים את היהודים ומה צפוי להם. זכור לי כי ביום כיפור עמדתי בגטו, יהודים התפללו בטליתות. מצד אחד שמעתי יהודים זועקים ומתחננים לאלוהים ומצד שני חלפו טרנספורטים עם יהודים אל טרבלינקה ונשמעו זעקות היהודים מן הקרונות.

על גורל היהודים המובלים אל טרבלינקה ידענו מעובדי הרכבת. היה גם מקרה שפלוני מן העיירה שלנו, שהיה בגטו ורשה, הובל אל טרבלינקה והצליח להימלט. הוא עבד בטרבלינקה בהטענת הקרונות בחפצי הנספים, הסתתר בין החפצים בקרון וכך יצא מן המחנה. בדרך, במרחק לא רב מוולומין, קפץ מן הקרון ובא אלינו לגטו. אביו כונה בעל שם. חי כיום [מועד כתיבת הדברים] בפולין.

הגטאות הקטנים בסביבה חוסלו. חלק מן היהודים נורו בדרך והשאר הובאו לגטו ורשה. נותרו גטאות ידוב [Jadów], רדזימין [Radzymin], וולומין. בימי סוכות הראשונים של 1942 בא בן עיר שלנו שעסק בהברחה, היה לו מראה נוצרי, וסיפר כי מחסלים את גטו ידוב. לא נותרו אלא רדזימין וולומין. חשנו כי קרב יום חיסול שני הגטאות.

החלטתי לעזוב את הגטו, גם בבית דיברו על לבי לעשות זאת, בתור נכה הייתי בטוח כי בעת החיסול אין לי כל תקווה, לא היה לי מה להפסיד. היה לי מראה "טוב", זה העניק לי אומץ לנסות. פשוט לא היה לי מה להפסיד. אם ייתפסו אותי אדע לפחות שניסיתי. היה לי מעיל חדש וטוב. לבשתי אותו. הלכתי לכפר הקרוב קובולקה [Kobyłka?] וקניתי כרטיס רכבת לאוסטרוב מזובייצק [Ostrów Mazowiecka].

התכנית שלי הייתה לבוא אל זמברוב [Zambrów], מעבר לבוג, האזור ההוא היה שייך לרייך השלישי ועוד היו שם גטאות לא שמורים.

נסעתי ברכבת עד מַלְקין, שם היה עליי לעבור לרכבת אחרת. בעת המעבר מרציף אחד לשני עמדו גרמנים והשגיחו שלא יתגנבו יהודים. הם לא שמו לב אליי, עליתי לרכבת לאוסטרוב והגעתי בשלום בשעת לילה מאוחרת. בתחנה באוסטרוב פגשתי צעירים אחדים מן העיירה שלי, שעסקו בהברחה. כשהבחינו בי, ניסו לחמוק מן התחנה כדי שלא אבחין בהם. הם חששו שאלך אתם וזה עלול להסגירם. הבחנתי בצאתם מן התחנה והתחלתי ללכת בכיוון שלהם. עברתי גדר, עד היום אינני מסוגל לתאר לעצמי איך עברתי אותה. היה עליהם ללכת בזהירות (הרי אסור היה ללכת), לכן הלכו לאט ויכולתי ללכת בעקבותיהם. בדרך נתקלו בי נשים נוצריות אחדות (אחת מהן עם ילד) שהלכו באותו כיוון. עם שחר הגענו לגבול (הגבול הרוסי-גרמני משנת 1939). קודם שקרבנו לגבול אמרו הנוצריות, כי אם שומעים יריות חייבים לעמוד במקום. בבואנו למרחק של כעשרה מטרים מגדרות התיל של הגבול שמענו יריות. נשארנו עומדים. כעבור דקות אחדות בא חייל גרמני ממשמר הגבול עם כלב והחל להוביל אותנו למפקדה. בבואנו למפקדה כבר האיר היום. לפני המפקדה הורה הגרמני לי ולנוצרייה עם הילד להישאר בחוץ, את האחרות הוביל פנימה למפקדה. הנוצרייה הסבירה לי כי לא נותנים קנסות גדולים. הם מורים לשטוף רצפה, לחטוב עצים ועבודות קשות אחרות, לאחר מכן משחררים. רצוני להעיר, הצעירים היהודים נראו כנוצרים, גם בי ראו נוצרי.

בהיותי עייף מן הדרך, שכבתי על העשב. כעבור כחמש-עשרה דקות, יצא השומר מן המפקדה וראה אותי שוכב, הוא ניגש אליי ושאל מדוע אני רוצה לחצות את הגבול. הסברתי לו כי אני נכה מלחמה, אינני מסוגל לעבוד ובצדו השני של הגבול יש לי קרובים ואני מאמין שיעזרו לי. הוא הוביל אותי הצדה ואמר לי כי בשעה שתיים-עשרה בצהריים מתחלף המשמר בגבול, ואז מצויים שומרים בודדים על הגבול. הוא גם אמר לי כי לא רחוק מן הגבול מצוי מגדל, אם אלך ישר בקו המגדל לא אתקל בשומרים ואוכל לחצות את הגבול בחופשיות, בשעת הצהריים.

רצוני להעיר, אזור וולומין, שממנו באתי, היה שייך לגנרל-גוברנמנט. צדו השני של הנהר בוג היה שייך לרייך השלישי. חל איסור לחצות את הגבול לרייך השלישי.

לא הכרתי את הדרך לגבול. סיפרתי לנוצרייה עם הילד מה אמר לי הגרמני. לפני הצהריים הלכתי עם הנוצרייה לגבול לפי הנחיות החייל הגרמני, ובאמת לא נתקלנו באיש. בבואנו אל החיל הרימה אותו הנוצרייה וחצתה את הגבול. אני לא הייתי מסוגל, בגלל נכותי. הרמתי את החיל התחתון ורכסתי בחיל העליון. השתטחתי על הקרקע וזחלתי לצד השני של הגבול.

התרחקתי במהירות מן הגבול ובאתי לכפר. נכנסתי לבית הראשון ונתקלתי שם באיכרה שאיבדה את בנה במלחמה. היא נתנה לי אוכל ונחתי שם. לא שאלו אותי מי אני.

גטו זמברוב

יצאתי אל הכביש בדרך אל זמברוב ועגלה חולפת לקחה אותי אתה. לגטו זמברוב נכנסתי בדרך צדדית. המשטרה היהודית לא הכניסה זרים לגטו. פגשתי מכרים שיעצו לי לפנות ליודנרט ולבקש עזרה. יושב הראש צעק עליי ואמר, כי הפליטים הם סכנה גדולה לגטו זמברוב, לא קיבלתי כל עזרה.

החיים בגטו, בעת שהייתי שם (סוף 1942), היו גן עדן בהשוואה לגטו וולומין. היהודים עבדו בעבודות שונות אצל הגרמנים בעיר ומחוצה לה. הלכו לעבודה בלי ליווי. היה גם מה לאכול.

בידיעה כי בגנרל-גוברנמנט מחסלים את הגטאות בזה אחר זה, ומתוך אמונה כי גם שם יהיה אותו הדבר, לא ישנתי בגטו. לפנות ערב יצאתי לכפר הסמוך והסולטיס [ראש הכפר] נתן לי פתק ללינה אצל איכר. אצל האיכר קיבלתי ארוחת ערב וארוחת בוקר. כל היום שכבתי בשדה. נהגתי ללון בכפרים שונים, בכל מקום קיבלתי מן הסולטיס פתק לינה בלי שאלות. לגטו נכנסתי פעם-פעמיים בשבוע, מתוך רצון להיוודע מה חדש. כך חייתי כחודש.

ביום חיסול גטו זמברוב, בשבת או ביום ראשון בלילה, הייתי כל היום בגטו. בגטו התנהלו החיים כרגיל, בלי לחוש כי עומדים על סף החיסול. לפנות ערב, כמו תמיד, הלכתי ללון בכפר. כשקמתי בבוקר ורציתי ללכת לכפר אחר, הבחנתי מרחוק בבן עיר שלי. הוא לא הלך לאורך הדרך אלא בשדות, כשהוא מסתתר. כשהבחין בי ניגש אליי. שאלתו הראשונה הייתה אם אני יודע מה קרה בגטו זמברוב. כשהשבתי

בשלילה, סיפר לי כי בלילה חיסלו את הגטו. הוא הצליח לברוח. הוא סיפר לי גם, כי רצונו לחזור לוורשה, נפרדנו ואני הלכתי מזרחה, מתוך רצון לבוא לאזור סלונים [Słonim]. האזור היה מוכר לי משירותי הצבאי וחשבתי, כי כיוון שבסלונים מיהרו להרוג את היהודים, הם כבר נשכחו. חשבתי להתקרב לטריטוריות הרוסיות הלא-כבושות. לאחר חיסול גטו זמבְרוב, חוסלו בו בזמן הגטאות עד ביאליסטוק, חששתי להתנועע בחופשיות ולהיכנס לכפר. בלילה ישנתי במחפורת של תפוחי אדמה, ביום הלכתי לעבר הזריחה. הלכתי גם דרך יערות. יום אחד הלכתי כל היום וחזרתי לאותו מקום.

חיי בסכנה

באחד הערבים, בהיותי מותש ורעב מאוד, נכנסתי אל חוטור [מעין חווה ובה עד עשרה בתי משק], קרבתי אל בית, בכוונה לבקש פרוסת לחם. אחז בי שם נוצרי בן עשרים וקרא כי תפס יהודי. כל ניסיונותיי להוכיח שאינני יהודי לא הועילו. הוא טען כי נכה נוצרי איננו לבוש בבגדים כה נאים (היה לי מעיל חדש). הוא הוביל אותי לכפר אל הסולטיס.

אצל הסולטיס בדקו שני איכרים שאין לי נשק. השייגץ צעק כי נותר לי לחיות עד לבוקר וטוב מה שעושים בז'ידים. הסולטיס לא היה בבית. בבואו דיבר עם השייגץ שישחרר אותי, זה הרי נכה פולני, הדבר לא השפיע.

בבוקר הובלתי בעגלה לעיירה לאפי, נסע אתי ממלא מקום הסולטיס, גוי זקן כבן שבעים. השייגץ לא הצטרף לנסיעה. בדרך אמרתי לממלא המקום כי אני מוכן לתת לו הכול, המעיל, שעון הזהב ומאה מרקים גרמניים, אם ישחרר אותי. הוא אמר כי מצדו היה משחרר אותי בלי לדרוש דבר, אך הצביע על עגלות הנוסעות מאחוריו, לכן הוא חושש לשחרר אותי.

בהמשך דרכנו נתקלנו במרכבה ובה ז'נדרמים גרמנים. ביקשתי את ממלא מקום הסולטיס לא להודיע עליי ולהוביל אותי העירה. הכוונה הייתה למשוך זמן. לא רחוק מן העיר הצעתי להשאיר לו הכול בתנאי שבמפקדה לא יזכיר שאני יהודי, אלא יאמר כי הביא נווד. הוא הבטיח

לי זאת בלי לדרוש שאשאיר לו את החפצים. הסברתי, כי כולם יראו אותו מוביל אותי למפקדה ומעבר לכך הוא איננו אחראי.

נכנסנו אל הז'נדרמריה (הז'נדרמים דיברו פולנית) שם הסביר ממלא מקום הסולטיס כי הביא נווד ואיננו יודע מי הוא. לשאלת הז'נדרם מי אני, השבתי כי אני מוורשה, כיוון שאין לי ממה לחיות אני נודד בכפרים. היה לי פתק השחרור מן השבי הגרמני והראיתי לו. שם המשפחה נוצרי ואת השם הפרטי, הירש, הוא קרא הירשיץ וראה בי פולני. הוא הוסיף, כי עליי לחזור לוורשה.

כשהלך ממלא מקום הסולטיס, הוביל אותי הז'נדרם אל המפקד. המפקד הבין את הפתק. הוא צעק עליי כי אני מן הגנרל-גוברנמנט ואסור לי להימצא ברייך השלישי, אם יתפוס אותי פעם נוספת אקבל קליע בראש. הוא הורה להוביל אותי אל משרד הקומיסר, שם ינפיקו למעני רישיון מעבר אל ורשה. בתנאים רגילים הייתה ההזהרה מקליע בראש מעוררת זיעה קרה והלמות לב חזקה, אך ברגע ההוא הייתה זו בשורה משמחת, עודני חי.

באנו אל המשרד לפני השעה תשע בבוקר, הקומיסר עוד לא היה שם. בבואו, מסר לו הז'נדרם את הפתק ואמר כי הורו לנפק לי הֵיתר לוורשה. הפתק הועבר למזכירה, לכתיבת רישיון המעבר.

בשעה שהחלה המזכירה לכתוב את רישיון המעבר נטלתי את הפתק. הסיבה הייתה, אף ששמי היה פולני, שמי הפרטי, הירש, הצביע על מוצאי היהודי. הגרמנים לא הבחינו בזה, המסמך ממחנה השבויים עם צלב הקרס הותיר רושם טוב. אך המזכירה הייתה פולנייה והייתה קולטת מיד במי מדובר. ברגעים כאלה, והם היו רבים, קורטוב של מזל, טריק מוצלח, וחזרת מן המוות לחיים. המזכירה חיפשה את הפתק, אמרתי לה כי הוא אצלי. היא לא דרשה אותו ורק שאלה לשמי. אמרתי הנריק וכך רשמה.

כבר היה לי מסמך טוב לנסיעה לוורשה. בבית הנתיבות קיבלתי ללא קושי כרטיס לוורשה. הייתי מגודל מאוד וחששתי שהדבר יעורר חשד. הסתכנתי ונכנסתי אל ספר להתגלח. בצאתי ממנו לעבר תחנת הרכבת עיכב אותי ז'נדרם. הוא בדק את המסמכים ואת רישיון המעבר והכול עבר בשלום. בביקורת הרכבת שאל הקונדוקטור למה במסמך אחד

כתוב הנריק ובשני הירש. השבתי מיד כי הירש הוא קיצור של הנריק, תשובתי נתקבלה כאמתית.

הנסיעה עברה בשלום. הביקורת במלקין, נקודת הגבול בין הרייך השלישי והגנרל-גוברנמנט, לא הערימה קשיים. בעירה שלי, וולומין, הייתה עצירה קצרה של הרכבת. פחדתי שגויים מן העיר יזהו אותי. התכרבלתי במעיל, כיוון שהיה קר לא התעורר חשד.

ורשה

בבואי לוורשה היה חשוך. לא היה לי מקום לישון. ליד תחנת החשמלית נתקלתי בנכה פולני חסר רגל, הוא אמר לי כי הוא גר בגרוכוב [Grochów]. סיפרתי לו כי אני בא מן הרייך השלישי (זמברוב) ואין לי מקום לישון. הוא הזמין אותי לנסוע אתו. בבואנו אל גרוכוב אמר בן לווייתי, כי יש להם חדר אחד בלבד וצפוף בו, הוא יעץ לי להיכנס אל הסולטיס ולבקש מקום לינה. הוא הוסיף, כי אם לא אקבל פתק מן הסולטיס, אישן אצלו. הבטיח לחכות. הסולטיס הסביר לי ללכת עד ואוור, שם יש מקלט לילה והתשלום אינו גבוה. הנכה הפולני לא חיכה לי.

באתי אל מקלט הלילה ואמרתי "ערב טוב". שכחתי כי עליי לומר: "ישתבח שמו". מפקח הבית היה שיכור ומיד אמר: "הולך יהודי". האישה אמרה: "אתה רואה הרי שהוא איננו יהודי" וגם אני טענתי כך, אך הגוי בשלו. לסוף אמר כי לא מעניין אותו ואוכל ללון. הוא הוביל אותי אל חדר גדול, היו שם דרגשים רבים בלי מזרנים, ואמר כי אני יכול לישון במקום. הוא גם אמר, כי הוא משאיר את הדלת פתוחה, ובמקרה שיתרחש משהו בלילה אוכל לברוח. בבוקר שכח לגמרי את חשדו שאני יהודי, אפילו נתן לי ארוחת בוקר.

בצד הארי

בהיותי במחנה שכבתי בחדר החולים, ליד מיטתי שכב חייל פולני חולה. עד למלחמה היה נהג חשמלית. כנכה קיבלתי במטבח אוכל, נוסף לחלוקה הרגילה. נתתי לשכני מן המזון שלי. תמיד אמר כי אם אהיה פעם בוורשה ואזדקק למשהו, שאפנה אליו, הוא יעזור בכל האפשר.

בבואי לוורשה התחלתי לחפש אחריו. לא הייתה לי כתובתו. שאלתי עליו אצל עובדי החשמלית, מיד שאלו אותי אם הוא חייב לי כסף, הדגישו כי הוא איש העולם התחתון. זה דווקא לא הרתיע אותי, כי אנשים מסוג זה התעניינו בעסקים. נודעה לי כתובתו ב[רובע] פראגה. הוא גר בדירה בעליית גג. בבואי מצאתי את הדירה נעולה. באתי פעם נוספת, כחמש-עשרה דקות לפני העוצר, הדלת עדיין הייתה סגורה. סמוך לדלת היה תא קטן. הסתגרתי בו וחשבתי לחכות לו כשאני מסתתר.

כעבור כשעתיים שמעתי את קולו. הוא היה שיכור ושר. שמעתי גם קול אישה. חששתי לגלות את עצמי ונשארתי בתא. כעבור זמן קצר יצאה האישה. יצאתי מן התא והקשתי בדלת. הוא פתח ומיד זיהה אותי. מילותיו הראשונות היו: "אתה יודע מה צפוי לי?" והכניס אותי הביתה.

בלילה, כששכבתי במיטה אחת אתו, הסברתי שאם יוכל להשיג לי תעודה לידה של אדם בשנותיי, שנעלם, אוכל על סמך זה לעשות תעודת זהות. הוא אמר כי אחיו נעלם ב-1939, הוא בן גילי ותעודת הלידה אצל אמו, הוא יביא אותה ויעזור לי להשיג תעודת זהות. עד להסדרת העניינים עליי להיות בביתו, הזהיר אותי לא לצאת מן הדירה. למחרת שאל את המעיל שלי. בערב חזר בלי המעיל, שיכור, וסיפר כי משכן את המעיל כדי להביא בשבילי אוכל. במשך ארבעה-חמישה ימים לקח ממנו שעון, שרשרת זהב, את החליפה. הוא עצמו היה קטן קומה, הוא נתן לי מכנסיים שלו, שהגיעו עד מתחת לברכיי.

ביום החמישי, כשלא היה לי כבר דבר, אמר כי אינני יכול לגור אצלו עוד, כי הדירה איננה שלו והוא עצמו דייר. בעלת הדירה היא זונה ואם תיתקל בי יהיה רע. הוא גם הבטיח כי ילך אתי אל גרוכוב, אל נהג קטר, יאמר לו כי אני את שלו וישכור אצלו חדר לשנינו. באנו אל גרוכוב אל נהג הקטר. הוא סירב להשכיר, אמר כי אשתו, שהייתה בנסיעה, לא תסכים, אך כשהוציא "הפטרון" שלי בקבוק יי"ש, כבר לא אמר דבר והרשה לנו ללון שם. ביום שוטטתי ברחוב. בערב באתי לדירה אך היא הייתה נעולה. חיכיתי עד חצות. השומר אמר כי איננו יכול להשאיר אותי בבית וגירש אותי. הוא יעץ לי ללכת לאורך רחוב גרוכובסקי, יש שם חצרות פתוחות, ואוכל לשבת את הלילה בחדר מדרגות. לאחר שלושים-ארבעים בתים מצאתי חצר פתוחה. חדר

המדרגות של החצר היה נעול, אך הבחנתי במדרגות המוליכות למרתף. ירדתי למרתף והתיישבתי על המדרגות האחרונות. לא הבחנתי כי בחצר השכנה, שהופרדה בגדר תיל, מצויים כלי רכב צבאיים גרמניים עם צבא. כעבור דקות אחדות האירו לעברי וקראו אליי בגרמנית לצאת משם. הם שאלו למעשיי במרתף. סיפרתי כי חברי לא חזר הביתה ולא היה לי היכן לישון. תחילה לא האמינו לי, אמרו כי היה בדעתי לעשות משהו. כשהראיתי להם כי אני ללא רגל וללא יד, אמרו כי אני עדיין מסוגל לעשות יותר מאחר. הם התייעצו אם להוביל אותי לקצין או להניח לי. אחד אמר שאולי אני דובר אמת ויש להניח לי. בעטו בידי והורו לי ללכת. בשובי לעבר פראגה הבחנתי בקיוסק שבור בלי דלתות, בלי חלונות ובלי רצפה, שם שכבתי עד לבוקר.

למחרת, עוד באפלה, כשנשמע צלצול החשמלית הראשונה, אות כי מותר כבר ללכת ברחוב, עליתי לחשמלית ונסעתי עד לתחנה האחרונה, כיכר נרוטוביצ'ה בוורשה. שם מצאתי אולם המתנה של עובדי החשמלית והיה שם חם.

ישבתי באולם ההמתנה והתחממתי קצת. מצבי היה קריטי – בלי כסף, בלי אוכל. רעב, בלי לדעת מה יהיה צעדי הבא. בצדו השני של הרחוב ניצבה כנסייה. הבחנתי כי ליד הכנסייה יושבים קבצנים ומקבצים נדבות. באתי להחלטה כי "העיסוק" היחיד המתאים לי הוא קיבוץ נדבות.

ניגשתי אל דלת הכנסייה ועמדתי, לא היה לי לב ולא אומץ להתקדם. עמדתי זמן-מה, היוצאים מן הכנסייה נתנו לי נדבות. אספתי כעשרים זלוטי. הלכתי משם אל כיכר נרוטוביצ'ה, היה שם בזר. קניתי קילו לחם ושוב ישבתי כל היום באולם ההמתנה של עובדי החשמלית.

ידעתי באיזו מסבאה שותה "פטרוני". לפנות ערב הלכתי למסבאה ופגשתי אותו שם. הוא אמר כי אין לו מקום מגורים בשבילי וייעץ לי ללכת לפראגה, רחוב יגילונסקי, מצויה שם כנסיית האחים אלברטינוב, שם לא שואלים שאלות. משלמים עשר פרוטות ואפשר לישון.

הערב הראשון בבית המחסה

"בן לווייתי" הוביל אותי לרחוב יגילונסקי 19 בפראגה, שם היה מקלט הלילה. שילמתי באשנב עשר פרוטות, הצביעו בפניי על מיטה,

הראשונה ליד הכניסה. המיטה הייתה כפולה, אחת מעל לשנייה. מזרנים לא היו, רק קרשים. בחדר בו הייתי, היו כארבעים מיטות כפולות, מנורת חשמל כחולה קטנה האירה קלושות את החדר. כל מקומות השינה היו תפוסים. פרט לחדרי היו אולמות גדולים יותר. התיישבתי על המיטה. הוצאתי לחמנייה כפולה. אך הוצאתי את הלחמנייה ניגש אליי פלוני, ששוחח עם שניים נוספים, והציע לי להצטרף לחבורה. יש להם יי"ש ואני אתרום את הקינוח. מצב רוחי היה שחוח, חסר מרץ, סברתי כי לגימת יי"ש לא תזיק. ניגשתי אל מיטתם. מזגו לי את היי"ש לספל, התברר כי זה היה ספירט ובגלל האפלולית לא הבחנתי, שתיתי בלגימה אחת ורק אז חשתי בטעם האמתי. התביישתי להראות כי אינני מורגל בשתייה מסוג זה, רק לאחר "הסעודה" שטפתי את הפה ארוכות.

ישנתי במקום זה עד מרד ורשה הפולני, אוגוסט 1944. בזמן הראשון המשכתי בעיסוק הקבצנות שלי ליד הכנסייה בכיכר נרוטוביצ'ה. השתכרתי ארבעים-חמישים זלוטי עד לשעה שתיים-עשרה בצהריים. די היה בזה לכלכל אותי – לחם ומשהו ללחם. עוד נותר לי עודף. כשנודע ל"פטרון" שלי כי יש ברשותי זלוטי אחדים, הוא בא אליי ולקח את הכסף. נאלצתי לתת כי פחדתי מסחטנות. כדי למנוע את לקיחת הכסף המרתי אותו לשטרות והסתרתי. "הפטרון" הסתפק בחיפוש שטחי ולקח מה שמצא.

כזכור, הבטיח לי "הפטרון" את תעודת הלידה של אחיו ולא נתן. כעבור זמן-מה הבהרתי נחרצות, כי אם לא אקבל אותה לא אתן לו כסף. לי היה היינו הך, בלי מסמך לא הייתי מסוגל להתקיים. הוא השתכנע כי אני מדבר ברצינות והורה לי לחכות במקום בו נפגשנו והוא יביא את תעודת הלידה, שהייתה אצל אמו. כיוון שלא בטחתי בו, מצאתי לי מקום מוסווה, ממנו יכולתי לראות אם הוא בא לבדו או עם מי הוא נמצא. הבחנתי בו יורד מן החשמלית והוא היה בגפו. יצאתי למקום שנקבע והוא נתן לי את תעודת הלידה. היא הייתה על שם אדוארד קֶמְפֶּקוביץ', יליד ורשה 1913, השנתון שלי. היו לי כבר אז כמה מאות זלוטי, נתתי לו. לא פגשתי בו במרוצת שבועות אחדים.

רציתי לקבל תעודת זהות. נאמר לי, כי אם אקבל אישור שאני ישן במקום חצי שנה אוכל לקבל תעודת זהות. נכנסתי אל המזכיר וביקשתי אישור. הוא אמר לי כי איננו יכול לעשות זאת, כי עדיין אני

לא גר חצי שנה. הצעתי לו כסף ומיד נתן לי אישור. מסרתי במועצת העיר את תעודת הלידה, את האישור ושני תצלומים, כדי לקבל את תעודת הזהות. הורו לבוא כעבור חודשים אחדים.

כזכור, נהגתי להמיר כסף קטן לשטרות. המרתי את הכסף במקומות שונים. באחד הימים ניגשתי לחנות מזון להמיר את הכסף. ליד המזנון ניצב גוי גבה קומה שפניו מחוטטים. ממבט הוא לא עשה רושם טוב. כשנתתי לו את המטבעות הקטנים שוחחנו מעט. האינסטינקט ניחש משהו ומשך אותי לחנות זו. במרוצת שבועות אחדים המרתי כסף רק אצלו. את החנות החזיק עם גיסו. שמו היה רוברט בָּרוּצקי ושם הגיס חניק גרובסקי. בשבועות אלה התיידדתי מאוד עם אשתו של ברוצקי.

כן, אני יהודי

באחד הימים באתי כרגיל להמיר כסף, בחנות הייתה רק גברת ברוצקי. היא קראה לי להיכנס לחנות, הביטה סביב, שאין שומע ורואה, ואמרה לי: "אדוארד, אני מאמינה שאתה יהודי".

לי היה היינו הך. מאסתי בקיבוץ הנדבות, בבית בו ישנתי היו קבצנים, גנבים, שיכורים, נוכלים ואני ביניהם.

השבתי לה בקיצור – "כן, אני יהודי" – התשובה ניתנה בנימה רגוזה והוספתי: "על אדמת פולין שלך שפכתי דם ונפצעתי – הצגתי לה שאלה – האם יש לי זכות לחיות אצלך בפולין?"

היא החווירה מאוד והחלה להתנצל, היא לא התכוונה לרע, להפך, היא ידידה טובה ורוצה לעזור לי. במילים אלה הלכתי אל אולם ההמתנה של עובדי החשמלית. בערך בשעה ארבע אחר הצהריים היא באה לקרוא לי לחנות. כשנכנסתי אכל בעלה ארוחת צהריים. הוכנה שם ארוחת צהריים זהה גם למעני.

"אדוארד, אל תיקח ללב, עוד תזכה לימים טובים". הוא הזמין אותי לביתו ביום ראשון הקרוב.

בתום החודש באתי אל מועצת העיר לקחת את תעודת הזהות. ניגשתי פעמים אחדות אל האשנב והלכתי. פחדתי, אולי בעל תעודת הלידה חי, והכול יתגלה. בחנתי מרחוק את המסמכים שהיא מכינה בשבילי.

בראותי את המסמכים שלי וליד המזכירה אין שוטר, ניגשתי אל האשנב. היא הסבירה לי, כי אין בשבילי תעודת זהות ועליי להתייצב במשרד הראשי של מועצת העיר, בכיכר התאטרון בוורשה, באיזה עניין לא ידעתי. נאמר לי, כי אני חייב בהחלט לבוא לשם, כי בכל מקרה יובילו אותי לשם בכוח. חששתי ללכת לשם. בכירי המשרד אמרו, כי לפי הסעיפים וההזמנה הם מבינים כי זה בעניין רישום שהייה. בשורה זו שימחה אותי במקצת, כי בעיקר חששתי מתעודת הלידה.

למחרת בבוקר הלכתי אל המשרד הראשי של מועצת העיר וניגשתי אל האשנב המתאים. טענתי כי במקום לתת לי תעודת זהות הזמינו אותי לכאן. הפקיד הוציא את התיק והסביר לי, שלא אוכל לקבל תעודת זהות, כי אינני רשום בוורשה. הערתי לו שצירפתי אישור מבית המחסה, שאני לן שם שישה חודשים (המועד הנדרש לקבלת תעודת זהות), הוספתי כי בבית המחסה אין ספר רישום שהייה, אלא ספר רישום של הלנים שם, וזה אמור להספיק. פקיד שהיה בקרבת מקום אמר כי לפי הידוע לו, די באישור כזה. הוא החתים את המסמכים והורה לי לבוא כעבור חודש אל מועצת העיר. וכך היה. בבואי אל מועצת העיר קיבלתי את תעודת הזהות. היה בה התצלום שלי ונכתב כי אני קתולי רומי. לאחר קבלת תעודת הזהות הלכתי אל מכריי בכיכר נרוטוביצ'ה. הם שמחו מאוד.

מצויד במסמך רשמי כאדוארד קמפקוביץ' חשתי בטוח יותר. זמן-מה קודם לכן קניתי ספר תפילה קתולי ולמדתי את התפילות, את שמות הקדושים, כמו פולני מלידה שעבר טבילה.

אני מחליף את מקור הפרנסה שלי

השתכנעתי כי מכריי, בָּרוּצקי ואשתו, הם ידידי, לכן העזתי וביקשתי מהם לחפש למעני עיסוק כלשהו, שחור או אחר. כילידי ורשה היו להם מכרים רבים. ברוצקי הבטיח לי להתעניין.

ברוצקי סחר בבשר בשוק השחור. היה בא אליו מביילאן [Bielany], קצב שייצר נקניק. האיש קנה בשר בבזר וגם אצל ברוצקי. השייגץ שהעביר את הבשר מצא עבודה אחרת (הקצב עצמו לא העביר בשר) והפעם לא היה מי שיעביר. ברוצקי הציע שאני אעשה זאת. הוא הוסיף, כי הוא ערב לי. הקצב הסכים. היה עליי לקחת 25 ק"ג בשר

בחשמלית עד ביילאן ולשאת אותו מן התחנה מרחק של 1.5 ק"מ. במצבי זה היה לי קשה מאוד, במיוחד בזמן הראשון, כשלא היה לי תרמיל. בתמורה לכל חבילת בשר שהעברתי קיבלתי עשרים זלוטי, ארוחת צהריים אצל הקצב ונקניק במשקל 300-400 גרם. העברתי ארבע-חמש פעמים ביום. חובלתי גם נקניק מן הקצב לחנויות, ושוב קיבלתי תשלום. רצוני להעיר, ברוצקי ערב לי שאני לא אגנוב, אך אם הגרמנים לקחו, איש לא היה אחראי.

היה קר ולא היה לי ביגוד חם. היו לי כ-700 זלוטי. ביקשתי מברוצקי ללכת אתי לבזר חפצים ישנים בכיכר קז'ימייז'. הוא הלך אתי. חיפשתי ז'קט בהתאם לכסף שהיה לי, אך ידידי חיפש בשבילי אדרת שער. אמרתי לו: "רוברט, הרי אין לי כסף". הוא השיב: "זו לא דאגה שלך, תחזיר כשיהיה לך". הוא קנה לי אדרת שמחירה כפול ממה שהיה לי.

עוד קודם שהתחלתי לעבוד אצל הקצב ניהל אתי הניק גרבובסקי, גיסו של ברוצקי, שיחה ידידותית באחד הימים. גם הוא ידע כי אני יהודי. הוא שאל לאיזה ארגון השתייכתי לפני המלחמה. כשאמרתי לו, כי בלאו הכי לא ידע מה זה, השיב לי שהוא יודע הכול. אמרתי שהשתייכתי ל"חלוץ הצעיר". הוא הסביר, כי אילו הייתי קומוניסט לא היה עוזר לי. הוא אמר לי לבוא לחנות למחרת בשעה שלוש או ארבע. הוא יהיה אז בחנות. שאציץ לחנות פנימה ואם אראה איש צעיר גבוה בעל שפם גדול עליי להיכנס לחנות, לעמוד שתי דקות, לא לומר דבר ולצאת. הוא ביקש ממני לרשום על פיסת נייר סיגריות את שמי ביידיש. הוא הוסיף, כי אקבל ממנו תמיכה.

עשיתי כפי שהורה לי. נכנסתי לחנות וראיתי את הצעיר הגבוה בעל השפם, עמדתי כשתי דקות והלכתי. כשהלך האיש הגבוה חזרתי לחנות ושאלתי מי זה. הוא אמר לי די שתדע כי הוא משלכם ושמו אנטק. כעבור כשבועיים נתן לי גרבובסקי 500 זלוטי. הוא שאל אם אני יודע מה מקור הכסף. אמרתי: "אנטק". הוא אמר לי: "אתה לא יודע דבר!" אמרתי: "אני לא יודע דבר!!!". בעת ההיא הכיר לי גרבובסקי את גברת אירנה אדמוביץ'.

סמוך לחנות של ידידי ברוצקי היה קיוסק, מכרו בו משקאות חריפים וקינוח. הקיוסק היה בבעלות אחיו של ברוצקי. הייתי מבקר תכוף בקיוסק. פעמים רבות הבחנתי באנשים לא מוכרים שהבעלים הסתודד אתם, לאחר מכן סגר את הקיוסק והלך אתם. ניכר משהו חשאי. באחד הימים, בשעות בין ערביים, חורף 1943, בשבתי בקיוסק הבחנתי בשני אנשים לא מוכרים. ין ברוצקי, בעל הקיוסק, שלח החוצה שניים מחבריו ופנה אליי: "אנחנו יודעים כי ברור לך, שכאן אצלנו יש סניף של אה-קה, [צבא המולדת] רצונך להיות חבר?" מיד השבתי בחיוב. אחד האנשים הלא-מוכרים הוציא נייר וקרא בפניי בקול שקט, כי במקרה של גילוי סודות מקבלים עונש מוות. נשאלתי מה השם הבדוי שאני בוחר לעצמי. ברגע הראשון אמרתי קוּלאווי (פיסח), אך מיד תפסתי, כי בקרבת מקום יש ז'נדרמריה גרמנית, הכירו אותי, והשם עלול לחשוף אותי. הצעתי שם בדוי אחר – צֶנְטי, והשם אושר.

כבר בימים הראשונים להצטרפותי אל אה-קה נשלחתי למשימות שונות. בכיכר זְבאוויצֶ'לה, סמוך לכנסייה, גרה מורה, נוצרייה, ששיתפה פעולה עם הגסטפו. אה-קה הכיר רק את הבניין בו גרה, אך לא את מספר הבית. השתמשתי בפרנסתי הישנה – קבצנות. עליתי עד לקומה העליונה, היו בבניין שש-שבע קומות, וביקשתי נדבות מדלת אל דלת. לפי התיאור שלה שקיבלתי, זיהיתי את הדירה. כעבור זמן קצר קראתי בעלונים החשאיים, כי בוצע כנגדה עונש המוות.

בפעם אחרת קיבלתי משימה לחקור את הגישה למקום בו היה אינוונטר צבאי. המקום גבל בחצר והיה עליי לרגל איזה גידור מבדיל את החצר מן המקום. בחצר היה מועדון גרמני. נכנסתי לחצר, כמעט הגעתי לסופה כשעצר אותי גרמני ושאל מה אני מחפש. השבתי שאני מחפש בית שימוש. הוא גירש אותי מן החצר. כעבור שעות אחדות הצלחתי להיכנס לחצר שוב והגעתי עד לגדר, שהייתה רשת תיל.

ברחוב פיוס היה משרד דואר וטלגרף. קיבלתי משימה להיוודע מה מספר העובדים, אם יש מטבח, מתי מתחלף המשמר, לעשות רישום של הגישה מבתים שכנים. מול משרד הדואר, היה בית, במקום הייתה לפני המלחמה השגרירות הגרמנית, לפני הבית הייתה גדר אבן גבוהה. היה עליי להיוודע אם יש שם צבא. זה היה בקיץ 1944, זמן לא רב לפני

המרד הפולני. היה עליי לבצע את משימתי באחד מימי ראשון. בשעה שלוש התייצבתי לקבץ נדבות במרחק כחמישים מטרים ממשרד הדואר. לפני שער הבניין ניצב פולני במדי פקיד דואר, לא חמוש. כשהבחנתי כעבור זמן-מה שאין רואים גרמנים, התחלתי להתקרב אל הפולני. הצגתי עצמי כאיכר מאזור הספר ושאלתי אם טלגרף זה מה שמקישים עליו באצבעות. הוא חשב אותי למי שאינו יודע דבר. קיבצתי נדבות ומדי פעם חטפתי עמו שיחה והעפתי מבטים לחצר הבניין. עמד שם שומר גרמני חמוש. כעבור שעתיים התיידדתי עם הפולני, הוא סיפר לי מה מספר העובדים ואפילו היה מוכן להכניס אותי למטבח לאכול. הבחנתי כי המשמר מתחלף. ברגע שרצה להכניס אותי לאכול, בא אזרח גרמני, ממנהלי הדואר, צעק על הפולני וגירש אותי מן השער.

מאוחר יותר נכנסתי לחצר השכנה, ויכולתי לעשות רישומים מדויקים. במרוצת הזמן ששהיתי באזור חלפו לידי שלושה זוגות (מתחלפים). מאוחר יותר נודע לי כי היו חברי אה-קה שהשגיחו עליי.

כשסיימתי את הרישומים עוד היה עליי לקבוע אם יש צבא בבית ממול. כזכור, הייתה שם גדר אבן גבוהה. התיישבתי ליד פשפש הכניסה וחשבתי איך לבצע את תפקידי. ברגע זה נפתחה הדלת ויצאה המשרתת. היא הזהירה אותי לעזוב מיד את המקום, אם יצא גרמני הוא יכה אותי, כי הישיבה במקום אסורה. השבתי: "מה את מבלבלת את הראש, הבית הרי ריק ואין שם גרמנים". היא אמרה: "מה אתה מדבר? כל הבית אוכלס לאחרונה בצבא". ידעתי כבר הכול. הלכתי מן המקום והמשכתי לקבץ נדבות. אסור היה לי לעזוב את עמדתי בלי אישור. כעבור זמן-מה חלף זוג ובהם אחד ששחרר אותי. הוא ניגש, נתן לי נדבה ואמר בלחש, כי אם סיימתי אני יכול ללכת. עוד נשארתי זמן קצר במקום, ספרתי את הכסף והלכתי. לאחר שהלכתי מרחק-מה הבחנתי לפתע בשני ז'נדרמים חוצים את הכביש לעברי. כמובן נבהלתי מאוד, אך לא איבדתי עשתונות. הוצאתי מן הכיס סיגריה והלכתי לקראתם, מבקש אש. הם צעקו עליי, אך נתנו לי אש. חזרתי למקום שנקבע ומסרתי את המידע שאספתי.

בפעם אחרת נשלחתי עם עוד מישהו לחקור את המתרחש בווילה מסוימת, שנמצאה במרחק לא רב מכיכר נרוטוביצ'ה, שם הרחוב היה פילֶטְראווה. היו שם וילות רבות, גרו בהן אנשי אס-אס. באחת הווילות

היו משרדים. ישבנו על ספסל בכיכר וחשבנו איך נכנסים לשם. ברגע ההוא בא רכב עם פחמים, ומיד יצאו אנשי אס-אס אחדים לחפש עובדים. בן לווייתי נלקח גם הוא. לא נותר לי אלא לחכות לשובו. הוא אכן חקר הכול.

חילקתי גם את העלונים החשאיים. לרוב הכנסתי אותם אל תיבות כלי העבודה של עובדי החשמלית, עובדי העיר ועוד. באחד הערבים איחרתי לחשמלית האחרונה לפני שעת העוצר. עליתי לחשמלית שהותר לה לנסוע. זה היה במרשלקובסקי קצה קרולובסקי. החשמלית נסעה אל פראגה. בבואה לגשר קמברידג' הבחנתי כי יורים בעקבות החשמלית הנוסעת מפראגה אל ורשה. עמדתי ליד הנהג. כבר היה חושך. בכיס היה לי צרור עלונים. הסתרתי אותם במהירות תחת למנוע. כשחלפנו על הגשר עצרו הז'נדרמים את החשמלית ובדקו את רישיונות המעבר. הם האירו עליי ושאלו למעשיי, השבתי כי איחרתי לחשמלית האחרונה ואני נוסע הביתה. הוא בדק אותי, סקר את רגל העץ, הניד ידו בביטול, כאומר – אין עם מי להתעסק. לא נעלבתי מיחס הביטול.

נסים

כשאני מהרהר היום במה שעבר עליי בזמן המלחמה, בעצמי אינני יודע איך לתאר את עובדת הישארותי בחיים. כמי שאיבד במלחמה יד ורגל ובכל זאת עלה בידי להינצל מגטאות וממחנות ולחיות בוורשה בחופש כשנתיים – אין זה מזל בלבד, זהו נס! לא די היה במזל בלבד. אינני מאמין בנסים. רבים שיקראו את תיאוריי יתקשו להאמין בחלק מן העובדות, אך הן קרו. ההוכחה הטובה ביותר, שהנסים קרו לי, היא שאני חי. מי שהיה שם יודע כי בלי נסים היה גורלי זהה לזה של מיליוני יהודים. לא ניצלתי הודות לכסף, מאות ספורות של זלוטי שנתתי לא ניתן לכנותן כסף. ייתכן שדווקא הצד החלש שלי, הנכות הקשה, היא שהצילה אותי. בכל מקרה זה מעבר להכרתי להבין. ידברו העובדות, לא את כולן אני זוכר ומסוגל לכתוב, בעד עצמן.

בבית המחסה בפראגה, מקום בו ישנתי כשנתיים, נערכו מדי פעם ביקורות של סוכנים פולנים בלבוש אזרחי. הם חיפשו את הדיירים החדשים ובמיוחד יהודים. לכל חדר היה מפקד משלו והוא הצביע על דיירים חדשים. שבועות אחדים לאחר בואי אל בית המחסה באה

הביקורת והמפקד הצביע עליי. ישבתי אז על המיטה ותיקנתי את המכנסיים. הסוכן שאל אותי אם אין לי יד. השבתי כי חסרה לי גם רגל. בניד יד המשיכו הלאה.

בתקופת היותי בבית המחסה נערכו שלוש ביקורות, במיוחד לחיפוש אחר יהודים. הביקורת נערכה לפי קומות. כל היציאות ננעלו והורו לכל הדיירים להתפשט. היו מקרים של תפיסת יהודים. בקומה בה גרתי נערכה ביקורת ב-1944. אחד משותפיי לדיור סיפר לי כי צפויה להיערך ביקורת בקומה. חשתי אבוד, אך שכני לא הבחין בזה והלך. לפתע בא שליח וקרא לסוכן לשוב למשרד, והביקורת לא התקיימה.

פעם בשבוע הייתה חובת הליכה לבית המרחץ. היו שם מקלחות מאחורי מחיצות. על סכנת הרחצה מבחינתי אינני צריך לספר. אך מצאתי עצה. כל אחד לקח עמו את מעט רכושו. אני החזקתי את חפציי בתיק צבאי. הנמכתי את החגורה והתיק הסתיר את יהדותי. מאוחר יותר נודע לי, כי תמורת מחצית זלוטי נותן האחראי פתק המאשר שהאיש התרחץ.

ככלל חייתי טוב עם עמיתיי לשינה, לימים, כשהתחלתי להשתכר היטב ויכולתי להרשות לעצמי לכבד במשקה עם קינוח, אפילו התיידדתי אתם. היו בבית המחסה טיפוסים שונים. גר שם אלוף משנה בצבא הצאר, שתיין גדול. כשקיבל בקבוק ושתה החל לפקד. לאחר מכן אחז לפני פניו את הבקבוק הריק ודיבר אליו שעה ארוכה.

אישה אילמת אמרה לי ללכת למכור תמונות קדושים. לא לומר מחיר, לקחת כמה שייתנו, בדרך זו – הוסיפה האילמת בלשון אילמים – נותנים יותר. זמן-מה אמנם מכרתי תמונות קדושים.

גר אתי בן של מנהל בנק בפטרבורג, בימי הצאר, אנטישמי מוצהר, הוא ציפה לרגע בו יכבשו הגרמנים את לנינגרד, כדי שיוכל לקבל את הירושה. היו לו מכתבי המלצה מאישים שונים, הודות למכתבים קיבל תמיכה ממיזמים שונים. הוא נתן לי כתובות אחדות באומרו, כי לבטח יעזרו לי. ניצלתי גם זאת, בהצלחה חלקית. רצוני להעיר, מרבית הדיירים כלל לא התעניינו ביהודים, לא לטוב ולא לרע. עניינם היה לגנוב משהו ולשתות כוס יי"ש.

מיטתי ניצבה בפינה. היתה לכך מעלה גדולה, כי מצד הקיר לא חששתי מגנבים. אך מצד שני היו קופצים רבים על המיטה. ערב אחד בבואי הביתה מצאתי את שכני שוכב על מיטתי. דרשתי ממנו לעזוב את המיטה והתחלנו לריב (כבר היו לי אז ידידים "טובים" הודות לכיבוד). כששמעו ידידי את המריבה וראו את המתרחש, השליכו אותו מן המיטה והזהירו, כי אם יציק לי ישברו את עצמותיו. כשהלכו החברים הוא אמר לי: "זכור, אני חושד בך, אם לא תמסור לי את המיטה יהיו לך צרות". התעלמתי ואת המיטה לא מסרתי. למחרת, בשובי הביתה מצאתי את שכני שוכב משותק בכל גופו. הוא לא היה מסוגל לדבר. הנזירים הוציאו אותו לחדר החולים וכעבור שבוע מת.

פגישות

בתקופת הגטו הובילו ממנו יהודים העירה לעבודות שונות. נסעתי למקומות ההם והבטתי בהם מרחוק. פשוט רציתי לראות יהודים.

היו ברחובות רמקולים שהודיעו ארבע פעמים ביום חדשות. מקומי הקבוע לשמיעת חדשות היה בכיכר נרוטוביצ'ה. באחד הימים התקלקל הרמקול. הרמקול הקרוב ביותר היה בפינת מרשלקובסקה ושדרת ירוזלימסקה (לא רחוק מבית הנתיבות המרכזי). הלכתי לשם לשמוע חדשות. לאחר שהאנשים התפזרו, עוד נשארתי עומד. לפתע חשתי צורך להטות את ראשי. הסתובבתי והבחנתי בנערה בשם גרודז'יצקה, לא רציתי לגשת אליה, אדם פחד מזולתו ולא ידעתי אם היא רוצה שאזהה אותה. כעבור שתיים-שלוש דקות הבחינה גם היא בי. היא ניגשה אליי ושוחחנו כחמש דקות. לפני שנפרדנו הכנסתי ידי לכיס במטרה לתת לה כסף. בהרף עין זה הכניסה אף את ידה לכיס מתוך אותה כוונה. התחייכנו ונפרדנו (הנערה נשארה בחיים).

אחרי שמיעת חדשות על נסיגת הגרמנים מערים, נהגתי לבוא אל ידידי ין ברוצקי והוריתי למלא כוסיות יי"ש לפי מספר הערים המשוחררות. לפי זה ידעו כמה ערים החזירו הגרמנים. לאחר השתייה סיפרתי אילו ערים. לאחר הפגישה עם הנערה מן העיר שלי הוריתי למלא כוס גדולה של יי"ש. לאחר השתייה הוא שאל אותי לסיבת הכוס הגדולה. השבתי כי פגשתי בן עיר, הוא הבין.

פעם אחת לפנות ערב, כשנסעתי הביתה, הבחנתי בפולקס דויטש בשם קְבאפֶּק, מן העיר שלי. לא ידעתי אם זיהה אותי. המשכתי ללכת ואז הסבתי את ראשי לאחור. האיש עמד והתבונן בי. הבנתי כי אין טעם לברוח. ניגשתי אליו, הוא הושיט לי את ידו וסיפר כי גם הוא מסתתר. הוא עולל משהו והגרמנים מחפשים אחריו. לאחר שהלך, עוד הבטתי אחריו זמן רב ולאחר מכן שוטטתי כדי שלא ידע היכן אני גר.

טיפוס

הודיעו ברחובות על תערוכה בנושא טיפוס. הלכתי לתערוכה. תחת זגוגית נראו סוגי כינים, דיאגרמות על דרכי ההזנה של הכינים. באולם אחר הוקרן סרט. בסרט נראתה כרכרה נוסעת ובה יהודי. כשירד היהודי, נותרה במקום מושבו כינה. אחרי היהודי עלתה נוצרייה עם ילד. הכינה טיפסה על הילד. בשובם הביתה לקה הילד בחום גבוה. הרופא קבע כי הילד חלה בטיפוס. בסוף הסרט היה כיתוב כי היהודים גורמים לטיפוס, אין להסתיר יהודים, הם גורמים למחלות.

ידידי, הזוג ברוצקי, צעקו עליי שאני הולך למקומות כאלה. שאני נכנס אל לוע הארי.

שימשתי פעם מתורגמן. זה היה כשחייל גרמני רצה להמיר אצל נוצרייה תיבת גפרורים בביצים. בגמר עסקה ביקשתי מן הגרמני ביצה. הוא אמר לי: "אתה יהודי!" אמרתי לו – "בגלל שאני מבקש ביצה, אני יהודי, ואלמלא ביקשתי, הייתי בסדר?" הוא הבטיח לתת בפעם הבאה.

תכופות עצרו הגרמנים את החשמליות ובדקו את האנשים. את הבשר למען הקצב הובלתי בחשמלית. מעולם לא תפסו אותי. הקרון או החשמלית בהם נסעתי לא נבדקו, במקרים שהייתה בדיקה לא היה ברשותי בשר.

נסעתי בחשמלית מביילאני, אך עליתי בתחנה הלפני אחרונה אל ביילאני ולאחר מכן נסעתי בה לוורשה. בתחנה האחרונה אל ואליאנוב [Wilanów] נתקלתי תמיד באנשי אס-דה Sicherheitsdienst] שירות המודיעין הנאצי] שנסעו לאימונים. באחד הימים עצר אותי אחד מהם ואמר: "עולה מן התרמיל שלך ריח של נקניק, אה, אתה שותק!" השבתי: "מה עדיף, להבריח או לפשוט יד?" הוא הניד ידו והניח לי.

בוורשה עבדו בצבא הגרמני יהודים מהונגריה, לבושים צבאית למחצה במדים הונגריים. הם נסעו בחשמלית ללא שמירה. יום אחד, שעה שנסעתי בחשמלית, ולא הבחנתי בגרמני, שאלתי אחד מהם, לפני שירדתי, אם הוא יודע גרמנית (חששתי לשאול על יידיש). הוא השיב בחיוב. הוצאתי חבילה של מאה סיגריות ונתתי לו, הוספתי כי אנחנו אותו הדבר (לא זכור לי במדויק הביטוי בו השתמשתי). מיד ירדתי מן החשמלית.

המרד בגטו ורשה

בחיותי בצד הארי אסור היה לי כמובן לגלות אינטימיות כלפי יהודים. פרט לאנשים ספורים, ברוצקי ואשתו והאיש שנתן לי את המסמך, לא ידע איש כי אני יהודי, להפך, נעתי כל הזמן בחופשיות בין גרמנים, כפי שסיפרתי.

נודע לי על המרד בגטו ורשה מעובד חשמלית. זה היה בכיכר נרוטוביצ'ה, המקום הקבוע בו נמצאתי בשעות הפנאי שלי. בבוא החשמלית מביילאני מנוקבת בקליע, סיפר לי עובד החשמלית כי יש חילופי יריות אל ומן הגטו. פולנים אחרים סיפרו, שראו בגטו דגלי כחול-לבן ואדום-לבן. שמעתי דעות שונות על פולנים, אף שמסיבות ידועות לא יכולתי להציג שאלות. אחדים התייחסו בביטול. הם צחקו, לא האמינו כי המרד הוא עניין רציני. אחרים סברו, כי המרד היהודי יביא עמו מרד כללי. זה היה בהתחלה. כעבור ימים אחדים, כשראו שהגרמנים שולחים תגבורת צבא וטנקים, כבר התייחסו כולם אל המרד בכבוד.

באחד הימים באתי לכיכר קָרַשינסקי, לא רחוק מן הגטו. בכיכר, לא רחוק מרחוב מיודובה, ניצב תותח שירה על הגטו. בו בזמן הייתה בכיכר קרשינסקי קרוסלה, וביום ראשון היא הסתובבה כמו לא אירע דבר. בקרב הפולנים הילכו שמועות על הרוגים גרמנים רבים ומעשי גבורה של המורדים היהודים.

תנועת החשמליות לעבר הגטו נפסקה. מהדי הירי ומעשן הלהבות של הגטו הבוער ידענו כי הקרב נמשך. באחד הימים ראיתי קבוצת מורדים מובלת, נערים ונערות, חרוכים ומושחרים, לעבר בית הנתיבות מזרח.

לאחר חיסול הגטו, הביאו הגרמנים יהודים יוונים מאושוויץ, כך סיפרו, לניקוי הגטו מן החורבות. לבנים, ברזל וחומרי בניין אחרים מכרו הגרמנים לפולנים. חומרים חשובים אחרים לקחו אליהם. את החצץ הובילו אל הנהר ויסלה. תנועת החשמליות חודשה וראיתי את הגטו בחורבות.

זמן-מה לאחר המרד, ראיתי קבוצות יהודים שהגרמנים תפסו. זה היה בז'וליבוז' ובמקומות אחרים באזור החוא. בכיכר נרוטוביצ'ה ראיתי פעם שוטר פולני מוביל ילדה בת שלוש-עשרה. במקום ההוא הצביע שומר בפני ז'נדרם גרמני על איש צעיר, שהתכוון לעלות לחשמלית, ואמר כי הוא יהודי. הגרמני בדק את מסמכיו, שהיו תקינים. הוא כבר רצה להניח לו, אך השומר טען כי הוא מכיר אותו כיהודי. הובילו אותו אל הז'נדרמריה, לא ראיתי אותו עוד. רבים מאוד המקרים מסוג זה שראיתי, נאלצתי להביט אך לא יכולתי לעשות דבר.

המרד הפולני בוורשה

שבוע לפני המרד עזבתי את בית המחסה בפראגה. ידידי ברוצקי ידע על המרד אך לא סיפר לי מתי. הוא יעץ לי לעבור אליו, בהדגישו כי עלולים לנתק את פראגה מוורשה ואני אסבול רעב.

ניתן לחוש באוויר כי צפוי לקרות משהו. דיביזיות של צבא גרמני נסוגו מחזית המזרח, צעדו דרך ורשה למערב. בוורשה עצמה נותר צבא מועט בלבד. הגרמנים מיקשו את הגשרים על הנהר ויסלה.

ביום המרד, אוגוסט 1944, הייתי ברחוב גרוייצקה. נשמעו יריות, אני ואחרים הסתתרנו בבונקרים. שהינו בבונקר כל הלילה. לפנות בוקר נכנס גרמני והודיע כי מי שגר בקרבת מקום יכול ללכת הביתה, אך בידיים מורמות. אחרים יכולים להישאר במקלט. ידידי ברוצקי גר בקצה האחר של גרבסקה והלכתי הביתה בידיים מורמות. בבית היו כולם במרתפים. האזור נכבש בידי המורדים. חבורות מורדים חמושים צעדו דרך החצר שלנו, חלקם במדים וחלקם בבגדים אזרחיים. בקירות הבתים נעשה מעבר וכך עברו מחצר לחצר.

מטוסים סובייטים השליכו עלונים חתומים בידי המפקד הראשי של הצבא הפולני ברוסיה, גנרל ברלינג, כי הצבא הסובייטי נמצא כבר ליד

יער רדזימין, סמוך לפראגה, וקרא למורדים להחזיק מעמד. האווירה הייתה מרוממת מאוד.

למחרת נודע לנו כי הצבא הסובייטי נסוג אל שדלץ [Siedlce]. בו ביום או למחרתו שמענו את רעש הטנקים. הצצנו מבעד לחורים וראינו ברחובות טנקים גרמניים ואוקראינים רבים. הם הקישו בשערים, כשפתחו להם, קראו לאנשים לצאת מן המרתפים. חלק מן האוקראינים ירו באנשים במקום, אחרים הסתפקו בשדידתם ובשליחתם לנקודת איסוף בכיכר זֶלניאק. אני נפטרתי מזה בשעון שלקחו ממני. לאחר עזיבת הבתים הם הוצתו.

בכיכר זלניאק נאספו כ-20,000 אנשים. הכיכר הייתה מוקפת ועל הבניינים נמצאו אוקראינים עם מכונות ירייה. למחרת בא גנרל גרמני בשם זֶלֶנְן וגם קבוצת קצינים, והודיעו ברמקול, כי כיוון שנהרגו גרמנים רבים נשלחה שאילתה לברלין, מה לעשות בנו – להרוג במקום או להוביל אל מחוץ לוורשה.

מים לא היו, מצינור שבור טפטפו מעט מים, מראות נוראיים התרחשו במקום זה. אוכל לא נתנו. אשתו של ברוצקי, חטפה עמה בצאתה מן החצר לחם וקותל חזיר. הם (ברוצקי, אשתו, ילדם והוריה) חלקו אתי מזון זה. הפחד היה פרוש על פני כולם. התפללו, בכו, רעדו מפני העתיד. האוקראינים אנסו נשים בלילה וירו בהן. בתי שימוש לא היו והצרכים נעשו בין האנשים.

כעבור יום הודיעו לנו כי נתקבלה פקודה מברלין להוביל אותנו מוורשה. ליוו אותנו לבית הנתיבות מערב. בדרך ירו האוקראינים בצועדים ורבים נהרגו. בין אלפי הצועדים היו נשים, ילדים, מבוגרים, וגם אנשים צעירים רבים. באנו אל פרושקוב [Pruszków], שיכנו אותנו בסדנאות הרכבת. שמרו עלינו גרמנים וולסובצים (עריקים רוסים מן הצבא האדום שלחמו לצד הגרמנים). העברנו את הלילה בפרושקוב. למחרת הודיעו הגרמנים כי הכשירים לעבודה יישלחו לגרמניה לעבודה ואחרים ייסעו אל לוביץ' [Łowicz], ושם יחלקו אותם בין איכרים.

נסענו בקרונות משא. בדרך נעצרה הרכבת. פולני צעיר, פיסח במקצת, ניסה לברוח. הרכבת נשמרה בידי משטרת הרכבת. הם ירו אחריו. לא רחוק מן המקום בו עמדה הרכבת היו ז'נדרמים גרמנים, גם הם ירו

והרגו אותו. האנשים בקרונות שוחחו ביניהם כי זה סימן שיהרגו את כולם, אם לא, למה ירו בו. אך התברר כי הפעם היה זה פחד שווא. בתחנה בלוביץ' לא נראה צבא. היו שם אחיות הצלב האדום. דלתות הקרונות נפתחו והורו לנו לצאת.

האחיות הורו לנו ללכת בעקבותיהן ויצאנו מן העיר. היו שם צריפים בהם היה הגטו, כך סיפרו הפולנים. נעצרתי, פחדתי להיכנס לצריפים. רציתי לראות אם רק נכנסים או גם יוצאים. כשהשתכנעתי כי הולכים ושבים, נכנסתי לחצר. רשמו אותנו והזהירו לא להתפזר, כי מיד יבואו עגלות מן הכפרים שביניהם יחלקו אותנו.

נעשה מאוחר והאיכרים לא באו. שמעתי קבוצה מדברת בינה לבין עצמה כי סכנה ללון במקום ועדיף ללכת לכפר הקרוב ללון שם. הלכתי אתם, בערך עשרה אנשים, ולנתי אצל איכר באורווה. בשובנו לצריפים מרבית האנשים כבר לא היו שם. בלילה באו העגלות, שהובילו אותם לכפרים. אמרו לנו כי מיד יבואו עוד עגלות, כשבאו האיכרים התעניינתי לדעת מה המרחק מן הכפר לעיר. בחרתי לי כפר במרחק 9 ק"מ מן העיר. רצוני להעיר, חלוקת האנשים הייתה מרצון, כל אחד עלה על עגלה וכשהתמלאה נסעה.

אצל איכרים עד תום המלחמה

אני ונוצרייה מבוגרת שוכנו אצל איכר. קיבלו אותנו יפה מאוד. הוציאו קערה גדולה עם תפוחי אדמה וחלב. הייתי רעב מאוד, לאחר ימים אחדים בלי אוכל, והתנפלתי על האוכל. לפני שהנוצרייה המבוגרת נגעה בקערה כבר אכלתי מחצית. כשהכניסה את הכף לקערה לא הייתי מסוגל לאכול יותר. האיכר הבחין בזה ואמר כי הוא מבין, היות ואני עירוני אינני רגיל לאכול מקערה אחת. הוא הבטיח לתת לי אוכל בנפרד.

הייתי בכפר ההוא יום אחד בלבד. הסיבה הייתה, כי לפי המכסה איכר שהיו ברשותו עשרה אקרים [כ-40 דונם] חויב בהחזקת ורשאי אחד, עשרים אקרים – שלושה ורשאים. ראש העדה הכפרית הסביר כי הכפר מילא את המכסה. קיבלתי פתק לכפר אחר. ראש העדה הוסיף כי בעל הבית שלי הוא נגר, מוכרים לו חיי העיר, ויהיה לי טוב אצלו.

האיכר קיבל את פניי היטב. אכלתי אתם. בעלי הבית היו צעירים. היה להם ילד קטן, גם אביו גר אתם. שאלו אותי כמובן מי אני וכיוצא בזה. לא רציתי לשקוע בשיחות, לכן ביקשתי ללכת עם האיכר הזקן לרעות את הפרות. עם הזמן רעיתי אותן לבדי. השתדלתי להיות מועיל. ביקעתי עצים, קצצתי שחת, יישרתי את הדומן ברפת, כל זה ביד האחת ורגל מעץ.

כל עוד היה חם ישנתי ברפת, כשנעשה קריר ישנתי בבית על קש. לאחר מכן הרכבתי לי מיטה וישנתי ברפת הפרות.

הייתי אצל האיכר כחמישה חודשים. לא שוחחו שם על פוליטיקה. מנגד סיפרו אגדות למיניהן. הילכה שמועה כי באזור מצוי מישהו מן המחתרת, המכין התקוממות באזור שלהם והוא ישחרר אותם. מעת לעת התערבתי במילים אחדות. זה הפך אותי חשוב וחשבו שאני קצין.

החיים התנהלו בשלווה. עם זאת היו רגעי אימה. הפרות רעו בשדה, מרחק לא רב מן הדרך. באחד הימים נעצרה מרכבה ובה ז'נדרמים גרמנים. הם שאלו אותי מי אני ובדקו את מסמכיי. זה עבר בשלום.

אישה יהודייה בכפר

מדי שבוע התקיים בכפר מפגש איכרים. הם נפגשו בחנות הכפרית. במפגשים נידונו עניינים שונים מחיי הכפר כמו הקצאה של חריש, זריעה וכדומה לגרמנים.

פעם שאל אותי האיכר שלי בשובו מן המפגש, אם אינני מכיר במקרה אישה מבוגרת המתגוררת אצלם בכפר ואומרת כי היא מוורשה וגרה ברחוב גרוייצקה, הרחוב בו גרתי בוורשה. השבתי כי בוורשה, גרו בבניין אחד בלבד יותר אנשים מאשר כאן בכפר כולו, מובן שאינני יכול להכיר את דיירי הרחוב.

האיכר מסר לי כי באספה הביע האיכר, שאצלו התגוררה האישה, חשד כי האישה היא יהודייה. באספה נבחרה ועדה ובה שלושה איכרים, בהם האיכר שלי, לקבוע לפי המבטא אם היא יהודייה או לא. למחרת דיברו אתה האיכרים, אך הפולנית שלה הייתה טובה משלהם. לאחר השיחה נעלמה האישה מן הכפר. היא הסבירה כי היא הולכת לחפש את בעלה. אני מאמין כי הייתה יהודייה.

השחרור

במחצית ינואר 1945, כשהחלה המתקפה על ורשה, נשמעו אצלנו בכפר הדי ההפצצה הארטילרית. למחרת באה לכפר שלנו איכרה מאזור ורשה, שנמלטה מן החזית, היא סיפרה כי ראתה טנקים גרמנים שרצו לצלוח את הנהר ליד סוחצ'וב (המים היו קפואים) ונותרו תקועים, כי הקרח נשבר. בו בערב, בשעה עשר, התייצב בצד הכביש רכב גרמני צבאי, שהיא מואר. מן הכביש הוליך שביל צדדי לכפר (כמאה מטרים).

האיכרים חששו כל הזמן מפינוי בגלל התקרבות החזית. כל אחד הכין לעצמו שק חפצים נחוצים. בראותם את הרכב המואר, חשבו כי עומדים לפנותם. הרכב עמד כחצי שעה ולאחר ששאל לדרך נסע. נפטרנו בחרדה בלבד.

זה היה עם שחר, היום החל להאיר. לפתע שמעתי נקישות ברפת בה ישנתי. כשפתחתי את הדלת הודיע האיכר שלי בהתרגשות כי הבולשביקים כאן. ניתן לשער מה חשתי ברגע ההוא, אינני מסוגל לבטא זאת. אפילו לא הייתי מסוגל להבחין ברושם שעשתה הידיעה על האיכר שלי. מרוב שמחה כמעט יצאתי החוצה עירום ויחף, אף ששרר כפור עז (לא זכור לי היום המדויק, אך זה היה דומני 18 בינואר). בהיותי בחוץ שאלתי היכן הם. האיכר השיב כי הם בלוביץ'. לאמתו של דבר תחילה לא האמנתי בבשורה המבורכת. כשהתבוננתי בכביש, הבחנתי באיכר נוסע בעגלה ואליה מחובר רכב גרמני קטן. זה היה הטוב בסימנים כי הידיעה אמתית.

בקוצר רוח חיכיתי לראות את הצבא הסובייטי, אך במרוצת היום הם לא באו לכפר. רק למחרת נכנסו לכפר.

עוד נשארתי בכפר שבוע. לבקשתי הוביל אותי האיכר אל לוביץ'. תחבורה לוורשה לא הייתה. הצלב האדום שיכן אותי בבית ספר בו התרכזו פליטי ורשה. לא חלף זמן רב ובאה שיירה של רכב צבאי ריק לוורשה והם לקחו עמם פליטים רבים בהם גם אני. בערבו שלו היום באתי אל פראגה.

בבואי אל פראגה ביקשתי שוטר להראות לי מקום לינה. השוטר בדק את מסמכיי. הסיבה העיקרית לבדיקה, למנוע התגנבות פולקס דויטשה. קיבלתי מקום לינה במשרד. למחרת מצאתי בניין של הצלב האדום, מקום בו לנו הפליטים השבים. אוכל לא נתנו שם.

ליד הבניין היו נעצרים כלי רכב שנסעו אל לובלין. ליד אחד מהם הבחנתי בקצין שפניו היו יהודיים. בחנתי אותו והוא הבחין בכך ומיד שאל אותי "עמך?" כשהשבתי לו: "עמך" שאל למעשיי כאן. הסברתי לו את מצבי, שאין לי לאן ללכת. הוא שאל מדוע אינני הולך לוועד היהודי בוורשה. זו הייתה הפעם הראשונה שנודע לי על מוסד זה.

בבואי לוועד, פראגה, טרגוביצה 34, נרשמתי והמספר הרץ שלי היה 293, או 294. הדבר הראשון שקיבלתי היה רבע קילו לחם ורבע קילו סוכר. ליד אחת הדלתות הבחנתי בדוחק. זו הייתה הכניסה אל יושב הראש. ליד הדלת ניצב סדרן שהכיר אותי. שמו היה קוזק, והיה שבוי במחנה אתי (עלה לישראל). יושב הראש נתן לי 500 זלוטי.

בוועד פגשתי נערה מן העיירה שלנו, שהייתה פרטיזנית. היא סיפרה לי כי מצויים בוולומין יהודים.

אני בא הביתה

הדרך אל וולומין לא הייתה קלה. המסילות היו תלושות. נאלצנו לנסוע דרך רדזימין. גם לשם לא ניתן לנסוע ברכבת. רכבת קטנה נסעה מחצית הדרך. פגשתי איכר שלקח אותי אתו אל רדזימין. בבואי לשם כבר ירדה החשכה. באתי אל תחנת המשטרה וביקשתי מקום לינה. המפקד הסביר כי במשרד קר. הוא הציע לי ללכת אל משפחה יהודית עשירה, שם ודאי אוכל ללון.

שוטר הוביל אותי אל היהודי. השוטר הסביר במה מדובר והלך. הוזמנתי לחדר והתיישבתי ליד התנור להתחמם. בחדר השני ניגן פטפון, היו שם אורחים. כעבור כשעתיים הביאו לי כוס תה ופרוסת לחם. הוא אמר לי שלא אוכל לישון אצלו, כי צפוף. ביקשתי שיניחו לי לשבת ליד התנור, אין לי כבר כוח ללכת. הוא סירב והדגיש: "לשם מה

לך להתענות, במרחק לא רב גרה משפחה יהודית ושם תוכל לישון כמו פריץ". הוא היה מוכן ללכת אתי, בלית ברירה הסכמתי.

כשנפתחה דלת הדירה האחרת ודיריה ראו מי בא, הם גידפו אותו בקללות מרות ואותי הזמינו לחדר. זה היה חדר קטן ובו שלושה בחורים. היו שם שלוש מיטות, מורכבות מקרשים. הם עסקו בבישול (דייסת דוחן). כיבדו אותי בצלחת דייסה ואחד מהם ויתר על מיטתו. הם סיפרו כי היהודי שלא אפשר לי לישון אצלו הוא עשיר מאוד, גר כמו גרף, אך אינו מניח ליהודי ללון אצלו.

היה עליי ללכת אל וולומין מרחק 9 ק"מ. לא הייתה תחבורה והלכתי ברגל. הכביש שהלכתי בו, היה זה אשר בו נסעו הז'נדרמים לגטו. אפפה אותי חרדה מוזרה. כל תזוזה של ענף הרעידה אותי.

בבואי אל מרכז העיר, שאלתי נוצרייה על משפחות יהודים אחדות. הנוצרייה הביטה בי וקראה: "קאזיו, אתה עוד חי?" זו הייתה קבלת הפנים הראשונה בעיירה. קיבלתי את כתובתה של משפחת רובינשטיין. אצלם מצאתי לראשונה בית יהודי, לב יהודי. החורבן כאב, אך היו גם מעט חמימות ונחמה. ממשפחתי – אבי, אמי ואחי – לא נותר איש. הלכתי לגטו, מתוך אמונה למצוא תצלום או סימן אחר, זכר לא נותר.

כשנרגעתי מעט, נסעתי לוורשה לחפש את ידידי ברוצקי. פגשתי אותם באותה כתובת. השמחה הייתה גדולה מאוד. הם הכינו ארוחת ערב מיוחדת. כל אימת שהייתי בוורשה לנתי אצלם.

התראיתי גם עם נותן הפרנסה שלי, הקצב. גם הוא שמח בי מאוד. לאחר ששתינו כוסיות יי"ש אחדות התחלנו לדבר על יהודים. הוא התבטא: "כן, מי שהיה לו כסף, יכול לשרוד". השבתי: "לי לא היה כסף וגם אני שרדתי". הוא שאל: "מה אמרת?" חזרתי על דבריי. הוא שאל: "אתה יהודי?" ואז התחלנו לשתות באמת. בהזדמנות זו סיפר לי סיפור על יהודי שהסתתר אצל גיסו.

גיסו של הקצב גר בבית הסמוך. הוא עבד במחלקת הגז בוורשה. הסתתר אצלו יהודי עם אשתו, בתשלום כמובן. כשפרץ מרד ורשה, עברה כל המשפחה, גם היהודית, אל דירתו של הקצב, בזמן המרד היה הכול יקר מאוד, אם בכלל ניתן להשיגו. היהודי הוציא זהב רב ודולרים ורצה לתת, כדי שיאפשרו לו לגור אצלם. לדברי הקצב השיב להם: "אני

לא ספסר ואינני רוצה ממך דבר. כשתסתיים המלחמה תשלם לי על הכול". המשפחה הייתה אצלו עד לשחרור.

הקצב ביקש ממני ללכת אל המשפחה היהודית, הם קיבלו לידיהם חזרה מפעל ובית, ואבקש שייתנו לו קצת כסף, כי מצבו עתה רע מאוד. שאלתי מה הוא דורש, הוא אמר 1,500 זלוטי.

נסעתי אל היהודי. משרתת פתחה לי את הדלת והובילה אותי לחדר. כשסיפרתי לאישה כי אני בא מבָּנְיו (שמו של הקצב), היא שמחה מאוד ואישרה את הסיפור שסיפר לי הקצב (האמת, תחילה פקפקתי בו). היא כינתה אותו מלאך.

מסרתי לה את בקשת "המלאך" והיא אמרה כי בעלה נעדר כעת מן הבית, אך היא תסדיר את העניין. כעבור חודש פגשתי את האישה במקרה בוועד היהודי. היא ניגשה אליי ושאלה אם אינני נוסע אל בָּנְיו. היא הוסיפה, כי 1,500 זלוטי זה הרבה מדי, היא מוכנה לתת 500 זלוטי. נכלמתי מאוד ופניתי ממנה. לא נסעתי עוד אל בניו, מבושה. צר לי שעליי לתאר עובדות כאלה. למרבה הצער זה קרה.

בדרך לישראל

התחלתי להרהר בנסיעה לישראל. זה לא בא לי בקלות. לא בכל משלוח של ארגון "הבריחה" יכולתי לנסוע. לאחר פוגרום קילצה התארגן משלוח של יהודים גרמנים לגרמניה. המארגן פה-או-אר (המשרד לרפטריאציה). באתי למערב גרמניה. כעשרה חודשים שהיתי בבאד-רייכנהאל. כחבר פעיל של פה-חה-חה (פרטיזן, חייל, חלוץ) קיבלתי סרטיפיקט.

ביולי 1947 באתי לישראל.

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 485 – 549.

עזריאל פלדברגר **עיני, עיני יורדה מים**

בצער עמוק, בלבבות שבורים, אנחנו מזכירים אתכם ומבכים את כיליונכם האכזר, הורים יקרים, אחים ואחיות, קרובים, ידידים, יהודי העיר וולומין. זקנים, חלשים, ילדים חפים מפשע, שחטאם היחיד היה השם: יהודי. השתייכותם לעם היהודי המקודש.

מוקפים שונאים צמאי דם, לא היה מי שיעזור לכם, יגונן עליכם בימים האחרונים לחייכם. נשמותיכם הטהורות מקודשות בלבבותינו, חקוקות בזיכרוננו.

ר' יחזקאל פלדברגר ומשפחתו

יקרה וקדושה נותרה בלב דמותו הנאה של ר' יחזקאל פלדברגר, תלמיד חכם גדול וירא שמים ועם זאת נהנה מיגיע כפיו, היה לו מפעל קטן למברשות וחנות, מהם שאב את פרנסתו ופרנס את משפחתו.

מחונן במעלות ובמידות טובות, קרנה ממנו מידה של ביטחון גדול ובנשמתו יקדה שמחה אצילית שהאירה תמיד על פניו, כמו יום חדש שזרח, והשפיעה גם על אחרים שבאו במחיצתו. החדווה השקטה האירה ממנו אפילו בזמנים קשים. הוא האמין כי רחמי האל פרושים על כל היהודים.

בימי חול, בשבתו אל שולחן עבודתו, חיבר שירים וחרוזים ונהג לשיר אותם בשמחות שונות. בשבתות שר את הניגונים המלבבים, הרוויים שמחה נכספת, שהביאו את המאזינים להתרוממות הנפש, עוררו ים של אהבה, אהבת השם ואהבת ישראל.

ר' יחזקאל נהג לתרגם זמירות שבת ומוצאי שבת ליידיש בחריזה. כך תרגם גם פיוטים למיניהם. עד עצם היום הזה שרים עדיין את תרגומיו לזמירות ולפיוטים בערים שונות בעולם שיש בהן ניצולים מיהודי וולומין.

חרוץ, עסוק בדאגות פרנסה, אך תמיד חיה בו תקווה חולמנית כנה לזמנים טובים יותר, ליום שכולו טוב. מי שהכירו אותו מקרוב, ממש

חשו כי בעורקיו רועדת חדווה מאופקת, כמיתרים בכינור מכוון, מגע של אצבע ומתנגנת שירה המקרבת לב אל לב.

צנועה וחשובה הייתה אשתו של ר' יחזקאל, ציפורה-רייזל, בת של ר' ראובן רוזנצווייג מריקה, אחד האישים הנאים שהוציאו מקרבן העיירות היהודיות בפולין בעבר. הוא היה גדול בתורה ובחסידות. בנו, הרב יעקב-יהודה רוזנצווייג, היה הרב של יז'רנה.

הבת הבכורה של משפחת פלדברגר, ברכה, גולדנודל לאחר נישואיה [לדוד], גרה בלובלין, התאלמנה מוקדם, עוד לפני המלחמה, חינכה שלושה ילדים ונרצחה יחד אתם בידי מרצחים היטלריסטים.

הבת השנייה, מאלה-פריידה, התחתנה עם הרב ירוחם-ישראל-מאיר סקורניק משדלץ, הוא היה מורה הוראה ברובע פראגה, אצל הרב יעקב זילברשטיין, לאחר מכן בווהין [Wohyń] ליד רדזין. היו להם ארבעה ילדים, יחד נספו.

הבן, הרב יעקב-יצחק פלדברגר, היה מטובי התלמידים בישיבת לובביץ' בוורשה. בעל מעלות גדול, קיבל סמיכה מרבנים ברבנויות ורשה ולובלין. התחתן עם פייגה, בתו של ר' יעקב רוכמן מוורשה. נספו עם חמשת ילדיהם.

הבן עזריאל, עלה לישראל ב-1934 עם אשתו שפרה מנשילסק [Nasielsk] ביתם בפתח תקווה.

הבן אליעזר, תלמיד ישיבת לובביץ', נתקבל, הודות לחריפותו ובקיאותו המצוינות, כתלמיד לישיבת חכמי לובלין. עבר זמנים קשים במלחמת העולם השנייה, היגר לאמריקה, שם הוא רב בקליבלנד.

חוויות אחדות על משפחה גדולה ומיוחסת, גיבורי נפש, תמיד מוכנים למצוות ולמעשים טובים. ר' יחזקאל היה פרנס בקהילת וולומין לפני פרוץ המלחמה. בשנת 1942, ו' בניסן, מת בגטו ורשה. אשתו, שתי בנות, בן ומשפחותיהם נספו בתקופה האכזרית שבאה על העם היהודי.

השם ייקום דמם ויהא זכרם ברוך!

מתוך הפרק: אימי השואה ע' 550 – 553.

משה בורשטין **על חורבות עירתנו**

זה היה בשנת 1944. הייתי אז בלוקוב [Łuków] והגיעה אליי הידיעה כי וולומין שוחררה בידי הרוסים. כבר בשעות הראשונות, חרף הקשיים, החלטתי לנסוע לשם.

נסעתי בטרמפ הראשון שעלה בידי לתפוס בדרך, ובאתי אל רמברטוב. שם הצלחתי לעלות באופן לא חוקי על רכבת משא שנסעה אל זיילונקה [Zielonka], באתי לשם בלילה לאחר חצות.

בעד בי בלי הרף אי-שקט, להיוודע מהר ככל האפשר והרבה ככל האפשר על וולומין. בתחנת הרכבת של זיילונקה ניסיתי לדבר עם פולנים, רציתי להיוודע מהם משהו על עירתי. נודע לי כי וולומין כבושה כבר יומיים בידי הצבא הרוסי, אך אין רכבות בכיוון זה, כי מסילת הרכבת הרוסה.

בעת ההיא נאסרה השהייה ברחוב עד חמש לפנות בוקר, לכן החלטתי להישאר בבית הנתיבות, שהיה גדוש אנשים מכל קצות הארץ. היו ביניהם אלמנטים שונים, כאלה שעסקו במסחר וכאלה שחיפשו קרובים או רצו להתרחק ככל האפשר מקו החזית. באי-שקט חיפשתי בתוך מסת האנשים הצפופה פנים של יהודי, אך לשווא. לא היה בהם יהודי.

לבסוף בא השחר, השעה חמש. השמים היו מכוסים עננים שחורים. ירד גשם דק ובנשמה היה עצב רב, וכך יצאתי לדרך, הולך לאורך פסי הרכבת. הדרך הייתה בוצית והייתי כל כולי ספוג גשם. בכל זאת הלכתי מהר ככל האפשר. ליוותה אותי האשליה, אולי בכל זאת אפגוש מי מקרובַיי. זה הוסיף לי מרץ וכוח לצעוד בדרך הקשה.

כך הלכתי עד מעבר לקבילקה [Kobyłka]. הגשם פסק ונראתה השמש. הצעדים נעשו קלים יותר. כבר הייתי מרחק של כחצי קילומטר מוולומין והבחנתי בפלוני הבא לקראתי. כאשר קרב ביקשתי אש להצית סיגריה ואגב כך שאלתי על וולומין, אם ניצלו יהודים. מיד הבחנתי שהאיש מתחיל לרעוד, מניד ראשו בשלילה. הוא סירב להמשיך לדבר אתי, הניח אותי והסתלק במהירות. התנהגותו פיכחה

אותי ונטלה ממני בבת אחת כל אשליה, שהוסיפה לי קודם לכן כוח לעבור את הדרך הקשה ברגל.

שבור ומדוכא גררתי עצמי את מאות המטרים עד וולומין. כל הדרך עוד ניסיתי לעודד את עצמי, אולי בכל זאת ניצל מישהו. דיברתי אל עצמי: "משה, עבר עליך כל כך הרבה, אל תישבר, התחזק. אולי בכל זאת ניצל מי מקרובין, אך הניצולים חוששים להיראות באור היום".

ידעתי כי וולומין עברה כבר פעמיים מיד ליד, מן הגרמנים אל הרוסים ולהפך, והתאמצתי לשדל עצמי להאמין כי אולי זו הסיבה שהיהודים רובצים עדיין במקומות המסתור שלהם וחוששים להיראות ברחוב.

מחשבות שונות התרוצצו במוחי, התווכחו מיואשות, טובות ורעות. הנה מחשבה מנחמת, מרוממת את מצב הרוח, מעניקה תקווה ומיד באה המחשבה המפוכחת, ממלאת את הלב ייאוש ואכזבה, נוטלת את שארית המרץ. הרגליים מסרבות, אינן מסוגלות ללכת הלאה מחולשה ועליי להתחזק, לחלץ ולהחיות ניצוצות של תקווה, אולי בכל זאת...

כך גררתי את עצמי עד לבית הנחיבות של וולומין, נכנסתי לעיירה, עברתי ברחוב הארוך ובאתי אל רחוב לשנו. כאן היה בעבר המרכז היהודי, בית המדרש, "יסודי תורה". כאן המה בעבר רעש יהודי, חיים יהודיים.

עמדתי ליד מקום שומם ועיניי חיפשו את בית המדרש שעמד כאן בעבר. אך סביב היו ריקנות ושממה. שדה עזוב, מלא אשפה. בצד ניצב מבנה נטוש מעץ ישן ופח, מרחץ מאולתר לגרמנים, לרוצחים ההיטלריסטים. בצד השני, בו היה בעבר "יסודי תורה", ניצבה חורבה שנראתה שריד מלפני אלפי שנים. אימה נשבה ממנו, עזובה וחורבן.

עמדתי זמן רב מרותק למקום, כמשותק, עדיין חיפשתי בעיניי אחר שריד, עקבות של חיים יהודיים בעבר, אך הכול היה שומם וחרב, כמו בבית עלמין, ובשממה הייתה תלויה הזעקה, בכיים של אלה שאיש לא ריחם עליהם ונכחדו באכזריות כה רבה.

הדהדו באוזניי הקולות והניגונים של המתפללים והלמדנים, של היהודים הנאים הערכיים שחיו כאן, למדו והתפללו, בחום, בשקט

ובשמחה, נתברכו בכוח האמונה, שהרע ישקע והרשעות תיעלם. הייתה בהם אמונה גדולה באל רחום וחנון.

ראיתי עצמי בלילות החורף הארוכים בין הבחורים האציליים שניהלו ויכוחים על פשט, על סוגיה קשה בגמרא.

הו, יהודים נאים וחזקים של עיירתנו, שהיוו במידותיהם ובהתנהגותם מופת למוסר נעלה, ולכן נחקקו בזיכרון היהודים השורדים מוולומין, אשר לעולם לא ישכחו אותם.

בעודי עומד בשדה השומם, המגודל עשבי פרא וקוצים דוקרניים, ניירות שהושלכו, סמרטוטים ואשפה למיניה, החל הכול, כל החיים הקודמים, להיראות כמעשייה שנעלמה מזמן.

ניטלה נשמת העיירה. כבתה, כמו מתה. נראה שהוטלה שוב למצב של מאות שנים לאחור, לפני שהיהודים באו לכאן וזה היה רק יישוב איכרים קטן. עתה נוספה גם הזוהמה הנוראה הדביקה של הפשעים המחרידים שבוצעו ולא יישכחו לעולם.

לפתע חשתי שכל גופי מתכסה זיעה קרה ושיניי נוקשות. הבנתי ביתר חדות את החורבן העגום שבא עלינו.

שוב נזכרתי איך נראה כאן בעבר. כאן לא רחוק גר פישלה המלמד, בסמוך גר אריה [ברודה] הקברן, צלקה [טאוב?] עושה הגריסים, פרויקה ברון, שלום יִדוּבניק עם בית הבד, שם סובב הסוס את מתקן הסחיטה; מעט יותר רחוק גר השוחט דוד איידלזון ועוד עשרות יהודים נאים ערכיים, מבורכים במעשים גדולים, אציליים, לבביים, בעלי חיוך טוב במבטיהם, אור שקט של תלמידי חכמים.

לא הצלחתי לעצור את הדמעות שזלגו מעיניי ופרצתי בבכי מר. שפתיי מלמלו טרוניה גדולה כלפי שמים: "ריבונו של עולם, למה צריך היה הדבר לקרות? האם כל גדול היה חטאו של העם, שניתך עליו זעם כה אכזר?"

לפתע חשתי מישהו נוגע בכתפי. הייתי כה שקוע בהרהוריי ובטענותיי כלפי שמים, שברגע הראשון נדמה לי כי המגע הוא מעולם אחר. רק

כשהסתובבתי ראיתי לפניי אישה מבוגרת, כבר מעל לשישים. היא הביטה בי בחמלה ושאלה, במה תוכל לעזור לי.

השבתי לה בדכדוך: "מאוחר מדי". התקשיתי לדבר. היה מחנק בגרוני. היא הבינה אותי, הביטה בי באלם, כמו קראה מפניי את הייסורים הגדולים. בעיניה נקוו דמעות, היא הצטלבה והלכה חרש.

עדיין עמדתי לבד במקום השומם. במוחי לא חדלה לקדוח השאלה: איך התאפשר הדבר? איך ייתכן שיישוב יהודי כה נאה נעקר משורש.

בדכדוך פניתי ללכת לשוק ושוב קמו לתחייה לפניי הזיכרונות, על היהודים, נשים וגברים מיוגעים שבאו לכאן, התמקחו עם האיכרים. הנשים נשפו בנוצות העופות לוודא שהעוף שמן ככל האפשר. לעיניי הסתבכו דוכנים ועליהם סחורות למיניהן ובכל מקום יהודים, חנויות יהודים סביב לשוק. אין זכר לכל זה. הכול נעלם. שום יהודי לא בא לקראתי.

בבואי לרחוב קושצ'לנה נעצרתי ליד בית מספר 19, שם גרנו. אזרתי אומץ ועליתי במדרגות אל דלת ביתנו, שם גרנו שנים כה רבות. דקות אחדות עמדתי כך, קפוא, לבסוף החלטתי להקיש בדלת. תחילה נקישות חלשות, מבויש, כמו ליד דלת זרה, בשום אופן לא הייתי מסוגל לתאר לעצמי מי יפתח את הדלת. נקישותיי התחזקו ולבסוף נפתחה הדלת ויצא איש כבן חמישים, לידו עמדה אשתו. היא שאלה את מי אני מחפש. עמדתי כמשותק, שקוע בעולם אחר, ולא הייתי מסוגל להשיב, למצוא מילים, להתנצל על הקשה בדלת זרה.

רציתי לספר להם, להתנצל, לספר את קורותיי, ייסוריי. התשובה נותרה תקועה בגרוני. בשום אופן לא הצלחתי לדבר. פניי שטופי הדמעות, הייאוש, העיניים האדומות חסרות השינה דיברו במקומי.

האישה שאלה שוב אל מי אני צריך וכששוב לא השבתי, עמדתי והבטתי בהם במבט קפוא, אמרה האישה: "סליחה, אדון, אולי טעית בכתובת?"

ברגע זה התאוששתי, הבנתי כי אין לי מה לחפש כאן וגמגמתי: "אולי, סלחו לי".

ירדתי בריצה מן המדרגות, רציתי להיות רחוק ככל האפשר מביתנו, מן העבר, מן האסון הנורא.

משפחת בורשטיין המסועפת

מול ביתנו היתה לנו חנות בשר. היא עמדה עתה פתוחה. נכנסתי לחנות, עמדה שם הנוצרייה גברת יניצקה, שהכרתי אותה. בירכתי אותה בשלום והיא זיהתה אותי מיד, קראה בשמי והתנצלה, נבלמת אמרה כי שילמה להוריי בעד המכל כשהיו בגטו.

עמדתי כמו על גחלים לוהטות, כמו להטה האדמה תחת רגליי. הודיתי לה על טוב לבה. עברתי מיד לנושא אחר, שאלתי אם ידוע לה משהו על יהודים שניצלו.

מיד הצביעה על הבית ממול. שם גר כבר, בדירתו מן העבר, פריד מן האופניים. הייתה לו חנות לאביזרי סנדלרות. מיד נכנסתי אליהם והם קיבלו את פניי יפה. אצלם נודע לי כי יעקב רובינשטיין, עושה מוקיים, ניצל עם משפחתו.

הלכתי אליהם מיד, פגשתי אותם בבית וסלנו חלקנו את קורותינו, הייסורים שעברו עלינו, וביכינו בלבבות שבורים את הנספים.

כל יום נודעו לנו פרטים חדשים על המוות האכזר. אט-אט נוספו ניצולים בודדים, נשים ששרדו הודות למסמכים אריים ומראה ארי; אחרים שהסתתרו בדרכים אחרות, בשיטות אחרות וניצלו בנס.

למרבה הצער הם היו ספורים.

הכול היה אבוד. עוד עמדו אותם בתים, מיותמים, כקינים שהציפורים התעופפו מהם ועורבים שחורים התיישבו בהם. עוד נותר בהם הבכי שהותירו בעליהם בלכתם בדרכם האחרונה.

לבדי שוטטתי עוד בסמטאות וולומין וחשתי שכל אבן נוטפת דם. שמעתי את הזעקות מכל בניין. ליד דלתות מוכרות משכבר, נותרתי עומד אינסטינקטיבית, רציתי להקיש, הידית יקדה באצבעותיי.

עד מהרה הוברר לי כי אין לי את מי לחפש כאן, אין לי מה לעשות כאן עוד.

הייתה וולומין יהודית ואיננה עוד.

מתוך הפרק: עֲלֵי חורבות ע' 559 – 565.

שבור מחוויות חיים קשות, בעיניים שיבשו מדמעות, איני חדל לבכות את ילדיי שנספו ואת כל יהודי וולומין המלבבים.

אני חש קשור לעיירה באלפי נימים, שם הקמתי את הבורסקי שלי, עשרות משפחות יהודיות התפרנסו ממנה. ניהלנו חיים אינטנסיביים דינמיים, כל זה נראה עתה כחלום בלהות. כל התקוות היפות לא היו אלא אשליה, אשר החזיקה מעמד עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

מי יכול לתאר לעצמו, כי יבוא זמן בו ישדדו וירצחו, בלי להיענש, אנשים חפים מפשע רק בשל היותם יהודים.

כשנכנסו הגרמנים אל וולומין מיד בזזו כל מה שהיה במפעל: עורות, אריגים, כימיקלים ואפילו עצי הסקה. להובלת התכולה לקחו עשרים וחמישה יהודים, שדרבנו אותם לעבוד במכות אימים.

הגרמנים נחפזו, רצו לבצע את כל העבודה ביום אחד, להוציא את כל החומרים מן הבורות, מן החביות ולהוביל הכול לרכבת במשלוח מיוחד לגרמניה.

אחי הצעיר, ליטמן, הסתתר אצל משפחה נוצרית, בפאתי וולומין. למרות ששילם להם היטב, שדדו אותו, לקחו את כל הכסף והתכשיטים והסגירו אותו עם משפחתו לגרמנים.

כשבאו הגרמנים לאסור אותם, העמידו פנים כי הם מוכנים להעניק להם את חייהם מתנה במחיר זהב ויהלומים. אחי האמין להם והובילם בעצמו למחבוא במפעל, חפר את כל הרכוש ונתן להם.

הגרמנים לקחו הכול וירו באחי ובמשפחתו במקום. אחי ליטמן היה אז בן ארבעים, אשתו בת שלושים ושמונה ובנם בן עשר.

לאחר המלחמה מצאתי את עצמותיהם והבאתי אותם לקבר ישראל בבית העלמין היהודי בוולומין.

בימים החשוכים ההם הבאתי מוורשה את אבי, שיהיה יחד אתנו בגטו וולומין. אבא חלה מאוד, נזקק לניתוח, אך לא היו בגטו כל אפשרויות

לבצע זאת. כאב הלב להביט בו סובל ייסורים נוראיים ואיש אינו מסוגל לעזור לו.

אבא מת בגטו לאחר ייסורים קשים והובא לקבורה בבית העלמין היהודי בוולומין. ליד קברו של אבינו, ר' יוסף בלומבוים, טמונים גם אחי ליטמן עם אשתו ובנו.

בראותי את הסוף, התחלתי לחשוב איך להיחלץ מן הגטו. הצלחתי להגיע אל ביאליסטוק. שוב גטו עם צרות וגזרות. משם הגעתי ליער ולאחר מכן חזרה לוורשה, שם חייתי זמן-מה עם מסמכים אריים, בשם ין סאוויסקי.

כשפרץ המרד נפלתי בידי הגרמנים. הודות למסמכים האריים שלי נשלחתי לגרמניה, שם הועסקתי עד סוף המלחמה בעבודות שונות.

לאחר המלחמה ניצלתי את ההזדמנות הראשונה להגיע אל וולומין. בלבי הבחב עוד זיק קלוש של תקווה לפגוש מישהו מן הקרובים לי, אך המציאות שנתקלתי בה בוולומין שאחרי המלחמה כיבתה כל זיק.

בלב שבור שוטטתי בסמטאות וולומין, השתרכתי לאורך כותלי הבתים, שהשתייכו בעבר ליהודים.

כל מי שפגשתי שאלתי על ילדיי, על בתי פייגה ועל בני אפרים, אך התשובה שקיבלתי הייתה מרה וחשוכה: ילדיי נספו עם כל קדושי וולומין ואיש אינו יודע היכן עצמותיהם.

הכול חרב, כל הנספים באכזריות כה רבה, ממשיכים לחיות בלבנו ובזיכרוננו. ישמשו דפים אלה בספר הזיכרון שלנו במקום מצבות אבן ושיש. אל תשכח!

מתוך הפרק: עֲלֵי חורבות ע' 566 – 568.

א' ברקוביץ' **וולומין כיום** (בעקבות חיים יהודיים שנמחו)

בלב כבד אני משוטט בעיירה, בה פעמו בעבר חיים יהודיים חמים. ניטלה נשמת העיירה. כבתה, מתה.

קשה לשער היום, כי פה פעמו בעבר חיים חברתיים. אך נדמה לי, כי אלה שחוו אימת מוות הותירו בעיירה עקבות עמוקים. הפולנים, שאתם אני נפגש, לא עולה על דעתם כי אני יהודי, וקשה להוליך את השיחה אתם לנושא יהודי.

כבר שנים רבות שכמעט לא ראו יהודי לנגד עיניהם, בכל זאת מספר לי הפולני נאז'צקי על מחלה שהרופאים אינם יודעם את מקורה, וסבורים כי זה עונש משמים על חטאים כנגד יהודים. הוא מונה שמות: ויֶשְׂניק, ראלנקא, סמאלְניק, ששדדו רכוש יהודי רב. אצל כולם לקו הילדים בשיתוק, התייסרו שנים ארוכות ומתו.

מסורת השוד – המבוצעת היום בצורת הונאות, זיופים, שימוש לרעה בסמכויות – נמשכת בעיירה.

לפני זמן קצר התקיים משפט. המשטרה עצרה אדם, ין סְקלדקובסקי, מצאו אצלו חמש-עשרה חותמות בהן ביצע הונאות שונות. החותמות נגנבו במשרדים שונים, בנשיאות המועצה הלאומית המחוזית בריישא [ז'שוב Rzeszów], לאחר מכן בקרקוב. בוולומין התגנב אל מועצת העיר, שם נתפס בשעת מעשה, והתברר כי עבד עם שותפים אחדים, גויים תושבי וולומין.

במשפט הזכירה אחת העדות, אישה בשם בראקובסקה, כי סקלדקובסקי שדד רכוש יהודי רב בתקופת הגטו, אך השופטים כלל לא שמו לב לנקודה זו.

סקלדקובסקי לעומת זאת לא פסח על הוקעה זו והחל לשפוך האשמות דומות על העדים, שהיו ביניהם בעלי משרות בכירות בעירייה. אחד מהם בנה לעצמו בעיירה וילה מפוארת, וידוע לו במדויק כי האיש המיר זהב ויהלומים ששדד מיהודים.

*

מאוחר יותר נכנסתי אל אחד הבתים ברחוב לשנו, הקשתי בדלת הראשונה הטובה, שאלתי על שם בדוי וניהלתי שיחה.

אף שלפני המלחמה לא חייתי מעולם בעיר, אני בטוח כי גרו כאן קודם יהודים. חשתי צורך לשבת בבית כזה, לספוג את הבכי מן הקירות ולראות את תגובת הפולני, חדייר הנוכחי, המתגורר בבית שבנו יהודים שנספו באורח טרגי ונורא.

כשהזכרתי זאת, הפולנים לא התבלבלו ולא חשו כל מבוכה. הם הסבירו כי לפניהם כבר גרו כאן חמש משפחות פולניות, שיצאו מכאן בזו אחר זו, כי הבית הביא אסון. אחד פצע את ידו בשבר זכוכית שנותר מכלי היהודים, ונאלצו לקטוע את ידו; אצל אחר השתגע שור ורמס למוות ילד בן חמש; אצל שלישי יצאה בת באמצע הלילה, ובעלטה הרימה לנגדה דמות בלתי נראית יד לבנה, מרוב אימה לקתה באלם.

הפולנים מראים לי פרסות שהידקו למפתנים ולמשקופי הדלתות, אך ללא הועיל. הם חיים בחרדה שכל יום עלול לקרות גם להם אסון. בעיירה יש רוחות רעות, משוטטות נשמות הנרצחים היהודים השדודים, המבקשות נקמה.

הבתים דלים, חשים מיד כי האנשים באו לכאן מתוך מצוקה, כי לא מצאו בשום מקום גג לראשם, אך הם חושבים להיחלץ מכאן מהר ככל האפשר, להיפטר מן האימה הרודפת אותם.

כשטיילתי בעיירה עינה אותי גועל לכל הסובב וכלפי עצמי. הייתה לי תחושה כי אני משוטט בתוך זוהמה דביקה מחרידה של פשע ושפלות, שאין אפשרות לפדות בשום מחיר, אף לא בפחד וחרדה המרחפים מעל לשודדים והרוצחים.

מתוך הפרק: עֲלֵי חורבות ע' 569 – 571.

יוסף אייזנברג **עירתי וולומין**

כבר חלפו כמעט שלושה עשורים מאז החלה מכונת הרצח הנאצית בהשמדה אכזרית של מאות ערים ועיירות יהודיות בפולין. כל עיר ועיירה, כל יישוב יהודי, יש להם ייחוס משלהם. גם אנחנו, שארית הפלטה של הקהילה היהודית בוולומין, גאים בעברנו, בחיים היהודיים החמים הסססגוניים שניהלנו בעיירה הקטנה.

כל אחד חייב לנהל בלבו את חשבון הנפש של החוב הגדול שאנחנו חבים לזכר הקדושים שנכרתו. היופי והגדולה המוסרית של הורינו וקרובינו, אמורים להאיר תמיד לנגד עינינו ולנגד הדורות הבאים. יומם ולילה עלינו לחזור על השבועה: לעולם לא לשכוח! לא נשכח את חייהם הקדושים ולא את מותם האכזרי על קידוש השם וקידוש העם.

וולומין נותרה מרוקנת ושוממה מן התושבים היהודים. עצמותיהם פזורות וזרויות על פני שדות ויערות. איננו יכולים לעלות לקבריהם, כי לא הובאו לקבר ישראל.

בית העלמין, בו טמונים אלה שמתו מוות טבעי, חולל. במקום המקודש רועים עתה חזירי הפולנים שירשו נכסים ורכוש יהודי.

תמיד יישאר בזיכרוני מראה החיים היהודיים בוולומין, החברתיים והתרבותיים, הדתיות של יהודים פשוטים וחסידים נלהבים.

כך עזבתי אותה לפני ארבעים וחמש שנים [1924].

באוזניי מהדהדת עוד שירת הצעירים בספריית פרץ, שירים של כמיהה גדולה לציון של יהודה הלוי ואבן גבירול, של ביאליק וטשרניחובסקי; שירי יידיש של פרץ ואברהם רייזן, דוד איינהורן ושירי עם שונים.

יפים ונלהבים הדהדו בוולומין הניגונים השונים של חסידי גור, קוצק, ורקה [Warka], מודז'יץ בבתי התפילה שלהם. מלבבים, בכיסופים כוססים, משכו בחורי הישיבה את ניגוני הגמרא שלהם, וניהלו בלהט את הוויכוחים בסוגיות קשות, במחלוקות של בית שמאי ובית הלל.

שירה קדושה ערסלה בלילות השבת את וולומין היהודית, כאשר מכל בית נשמעה שירת הזמירות.

מלאי שמחה וחדוות חיים היו החגים בעיירה, במיוחד שמחת תורה, כשאחזו היהודים יד ביד, כתף אל כתף ויצאו בריקוד נלהב, שרו בהתלהבות רבה, השילו מעצמם את החולין, שכחו צרות ודאגות, התמסרו לשמחת החג. מי יכול אז לשוות להם?!

כל זה איננו עוד, נכחד באכזריות.

חורבן וולומין

שנים מייסרות רבות חלפו מאז החלה מכונת הרצח הנאצית בהשמדה האכזרית, שקרבנה המרכזי היה העם היהודי. מאות קהילות יהודיות בערים ועיירות בפולין נכחדו בשחיטה העקובה מדם בידי הכנופיות של היטלר ימ"ש. עלינו, בני וולומין, לעבור בדמיוננו אל החיים היהודיים ההם, שחרבו באכזריות, ביתנו הישן רוקן מתושביו היהודים, קרובינו והיקרים לנו ביותר, שאפילו לא הובאו לקבר ישראל. עצמותיהם פזורות בשדות וביערות זרים. גם למתים לא אפשרו הרוצחים מנוחת נצח, הרסו קברים ומצבות. האיכרים רועים את בהמותיהם באדמה הקדושה של בית העלמין.

כשעזבתי את עיירת הולדתי וולומין, ב-12 באוגוסט 1924, לבלבו שם חיים יהודיים. ניגונים חסידיים של גור, רדזימין, אמשינוב, קוצק, ורקה נישאו בבתי היהודים וברחובות; ניהלו דו-שיח עם שירי מאבק ושחרור מצד חלק גדול של הנוער המקומי. סימפוניה של שירה ותורה של בחורי ישיבה, של שירי עם ושל משוררינו, בעברית וביידיש.

מי יכול לשכוח את מראה השבתות והחגים, שירה וריקוד נלהב.

מאות [!] שנים בנו יהודי וולומין את עיירתם, הקימו את בתיהם ומוסדותיהם. כיצד חרב הכול לפתע?

הבה נספר, כדי שזכר הקהילה היהודית בוולומין יעבור מדור לדור.

מתוך הפרק: עֲלֵי חורבות ע' 572 – 575.

יוסף אייזנברג תל אביב **יום הזיכרון לקהילה היהודית שלנו**

חלפו כבר כמעט שלושה עשורים מאז אפפה הקטסטרופה הנוראה את עיירתנו וולומין כאש גיהינום. שחיטה מחרידה, שאין דומה לה בקורות המרטירולוגיה בעמנו, בוצעה בידי הכנופיות ההיטלריסטיות בפולין ולא פסחה על עיירתנו.

מִדורות של יהודים ויהדות נותרו רק קברי אחים ענקיים, בלי מצבה, בלי כל זכר, ולו הקטן ביותר, שיזעק לעולם את הטרגדיה המחרידה שהתרחשה שם.

אנחנו, שארית הפלטה, לא השלמנו במחשבתנו עם האבדה, ומאז התחוות ארגון יוצאי וולומין לא חדלנו לחפש דרך ואמצעים להנציח את קדושי עיירתנו ולהציב מצבה. הבהרנו לעצמנו, כי ההנצחה הנאה ביותר הוא ספר מצבה, ספר זיכרון לקהילה היהודית החרבה בוולומין.

הערכנו מה גדולים יהיו הקשיים להקים יצירה קדושה זו. איננו כותבים מקצועיים, לא היסטוריונים. החומר נאסף מיחידים, ספורים, שניצלו בדרכים שונות מן השחיטה האכזרית. אך לא היה בידנו חומר היסטורי, לא נותר שום ארכיון ולא היה לנו הניסיון הדרוש לאיסוף וחיבור החומר. אנחנו אנשים פשוטים, סתם יהודים, אך מלאים אהבה גדולה ומסירות ללא גבול לעניין, זה העניק לנו אומץ להמשיך במלאכתנו.

שארית הפלטה של יהודי וולומין בישראל, לא התקבצה בקלות. כל אחד מאתנו עסוק בדאגות הפרנסה היום-יומיות שלו. נוסף לכך פזורות מאה ושישים משפחות יוצאי וולומין ברחבי הארץ, בעיר ובכפר, במושב ובקיבוץ, ותיקים ועולים חדשים, אך בכולם חי הצורך לשמור על קשר ביניהם. הזדמנות זו נותן לנו יום הזיכרון לקדושינו, המתקיים מדי שנה, למחרת שמחת תורה.

מדי שנה מתכנסים בתל אביב, בבניין של ארגון יוצאי ליטא, יוצאי וולומין בישראל, שארית קהילתנו שחרבה. ביום זה אנחנו חשים מה עזים הנימים הקושרים אותנו. גדולה שמחת הפגישה לאחר שנה תמימה. יש שמחה מהולה בצער, צער משותף של מיותמים. כולנו איבדנו את היקרים לנו, ובהתכנסותנו אנחנו מתייחדים עם זכרם.

אנחנו מתכנסים לפני השעה היעודה. עומדים בחוץ ומשוחחים עם מכרים נושנים, שעמם עבר עלינו הרבה. מספרים על השנים שעברו, על ימי שמחה וצער, על ימי שקט ועל מעשי אכזריות של הבנדיטים ההיטלריסטים ביקרים לנו.

הצפיפות באולם גדלה. שורת אווירה של תכונה לאספת אבל. הודלקו כבר שישה נרות גדולים לזכר שישה מיליון יהודים שנספו. לרגע מכבים את אור החשמל באולם, הראשים מורכנים והחזן אומר "אל מלא רחמים" בקול קורע לב.

הדממה באולם נעשית כבדה. רעד חולף בנאספים. נשמעות אנחות כבדות, בכי חנוק. המחשבות נישאות הרחק, הרחק. באפלה מרחפות נשמות המעונים, הנשרפים, הנקברים בעודם חיים. אלה הרי אחינו ואחיותינו, אימהות ואבות, נשים וילדים, ידידים, קרובים ומכרים, דמויות לא נשכחות. כולם מרחפים לנגד עינינו והלבבות מתכווצים מכאב ומייסורים.

בודדים נותרנו, עדים לטרגדיה הגדולה. הלב בוכה על המעונים והאבודים, אך זכרם המאיר דורש מאתנו לב חזק ואמיץ.

האור באולם נדלק שוב. באוזניים מהדהדות עוד מילות הקדיש הבא מפיות כולנו. בהיזכרנו בדמויות אלה חדורים לבותינו אהבה עצומה למי שהיו ואינם עוד, שהם חלק מגופנו ומנשמתנו.

ספר הזיכרון שאנחנו יוצרים במאמצים רבים, יהיה זיכרון קבוע לדורי דורות. ילדינו ונכדינו, שלא הכירו את העבר של הוריהם, יראו בספר מסמך ומראָה לאורח חיים עשיר, שאיננו עוד.

כולנו יחד מקימים את היצירה הקדושה. כולנו אימצנו את כוחותינו, כדי ליצור בסיס חומרי להוצאתה בדפוס של יצירתנו הקולקטיבית, עשינו הכול, כדי שספר הזיכרון של וולומין יהיה עשיר ורב ערך בתוכנו, אסטטי בצורתו החיצונית.

ספר הזיכרון לקהילה היהודית בוולומין יישאר זיכרון נצח לנו ולילדינו וגם לעם כולו לדורי דורות.

מתוך הפרק: עֲלֵי חורבות ע' 576 – 580.

תוכן עניינים

ארגון יוצאי וולומין בישראל	כך התחלנו	7
שמואל צוקר	יזכור	13
שמעון קאנץ	קורות העיירה	15
יעקב סיגלוב	חיי בוולומין	28
ישראל לוויטה	המלמדים שלי	60
שמאי באום	חדרים ומלמדים...	63
שמואל צוקר	המלמדים שלי	93
חיים רובין	המורה שלי ר' יחזקאל רובינשטיין	97
חיה רובינשטיין	[מוסדות חינוך]	100
י' א' ויינברום	מתמידים בשטיבל ובבית המדרש	105
שמואל וינוגורה	הארגון הציוני הראשון	109
י' א' ויינברום	התאחדות	111
שמואל צוקר	גורדוניה	115
מנחם טייבלום	מוולומין אל תל אביב	118
שמואל פירוביץ'	מועדון הספורט "מכבי"	121
מלכה ילין-גרינברג	התנועה הקומוניסטית	122
יעקב רוזנבלט	חברת פרץ	125
חיה רובינשטיין	חברות פילנתרופיות	127
צ' וולומינר	הרבי של וולומין	130
חיה רובינשטיין	הרב של וולומין הרב וולף ברגזין	136
יוסף אייזנברג	[דמויות]	139
נתן גינגולד	ר' ישראל-מרדכי השוחט	146
שמואל צוקר	[פרקי הווי]	150
ישראל לוויטה	עיירתי וולומין	158
שמעון וישנייווסקי	בלתי נשכחת היא עיירתנו	167
יהושע איידלזון	אחריותו הגדולה של אבי	169
איטה קאָוור	משפחת קאוור	171
שמואל וינוגורה	משה קאוור	176
מרדכי פרידמן	פמוטי הלב	179
פסה-פייגה ונגרובר	בית הורינו	182
זהבה (גולדה) גולדווסר-ויינברום	ביתנו	186
שמואל ניסנקרון	משפחת ניסנקרון	190
נח שולץ	חופה בבית העלמין	192
דבורה גרודז'יצקי-שיכט	מסורות של שבת וימי חול	193
מרים גרודז'יצקי-פייגנבוים	זלטה	197
מלכה ילין-גרינברג	פרנסות של יהודים	198
ישראל מאננה	ביתנו – מבצר של טוב	200

ז'ניה כץ-מאננה	פועלי בית היציקה שלנו	202
יעקב רוזנבלט	נוער יהודי בתעשייה הכבדה	204
הלה גולדווסר (בודני)	עיירת הולדתי	206
שמואל צוקר	על קברו של נח בודני	210
רוח'צה אש	אולה שואב המים	211
אסתר טייבלום-קורנפלד	ביתנו	212
אסתר בלומנקרנץ	אידאליזם	214
מ' פוטוגרף	הנוער של עיירתי	215
שמואל צוקר	היום האחרון בביתי	218
דבורה גרודז'יצקי-שיכט	ראש השנה 1942	222
קופל ברמן	קורותיי בגטו	227
מרים גרודז'יצקי-פייגנבוים	תחילת החיסול	246
נתן נונגולד	ימי פחד ואימה	249
ניסן זילברשטיין	עשרה ילדים היינו	255
חיה-שרה רובינשטיין (שרפשטיין)	גורל עיוור	257
סול רוזנבלום	קידוש השם של אם בוולומין	267
יענקל מנקיטא	המרטירולוגיה שלנו	270
רחל אש	ימי זעם	272
צבי שדלצקי	מגילת ייסורים וגבורה	275
עזריאל פלדברגר	עיני, עיני יורדה מים	326
משה בורשטיין	על חורבות עיירתנו	328
שלמה בלומבוים	לאחר החורבן	334
א' ברקוביץ'	וולומין כיום	336
יוסף אייזנברג	עיירתי וולומין	338
יוסף אייזנברג	יום הזיכרון לקהילה	340

קישורים לספר הזיכרון הסרוק באתר הספרייה הציבורית בניו יורק

http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1271

https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yizkor-books/yzk-nybc314102/kanc-shimon-sefer-zikaron-kehilat-volomin

קישור לערך וולומין באתר השטעטל הווירטואלי

https://sztetl.org.pl/he/towns/w/898-wolomin